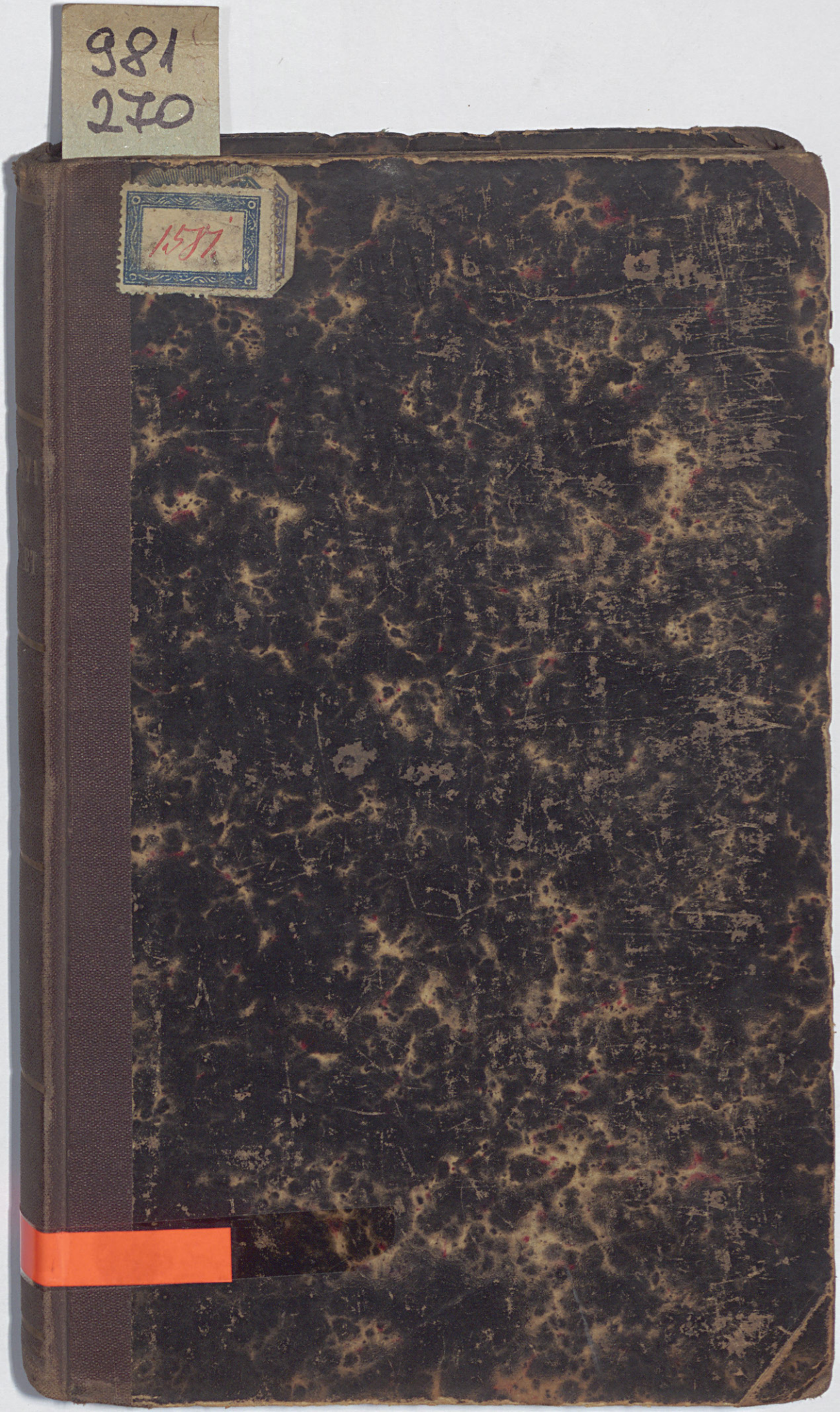

981
270

1577

Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

7232 0624

[Faint, illegible handwritten text in brown ink, possibly bleed-through from the reverse side of the page.]

981870

Cor 771

A
VILÁGTÖRTÉNET

FŐBB ESEMÉNYEI.

IRTA

LADÁNYI GEDEON,

A HELY. HITVALLÁSU DEBRECZENI FŐGYMNASIUMBAN
TÖRTÉNELEM TANÁRA.

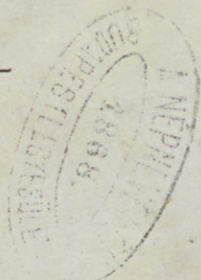

I. KÖTET.

AZ Ó KOR TÖRTÉNETEI.

DEBRECZEN,
TELEGDI K. LAJOS BIZOMÁNYA.
1856.

VIAGTÖRTÉNET

072189

FÖBB KISZÁMOLÁSOK

1856

ADVAZTALOM

ADVAZTALOM A HATÁR-ÉS KÖZLEKEDÉSI TÖRTÉNETRE

I. KÖTET

VIAGTÖRTÉNET

ELŐSZÓ.

E dolgozat jelen kötetének szerkesztésekor az a cél is lebegett előttem, hogy ez a felgymnasiumban tankönyvül is használható legyen. Ezért történt, hogy a görög mythologia, a munka terjedelméhez képest, talán nagyon is bőven tárgyaltatik. Ugyanis a régibb gymnasiumi szerkezet szerint önálló tantárgyat képezett görög és romai régiségtan, a fenálló tanszervezet szerint, a történelem kiegészítő részévé vált. A II és III kötet kidolgozásában pedig már nem annyira az iskolai használatra, mint inkább arra törekedtem, hogy mind a közép, mind az új kor történeteire nézve kimerítő, s részletes olvasmányt nyújtsak.

A források, mellyekből meritettem, Hunfalvy, kit leginkább a görög és romai régiségekben használtam; továbbá Müller, Schlosser, Weber, és leginkább Rotteck. Főleg ez utóbbit követtem mint általában az egésznek kidolgozásában, úgy különösen a rendezésben és felosztásban is.

Debreczen, július 29. 1856.

Az emberek első lakhelye Mozesnél sincs meghatározva. Kétségen kívül Ázsiában, s ennek valószínűleg délnyugoti részén a Tigris és Indus folyamok közt lehetett az, mint a hol, úgy az éghajlat szelidsége, mint a földnek nagy termékenysége igen könnyűvé tette a még teljesen tehetetlen embereknek az életet s kedvezett a gyors szaporodásnak.

Kezdetben teljesen miveletlenek voltak az emberek, s a lehető legnagyobb állati egyszerűségben éltek, és csak vadonban nőtt gyümölcsökből állott eledelök. Ruházatuk sem volt, hanem, az idő viszontagságai ellen barlangokba, vagy más illynemű helyekre menekültek. Majd, az okatlan állatok példája után jutottak lassankint azon felfedezésre, hogy az állatok húsát és tejét is meg lehet enni, s ez nyújtott nekik okot arra, hogy némelly különben is szelidebb természetű állatokat megszelidítsenek, s így fejlett ki a vadászat és baromtenyésztés. Igen sok idő telhetett el addig, míg arra rájöttek, hogy a szükségesebb növényeket, magvetés által, ott is lehet tenyészteni, hol azok különben nem igen teremnek. Egyébiránt minél jobban szaporodtak, s így minél több szükségeltetett élelmökre, s az idő viszontagságai által szükségessé vált ruházat és hajlékokra, annál többre tanította őket a szükség és a tapasztalás. Nyelvök sem volt csak olyan mivelt és kifejlett sem, mint a millyen most a legegyszerűbb és legmiveletlenebb népé, hanem — épen mint a gyermekeknél — csak egyes töredezett hangokból, s leginkább csak a természeti hangok utánzásából állhatott az, s igen sok idő telhetett el addig, míg értelmes és folyékony beszéd vagyis emberi nyelv fejlődött ki az emberek között.

A mint értelmök valamennyire fejlődni kezdett, sok olyan egyes tárgy, vagy természeti tünemény merült fel előttök, mellyeket bámúltak, de nem értettek, mellyek a hatás kedves vagy kedvetlen voltahoz képest örömré, fájdalomra vagy rettegésre indították őket, mellyeket ennél fogva mind megannyi külön hatalmas lényeknek tekintettek, örömmel vagy rettegéssel gondoltak rájuk, hálát, vagy félelmet éreztek irántok. Igy támadt bennök

Istennek némi homályos eszméje, s ez volt a vallásos érzés legelső nyilatkozata. A keleti meleg éghajlat alatt nagyon elszaporodtak az emberek. Ezen gyors elszaporodásnak természetes következménye volt egyfelől az, hogy, kivált olly helyeken, hol az élélhetés több gonddal járt, naponkint sűrűbbek lettek a korlátozatlan embereknel az egymáson elkövetett sérelmek; másfelől, hogy épen az illyen sérelmek elhárítására, s a magok biztosítására egyes kis társulatokat alkottak valószínűleg a családfők alatt. Ezen családfők közül azok, kik nagyobb erővel rendelkezettek, részint ravaszság, részint erőszak, részint köz megegyezésből, s az illetők önakaratából hatalmat kezdtek gyakorolni egyebek felett is, s így keletkezhetett az a viszony, hogy egyes hatalmasok nagyobb számu embereknek is parancsoltak. Ugyancsak a gyors szaporodás tette szükségessé, hogy a népesség egy része más más vidékekre költözzék, melly költözés nem lehetett nehéz, miután t. i. fokozatos felfedezések által, kitalálták, hogy a vizen is lehet járni vagy hajózni.

De az embereknek ezen általános fejlődése és tökéletesedése nagyon lassan ment. Sok évszázad telhetett addig el, mig az emberek annyira fejlődtek, hogy csak úgy a hogy rendezett társulatokat is alkothassanak. Még hosszabb, s sokkal hosszabb idő volt szükséges arra, hogy p. o. a víz és fa természetével annyira megösmerkedjenek, hogy hajózásra s más világrészekbe költözésre gondolhassanak. Szükségesképen következik ezen állítás igazsága az emberi természet figyelmes meggondolásából. Mozes is, valamint a teremtés, és a föld alakulása megírásánál nem érthette szószerint a hat napi időközt, hanem az alatt az évszázadok, s ezredek ollyan hosszú sorát fejezett ki, millyen megkivántatott a föld alakulására: épen így érthette és értette azon többi időszakokat is, mellyekről az emberi nemzet történetében emlékezik.

A különböző tájakon elszéledés, más más éghajlat, új meg új tárgyakkal megösmerkedés, s azoknak elneve-

I. FEJEZET.

Keleti országok.

1. §. India legrégibb állapotja.

Azon körülmény, hogy az emberi nemzet bölcsője Ásiának valószínűleg délnyugoti részén, Tigris és Indus folyamok közt lehetett, sok hitelességet kölcsönöz azon véleménynek, hogy a földnek minden részei közül India népesedett be legelőször, s itt alakultak a legrégibb államok. E nézet mellett szól India szelid éghajlata, s földjének olly termékeny volta, hogy azt a földnek semmi más része nem mulja felül. Már a régiek is emlitik, mit az újabb tapasztalás is eléggé igazol, hogy a legszükségesebb növények, mellyek egyébütt nagy gondnal tenyésztetnek, itt minden munka nélkül megtermettek. E sejtelmeket történeti bizonyosságra emelni látszik az, hogy, régi mondák szerint, már Sesostris s a babyloni Semiramis hódító hadakat indítottak India ellen, mellynek gazdagsága kecsegtette őket. Sokkal inkább pedig az, hogy, midőn a görögök, bár későn, Indiával érintkezésbe jöttek, ott olly egyes jelenségeket találtak, mellyekből biztosan következtethették, hogy az indus népnek, meg nem határozható régi időktől, talán több ezer évektől fogva nagy műveltséggel kellett birni. Méltán következtethették ezt a nagyszerű templom-, és más épülettromokból, mellyek többnyire sziklákba vésettek s általában előrehaladt műveltséget feltételeznek. Végre Egyiptom is méltán tarthatatik a legrégibb országok egyikének; már pedig Egyip-

tomnak legrégibb korában is olyan intézkedések tűnnek fel, mellyeket inkább az egyiptomiak vettek az indusoktól, mint az indusok ők tőlök.

De bár mennyire érdekes volna is biztos történeti ismerettel birni e nép régi állapotjáról, ez még sem lehetséges, mert a régi görög történetirók kevéssé emlékeznek róla, mint olyanról, mellyről magok is keveset tudtak, a mennyiben csak Nagy Sándornak indiai hadjárata után lett ez a földrész előttök ösmeretessé. Az indusok történeteinek csaknem egyedüli forrása saját történeti irataik, mellyek egy már régen kihalt, u. m. sanskrit nyelven írvák.

2. §. Az indus kaszt-rendszer.

Az indusok, mint nyugodt és békeszerető nép, nem mint más régi ásiái népek, hódítási harcokban, hanem földmivelés, és műiparban találták kedvöket, s csak az őket megtámadó idegenek elleni védelemre folytattak háborút. Egy különös polgári intézmény fejlődött ki köztük, az úgynevezett kaszt-rendszer, mellyet tőlök az egyiptomiak is átkölcsönöztek. E szerint 4 külön osztályhoz tartozott a nép, melly osztályokközt első volt a papoké, vagy bra-minoké, kik egyebek felett kitünő kiváltságokkal bírtak, nevezetesen adót nem fizettek, s ők voltak a királyok főtanácsosai. Második volt a katonák osztálya, mellyből való volt maga a király is. Minthogy pedig a népnek békés hajlamánál fogva, csak akkor volt a katonákra szükség, ha másoktól megtámadtattak, ezért nem volt olly nagy tekintélyök mint a papoknak, s ezek uralkodtak felettök is, mint a többi osztályok felett. A harmadikat a kereskedők s mesteremberek, a negyediket a földmivesek képezék, melly két utóbbi osztály viselte az adó, és más efféle kötelezettségek terheit. Ezeken kívül volt még egy osztály, melly már a tulajdonképeni néphez nem is számított, sőt még a más országokban is divatos rabszolgáknál is nyomorultabb s megvetettebb állapotban élt. Ezek páriáknak neveztettek, s velök egyebeknek is ugyan, de kivált a papoknak, csak találkozni is szerencsétlenségnek tartatott,

s a mihez ezek csak hozzáérttek is, az ez által is tisztátalanná lett. Épen ezért nem is lakhattak ezek a városokban vagy falukban, hanem csak barangolva éltek. Mind ezen külön osztályok olly szigoruan el voltak egymástól különítve, hogy sem egyik osztálybelinek a másikkal öszveházasodni, sem bármi más uton más osztályba jutni nem lehetett, hanem örökösen abban tartozott maradni, a mellyben született. E miatt nem fejlődhetett ki Indiában a nép miveltisége olly mértékben, mint különben történhetett volna.

3. §. *Az indusok vallása, s miveltisége.*

Az indusok vallása különbözött más ásiái népekétől annyiban, a mennyiben, kivált kezdetben, nem hittek sok Istent, hanem egy fölényt — Achar, — kit végzetlennek, öröktől fogva valónak, az ég, föld és az egész mindenség forrásának tartottak. Később azonban ugy változott erröli fogalmuk, hogy ezt részint három külön alakban képzeltek, részint azt hitték, hogy ebből származott három főistenség, u. m. Brama, Wischnu, és Schiwan. Ezen istenségekről ismét más más fogalmak uralkodtak köztük, s így többféle vallásfelekezetek keletkeztek, mellyek gyakran folytattak egymás ellen szent harczokat. Legközönségesebb értelem volt az, hogy Brama a teremtő hatalom, s töle származtak a braminok vagy papok, kik épen isteni eredetöknél fogva birtak főfő tekintélylyel, s uralkodtak a többi osztályokon. Továbbá Brama a maga testének külön tagjaiból alkotta a külön néptörzsek ösapáit. Wischnu a megtartó hatalom, s az emberek boldogítója, ki különböző alakban 10-szer jelent meg a földön, s papjainak hatalmat adott, hogy bár melly anyagból készült, s bár melly alaku képen akarják is őt kiábrázolni, azon képet az ő istenségének lényegévé változtathassák a megszentelés által. Leghomályosabb völt a Schiwanrólóli fogalom. Ez közönségesen rontó istenségnek tartatott, s valószínűleg a természetnek folytonos változásokban nyilatkozó tenyésztő erejét jelképezte. Mind a három főisten szolgálatában több, ezektől szár-

mazó alistent hittek. Hitték tovább a lélekvándorlást, vagyis, hogy minden ember lelke, az életben tanusított magaviseletéhez képest nemesebb vagy alacsonyabb természetű lénybe költözik, s végre folytonos nemesülés által az istenséggel újra egyesül. És bár e hitök sokat tett is az erkölcs nemesítésére, s a vérengzés eltávoztatására: mégis szokás volt nálok gyermekeket áldozni isteneiknek, mint szintén az is, hogy a nők elevenen megégették magokat férjök halálakor.

Ezen vallás forrása a Veda nevű szent könyv, melyen kívül több irodalmi műveik vannak, mind a kihalt sanskrit nyelven írva. Ezen irodalmi művek többnyire vallásos, s költészeti tárgyúak, s — hozzáértők bizonyosága szerint — mély érzés, és sok költői szépség van bennök. Mint irodalmuk, úgy építészetök is szoros egybefüggésben állott a vallással; templomaikat sziklákba építették, s művészi festések és faragásokkal felékesítették.

A föld gazdag termékenysége, s a nép virágzó ipara régi időktől fogva a világkereskedés központjává tette e tartományt, s e kereskedési forgalmat nagyon elősegítette az, hogy hatalmas szomszédja Babylon ország, könnyen közlekedhetett vele a Tigris és Euphrates folyamok, s a persa öböl által. Egyébaránt magok az indusok, — talán azon nemzeti büszkeségből, hogy ők nem szorultak idegenekre, — nem jártak az idegenekhez, hanem azok ő hozzájuk.

4. §. Egyiptom.

Egyiptom, régiségére nézve, méltán foglal első helyet India után, melyet azonban miveltségi tekintetben hasonlíthatlanul sokkal fölülhalad. Bár, az idők roppant régiségénél fogva, nem lehet is tudni, hogy és mikor: mégis bizonyosnak látszik, hogy Ásiából, India tájairól népesedett meg északkeleti Afrika, u. m. Aethiopia, és Egyiptom.

Egyiptomot a görögök a Nilus ajándékának nevezték azért, mert e folyónak Egyiptomra, annak ugy földjére, mint népére csudás hatása van. Ugyanis a Nilus, melly a

hajdani Aethiopiában, vagy annál valamivel belebb délfele a mostani Habesch hegyeiből ered, a hegyek közti startós esőzések alatt megáradván, előnti Egyiptom földjét mind a két parton, s azon olly termékenyítő iszapot hágy, mellyen, minden további munka nélkül, csak vetni, s aratni kell. E termékenynyé tett földet, mind a veres tenger partjait borító, mind a lybiai futóhomoktól egy egy hegyláncz védi. Egyiptomnak épen ezen fekvése tette lehetővé, hogy, bár területe igen kicsiny, csak mintegy 800 □ mföldnyi volt, mégis belőle olly nagyszerű állam keletkezett, mellyet elpusztulása után több ezer évvel is bámul az utókor. Ugyanis a helyett, hogy mint más régi népek, csak kóboroltak, vagy a vadászatot és baromtenyésztést tették volna életmódjokká, maga a természet, kézenfogva vitte őket a földmivelésre, melly pedig, az emberi nemzet több ezer évi tapasztalása szerint, legbiztosabb, sőt egyedül biztos alapja a nép polgárisodásának és miveltségének.

5. §. *Egyiptom és története.*

Közhiedelem szerint Aethiopia, s ebben különösen Meroë volt Egyiptomnak anyja, a hol (körülbelöl a mostani Sennarban) teljességgel meg nem határozható, talán több ezer évi időtől fogva, egy papi hatalom alatti állam volt. A papok, kik részint tudományuk, részint szerencsés kereskedésből gyűjtött gazdagságuk által uralkodtak az együgyű népen, kereskedési telepeket állítottak Afrika különböző tájain, mellyek közül nevezetesebbek voltak a lybiai sivatagon Ammon, és Felső-Egyiptomban Thebe. De hogy akár Thebe, akár más egyiptomi államok mikor jöttek létre, azt csak hozzávetőleg sem határozhatni meg. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy Felső-Egyiptom népesedett be először, s innen terjedt a népesség észak felé, mindig a Nilus mentében, s csak később kerülhetett a sor Deltara, vagyis Alsó-Egyiptomra. És mégis, midőn a zsidó József Egyiptomba került, már Alsó-Egyiptomban is virágzó városokat talált.

Egyiptom őstörténetein áttörhetetlen sűrű homály bo-

rong. Igaz ugyan hogy vóltak, és ma is vannak ott az épületekre feljegyzett történeti adatok: de ezeket olvasni csak a papok tudták, kik pedig a későbbi korban Egyiptomban megfordult görögök előtt kérkedve szóltak országuk régisége felől. Így nem bir e tekintetben nagy fontossággal azon körülmény, mit Herodot emlit, hogy egy memphisi főpap 330 egyiptomi király nevét olvasta fel, kik egymásután rendben uralkodtak. Bizonyosnak látszik azonban az, hogy kezdetben nem alkotott Egyiptom egy országos egészet, hanem a koronkint benépesített helyek, városok közül többen vagy kevesebben képeztek egyes államokat; továbbá hogy midőn egyik vagy másik elhatalmasodott, meghódította a többieket is. Közönségesen emlittetik Egyiptom történetében az, hogy egy bizonytalan régi időben, némelly asiai vad s pásztor népek (Hyksos) Egyiptomba rontván, alsó s közép Egyiptomot elfoglalták, s több száz éven keresztül adófizetőik voltak a bennszülött lakosok. De hogy az ezek közül uralkodott királyok dynastiája már 17-ik lett volna, az be nem bizonyítható. Ugy mondják, hogy Kr. e. mintegy 1700 évvel szabadították fel magokat az egyiptomiak a hyksosok alól.

Bár milly különbözőleg vélekedtek a régiek az egyiptomi királyoknak a papok kezei közt létezett névsora felől, közönségesen Menes-t tartották Egyiptom első királyának; és ámbár Herodot, a memphisi papok előadása szerint őt tartja is Memphis építőjének: ez valószínűleg nem egyéb volt kérkedésnél, s hihetőbbnek látszik a Diodor előadása, ki szerint jóval előbb épült Thebe, és miután már ebben kilencz király uralkodott egymásután, akkor alapította Memphist Uchoreus. Ettől fogva Memphis lett Egyiptomban a legkitünőbb város, a pharaok, vagy királyok székhelye, s ezt rakták meg olly nagyszerű épületekkel, mint a millyenekkel Thebe dicsekedett. Thebe nagyszerűségét azzal jellemzik a régiek, hogy százkapus városnak nevezik (hekatompylos), Memphistről pedig azt mondják, hogy mintegy 12 mérföldnyi területet foglalt el a Nil partjain. Mind Herodot, mind Diodor későbben említik Moeris ki-

rályt: erről neveztetett a Moeris tó, melyet vagy ő ásott, vagy ő kötött össze csatornák által a Nilus folyóval. Herodot szerint mindjárt Moeris után, Diodor szerint pedig még 7 nemzedékkal később következett Sesostris, ki Egyiptom legnagyobb királyának tartatik azért, mert ő egyesítette egy országgá az eddig külön álló államokat; meghódította Aethiópiát, Lybia egy részét, sőt, a monda szerint, még Indiában is foglalásokat tett. Cheops, Cephren, és Mycerinus királyoknak tulajdonítatik a piramisok építtetése, Brchoris királynak pedig bölcs törvényei emlékeztetése. De az ő bölcsesége nem menthette meg Egyiptomot azon veszélyektől, melyek fenyegették azt a belszakadások s az assyrusok hódításvágya miatt. Ugyanis Alsó-Egyiptomban különszakadozott országok támadtak, s az assyrusoktól félelemkényszerítette az egyiptomiakat Aethiópiától kérni segédelmet, minek következtében az aethiopok 50 évig uralkodtak rajtuk, mintegy 800—750 Kr. e. E veszélyben az uralkodó változtatásától reménylően szabadulást, királylyá tették Sethont, a memphisi főpapot. Ez a katonai osztályt épen akkor haragitotta magára, jószágainak elvevése által, midőn Egyiptomot Sanherib assyriai király megtámadta. E veszélytől úgy menekedett meg Egyiptom, hogy a Sanherib hadai dögvészben elvesztek. De a belviszályok folyvást tartottak, melyeknek következtében Egyiptom 12 külön államra szakadozott. Ezeket a saisi Psammetich egyesítette Kr. e. mintegy 670 tájban, kariai, s joniai zsóldosokat híván segítségül.

6. §. Egyiptom hanyatlása.

Psammetichtől fogva világosabb Egyiptom története. Ő, az eddigi szokással ellenkezőleg, megengedte az idegenekkel közlekedést. És bár ez által előmozdította is a nép magasabb miveltségét: de ugyanez elkeseredést szült a hazai s ősi szokásokhoz ragaszkodó népnél. Nevelte ezen ingerültséget az, hogy elmellőzve a bennszülött katonai osztályt, idegen sereget fogadott, s e miatt mintegy 200,000-en hagyták el hazájokat. Utóda Necho phoeniciai hajósok által körülkerültette Afrikát, s Asiában hódító hadakat folytat-

ván, legyőzte Syriát, feldúlta Indiát, s győzelmesen nyomult elő mindaddig, midőn Mesopotamiában Circesiumnál Nabugodonozor által 601-ben meggyőzöttén, Asiában tett hódításait mind elvesztette. Utódai Psammis és Apries hiában próbálták e kárt afrikai hódítások által hozni helyre, s Apries egy, Cyrene ellen indított szerencsétlen hadban megöletvén, egy fellázadt alattvaló Amasis lett királylyá 569-ben. Ez nem tudta országát megóvni a naponkint fenyegetőbb véstől, mert bár a hódító Cyrustóli félelmében, Lydiával szövetségve megvédte is magát: de már utóda Psammenit alatt végrehajtatott Camlyses persa király által Egyiptom meghódítása. Kr. e. 524-ben vivotott a nagy fontosságú harc Pelusiumnál, mellyben az egyiptomiak meggyőzöttén, a pharaok uralkodásának vége lett.

7. §. Az egyiptomiak vallása, polgári szervezete, s miveltsége.

Az egyiptomiaknak vallásrendszerére is nagy befolyása volt az ország fekvésének. Mint fő jöltevőiket imádták a napot, holdat és a Nilust. De hogy ezeket miként személyesítették Osiris és Isis istenségek, arról tiszta fogalmunk nincs. Osirist részint úgy tekintették, mint egy régi hőst, s a földmivelés alapítóját, részint mint a természet tenyésztő erejének, a Nilusnak, és napjárásnak jelképét. Isis pedig a holdnak, s a már termékenynyé tett földnek kiabrázóloja gyanánt tekinthető. Az eget, tüzet és éjszakát is külön istenek személyesítették, kik azonban az Osiris és Isis hatalma alatt állottak. Mindenik főistennek voltak szent állatai, mellyek iránti tisztelet az egyiptomi népet a legvastagabb állatimádásra vitte. Ilyenek voltak a memphisi szent ökör — apis —, továbbá a krokodilusok, kutyák, macskák, mellyek iránt, szemtanu görögök állítása szerint, olly határtalan tiszteletet tanusítottak, hogy ezeknek megdöglése közönséges gyászt, megbántása pedig kérlelhetetlen szigorúságot vont maga után. Hitték a lélek halhatatlanságát, de a melly halhatatlanság szoros egybeköttetésben van a testnek a halál utáni fennmaradásával. Hitték továbbá, hogy a halálban nem

szűnik meg végképen a léleknek a testteli egybeköttetése, s épen ezért őrizgették meg olly nagy gonddal a halottak testét a bebalzsamozás által, mellyet olly tökéletességre vittek, hogy sok ezer éven át megtudták menteni halottjaikat az elrothadástól. Hitték a lélekvándorlást is. Nagy gondot fordítottak az erkölcsiségre, s ezt részint idevonatkozó gyakorlati törvényekkel, részint az által mozdították elő, hogy a halottak felett ítéletet tartottak, s ha életök ellen kifogást tehettek, megtagadták tőle a bebalzsamozást, s a rothadásnak adták martalékul; erre pedig minden egyiptomi rettegéssel gondolt.

Polgári intézkedéseik hasonlítottak az indusokéihoz, mert nálok is megvölt a népnek különböző kasztokra való felosztása. Itt is a papok képezték a legelső rendet, mint a kik fel vóltak jogosítva ügyelni arra, hogy a pharaok megtartják-e a vallás törvényeit. A papok vóltak főhivatalnokok is, p. o. bírák, fejedelmi tanácsosok, továbbá orvosok, építészek sat., szóval a tudományosság kizárólagos tulajdonosai. Épen ezért nagy előnnyel s hatalommal bírtak mind a királyok, mind a katonák, mind a többi osztálybeliek felett. A második osztályt itt is a katonák képezték, itt is ebből vóltak — rendesen — a pharaok. De már a polgári rend többféle osztályokat képezett, s külön kasztjok vólt a mesterembereknek, földmiveseknek, kereskedőknek és hajósoknak. Egyébaránt az egyiptomi népkasztok számát pontosan nem igen tudjuk, mert némelyek 7-re, mások pedig 5-re teszik. Annyi igaz, hogy minden más osztálybeliek különös ellenszenvvel bírtak a pásztorok, s kivált a disznópásztorok iránt, kiket szinte ollyan tisztátalan lényeknek tartottak, mint az indusok a pariákat.

Hogy az egyiptomiak a miveltségnek magas fokán álltak, azt bizonyítják roppant építményeik, mellyeknek egy része, daczolván több ezer esztendő rontó hatalmával, még ma is sértetlen áll; más része, bár romlásnak indult, vagy épen elpusztult is, de még romjai is csudálkozás érzésével töltik el a nézőt. Illy nagyszerű épületmaradványok a thebei palota, mellynek még most is számos osz-

lopsorai, s roppant nagy termei láthatók részint a föld színén, részint a föld alatt. Továbbá az obelisk-ek, vagyis egy egy granit szikladarabból kivágott négy oldalú, s felfelé vékonyodó 50—60 lábnyi csucszlopok, mellyek valószínűleg a templomok ékesítésére állítottak fel azok körül; számos templomok és sirboltok, melly utóbbiak minden város mellett ugyan, de kivált Thebe és Memphis körül nagyon mesterségesen vésettek a földbe, s festettek ki, mellyeknek üregeiben még ma is illetlen, s teljesen ép mumiák (bebalzsamozott holttestek) láthatók. Az óriás nagyságu pyramisok, mellyek az egykori Memphis környékén még most is teljes épségben fenállanak; de amelyeknek, bár be vannak is írva, hyeroglyphekkel, sem rendeltetésöket, sem annyival inkább építtetésök idejét bizonyosan nem tudhatjuk.

Hogy a mér- s természettanban nagy jártassággal bírtak, annak elég bizonyosságai nagyszerű épületeik, s azon körülmény, hogy a Nilus iszapja gyakran szükségessé tette az új meg új földmérést. Vizvezetési építményeik is olyanok, mellyeknek létrehozása csak mér- s természetani ismeretek birtokában volt lehetséges. Nagy gonddal tanulmányozták a csillagászatot is, s ők tartatnak a 12 hónapos év feltalálóinak. Birtak némi jártassággal az orvosi tudományban is, csakhogy az ő e nembeli ismereteik nem emelkedtek a tudományosságig, s nálök minden betegségnek más más orvosa völt. Azonban minden tudományos ismereteik csak a papok kizárólagos birtoka völtak, kik azokat mint nagy titkot őrizték, s csak egymással közlötték az ugynevezet hyeroglyph vagy szent jegyekkel írás által, mellylyel még ma is fedve vannak csaknem minden emlékeik. Épen ezért szinte egészen használhatatlanok azok. Az újabb időkben a francia tudósok fedeztek fel ezen írásjelekben valami betű forma egybefüggést, mellynél fogva azok olvasását némisikerral meg is kísérették. A festészetben, és kivált a festékek készítésében nagy tökéletességre jutottak. Bizonyítják ezt a több ezer éves épületromokon ma is látható festmények, mellyek közül sok még most is olly eleven színü, mintha épen ma, vagy tegnap festették volna.

Külkereskedést, az idegenekkel közlekedés nagy tilalma miatt sokáig nem folytattak; csak a belföldön kereskedtek, s csak a Niluson hajóztak, de ezen hajózás, a görögök bizonyosága szerint, nagyon élénk volt.

8. §. *Assyria, Babylon.*

Asia délnyugoti részén, a Tigris és Euphrates folyamok partjain, régi időkben keletkezett egy nagy és hatalmas birodalom, mellynek hatalma hódító harczokon alapul. Ez koránt sincs ugyan olyan régi mint India s Egyiptom, a mennyiben a nagy vizözön után a Semitica néptörzsből alakult; mégis épen olly keveset lehet eredetéről bizonyosan tudni, mint bármelly más régibb államéről. Ugyanis a régi íróknak idevonatkozó adatai csak töredékek, s egymással teljes ellentétben állanak. Volt itt két nagy és pompás város, u. m. Babylon az alsó Euphratesnél, s Ninus vagy Ninivé a Tigris keleti partján. Mózes előadása szerint a hős vadász Nimrod volt Babylon alapítója, ki miután itt egy hatalmas várost alkotott, ebből gyarmatosított későbben Ninivé. Ellenben más régi írók azt állítják, hogy régibb város volt Ninivé Assyria fővárosa, mellynek alkotójának Ninus tartatik K. e. mintegy 2100 évvel. Annyi igaznak látszik, hogy Babylon, mellynek népe inkább a földmivelésben és a békés élet más foglalkozásaiban, mint a hódító harczokban talált kedvet, meghódított Ninus által, s így Assyriának tartományává lett, környékével együtt. Ninust igen vitéz embernek festék a régi hagyományok, s őt tartják az Assyriai birodalom hatalma alapítójának, mennyiben meghódította Asiában Mediat, Parthiat, s Baktriat is, s azt mondják felőle, hogy midőn Baktra várost ostromolta, egy katonája nevének Semiramisnak találékonyasága által vette azt be, s azért a különbenis szép nőt feleségül vette. Semiramis, midőn férje halála után uralkodóvá lett, még nagyobb kiterjedést adott országának Asiában s Afrikában tett hódítások által. Semiramis után még fija Ninias említetik mint Assyria királya. Itt megszakad a történet fonala, s ez országról sokáig nem lehet egyebet tudni mint azt,

hogy benne koronkint változtak az uralkodó családok, és hogy királyai keleties fényezés, s puhaságba merülvén, folyvást gyengült az ország hajdani ereje egészen felbomlásáig Kr. e. 875-ig. Ekkor a mediai helytartó Arbaces, s a babyloni főpap Belesis lázzadást indítván Sardanapal király ellen, ezt királyi méltóságától s országától megfosztották; és miután a főváros Ninivé is elfoglaltatott, Sardanapal hősiezen védvén palotáját, annak lángjai, s romjai közé temetkezett. Ekkor Assyriától külöszakadozván, független államokká lettek Babylon s Media.

9. §. Az assyriai új országok.

A három ország közül ismét leginkább elhatalmasodott Assyria. Királyai közül legelőször Phul említették Kr. e. 770 tájban. A Phul utóda Tiglatpilessar meggyőzte Israel országot, s annak királyát Pekah-t adófizetőjévé tette. A Tiglatpilessart követő Salmanassar alatt érte el Assyria hatalma tetőpontját. Ő ugyanis teljesen meggyőzte Hoseast Israel királyát, s a zsidókat Assyriába fogságba hurcolta. Ezenkívül meghódította Syriát és Phoeniciát is, Tyruson kívül 710-ben. Utóda Sanherib alatt már kezdődik az ország hanyatlása. Ő Egyiptom elleni hódító hadában szerencsétlen volt, részint seregének a dögvész általi elpusztítása, részint az aethiopiai királyok miatt, kik Egyiptomot ellene megvédték. Sanherib utóda Chiniladan volt. Ez alatt fegyvert fogván a medok királya Cyaxeres, s egyesülvén a babyloni Nabopolassarral, megdöntötték az assyriai birodalmat, elfoglalták, s elpusztították a fővárost Ninivét is Kr. e. 604.

Babylonban az ó assyriai birodalom szétbomlásakor előbb Belesis főpap uralkodott; majd 746 tájban Nabonassar, s ettől fogva ismét az assyriai királyok említettnek Babylon királyainál, miből az látszik, hogy a kettőből ismét egy ország lett. De hogy ez öszveolvadás hol kezdődik, vagyis mikor került Babylon újra assyriai hatalom alá, azt tudni nem lehet, s csak az látszik bizonyosnak, hogy folyvást az alatt állott az utolsó assyriai királyig Chiniladanig. Ekkor Nabopolassar lett a

független Babylon királya. Ennek fija volt az a híres Nabugodonozor, ki meggyőzvéen Zedekiaszt Juda királyát, a zsidókat Babylonba fogságba hurczolla. Nabugodonozor halála után elenyészett Babylon hatalma, mert már az ő fijától Nabennidustól elfoglalta azt Cyrus persa király 537 Kr. e.

Mediával is csak az történt a mi Babylonnal, u. m. visszakerült Assyria hatalma alá, azon külömséggel, hogy, bár Assyriától függő, mégis külön királyok uralkodtak rajta. Ezen királyok közül először is Dejoces neve emlittetik (Kr. e. mintegy 700), mint a ki Ekbatanatot tette országa fővárosává, Fija Phraortes Persia meghódításáról nevezetes (655). Hadakozott Assyria ellen is, de e hadat fija Cyaxeres fejezte be midőn Kr. e. 604 Nabopolassarral együtt megvették Ninivét, Cyaxeres alatt, a Kaukazonon által egy scythá néptömeg rontott Mediaba, mellyet ő csak 28 évi had után győzött le s üzött ki. Meghalt K. e. 593, Astyagest hagyván utódává.

Az assyriai birodalomnak itt említett kétszeri elpusztulása valószínűleg nem igaz. Alaposan lehet ezt következtetni a zsidók évkönyveiből, kik Assyriával részint szomszédságban, részint gyakori érintkezésben lévén, a dolgot jobban tudhatták. Ők csak egy elpusztulását említik Assyriának, u. m. az utóbbit, s az előbbi nem lehetett egyéb dynastia változásnál, melly a keleti országokban nagy rázkódásokat, és változásokat szokott maga után vonni. E nézet mellett szól még azon körülmény, miszerint Assyriának mindenik elpusztulásánál az emlittetik, hogy az utolsó király palotája romjai közé temetkezett, továbbá azon történeti igazság, hogy mind Babylon, mind Media ismét Assyria fenhatalma alá kerültek s ott maradtak annak végelpusztulásáig 604-ig, s a kétszeri elpusztulásról hir valószínűleg chronologiai tévedésből ered.

10. §. *Assyria polgári szerkezete, vallása, s mivelttsége.*

A mi ezen országok polgári szerkezetét illeti, Közép-Asianak minden tartományaiban a korlátlan despotismus volt uralkodó, melly rendszernek valószínűleg

az assyriai birodalom volt első hazája. Szükségessépen következett ezen kormányforma abból a körülményből, hogy nem szándékos egyesülésből, hanem egyes néptörzsek merész és szerencsés vezéreinek hódításaiból keletkeztek az itteni államok, melyekben a győzelmes harczfőnökök csak az erőnek s hatalomnak, a meggyőzöttek pedig csak a szolgaságnak törvényét ösmerték. Minthogy a keleti meleg éghajlat lakói különben is hajlandók a fényezésre, és elpuhulásra: a termékeny föld gazdag adományai pazar fényüzést szültek a királyok udvaraiban, melly fényezés csakhamar kivetkezettette őket harczias jellemökből. Ellenben a nyers, és még romlatlan vadnépcordák főnökei erejük érzetében gyakran éreztették velök hatalmukat, s így gyakoriakká lettek a trónváltozások. Mint általában minden keleti államban, úgy itt is sokat tett a folytonos trónvillongások létrehozására a soknejűség; miszerint a családi kapocs-szülte nemesebb érzelmeket nem ösmerő fiak minden tartózkodás nélkül foszthatták és fosztották meg egymást az uralkodástól, hogyha rámehektek.

Vallásuk az égitestek imadásában állott, s főistenök volt Bél (Belus) a nap, és főistennéjük Mylitta, a hold személyesítője. E vallásrendszer természetesen vezette őket a csillagászatra. De nem csak az égitestek forgásának kitanulásában tettek előmenetelt, hanem nagy gondot fordítottak arra is, hogy az emberek sorsát a csillagokból megjósolják, s így sok chaldeai jós járt országról országra mint jövendő mondó. Volt némi jártasságuk a földmérésben és orvoslásban is, s a chaldeusoknak tulajdonittatnak az e nembeni első ismeretszerzés érdemei. A tudományos ismereteket, mint Egyiptomban, úgy itt is szinte kizárólag a papok kezelték. És bár a tudományosságnak alacsony fokán állottak is, mégis nagy előhaladást tettek általában a kézművek, de kivált az építészetben virágzó földmívelésök volt, s mint az egyiptomiak a Nilust, úgy vezették ők is a Tigris, és Euphrates vizét mesterségesen ásott csatornáknban, részint földjeik megöntözésére, részint az áradások meggátolására. Építészetöknek fényes bi-

zonysága Babylon város, melly midön a birodalomnak központjává lett, egygyé vált a régi világnak legpompásabb és legnagyobbszerü városai közül. Óriás nagy falakkal völt kerítve, mellyek védbástyákkal láttattak el. Épületei közt nevezetesek vóltak a két királyi palota, és kivált a Belus temploma, melly pazarfénynyel völt felékesítve. A babyloniaknak tulajdonittatik az égetett téglák feltalálása s az építkezéseknél használása. Babylon nevezetességei közt említik a régiek a függő kerteket is, mellyek egy hegy formára öszvehalmozott roppant köhalomra hordott földben jöttek létre. A királyi udvar roppant fényüzése nagyon előmozdította a müipar kifejlését is, csakhogy e müipar épen ennélfogva leginkább csak fényüzési czikkekre, u. m. drága szövetek, s festésekre s a t. szorított. A müipar virágzó kereskedést szült mind a szárazon, mind a tengeren. A szárazföldi kereskedést karavánok üzték, kik tevéken járták be Asia nagy részét. Sokkal könnyebb vólt ez ország népének a tengeri kereskedés, minthogy a Tigris és Euphrates folyamok önkényt vezették a persaöböl melléki tartományokba. E kedvező körülményt úgy fel is használta a babyloni nép, hogy India után, Babylon vólt a régi világnak legfontosabb közlekedéshelye. Egyébaránt Babylon kereskedelmének legmunkásabb tényezői vóltak a phoeniciaiak.

Az assyris népéletet s erkölcsiséget jellemzi némileg az, hogy betegeiket a városok utczáira, vagy az útfélekre kitétték, hogy az ott elmenők nekik gyógyítási módot ajánljanak. Továbbá hogy minden évben öt napi ünnepen az urak szolgáltak a rabszolgáknak azért, hogy azok egyébkor annál kiméletesebben bánjanak ezekkel.

11. §. *China.*

Asianak az a része, melly ma Chinának neveztetik, a régi görögök s romaiak előtt ösmeretlen vólt, s mint ilyen, semmi világtörténeti fontossággal nem bírt. Azon keveset, mit róla most tudhatunk, magoknak a Chinaiaknak régi emlékeken, s hagyományokon alapuló elő-

adásából lehet meríteni. De ezen hagyományok, a rajtok feltűnő nemzeti büszkeség miatt, nem tekinthetők hiteleseknek, mert sok évezredekéről emlékeznek, melyekben már országuk virágzott. Így p. o. Kr. e. mintegy harmadfélezer évvel említnek egy uralkodót, ki nemcsak a chinai népen uralkodott, hanem a régi időkben fennmaradt kegyetlen törvényeket megszelidítette, s a szomszéd országok vad népeit mívelte. Annyi azonban valószínűnek sőt bizonyosnak látszik, hogy China, mint India, a lehető legrégibb korban benépesedett, és hogy, mint általában a keleti országok népei, úgy a chinaiak is nyommasztó zsarnoki kormányrendszer alatt éltek. Ezt lehet következtetni azon folytonos trónváltozási fordulalmakból, melyekkel telvék a chinaiak régi évkönyvei; és hogy több századokon keresztül egyszer egyesítették, máskor ismét külön szakadoztak nagy birodalom egyes országai.

Legérdekesebb a chinai nép történetében annak régi míveltsége, s elszigeteltsége. Kétségen kívül igaz ugyanis az, hogy e nép, már régi időkben szembetűnő míveltséggel birt, hogy virágzott nálok mind a földmívelés, mind a műipar, sőt irodalma is volt. De hogy sem ennek más népekre, sem a más népek míveltségének a chinaiakra befolyása nem volt, azt elszigeteltségök okozta. Nincs példa rá, hogy valamely nép annyira különvonta volna magát más népektől mint a chinaiak, kik e szoros elzárkozottságot olly régi időktől fogva szinte egész mostanig megőrizték, annyira hogy az újabb kor felvilágosodottságának és míveltségének is igen kevés befolyása van rájuk.

Kr. e. mintegy hatodfél századdal élt a chinaiak közt egy nagy bölcs K o n f u t s c h e, ki a nép régi vallását, s az azt tartalmazó szent könyveket rendezte, s tiszta erkölestudományt tanított. Ezen ösvallás szerint imádtak egy főistent — Tien — de a kihez csak magának a császárnak lehetett közvetlenül járulni imádkozás által; más emberek pedig csak a császárhoz, mint az ég fíjához, s Tien helytartójához járultak, ki éppen ezért a népnek nem csak ura, és császársa, hanem főpapja, sőt

bizonyos tekintetben istene is volt. Ezen vallás, némi kis módosítással, ma is fenáll a chinai nép nagy része közt. Emlékeznek a chinai történetek egy Sching-wang nevű császárról, ki országának az északi vad népek ellen biztosítására egy több száz mértföldnyi hosszúsú, s igen magas kőfalat épített Kr. e. mintegy 250 évvel, s e kőfal még ma is megvan. Továbbá egy Sehi-hoang-ti nevű kegyetlen uralkodóról, ki Kr. e. 215 tájban élt, s a szent könyveket megégette azért, hogy a nép vallásos tisztelete egyedül csak ő benne összpontosuljon.

A chinaiak miveltségének a külföldtől elzárkózottságnál nem kisebb akadálya az, hogy ők ma is azon írásmódot használják, a melyet évezredek előtt; melly szerint minden tárgynak s fogalomnak külön képei vannak, s mellyeknek száma temérdek (mintegy 80,000). Ezeknek megtanulása szinte az egész életet igénybe veszi, s így az olvasás tudásához jutni véghetetlen nehéz. De az illy módon írott, s olvasható könyvek szaporítására már régen u. m. 900 tájban feltalálták a könyvnyomtatást, de csak szét nem rakható fatáblákkal; a papirost pedig még régebben.

12. §. Zsidóország.

A földközi tenger keleti partján Syriától délre fekszik a régi Palestina, vagy Zsidóország. Az Antilibanon hegylánczából két hegyvonal nyulik rajta végig észak-déli irányban, a Jordántól egyik nyugotra, másik keletre. A keleti hegység általános neve Hermon, de így neveztetett a nyugoti hegység egy darabja is Samariában. Az Antilibanon hegyből ered a Jordán folyó, melly, miután a Genezareth tón keresztül folyik, déli irányban megy tovább míg az Asphalt tóba, vagy holt tengerbe ömlik. Zsidóország különböző időkben többféleképen volt felosztva, u. m. előbb a 12 nemzetség szerint 12 darabra; Salamon után két országra u. m. Juda, s Israel-re; végre 4 tartományra u. m. Galilaea, Samaria, Judaea, és Peraea-ra. Nevezetesebb városai voltak Jerusaleml, Bethlehem, Nazareth, Jeriko.

Mintegy 200 évvel a nagy vizözön után egy, a Sem maradékaitól származott néptörzs vezére Abrahám, elhagyván Chaldea Ur nevü városát, nyugotra jött, s letelepedett a Jordán termékeny vidékén, az ugynevezett Kanaanban, s épen azért, mert az Euphrates folyamon túlról jött, Ebernek, azaz vizenulinak nevezték a Kanaanban bennszülött lakosok. Így lett Abrahám a zsidó nép törzsapja Kr. e. mintegy 2000 évvel. Az Abrahám által ekként alapított Zsidóország nem nagyságának köszöni világtörténeti nevezetességét, mert igen jelentéktelen kis földrészt foglalt el; nem is hódításainak, mert maroknyi népével ilyen dologhoz nem kezdhetett; hanem annak, hogy itt volt legtisztább fogalom az egy igaz Istenről, s így annyi sok hatalmas nép közül egyedül ez lehetett, s ez lett hivatva a boldogító keresztyén vallás bölcsőjévé lenni.

Kezdetben csak családfők — patriarchak — alatt éltek a zsidók, mint egyszerű kóbor nép, mellynek életmódja a vadászat és baromtenyésztés volt. Abraham után fija Isak, majd unokája Jákób lett az öszves zsidó nép legtekintélyesebb családféje. A Jákób 12 fija közül egy, József — köztudomás szerint Egyiptomba kerülván, ott magas hivatalra emelkedett, s mint ilyen könnyen kivitte a pharaonál, hogy Kanaanban szükségeltató rokonai a gabonában gazdag Egyiptomnak Gosen nevü tartományában lakhelyet nyerjenek, Kr. e. 1900. De minthogy a zsidók Egyiptomban sem hagytak fel kóbor életmódjokkal, s az ott divatozó földmiveléssel s polgárisultsággal megbarátkozni nem akartak: nem sokára gyűlölet tárgyává lettek a bennszülöttek előtt. Csakhamar alkalmuk is lett e gyűlölség felől meggyőződni, midőn hatalmas pártfogójuk Józsefnem volt többé. Mert azonkívül, hogy mindenféle kemény robotra szorítottak az építkezéseknél, más tekintetben is nyomtatást kellett szenvedniök az egyiptomiaktól. Majd midőn aggódva látták az öslakosok a gyűlölt jövevények szembetűnő szaporodását, hogy ennek gátot vessenek, minden fiugyermek megöletését parancsolták.

13. §. Mózes.

A zsidó nép illy nyomorában született Kr. e. 1610-ben Levi nemzetségbeli Amram-nak egy fija Mozes, ki, miután a Nil vizére lett kitétetés által csudálatosan életben maradt: a királyi udvarnál gondos nevelést nyert, s az egyiptomi papok tudományosságát magáévá tette. Ezen nevelés, a természettől nyert kitünő lelki s testi tehetségekkel párosulva, Mózesből olly nagy embert képezett, „hogy e pusztákra menekült pásztornak neve, törvényei és történetei 4000 év óta a Tajo-tól Hindostanig, Skandinavia jégtengereitől fogva a tömjén hazáig minden nép előtt tisztelet tárgyai“ (Müller). Mozesnek igen fájt nemzetének sorsa, s egy zsidót megsértő egyiptomin véres bosszút állván, a büntetés elől Arabia pusztáira menekült. Itt, mint maga írja, megjelenvén neki Isten, kötelességévé tette népének az egyiptomi szolgaságból kiszabadítását. Visszament tehát Egyiptomba, s bár nehezen rábirta a népet, hogy odahagyván a szolgaság földjét, költözzék vissza Kanaanba, ősi hazájába. Mózes, nem nyerve meg a király engedelmét a nép kiköltözésére, megindult annak akarata ellen, s egy tengerapály gyors használása által, szerencsésen keresztül is ment népével együtt a veres tengeren; ellenben a királynak üldöző serege a hullámok martalékává lett.

Mintegy 430 évet töltöttek a zsidók Egyiptomban, s a zsidó írók szerint 600,000 fegyverfogható férfi volt köztök, midőn kiköltöztek. E szám azonban olly egyetemes népeiséget tesz fel, millyenre nehezen szaporodhattak el a beköltözött kevés számu zsidók, és a melly nem fért volna meg a kis Gosen tartományban, s épen ezért valószínűleg keleties nagyítás van ezen előadásban. Mózes az Egyiptomból kiszabadulás után, nem ment népével rögtön Kanaanba, hanem 40 évig időzött Arabia sivatagjain. Ugyanis meg volt győződve arról, hogy magasztos célját, u. m. a visszahódítandott Kanaanban egy független országnak, és szabad nemzetnek alkotását, és az egy igaz Istenben való hit megszilárdítását nem érheti el a jelen

nemzedékkal, melly az egyiptomi hosszas szolgaság alatt mind erkölcsileg megromlott, mind testében annyira elpuhult, hogy a vitéz népektől lakott Kanaannak fegyverrel visszavevésére már képtelenné vált. Másfelől, midőn az egyiptomi szolgaság alól kiszabadult, egyszerre olly nyakas és engedetlené lett, hogy többé senkitől függeni, s bár melly hasznos törvényeknek is engedelmeskedni nem akart. Végre az egyiptomiak bálványimadásának látására annyira eltért ősi hitétől, miszerint Mozesnek nem vólt reménysége, hogy e nemzedéket az egy igaz Istenbeni hitre visszavezethesse. Ezen okoknál fogva hátrározta magát Mózes arra, hogy bevárja a pusztán a megromlott nemzedék kihalását, s egy újnak felnőttét, melly a pusztai élet nyomoruságai közt megedzve, s az egy igaz Istenbeni hitben neveltetve, az ő céljaira alkalmas legyen. Mózes, még mint menekült, megösmerkedvén a pusztával, a hosszas időzés daczára is tudott a nép élelmezéséről gondoskodni. Itt időzése alatt adta ki az egy igaz Isten tiszteletére vonatkozó törvényeket, melyekre már nagy szükség is vólt, a mennyiben a zsidók nyíltan az egyiptomi bálványimadás mellett nyilatkoztak. Midőn a népet a nagy munkára már megértnek látta, megindult vele a Kanaan elfoglalására. De nagy célját nem érhette el, mert bár meggyőzte is a Jordanon túl lakó amonitákat, s letelepítette is azok földjén a Ruben, Gád törseket és a Manassé felét: de mielőtt az egész népet bevezethette vólna az ígéret földjére, meghalt Kr. e. 1480-ban, Josuet hagyván vezérül maga után.

14. §. *Josue, s a birák.*

Elfoglalván Josue 6 évi kemény harcz után Kanaant, felosztotta azt a Jákób 12 fíjáról nevezett 12 nemzetség közt. De bár e hódítási had az ott lakó népek legyőzése által lett is beféjezve, mégsem irtotta ki ezeket egészen, megelégedett azzal, hogy azokat meghódoltatván, adófizetésre kötelezte, de pogány vallásuk gyakorlásában meghagyta, s így alkalmat adott nekik, hogy újra meg újra függetlenségi harczokat kezdjenek. Nem kisebb baj vólt a zsidókra nézve az,

hogy, Josuénak nem sokára bekövetkezett halála után, nem volt többé olyan közös fejük, a millyen, kivált egy új államban, mulhatatlanul szükséges az egésznek öszvetartására; hanem ismét csak a néptörzsek külön fejei alatt, minden szorosabb öszvetartás nélkül éltek; és csak a főpapnak volt az egészre kiterjedő tekintélye, de a melly időnkint mindig alábbszállott. Továbbá teljességgel nem volt olyan közös fejük, ki intézhette volna a hadi ügyeket, holott, a körülményeknél fogva, mulhatatlanul szükségök volt a hadakozásra. Ugyanis ott voltak a philisteusok a dél nyugoti részen; Jerusalemben még teljes erőben állottak a jebusiták, s ellenséges indulatú népek lakták a Libanon tájait. De legnagyobb szerencsétlenségök volt az, hogy nemcsak át nem térítették szomszédjaikat saját hitökre, hanem ök magok is elhajlottak a bálványimádásra. E miatt szétfoslott az öket öszvetartó vallásos political kötelék, s csakhamar annyi külön nép alakult belölök, a hány volt a néptörzs. A meghódított népek és más szomszédok hasznukra fordították a zsidóknak e belső szakadását, s a különszakadt néptörzseket egyenkint legyözték. Így méltán mondhatták a proféták, hogy ezen szerencsétlenségek az Istentől, s annak törvényeitől lett elszakadás következményei; mert valahányszor e törvényekhez visszatérvén, a nemzeti közös kapcsolatot megerősítették, mind annyiszor siker koszorúzta törekvéseiket.

Midön ezen folytonos harcok alatt a nép, a kölcsönös gyölölség miatt egymást veszni hagyta; vagy, a siker felől előre kétségbe esve, tétlenségbe sülyedt; s így az országot az egyiptomihoz hasonló szolgaság sorsa fenyegette: támadtak egyes nagy emberek, kik hazájuk s valásuk iránti lelkesedésökben polgártársaikat hős elszántságra, s tette buzdították, s ellenségeiken fényes gyözelmet arattak. E koronkint feltünö hadvezérek, biráknak nevezettek. Illyenek voltak a többek közt a midianitákon gyözelmet aratott Gideon; a fogadást hív megtartásáról nevezetes Jephtha; az erős Samson, és Eli. Azonban lassankint belátta a nép, hogy e helyzet nem kielegítő, s részint azért mert megunta az Eli fíjainak kicsapongásait,

részint, mert azt hitte, hogy csak egy közös főhatalom lesz képes az erők egyességét eszközölni, részint mert a főpap hatalmaskodása is unalmassá vált; sürgette a főpapot Sámuel, hogy, más népek példájára, neki királyt adjon. Hiában intette őket az önző Sámuel a Mózes rendszere melletti megmaradásra, a nép állhatatosan csak királyt óhajtott. Végre kénytelennek látta Sámuel magát, kívánságukat betölteni, s 1095-ben királylyá kente a Beniamin nemzetségéből származott Sault, kiről reménylette hogy, bár kitünő észszel, s bátorsággal bír is, hálából meghagyja őt eddigi hatalmának gyakorlatában.

15. §. Királyok.

A királyság felállítása fordulópontot képez Zsidóország történetében. Ugyanis meglelt, mit a nép e méltóságtól várt. Nevezetesen a központi hatalom szilárdságot kölcsönzött a kormányzásnak, s a nép ereje nőtt, bár ezen erőnövekedés nem tűnhetett is fel rögtön az ellenséges népekhez való viszonyokban. De csakhamar másnemű egyenetlenség váltotta fel az eddiget, nevezetesen Samuel a főpap nem örömet vált meg az eddig gyakorolt főhatalomtól, s uralkodni akart a királyon, a Jehovah nevében; Saul pedig nem akart báb király lenni a főpap kezében. E feszültség nem sokára ellenségeskedést idézett elő a két hatalmas közt, s Samuel kikelvén Saul ellen, mint az Isten törvényének megvetője ellen, megfosztotta őt a királyságtól, s a Juda nemzetségbeli Dávidot kente fel ellenkirálylyá. Az így támadt polgárháborúhoz járult egy külhad is a philisteusok ellen, melly had Saulra nézve szerencsétlenül ütött ki, a mennyiben nemcsak meggyőzetett, hanem derék fija Jonathan is elesett. E csapások Sault annyira megtörték, hogy ön maga vetett véget életének 1055.

Sault követte az uralkodásban David, egy szenvedélyeiben gyakran korlátlan, mégis vallásos, és vitéz ifju fejedelem. Ő tanulván a Saul példáján, lehetőleg egyetértésben élt a főpappal, s ezáltal biztosította hatalmát. David alatt érte el Zsidóország hatalma tetőpontját. Ugyanis

David, azonkívül, hogy a sokat nyugtalankodott philisteusok hatalmát örökre megtörte, elfoglalta Syriában az erős Damaskust, kelet szemefényjét; győzelmet aratott a jebusitákon, s azok fővárosát Jerusalemet elfoglalván, birodalma fővárosává s központjává tette. A Sionon pompás királyi palotát építtetett, melly csakhamar nagy fényűzés központjává vált; birodalma határát a közép tengertől fogva az Euphratesig terjesztette. Végre jeles költő is volt, s magas ihlettséggel írott énekei mind költői lángeszéről, mind valóságos buzgóságáról bizonytságot tesznek. Magán életben nagy fájdalmat okozott neki fíjának Absolonnak ellene fellázadása. Meghalt Kr. e. 1015-ben, kisebbik fíját Bölcs Salamont hagyván utódaúl.

16. §. Salamon, Zsidóország felosztása, s elpusztulása.

Salamon uralkodása nem felelt meg a nép várakozásának; melly jeles uralkodót reményelt a nagyhirű bölcsből. Ugyanis a helyett, hogy akár hadi tekintély, akár a békés fejlődés biztosítása által nevelte, vagy legalább fenntartotta volna országának David által szerzett tekintélyét, képzelt, és valódi ellenségeinek lemeszároltatása által akarta biztosítani királyi székét és hatalmát. Csakhamar elvesztette a David által szerzett Damaskust. És bár a Sionon pompás templomot építtetett is, a Jehovah tiszteletére, sem ez, sem a nemzeti irodalomnak, s a királyi fény által előmozdított művészetnek emelkedése nem ellensúlyozta azt a veszedelmet, melly udvarának fényűzése, s erkölcstelenségéből az egész népre hárúlt. Így történt, hogy a Jehovah papjai őt tartván a hanyatlás okának, a vallás nevében forradalmat szítottak ellene, s ellenkirálylyá tették Jeroboamot, ki azonban Salamon ellenében magát nem védhetvén, Egyiptomba futott. Salamonnak Kr. e. 975-ben történt halálakor megújult a forradalom. Ugyanis utóda Roboam meghagyván a népen a Salamon által behozott nagy és terhes adót, feltámadt ellene a nép, s 10 nemzetség Jeroboamot tette királylyá; és minthogy Juda, és Benjamin nemzetségek megmaradtak Roboam mellett, az egy országból kettő lett, u. m. Juda és Izrael.

E két ország közül mindegyik magában hordta az

enyészet magvát, mert a politikai szakadáson kívül még vallásos válaszfal is emelkedett köztök, midőn Jeroboam, hogy megszüntesse azon közös kapcsolatot, melyet a jerusalemi közös templom képezett, külön templomokat építtetett Bethel-ben, és Danban. De ezzel nem érte el célját, sőt még nagyobbá tette e szakadást, midőn az e miatt elkeseredett leviták Izraelországot odahagyták. A két ország királyainak egymás elleni gyűlölsége a néppel is közös lett, s nem sokára mindenik országnak egész erejével folytatott háborúban tört ki. És minthogy egyik sem múlta felül a másikat, e harcokból mindenik elpusztulásának kellett következni, annyival is inkább, mert hatalmas szomszédjaiktól u. m. Assyriától, és Egyiptomtól kértek segédelmet egymás ellen. Majd magokra haragitották e két hatalmas szomszédot is az által, hogy ezeknek egymás ellen folytatott harcába beavatkoztak. Ily körülmények közt hiába hangzottak el egyes prófétáknak egyetértésre intő szözeatai, s vést jósló jövendölései. E veszély nem sokára be is következett. Előbb Izrael jutott Assyria hatalma alá, miután benne mintegy 20 méltatlan király uralkodott, kik többnyire egymás megbuktatása vagy meggyilkolás által jutottak a trónra. Izrael elpusztulása úgy történt, hogy Ahas judai király segítségül híván az assyriai Teglathpilessart Izrael királya Pekah ellen, ez meggyőzetett, s számtalan zsidó hurczoltatott Assyriába fogságra. Ez állapoton segítni akarván Hoseas, egy végső próbát tett országa szabadítására, de Salmanassar által végkép meggyőzetvén, vége lett országának Kr. e. 720-ban.

Valamivel tovább tengett Juda, a mennyiben itt a David családjából származott királyok rendben következtek egymás után, s ezek nem voltak épen olly érdemtelenekek mint az Izraelbeliek. De mégsem hárihatták el a végveszedelmet, mert miután mind Izraeltól, mind pedig Egyiptom és Babyloniától folyvást gyengítették: Zedekias király végkép meggyőzetvén Nabugodonozortól, 597-ben vége lett Judaországnak is, lakosai Babyloniába

hurczoltattak, s ott sanyarogtak 70 évig, midőn Cyrus persa király által hazabocsáttattak Kr. e. 528-ban.

18. §. *Mózes vallása, és törvényei.*

A zsidó vallásnak, mint vallásrendszernek alapítója Mózes volt, ki a népnek az egy istenbeni hitét úgy biztosította, hogy az általa kiadott törvényekben úgy tüntette fel a Jehovat, mint a nemzetnek láthatatlan urát, és királyát, de a ki egyszersmind atyja is a népnek, s az marad mind addig, míg tisztelete, s törvényei mellett hiven megmaradand. Mózesnek ezen vallásos államszerkezete *th e o k r a t i a*-nak — istenuralkodás — szokott neveztetni, mint olyan, mellyben a vallás szorosán öszve van füzve a polgári szerkezettel. Mózes Egyiptomban szerzett tapasztalásaiból tudván azt, mennyire sülyedhet a nép a babonába és bálványimádásba Istennek kiábrázolása által, minden effélőt szorosán megtiltott. A képek, és azon szertartások helyett, mellyek a népet könnyen bálványimádásra vezethették volna, csak egyszerű innepeket rendelt, mellyekben részint az volt czélja, hogy ezek juttassák eszébe a népnek az Istentől vett jótéteményeket, s ez által erősítsék meg mindannyiszor az *I s t e n n e l k ö t ö t t s z ö v e t s é g e t*, részint az, hogy a népnek nemzetiségi egyesítésére szolgáljanak. A törvények iránti tiszteletet az által akarta ébresztteni s folyvást fentartani, hogy azokat egy minden kigondolható fényvel körülvett szekrényben a *f r i g y l á d á b a n* őriztette a *s z ö v e t s é g s á t ó r á n a k* egy részében, a *s z e n t e k s z e n t é b e n*, hova egyedül csak a főpap, s ez is csak évenként egyszer, a nagy innepen, s é végre rendelt szertartások elvégzése után közelithetett.

Mózes, az Egyiptomban látott példa nyomán, külön papi kasztot alapított. Főpappá testvérét Aront tette, s megparancsolta, hogy főpapi méltóságot mindig az Aron utódai, általában pedig a papi hivatalt Aron ősapjának Levinek maradékai, a leviták viseljék. Minthogy ezek, hivataluknál fogva, az egész országban szétszólva éltek,

a Kanaan felosztásakor nem is kaptak külön földterületet, mint a többi nemzetségek, hanem a néptől adott természetményekből, mint fizetésből éltek.

Az éghajlathoz, s más körülményekhez alkalmazkodva adott Mózes némely az egészségre, s életmódra vonatkozó szabályokat is, mellyek, a vallásnak a polgári szerkezettel szoros egybefüggésénél fogva, vallásos szabályoknak is tekinthetők.

Mi a polgári intézményeket illeti: Mózes alakította a Zsidókat egy közös államtestté, midőn, meghagyván a 12 nemzetségnek külön patriarchalis kormányzatát, mindenik felibe a Jehovat helyettesítő főpapot emelte, mint legfőbb hatóságot. De a főpapokban nem érte el célját, mert nem tudták ezek a külön néptörzseket kellő egytetértésben tartani, s ennél fogva mind megannyi külön köztársaságok lettek a külön néptörzsek. S épen e helyzet káros sőt veszedelmes voltának látása birta a népet arra, hogy folyamodjék a királysághoz, mint mentőeszközkhöz.

Egyébaránt nagyszerű törvényhozói bölcsesség felől tesznek bizonyosságot Mózes törvényei, mint a mellyek — kevés kivétellel — azon eredményt gyümölcsozték, melylyet ő akart. Nevezetesen, bár gyakran eltértek is a Zsidók az igaz vallás utáról; s bár ez által megszakadoztak is köztök a polgári kapcsolatok; de épen e tévedések utáni kiábrándulás füzte őket még szorosabban a Jehovával öszve. Ezen törvények hatásának tulajdonitható, hogy bár rég elpusztult is Zsidóország, és a zsidó nemzet: annak a föld kerektségén elszéledt maradványai annyi méltatlan üldöztetés, s szenvedések közt is hivek maradtak őseik hitéhez.

A műveltségben nem messze haladtak a Zsidók. A művészetbeni kiképeztetésre nem volt alkalmuk, mint-hogy vallásuk szorosan tiltotta a képeket, s szobrokat. Az építészetben igen hátra voltak; s jelesebb épületeiket, mint a David palotáját s Salamon templomát idegen művészek építették. Egyedül az irodalom terén volt érdemök. Iróik közt első helyen áll maga Mózes, kinek, mint leg-régibb hiteles írónak történeti művei megbecsülhetetlenek

Mózes előadásán szembetűnő azon igyekezett, hogy saját történeteinek előadása által is közelebb hozza a népet a Jehovához, úgy tüntetvén fel a nép sorsának jóra vagy rosszra fordulását, mint Isten áldását, vagy büntetését. Továbbá a nagy költő Dávid, a Bölcs Salamon, s a számos profeták, kiknek történeti iratai — kevés kivétellel — csak a hazai dolgokra vonatkoznak. A zsidó irodalom fejlődésére nagy hatásuk volt az úgynevezett profeta-iskoláknak, melyeket Samuel alapított. „Ezek a mi papnövevényeinkhez hasonló intézetek voltak, hol az ifjak bizonyos hivatalokra neveltettek, de főleg a zene, és költészetben oktattatának.“

18. §. *Phoenicia.*

Mint a zsidók, úgy a phoeniciaiak is a Sem néptörzshöz számíttatnak. Ezek, közhiedelem szerint, a vörös tenger partján laktak előbb, s innen költöztek a földközi tenger keleti partjára, hol Palestinától északra csakhamar több várost alapítottak. De hogy e tengerpartot mikor szállották meg, az meghatározva nincs. A phoenici városok nem képeztek egy öszves államtestet, mint más asiai népek, hanem minden város egy külön kis államot alkotott. Phoenicia nem pusztító harczok, hanem folytonos békében kifejlett, sőt magas virágzásra jutott kereskedése és ipara által hódította meg Asianak és Europeanak számos országait. Mig Asia más országainak népei véres harczokat folytatva, pusztulást hagytak nyomaikon, addig Phoenicia a kereskedés, műipar s az ezek által eszközölt műveltség terjesztése által jóltevőjévé lett az emberiségnek. És mig a régiek úgy a hogy megőrizték más népek véres harczainak történetét: addig a phoeniciekről alig maradt fen valami egyéb, mint a mit saját történetírójuk Sanchuniathon írásban hagyott, de a kinek iratai csak töredékeknek mondatnak. Ezek nyomán közhiedelem, hogy a phoenici városok közt leghamarább kiemelkedett Sidon, s innen mentek gyarmat-telepítvények előbb a phoenici partok más más pontjaira, s utóbb meszebbre is. Sidon gyarmatának tartatik Tyrus is, mely anyját nem sokára hasonlithatatlanúl sokkal felülmúlta, s

már Dávid korában Előasia legtekintélyesebb városának tekintetett. A többi városok, mellyek hasonlóképen a tengerparton feküdtek, p. o. Tripolis, Byblus, Aradus, Sarepta, Berytus, sem gazdagságban, sem hatalomban nem mérközhettek e kettővel. Közhiedelem az is, hogy ezen városok mindegyikében voltak királyok, kiknek hatalmát a nép nagyjaiból alakúlt tanács korlátozta; és hogy időnkint egyes városok elhatalmasodván, több város felett is birtak tekintélyvel, s hatalommal. Tyrus hatalmasodott el leghamarább, mint ahol a kereskedés és művészet leginkább virágzott. Tyrus, miután előbb gyarmatot telepített Cyprus szigetre, hasonlólt tett a földközi tenger más szigetein, s kivált a Cykladeseken is, s már Kr. e. 920 tájban Afrika északnyugoti partján is több várost alapított. Ezután népesítették be a phoeniciek Kretat, és Rhodust. Majd midőn a görög szigeteken a görög népesség lett túlnyomóvá, folyvást kereskedési egybeköttetésben álltak a phoeniciek a görögökkel is. Kr. e. 880 tájban telepítették Karthagot, melly hasonlóképen számos és nagy fontosságú gyarmatok anyja lett idővel, mert részint innen, részint Phoenicianak anyavárosaiából népesítették be Sicilia, Corsica, Sardinia és Hispanianak déli része is. E gyarmatosítások voltak azon eszköz, melly által a phoenici nép kereskedése és ipara szembetűnő virágzásra jutott, a mennyiben e gyarmatvárosok voltak a phoenici kereskedőknek megannyi kiszálló, s lerakóhelyei. Továbbá az így alakúlt új telepítvények is hasonlóképen a kereskedésnek és iparnak éltek, s így minden ilyen gyarmat által nagyobb kiterjedést nyert a kereskedési forgalom, s általánosabbá lett az ez által eszközölt miveltség. De ámbár a phoeniciek voltak is a régi világnak legkiterjedettebb kereskedést űző, s a hajózásban legjártasabb népe: mégis azt hiszik némellyek, hogy túlzott nagyítások azon hírek, mellyek szerint a phoeniciek Europa északi partjait is bejárták; továbbá hogy a brit szigeteken, és a mostani Poroszországban kereskedést űztek; sőt kétségbe vonatik Afrikának általok történt megkerülése is.

A phoeniciek, mint iparűző, és mást nem bántó nép,

nyugalomban éltek mindaddig, midőn az assyriai Salmassar meghódítván Izraelországot, hatalma alá hajtotta Phoeniát is, Tyruson kívül, mert ezzel nem boldogult. Később a babyloni Nabugodonozor megtörte ugyan Tyrus falait is, de lakosainak bátorságát és büszkeségét nem, mert ezek egy szomszéd szigetre költözvén, ott alapítottak egy új Tyrust, melly ismét épen olly erős és hatalmas lett, mint a régi, s arab, és persa zsóldosokból kitünő hajóshadi népet alkotott magának. Majd midőn egész délnyugoti Asia meghódolt Cyrusnak, ezt tette Phoencia is. De a persa királyok meghagyták e városok régi szabadságát és önkormányzatát, és megelégedtek némi adófizetéssel, és azzal, hogy a kisasiai görögökkel együtt a phoeniciek is adtak hajóhadat a királyok rendelkezésére. Midőn Egyiptom fellázzadt a persa királyok ellen, egyesült vele Phoencia is. Azonban kénytelenítettett újra meghajolni a nagy erő előtt, csak Sidon nem, melly, mint egykor Tyrus, hősi védelemre szánta magát. Nevezetesen, hogy a menekülésre senki se gondolhasson, megégették a sidoniak minden hajóikat. De mégsem boldogultak, mert egy árulás következtében meggyőzöztvén, nagy részök a győzők bosszújának áldozatává lett. Végre, midőn a macedoniai Sándor lett a persa birodalom urává, ennek is megadták magokat a phoeniciek, csak Tyrus nem, mellyet nem előbb, mint hét hónapi kemény ostrom, és elszánt védelem után tehetvén Sándor magáévá, a lakosokon iszonyú kegyetlenséget követett el, s rabszolgákkint eladta a megmaradtakat. Midőn pedig a Sándor által alapított Alexandria lett a világkereskedés központjává, Phoencia minden jelentőségét elvesztette.

Az ó világ minden népei közül a phoeniciek tettek leghamarább nagy előhaladást a műiparban, a mennyiben a keleti fényezés számos czikkei készítésén kívül nekik tulajdonittatik a bársony, és üveg feltalálása is. A David palotáját és Salamon templomát is phoenici művészek építették. De minden találmányaik közt legfontosabb a betűírás, mellynek csakhamar nagy hasznát vették a görögök.

Vallásuk bálványimádás volt. Főistenök volt Baál, kinek embereket áldoztak.

19. §. *Kisasia.*

Kisasia vagy Elöasia már igen régen be volt népesítve. Ős történetei, részint az idők régiségénél, részint csekély fontosságuknál fogva igen homályosak, s merő töredékek, a mennyiben csak futólagosan emlékeznek egyes népekről, mellyeket koronkint mások szoritottak ki lakhelyökről. Kisasia legrégebbs lakosai gyanánt említetnek a mysiaiak és teukrok; valószínűleg ezek népesítették meg Európában Thraciat és Moesiat is. A nyugoti, és déli partokat sokféle nép lakta, kik közös néven pelasgoknak szoktak neveztetni. Cappadociat, és Leukosyriat pedig keletről vándorolt syrus és assyrus népek szállották meg. Mindezen gyülevész népek közt nem sokára nagyszerű helyváltoztatások jöttek létre, mellyek az egészet felzavarták. Legtöbbet tett erre Troja elpusztulása, a görög népvándorlás, és Lydiának hirtelen nagyra növekedése, s hamar pusztulása.

Kisasia minden államai közt legrégebbsnek tartják Phrygiat. Phrygia első királya Nannakus — úgy mondják — régebben élt Deukaliionnál. Utódainak története merő mesékből áll. Annyi igaz, hogy itt hamar keletkezett miveltség. Itt élt Aesop is a híres meseiró. Utóbbi királyai Midas néven említetnek, kiknek birtokából Lydia hatalmába került e tartomány. Trojat, melly Kisasia északnyugoti részén mintegy 300 évig állt fen, csak elpusztulásának Homer általi megénekeltetése, s az teszi nevezetessé, hogy ezen elpusztulása sokat tett a kisasiai népek alakulására.

Caria hajdan Phoeniciának is nevezetett, vagy lakosainak a phoeniciekkel közös eredeteért, vagy azért, hogy azok is, mint ezek, élénk kereskedést űztek. E tartománynak az kölcsönöz némi történeti fontosságot, hogy egyik városa Miletus idővel számos és nevezetes görög gyarmatok anyja lett. Miután a jonok és dorok Caria nagy részét elfoglalták; és miután később az egész tartomány

Lydiaé lett is: még ekkor is saját királyaik alatt éltek népei, bár idegen fensőség elösmerése mellett is. Sőt még a persa uralom korában is híresek voltak tengeri erejükről.

Leghatalmasabb tartomány volt Kisasiában Lydia, melly előbb Moeonianak neveztetett. Első lakosai, a mondák szerint, egyiptomiak, s a lydek csak későbbi jövevények voltak. A rege szerint előbb a trojaiak, azután a heraklidák uralkodtak rajtuk. Hitelt érdemlő történetök csak Kr. e. 700-tól fogva van, midön Gyges, ki Troas tartományt meghódította, egy uralkodó családot alapított köztök. Uralkodása alatt a Don, és Dnieper közt lakó vadnépek Lydiába rontván, Sardest elfoglalták, s csak hosszas had után pusztultak el onnan. II Alyattes a kóbor scythak némmelly maradványainak befogadásaért harczba keveredett a mediai Cyaxeressel. Alyattes fija volt a gazdagságáról híres Croesus, ki Kisasiat a Halys folyóig hatalmába hajtotta, s olly hatalmasnak érezte magát, hogy fegyvert mert fogni Cyrus ellen is. De ezen had az ő meggyőztetésével, s úgy végződött be, hogy egész Kisasia Cyrus hatalmába került.

20. §. *Persia, Cyrus.*

Persia nem igen nagy tartomány volt a persa tengeröböl mellett, mindaddig, midön Cyrus, megdöntvén Mediat, egy hatalmas birodalmat alapított, mellynek kiterjedése roppant nagy lett, a mennyiben ehez tartozott Előasián kívül délnyugoti Asia az Euphratestől fogva az Indusig, a persa öböltől az Oxus, és Jaxartes folyókig, és így Armenia, Babylonia, Media, Assyria, Susiana, Persis, Parthia, Hyrkania, Margiana, Baktriana, Sogdiana, Paropamisus, Arachosia, Gedrosia, Carmania és Aria. Ezenkívül Európában Thracia, és Macedonia egy része, Afrikában Egyiptom s Lybia. Városai közül nevezetesebbek voltak Suza a főváros és királyi lakhely, Persepolis királyi sirbölt; Mediában Gaza, s Ekbatana.

Ninive elpusztulása után felszabadúlt Media, s a medok a velök rokon persa néppel együtt egy önálló orszá-

got alkottak, mellynek királya Cyaxeres után Astyages lett. Ennek vólt egy leánya Mandane, kiról, — a monda szerint — azt jövendölték neki, hogy ettől születendő unokája meg fogja őt fosztani az uralkodástól. Hogy ezt megelőzze, egy közönséges persa nemeshez Cambyseshez adta leányát nőül, s midön unokája született, megparancsolta Harpagus nevü szolgájának, hogy azt ölesse meg. De Harpagus titkon felneveltette a gyermeket Cyrus név alatt. Midön ez Astyagesnek tudtára esett, Harpagust büntette meg érte, s a fiút Persiába rendelte rokonai közé. E közben Harpagus bosszút akarván állani Astyagesen, titkon felizgatta ellene Cyrust, ki egyetértvén Persia harczos ifjaival, elhatározták, hogy megbuktatják Astyagest, s felszabadítják a persákat a medok urasága alól. Majd, megtévén a szükséges előkészületeket, meg is támadta Cyrus nagyapját, s midön Harpagustól is segítettett, végleges győzelmet aratott Pasargadnál Kr. e. 558-ban. Ettől fogva Cyrus lett a persak királya, s teljesen megfordúlt az eddigi viszony a medok s persak között, a meny nyiben amazok lettek ezeknek alattvalóivá. Így adja elő a dolgot Herodot. Xenophon pedig egészen másképen. Nevezetesen Astyagesnek vólt egy fija Cyaxeres, ki jó barátságban élt egy persa főnemesnek Cambysesnek fijával Cyrussal, s midön uralkodóvá lett, előbb fővezérré tette, s utóbb, érdemeiért, uralkodó társává fogadta, végre, halálakor egyedüli uralkodóvá hagyta maga után. Ugyancsak Xenophon szerint Cyrus mint király nagy vitézségével ritka szelidséget és példás bölcseséget egyesített egész halálaig. Sokkal hitelesebbnek látszik Herodot előadása részint azért, mert az efféle álommagyarázások és jövendölések a keleti népeknél gyakoriak vóltak; részint azért, mert Cyrusnak egész uralkodását nem szelidség, hanem vad kegyetlenség jellemzi.

Cyrus uralkodása azért nevezetes, mert a szomszéd országok meghódítása által olly roppant nagy kiterjedésű birodalmat alapított, millyen még egy sem vólt az előtt. Miután királyi hatalmát biztosította, s saját nemzetét a medok fölibe emelte, alapította Persisben Suza-t, melly ettől fog

a nagy birodalom fővárosává lett. Majd legyőzte Croesust, Lydia királyát, s elfoglalta egész Kisasiát, de — a rege szerint — megkegyelmezett az előbb halálra ítélt Croesusnak, midőn ez elmondta előtte, a mit a sors változandóságáról a bölcs Solontól hallott. Minthogy pedig Babylon királya Nabennidus is beleavatkozott a Croesus ügyébe: most már Babylon ellen vezette győzelmes seregét, s megostromolván a fővárost 539-ben, urává lett az egész országnak. A 70 év óta Babylonban sanyargatott zsidóknak engedelmet adott a hazamenetelre, de nem nagylelkűségből, mert ezt nem ösmerte, hanem azon számításból, hogy hasznukat vegye azon hadban, mellyet Egyiptom meghódítására akart indítani. Ugyan ekkor meghódított neki Phoenicia városai is, s így országának keleten az Indus, északon az Oxus és Jaxartes, nyugoton a középtenger lettek határai. Majd az északon lakó massagetak ellen indított háborút; de itt már elhagyta szerencséje, mert e nép vitéz királynéjától Tomyristól meggyőzve, maga is elesett, s feje levágatván, vérrel töltött edénybe vettetett, hogy hólta után legalább, legyen módja abban, mivel élteben bételni nem tudott. Kr. e. 530.

21. §. *Cambyses.*

Cyrust követte a királyi széken fija Cambyses, egy vérengző szörnyeteg, ki Baktriat testvérének Smerdisnek engedvén, apjának többi országait magának tartotta fen. De csakhamar aggodalmat támasztott benne testvére, kinek úgy lelki tulajdonai, mint vitézsége az övét jóval túlhaladták. Midőn Cambyses Egyiptom meghódítására sereget vezetett, hogy távolléte alatt valamiképen meg ne fosztathassék az uralkodástól, megölette Smerdist megbizott emberei által, s megparancsolta, hogy halálát tartsák titokban. A Cyrus alatt győzelemhez szokott persa seregek könnyen elfoglalták Egyiptomot, mellynek elpuhult népe épen akkor a zsöldös görög sereggel meghasonlásban élt, s az egyiptomi főváros Memphis is a győzők hatalmába került. Cambyses vad kegyetlenséget követett el az egyiptomiakon, részint a lakosok leöletése,

részint azok vallásának durva megsértése által. Épen ezért folyvást ellenséges indulat élt Egyiptom népében a persák urasága iránt, s gyakran próbát tett annak lerázására, úgy, hogy azon idő alatt, míg Egyiptom Persiat uralta, a függetlenségi harcnak vége hossza nem volt. Cambyses Egyiptomon kívül is akarta terjeszteni országa határát, s sereget küldött Lybia meghódítására; de szerencsétlenül, mert egyik seregét a futóhomoktenger temette el, másik pedig az éhség miatt nem mehetett messze, s ennek is csak csekély maradványai értek Egyiptomba vissza.

Mig Cambyses Egyiptomban időzött, addig egy Spandates nevű persa nemes magát tette királylyá, Smerdisnek a Cambyses öcsének neve alatt, kinek megöletése a nép előtt még folyvást titok volt. Cambyses erről értesülvén, haza indult, hogy bosszút állhasson a bitorlón; de utközben szerencsétlenségből megsebezvén magát, e sebében elhalt Kr. e. 522-ben. E közben világhosszúra jövén Persiában a Spandates csalása: meggyilkoltatott a bitorló 7 öszveesküdt főnemes által. Ekkor azt határozták az öszveesküdtek, hogy sorsvetés döntse el, ki legyen közülök királylyá. Részint a sors, részint csel Dariust, Hystaspes fíját tette nyertessé 521-ben, ki, mint király, Darius Hystaspesnek szokott neveztetni.

22. §. *Darius, Xerxes, és a görögök elleni hadak.*

Darius uralkodása sokképen nevezetes Persiar a nézve. Ugyanis ő volt az, ki a királyi hatalmat nem csak megszilárdította, hanem egyszersmind tetőpontra is emelte, s a keleties udvari fényűzés állandósítása által megvetette az ország hanyatlásának alapját is. Ő hozott némi egységet a birodalom kormányzásába az által, hogy felosztván azt 20 helytartóságra, mindenikbe egy helytartót, satrapat, rendelt, kik a suzai központi kormánytól függöttek. De e rendszer sem volt képes teljesen öszvetartani a sokféle népekből álló birodalmat, annyival is inkább, mert a helytartók nagyon hatalmasok voltak, egymás ellen gyakran folytattak háborút, s engedetlenkedtek a királyok iránt.

Darius is folytatni akarta az elődei által nagy siker-

rel kezdett hódításokat. Illy szándékkal először is Egyiptomból indított sereget Lybia és Cyrene ellen. De itt nem boldogult. Majd kikémelettévén az Indus környékét, Indiába indult hódítani. E vállalatának sem lett valami nagyszerű eredménye, csak annyi hogy némelly indusparti népeket adófizetésre kötelezett. Sokkal fontosabb vólt a scythak ellen kezdett hadjárata, midőn t. i. Kisasiából Thraciába menvén, a Dunán hidat csináltatott, s ezen által sereget vezetett a mostani Moldva, és Bessarabia tájain lakott vad scytha nép ellen. Mert bár e vad néppel nem boldogult, s az általok pusztán hagyott földön éhséggel küzdő hadának csak egy részét vihette is Thraciába vissza: mégis elfoglalta Thracia egy részét, sigy Europaban is lett a persa birodalomnak egy tartománya. Mig Darius a scythak ellen szerencsétlenül hadakozott, hiában intette Miltiades a persa hatalom alatt álló kisasiai görög városok görög helytartóit, hogy ezen alkalmat használják fel a kisasiai görögöknek a persa hatalom alól felszabadítására. Ugyanezen europai hadjárat alatt fellázadt Babylon Darius ellen, s midőn a kiály — visszatérte után — a város megigázására sereget vezetett, mind addig nem boldogult, mig Zopyrusnak különös elszántsága s aljas csalása őt a városnak urává nem tette*).

De nem csak Persiara, hanem egész Europara nézve legnagyobb fontosságú tette Dariusnak a görögök elleni háború. Erre az adott alkalmat, hogy Aristagoras miletusi helytartó azzal bizatott meg Dariustól, hogy hajtsa persa hatalom alá a görög szigeteket. Ezen vállalat sikerült is, a mennyiben több szigetet elfoglalt; de már Naxos el-

---

*) Zopirus ugyanis többszörösen megcsonkítván magát, bement Babylonba, s úgy mutatta be magát az ottani nép előtt, mint a kít Darius méltatlanul bántott meg ennyire, s a ki, épen ezért, el van határozva bosszút állani a királyon. A városbeliek hittek előadásának, sőt magokhoz fogadván, katonai csapatot adtak rendelkezésére, mellyel Zopyrus az ostromlókra rontván, miután bennök meglehetősen kárt tett, visszatért a városba. Majd nagyobb nagyobb bizalomban részesült, s végre fővezérré tétetvén, arra használta hatalmát, hogy a sereget, s általa a várost Darius kezére jászotta.

len nem boldogult. Ekkor a kisasiai helytartó Artaphernes azzal vádolta az udvarnál Aristagorast, hogy az ő saját hibája e veszteség oka. Midőn ezért Aristagoras a hadi költségek megtérítésére büntettetett, nyílt lázzadást támasztott a kisasiai görög városokban a persa hatalom ellen. A görögök, eretria, s athenei vérrokonaiktól is segítettvén, csakhamar győzelmet arattak a persa helytartón Kr. e. 500 tájban, s elfoglalták a fővárost Sardest is. De győzelmök nem tartott sokáig, mert a persa király nagy erejétől meggyőzöttvén, vezérek kegyetlen halállal lakoltak, s állapotjuk még sulyosabbá lett. Ekkor azon gondolatra jött a bosszús Darius, hogy az egész Görögországot hatalma alá hajtja, s hírnököket küldött a görög városokba, kik azokat önkénytes hódolatra szólítsák fel. De minthogy ezekkel méltatlanul bántak a görögök, Darius kétszeres bosszúvágytól égve, hódító harcot indított a görögök ellen elébb Mardonius, majd Datis és Artaphernes vezérek alatt (l. 38. §.). De serege tönkre veretett Marathon mezején a lelkesült görögök maroknyi hadától Kr. e. 490.

Darius, mielőtt a marathoni veszteséget jóvá tehető volna, meghalt Kr. e. 485-ben. Követte őt fija Xerxes, ki bár egész országa erejét, s kincseit ráfordította is a görögök elleni irtó háborúra, mégsem érhetett czélt; mert a millionyi rendetlen néptömeg, nem bírván a mivelt görögöknek sem hadászatával, sem annyival inkább lelkesedésével, egymástán meggyőzöttvén a salamisi, plataeai, és mikalaei nagyszerű csatákban, s ezekben teljesen megtörtetett Persia ereje. Xerxes, ennyi veszteség feletti fájdalmát szüntetni akarván, érzéki kéjeknek adta magát, s a különben nem roszelelkű király egygyé lett a keleti fejedelmek legnyomorúltabb példányai közül. Ettől fogva szemlátomást sietett Cyrus birodalma enyészet felé: mert a királyi udvar és család tagjai szinte megszűnés nélkül buktatgatták egymást a hatalom polczáról; a tartományok kormányzói kimélet nélkül zsarolták a népet; végre a király egy Artabanus nevű testőrtiszt által agyonveretett Kr. e. 466-ban.

23. §. *A persa birodalom pusztulása.*

Xerxest követte fija Artaxerxes (Longimanus), ki testvéreinek s az ezek pártján állani vélt főembereknek meggyilkoltatása által biztosította magának a királyi széket. Alatta is szerencsétlenül mentek Persiara nézve a görögök ellen folytatott háborúk, úgy hogy már 448-ban meg kellett nyugodnia a kisasiai görög városoknak a persa hatalomtóli függetlenségében. Sőt hogy a persa birodalom már ekkor teljesen el nem enyészett, azt is nem saját erejének, hanem a görögök közt támadt belegyenyetlenségnek köszönhetette, melyet a persa udvar igen ügyesen fel tudott használni. Utóda II Darius (Nothus) is testvérei holttestén keresztül lépett a királyi székre 423-ban. Sikerült ugyan neki a peloponnesusi hadak alatt, Sparta segedelmével megbuktatni a sokszor győzelmes Athenet: de mégsem vólt többé hatalma felhasználni ezen alkalmat a czivakodó görög városok egymásután megbuktatására, s így saját országa biztosítására. Ugyanis a birodalom számos satrapai, egymás ellen harczokat folytatván, midőn egy részről a király tekintélyét fel sem vették, más részről saját tartományait, s így az egész országot pusztították. Annyira jutott már ekkor a persa birodalom, hogy annak serege jobb részét a görögök közül fogadott zsóldosok képezték. Használták Persianak ezen állapotát az egyiptomiak a gyűlölt iga lerázására, melyet mér előbb Darius és Artaxerxes alatt is, sikeretlenül megkísértettek vólt, s most olly szerencsések vóltak, hogy magokat felszabadították. Meghalt II. Darius Kr. e. 404-ben.

Utóda lett II Artaxerxes (Mnemon) ki alatt, a görögök közt folytatott nagyszerű polgári háborúk miatt, emelkedni kezdett Persia hatalma. Darius özvegye igen szerette kisebbik fiját Cyrust, s királylyá akarta azt tenni Artaxerxes megbuktatásával. A spartaiak is beleavatkoztak e trónvillongásba, s egy 13,000 főnyi sereget küldtek Cyrus gyámolítására. De a Kunaxa mellett 401-ben

vivott nagy csatában Cyrus elesett, s népe vagy szétszéledt, vagy a győző Artaxerxeshez állt, a görögök pedig hazatértek (l. 49. §.). Majd a Görögországban ekkor kifejlett viszonyok folytán, új hadat indítottak a spartaiak Persia ellen, Agesilaus király vezérlete alatt. Ez nagy sikerrel nyomulván elő Kisasiában, végveszélylyel fenyegette a persa birodalmat. E veszélyt úgy háritotta el Artaxerxes, hogy Görögországban ellenségeket támasztott Sparta ellen. E zavarnak úgy lett nem sokára vége, hogy Kr. e. 387, Spárta közbenjárására, olly béke kötöttet, melly szerint a kisasiai görög városok ismét a persák hatalma alá kerültek. Artaxerxesnek uralkodása és élte vége felé sok bajt okoztak nagy számú fiai, kik ellene öszveesküvést támasztván, részint apjuk által ölettek meg, részint magok vetettek életöknek véget.

Artaxerxes utóda lett Kr. e. 365-ben Ochus, egy páratlan szörnyeteg, ki nagy népességű rokonainak egy napon lemészároltatása által erősítette meg uraságát. Alatta az egyiptomiak által gyámolított phoeniciek is feltámadtak Persia ellen. De ő előbb Phoeniciat kinszerítette engedelmességre, azután a már 60 év óta szabadságban élő Egyiptom ellen ment, mellyet nagy véráldozattal megigázván, a Cambysesét jóval felülmuló kegyetlenséget követett el az egyiptomi népen. De midőn ennek vallását sem kimélte a durva bánalomtól, s a szent állatokat megfojtatta: boszszút állott rajta is kegyencze, az egyiptomi Bagoas, ki nem csak magát Ochust, hanem annak egész családját is méreggel kiölte Kr. e. 337. Csak egy élő maradt az egész családból, u. m. Darius Codomannus, s most ez lett királylyá. Ezt is ki akarta végezni Bagoas, de megelőztetett. Dariust szelid és jólelkű embernek írják, de minden jósága mellett sem hárihatta el országáról azon veszedelmet, melly azt Macedonia részéről fenyegette. Mert miután Sándor állott a görögök élére, nagyszerű had kezdetett Persia ellen, melly hadban Darius Codomannus több egymásutáni csatában meggyőzetvén, a persa birodalom Sándor hatalmába került (l. 53. §.) Ekkor Darius északra menekült, de itt meggyilkoltatott egy Bessus nevű tisztje

által, ki azt reménylette, hogy Sándornak ezzel kedves dolgot teszen, s ki magát ugyanekkor persa királylyá tette Artaxerxes név alatt. De nem érte el célját, mert ő is megöletett Sándor által, s a persa birodalom Sándor hatalmába került Kr. e. 331.

24. §. *A persák vallása, s miveltsége, s államszerkezete.*

A medok közt régi időktől fogva élt egy ős vallás, melly közönségesen a Zoroaster tudományának szokott neveztetni. De a vallás alapítója nem Zoroaster volt, mert ő ezt csak rendezte, annyiban, a mennyiben ennek tanait öszveszedvén, a Zendavesta nevű szent könyvben megírta. Zoroaster nem Darius Hystaspes korában élt, mint közönségesen hiszik, hanem mintegy száz évvel előbb, Gustasp — talán I. Cyaxeres — méd király korában, s egy volt a med vallás papi osztályából, u. m. a magusok közül. Zoroaster, meggyőződése szerint hiven előadván azon valást, mellyet egykor Ormuzd főisten Dsemschid királynak kijelentett, egyszersmind kikelt azon visszaélések ellen, mellyek ezen vallásba becsúsztak az ő koráig.

A Zoroaster tudománya szerint van egy legfőbb lelki valóság (örökkévalóság), mellyből a teremtő szó által két, hasonlóképen örök istenség származott, u. m. Ormuzd, és Ahriman; amaz minden jónak s szépnek, ez pedig minden rossznak s rútnak teremtő forrása. Ormuzdnak lényege a világosság, Ahrimannak pedig a sötétség. Ormuzd alatt áll 6 Amschaspand vagy fölélek, kik az égi lelkek legelőkelőbb osztályát képezik. Ezeken kívül, és ezek alatt vannak ismét számos lelkek, a természet tényésztő erőinek igazgatói. Épen ilyen fokozat van az Ahriman országában is. A Ormuzd uralkodása alatt áll a földön is minden jó ember, állat, s növény, a rosszak pedig mind Ahriman alatt. Minden jó embernek kötelessége tehetsége szerint nagyobbitani Ormuzd országát jó gyermekek növelése, hasznos állatok vagy növények szaporítása, és az által, hogy Ahriman birodalmának tőle telhetőleg ártani törekszik. Továbbá mindenkinek kötelessége a gyakori mosódás, és minden jókérti imádkozás, melly

utóbbi leginkább magas hegyeken, a tiszta légben, vagy legalább a világosság forrása, a nap felé fordúlva lehet hasznosan végezni. A jó emberek lelke halhatatlan, s aetheri szárnyakon a világosság országába jutván, Ormuzddal egyesül. A rosszaké pedig folytonos és nagy rettegetések közt Ahrimanhoz a setétségbe megy, hol nagy szenvedések várakoznak reá. De ezen szenvedéseknek idővel vége lesz, midőn Ahriman országa folyvást kisebbedvén, végre az egész mindenségen Ormuzd uralkodik.

Ezen vallás hirdetésére, az istenek és emberek közt közbenjáróként, továbbá a királyok tanácsosai, s a nép biráiúl Zoroaster is megerősítette, s újból rendezte a papok vagy magusok régi rendét. A papoknak, Zoroastertől fogva, 3 osztálya volt, u. m. tanítványoké, mestereké, és tökéletes mestereké. Ezen papi rend élén állott egy főmagus, ki Zoroaster utódának tekintetett, és rendesen Baktra-ban lakott. Zoroaster, a papirend számára, nagy kitüntetésekről, és számos szabadalmakról gondoskodott, s a nép erényességének egyik nélkülözhetlen, sőt legfőbb kellékévé tette a főmagus iránti korlátlan tiszteletet és engedelmességet. Ezen vallást Cyrus csak a tulajdonképeni persaknál tette uralkodóvá, a birodalom egyéb népei pedig megmaradtak régi hitök mellett.

A persa birodalomban fejlett ki legtökéletesebben az egész keletet jellemző korlátlan hatalmú despoticus rendszer, s udvari fényűzés. De, bár korlátlan urak voltak is a persa királyok minden alattvalóiknak élete, és vagyona felett: mégsem uralkodhattak s nem is uralkodtak egészen saját akaratuk szerint. Ugyanis korlátolva voltak egy részről a magusok által, kik a fejedelem akaratának gyakran ellenszegültek a vallás nevében; más részről a harem női által, kik, kivált későbbben, olly nagy hatalmat gyakoroltak az elpuhult királyok felett, hogy a király ezeknek, s udvari szolgálóinak bábává aljasúlt; részint végre a tartományokban elhatalmasodott helytartók által, kik ha magokat elég erőseknek érezték, a királylyal daczoltak. De ezeknek ellenszegüléséből semmi haszon sem áradt a népre, sőt nevededett miattok a nép helyzetének sanya-

rúsága az által, hogy tartományaikban mind megannyi zszarnokokká váltak.

Persiában is vólt egy bizonyos neme a néposztályrendszernek; nevezetesen vólt a katonáknak 3, a földmiveseknek is három, a pásztoroknak pedig négy osztálya. A katonai osztályok közt legfőbb vólt a pazargadoké; ebből való vólt Cyrus apja Cambyses is.

A tulajdonképeni persaknak a műveltség körül semmi kitünő érdemök nincs, mert öök, mig eredeti nyereségöket, s harczy vitézségöket el nem vesztették, kizárólag csak a harcznak éltek. Utóbb pedig a meghódított népektől zsarolt gazdagság, s a fényüzés ölen teljesen elpuhúltak, és elkorcsosodtak. Vóltak ugyan nagyszerű építményeik, mint p. o. a pompás Persepolis, mellynek romjai is igen nagyszerűek: de ezek a meghódított népek művei, mint szintén fényüzési czikkeik is.

II. FEJEZET.

Europai országok.

25. §. Görögország.

A hajdani Görögország fekszik Europeanak délkeleti részén. Nyugot, dél, és kelet felől a középtenger veszi körül, s az europai szárazfölddel csak északon függ öszve, hol Thraciatól a Cambuni, Macedoniatól a Cerauni hegy választja el. Görögország, az északnyugoti oldalt kivéve, mindenütt hegyekkel borított, mellyeknek völgyei kellemes fekvésűek, s igen termékenyek. Magok a régi görögök Hellasnak nevezték ezen országot, ha bár Hellas csak egyik rész külön neve volt is. Feloszlott három fő részre, u. m. északi, közép, és déli Görögországra. Az északi részt képezték Thessalia, és Epirus tartományok. Közép Görögországot Hellas, délit pedig Peloponnesus félsziget. Nevezetesebb hegyei a Pindus Thessaliában, s Olympus ugyancsak Thessalianak északkeleti részén. Ezt hitték a görögök az istenek lakhelyének, s e mellett volt a híres Tempe völgy. Közép-Görögországban, Hellas északi részén az Oeta, közepén a Parnassus, s délen a Helikon. Peloponnesust is számos hegysorok borítják, mellyek közt legnevezetesebb délen a Taygetus.

Tengerei a földközi tenger öblei. A keleti part melletti tenger hivatott Aegei és Myrtoum, a nyugoti pedig Joni tengernek. Nagyobb folyói: Thessaliában a Peneus, melly a Pindus hegyből ered, s az aegei tengerbe foly; Hellasban a Cephissus, melly a Copais tóba szakad; Peloponnesusban az Alpheus és Eurotas.

Az egyes tartományok több kisebbekre voltak osztva. Illyenek voltak Thessaliában : Magnesia, Pelasgiotis és Phtiotis. Nevezetesebb városai : Lamia, Pharsalus, melly mellett van a Kynoskephale nevű halom, s Magnesia.

Epirusban volt Dodona, Zeüsnek jövendőmondó híres templomával.

Hellas tartományai voltak 1. Acarnania, 2. Aetolia, mellyben nevezetes város volt Thermum az aetoliai szövetség gyűlhelye. 3. Doris, 4. Locris, Amphissa és Nau-paktus városokkal, 5. Phocis. Itt volt a leghiresebb jósdá Delphiben, és Elatea. 6. Boeotia. Ebben voltak Thebe, Plataea, Thespieae, Leuktra, Coronea, és Chaeronea. 7. Attica, Athen fővárossal, mellyhez nem messze volt a híres Marathon mező, Eleüzis, Decelia. 8. Megaris. Itt volt Megara város.

Peloponnesusban 1. Corinthia. Ebben főváros volt Corinthus. 2. Sikyonia, Sikyon ; 3. Achaja, Aegium és Patrae városokkal. 4. Elis. Itt volt Olympia, hol a leghiresebb játékok tartattak. 5. Messenia, Pylos, Ithome és Ira várakkal. 6. Laconia. Ebben legtekintélyesebb város volt Sparta vagy Lacedaemon. 7. Argolis. Itt volt Argos és Mycenae, mint szintén a Nemea völgy is, mellyen a nemeai játékok tartattak. 8. Arcadia, Mantinea és Megalopolis városokkal.

Görögországhoz tartoztak számos szigetek is, melyek közt nevezetesebbek a nyugoti parton Corcyra, Ithaca, az Ulysses hazája ; Cephalonia, Zacynthus, Sphakteria ; kelet felől Aegina, Salamis. Továbbá az aegei tenger déli részén a Cykladok, mellyek közül nevezetesebbek Andros, Delus, Naxus, Paros ; az aegei tenger északkeleti oldalán Thasus, Lemnus, Samothrace, Lesbos, Chios, Samos, Patmos. Végre Hellastól keletre a nagy Euboea, mellyen nevezetes városok voltak Chalcis és Eretria, s Euboeától keletre Scyros.

26. §. A görögök őstörténete.

A régi világ minden népei közül a görögök tünnek ki legelőbb, s leginkább mint olyanok, kik a köztük

kifejlett sokoldalú műveltség s ennek terjesztése által az emberi nemzet tökéletesedésére igen sokat tettek. De bár a világ más régi nemzetei történetének legbiztosabb forrásai is a görög írók : még sincs ezekben saját nemzetök legrégebb koráról egyéb, mint a mit a százados népmondák vagy költemények után említenek ; s így e nevezetes nemzet régi történeteit nem tudhatjuk olly hitelességgel, mint világtörténeti fontosságuk méltán megkíváná.

Úgy látszik, bizonyossággal állitható az, miszerint Görögország Kisasiából népesedett be, meg nem határozható régi korban. De hogy e bevándorolt nép az országnak mellyik részét szállotta meg előbb, vagyis Peloponnesusból terjedt é a népesség az északi, vagy Thessaliából a déli részekre, azt tisztába hozni nem lehet, mert az ide vonatkozó régi adatok egymással ellenkeznek. Még a legrégebb hagyományok is megegyeznek egymással abban, hogy kezdetben pelasgoknak nevezettek Görögország lakosai, s utóbb jöttek Asia felől a hellenek, kiknek letelepedése után mintegy eltűnt a pelasg név, a mennyiben ettől fogva csak helleneknek neveztetnek a görögök. Van ugyan a régi görög mondákban említés Inachusról, ki még a pelasgokból rendezett államot alakított Argosban: de sokkal hihetőbb az, hogy még e korban minden társadalmi rend nélküli kóbor életet éltek a görögök, és hogy e vad életet hamarább elhagyták a pelasgok; a hellenek pedig tovább is folytatták pusztító harcaikat; s talán épen ezeknek ábrázolói a titanoknak az istenek ellen folytatott harcai.

Az eredetileg nyers, sőt vad görög nép mivelődését illetőleg nagyon eltérnek egymástól a régiektől örökölt történeti hagyományok, és az újabb tudósok nyomos vizsgálódásai. Nevezetesen a régiek azt állítják, hogy Asiából s Egyiptomból bevándorolt gyarmatok ösmertették meg a görögöket a polgárisúlt étellel, s általában a műveltséggel, mellynek köztük meghonosodása annál könnyebben és gyorsabban történt, minthogy a nép természettel hajlandó volt a mivelődés elfogadására. Ezen vélemény szerint először az egyiptomi Cecrops telepített Kr.

e. mintegy 1500 vagy 1600 tájban egy gyarmatot Atticába, ő építette a róla úgy nevezett Cecropia várat, mellynek környékén az oda édesgetett pelasgokból nem sokára egy város alakult, melly, védistennőjéről Atheneről nevezetett el. Egy pár nemzedékkal Cecrops után telepedett le Boeotiában a phoeniciai Kadmus, ki hasonlóképen egy róla nevezett Kadmeia nevű várat épített, mellynek szomszédságában emelkedett nem sokára Thebe. Ugyanezen vélemény szerint Kadmus ösmertette meg a görögöket a betűírással, mellynek használata szembetűnő befolyást gyakorolt e nép mivelődésére. Kadmus után mintegy 8 évvel egy másik egyiptomi telepítvény szállotta meg Argost a Danaus vezérlete alatt. Végre Kr. e. 1350 tájban a phrygiai Pelops telepített egy új gyarmatot a róla nevezett Peloponnesusba.

Mindezen hagyományok ellen azt hozzák fel az újabb tudósok, hogy sokkal több eredetiség, s nemzeti sajáttság van a görögöknek mind polgári, mind vallásos, mind irodalmi életében, semhogy hitelt lehetne adni ezen véleménynek. „De bár melly kevésbé állhatnak is meg a fentebb említett adatok a történeti vizsgálódás bírálata előtt: még sem lehet tagadni a Görögország és kelet közti régi egybeköttetést, és közlekedést, mint szintén keletnek a görögök vallásos és polgári életére gyakorolt befolyását sem.“ (Weber.)

27. §. *A görögök hőskora.*

A mint Görögország benépesedett, Kr. e. mintegy. 1400-tól fogva egészen új népnevek tűnnek fel, ú. m. achajok, jonok, aeolok, és dorok. De ezeknek alakulását is sűrű homály fedi. Mert bár számos hagyományok éltek, s maradtak is fen ezen régi korból: de ezek nem bírhatnak történeti hitelességgel, a mennyiben elválaszthatatlanul öszve vannak szöve a vallásos mesékkal. Az e korbéli kitűnő emberek, kiket általánosan hősöknek neveztek, vagy félistenek voltak, vagy az istenekkel egybeköttetésben éltek, s épen ezért olly tettek tulajdonítanak ezeknek, mellyeknek valódiságára gondolni sem

lehet. Görögország történeteiből mintegy 500 évet (1400—900) foglal el ezen regényes időszak, mely közönségesen hőskornak szokott nevezettni.

A görög rege szerint Kr. e. a 16-ik század közepe táján vólt egy nagy vízözön, mellyből csak a titan származású Prometheus fija Deukalion, és ennek neje Pyrrha maradtak meg. Ezeknek vólt egy fajok Hellen, kitől van a népnek hellen neve. Hellennek vólt 3 fija, ú. m. Aeolus, Dorus, és Xuthus. Ezen utóbbtól származtak Jon és Acheus, s ezek lettek az aeolok, dorok, jonok, s achajok ősapjai.

Még e hőskorban úgy alakúlt Görögország, hogy nem képezett egy öszves államtestet, hanem minden városnak külön kormányzása, királya, és törvényei vóltak, s ezen apró államokat alig tartotta öszve valami egyéb, mint a közös eredet és a közös nyelv (l. 30, 78. §§.). Ezen görög államok közt talán legrégebben kitünő lett Kreta szigete Minos király alatt, ki az istenekkel egybekötetésben élt, s rendkívüli bölcsesége és igazságszeretete által annyira kitüntette magát, hogy mind ő, mind testvére Rhadamanthus az alvilági birák közé emeltettek. Az ő országában uralkodtak azon törvények, mellyeket később a spartai Lykurgos is átvett. Vagy ennek, vagy talán egy második vagy harmadik Minosnak korában élt Kretaban egy hires építömester Athenből, Daedalus, ki olly tekervényes épületet — labyrinthos — emelt a szörnyü Minotaurus bezárására, mellyből ő maga is, fijával, Ikarussal együtt, csak repülés által szabadúlhatott ki.

Argolisban Danaus egyik ivadékának Akrisiusnak Danaë nevü leányától, és Zeüstől született egy unokája Perseus, kit nagyapja, az orakulumnak róla tett ijesztő jövendölése következtében kitétetett, de életben maradván, felnevekedett, s nagy hős vált belőle. Perseus azzal kezdte meg hősi pályáját, hogy Afrikaba menvén, legyözte a gorgonokat, az az három ollyan szörnyeteg leányt, kiknek minden hajok szálát kigyók képezték, s a kiket mihelyt valaki meglátott, azonnal kövé vált, s közülök csak egy, ú. m. Medusa vólt halandó. Perseus, a Minerva se-

gedelmével megölvén Medusat, fejét levágta, s paizsáratűzte. Medusanak ekkor elfolyt véréből származott a híres szárnyasló — pegasus —, és az afrikai kigyók. Afrikából visszatérte után királylyá lett Perseus előbb Argosban, azután Tirynsben, s ő alapította Mycenaet. Perseusnak volt két unokája, ú. m. Eurystheus és Alkmene, ki Amphitryon thebei királyhoz ment férjhez. Ennek született Zeüstől egy fija Herakles, kit a Zeüs neje Hera, féltékenységből származott bosszúból, Eurystheus szolgájává tett.

Herakles csak úgy szabadult meg ezen szolgaságból, hogy az Eurystheus parancsára 12 veszélyes, és emberi erőt haladó nagy munkát végzett el. Nevezetesen 1. Legyőzván Argolisban a nemeai oroszlányt, megölte azt, s bőrét Eurystheushoz vitte. 2. A lernai sokfejű kigyót, mellynek minden levágott feje helyett kettő nőtt, megölte. 3. Az erymanthusi roppant nagy vadkant (Arcadiában) meggyőzván, megkötözte. 4. Diananak aranyszarvú szarvasát, egy évi folytonos kergetés után, elfogta. 5. Augias elisi királynak istállóját, mellyben 3000 marha 30 évig lakott, egy nap kitisztította. 6. Arkadiában a Stymphalos tóban lakó, emberevő madarakat elkergette. 7. Az amazonok királynéjának Hippolytanak drága övét ellopta. 8. Kretában a Minos vad bikáját elfogván, megkötözte, s vállán hazavitte. 9. Diomedes thraciai királynak emberhúst evő lovait Peloponnesusba vitte. 10. A hármastestű Geryont, Hispania királyát, meggyőzte. 11. Mauritaniában a Hesperus leányai kertjében őrzött aranyalmákat ellopta az Atlas segedelmével, ki helyett ekkor a földet vállán tartotta. 12. Theseust az alvilágból kiszabadította, s ugyanekkor az alvilági kapuört, a háromfejű Cerberus kutyát is felhozta, mellyet vissza is vitt. Mind ezen nagy tetteiért a görögöknek leginnepeltebb hősévé lett. És bár Lydia királynéjának, a szép Omphalének szerelmi rabjává lett is, ismét visszatért előbbi hősi pályájára. Végre, érdemeiért, félisteni méltóságot nyervén, az Olympra vitétt, s itt az örökifjúság istennőjét, Hebet nyerte nőül. A Herakles ivadécai a heraklidák nem sokára kiszorították Peloponnesusból, s más nemzetségek foglalták el azok

országait, Argost és Mycenaet, nevezetesen Argos a Pelops fíjának Atreusnak hatalmába került, kit az aetoliai Tydeus fija követett az argosi trónon, s nem előbb, mint a trojai had után foglalhatták vissza a heraklidák ősi birtokaikat.

A Pelops családja iszonyú bűnök, s ezeket követett nagy szerencsétlenségekről nevezetes. Ugyanis a Pelops apja Tantalus, fíját Pelopsot megfőzetvén, az isteneknek eledelül adta, hogy próbára tegye mindentudóságukat. De ezek Pelopsot életre hozták. Tantalust pedig az alvilágon különös kinokra kárhóztatták. Pelopsnak fíjai Atreus és Thyestes megosztottak egymás közt Mycenaekormányán; de csakhamar öldökölni kezdték egymást. Nevezetesen Atreust megölte a Thyestes fíja Aegisthus, Thyestes pedig az Aegisthus fíjának Agamemnonnak keze által múlt ki, ki nem sokára egyedüli úr lett Mycenaeben. Agamemnon feleségül vette Tyndaros spartai király leányát Klytemnestrat, s később a trojai had vezérévé lett. Ő nyerte el Corinthust is, miután annak gonosz királya Sisypchos The-seus által megöletett.

Agamemnonnal egy időben uralkodott Lakoniában Tyndaros. Ennek vólt két fíja, Castor és Pollux, és két leánya, Helena és Klytemnestra. Helena vólt Görögországának legszebb nője, s számos kérői közül Agamemnon testvérét Menelaust választotta, ki, ipa után, királylyá lett Lakoniában.

Atticában Cecrops után 7-ik király vólt Aegeus. Ennek uralkodása alatt Minos kretai királynak fíja Androgeus Athenében, egy népinnep alkalmával, szerencsétlenségéből megöletvén, e miatt Minossal hadba keveredtek, és meggyőzettek az atheneiek. Ekkor Minos csak azon feltétel alatt kegyelmezett meg Athenének, hogy a város királya és népe felfogadták, miszerint a Minotaurus nevű szörnyetegnek, minden 9-ik évben hét ifjat, és ugyan annyi leányt küldenek eledelül. Eszörnyű adótól megszabadította hazáját az Aegeus fíja Theseus. Nevezetesen a Kretába küldendő áldozatok közé soroztatta magát, azon szándékkal, hogy a szörnyeteget ki fogja

végezni. Gyászlobogók voltak a hajón, melly Theseust, társaival együtt Kretaba vitte, melly lobogókat, ha czélja sikerül, visszajöttében, fehérekkel ígért felcserélni. Elérvén Theseus Kretába, csakugyan megölte a minotaurust, s a labyrinthusból is kiszabadult, miután a Minos leányának Ariadne-nak tanácsára, egy gombolyag fonalnak egyik végét az ajtónál megakasztván, azt magával vitte, s annak útmutatása nyomán a bejáró ajtót megtalálta. De, minthogy örömeiben elfelejtette a gyászvitorlák megváltoztatását, midőn hajója az attikai parthoz közeledett, s ezt Aegeus meglátta, fijának vélt halála feletti bánatában, a tengerbe ugrott, melly róla, ettől fogva Aegei tengernek neveztetett. Apja halála után Theseus lett Atticaban király, s még ezután is sok hős tettet vitt véghez, mellyek közt legnevezetesebb az, hogy hiv barátjával Pirithoussal együtt lement az alvilágba, s felhozták onnan Proserpinat. Első nejének Hippolytának halála után az Ariadne testvérét Phaedrat vette nőül, ki őt úgy felingerelte első házasságából született fija Hippolytus ellen, hogy Neptunt kérte ennek megölésére.

Thebenek első királya Kadmus feleségül vette Hermione-t, Marsnak és Venusnak leányát. Ettől született Polydoros nevű fija, és 4 leánya, kik közül egy volt Semele. Kadmus utódainál firól fira szállt az uralkodás; és bár az ő másod-unokáját Lajust elűzte is a trónról Amphion, Tantalus leányának Niobenak férje: de ez, az istenek haragja miatt hamar elpusztulván, ismét Lajus jutott a királyiszékre. Lajusnak neje volt Jokaste, kitől midőn fija született, az orakulum azt jövendölte felőle, hogy egykor meg fogja ölni apját, anyját pedig feleségül veszi. Lajus, hogy ezt megelőzze, fiját kitétette. De mégis felnőtt ez Oedipus név alatt, s nem sokára bételt, hogy apja gyilkosa lett. Vólt ekkor Thebe környékén egy Sphynx nevű szörnyeteg, melly egy szoros útban lakott, s minden ott elmenő utazónak egy talányt adott fel, melyet minthogy nem tudtak megfejteni, tőle megölettek. A thebeiek ekkor jutalmat ígértek a talány megfejtőjének, nevezetesen az özvegy királyné kezét, és a királyságot.

Oedipus, ki ekkor ösmeretlenül bolyongott Thebe vidékein, megfejtette a mesét, s a szörnyeteg maga kivégezvé magát, Thebe megszabadult. Meg is kapta Oedipus az ígért jutalmat, mert királylyá lett, s nőül vette anyját, kit teljességgel nem ösmert. Ezen házasságból lett neki két fija, ú. m. Eteokles, és Polynikes. Ezek úgy egyeztek meg a királyságon, hogy egymást évenként felváltva fognak uralkodni. De Eteokles megcsalta testvérét, s nem engedte neki át a királyságot. A megcsalt Polynikes fegyverrel szőlította ipát az argosi királyt Adrastost, s így keletkezett

a thebei háború (Kr. e. 1230 — 1210)

mellyben Adrastos több fejedelmeket is pártjára vonván, heten fogták Thebet ostrom alá. Eteokles mellett harczolt Thebeben nagybátyja Kreon is. Ekkor azt jövendölte a vak jós Tiresias, hogy, ha a Kreon fija Menoikos magát feláldozza, Thebe meggyőzhetetlen lesz. Ez megtörtént, s az ostromlók seregei visszaveretvén, a két peres testvér párbajra kelt egymás ellen, mellyben mindketten elestek. Ekkor újra kezdődött az ostrom, melly alatt mind elhaltak a többi fejedelmek, egyedül csak Adrastos maradt életben. Majd Theseus kivégezte Kreont, s ennek fíjára Laodamasra szállt az uralkodás. E közben felnevekedtek az elhalt királyok fíjai, kik apáik frigyét megujítván, újra kezdték a félbenhagyott harczot, melly rólok, epigonok háborújának szokott neveztetni. Végre megdölt Thebe, s a kiüzött Laodamas helyett a Polynikes fíja Thersander lett király.

Thessalianak e korban kétféle népe vólt, ú. m. a lapithak és centaurok. Amazok is hős és harczos vad nép vóltak ugyan általánosán: de ezek még vadabbak, már csak azért is, mert félig emberek, félig lovak vóltak. Chiron vólt közöttök legkitünőbb. Midön Pirithous, a lapithak királya, menyegzőjét innepelte, mellyre a centaurok főbbjei is meg vóltak híva, a kétféle nép között czivakodás támadt, mellyből csakhamar véres háború lett. E had csak akkor végződött be teljesen, midön Herakles kiüzte Thessaliából a centaurokat. Ugyancsak Thessalia déli részén laktak a myrmidonok is, kik Euboeából ván-

doroltak oda, hol rajtok Aeacus király uralkodott, ki igazságosságaért az alvilági birák közé emeltetett. Az Aeacus fija Peleus is Thessaliába ment, s itt Thetis istennőt feleségül vévén, született egy fija Achilles, ki a trojai háborúnak kitűnő hőse lett.

28. §. *Az argonauta hadjárat (1300).*

Pelasgiotisban, Jolcosban, Aeson király helyett, testvére Pelias kormányzott. Ez biztosítani akarván magának a királyi méltóságot testvérének fija Jason ellenében, rábeszélte ezt egy veszélyes vállalatra, nevezetesen, hogy hozza el Colchisból az arany gyapjút. Ugyanis mintegy száz évvel előbb Athamas thebei királynak második neje Ino üldözte mostoha gyermekeit, Frixust és Hellent. Ekkor ezeknek elhalt anyjok Nephele megjelenvén, adott nekik egy aranygyapjas kost, olly czélből, hogy azon ússzanak által Kisasiába, s innen menjenek Colchisba Aetas királyhoz. De Helle útközben a tengerbe esett, melly róla Hellespontusnak neveztetett. Frixus pedig elérvén Colchisba, Aetasnak ajándékozta az aranygyapjas kost, mellyet ez Zeüsnek megáldozván, gyapját egy szent berekben őriztette tüzokádó bika, s sárkány által. Ezen gyapjúnak ellopása nagy veszélylyel járt, de Jason épen ezért igyekezett azon, reménylvén, hogy minél nagyobb a veszély, annál nagyobb lesz a dicsőség is. Jasonnak e vállalatában társai voltak Görögországnak minden e korban élt jeles vitézei. Egy Argo nevű hajón, — mellytől az útasok argonautaknak neveztettek — elérvén Colchisba két évi út után, Aetas király leányának Medeanak segédelmével legyőzték a gyapjú öreit, s azt magokévá tették. Ekkor hazaindultak a nagybecsű zsákmánnyal, miután Jason, hálából Medeat is magával vitte feleségül. A történetek felől értesülvén Aetas, hiában próbálta feltartóztatni a kincs orzóit, mert e szándékot maga Medea meghiusította, ollyformán, hogy darabokra vágatván testvérének testét, elszórta azok az útban, s mig az apa ezek öszveszedésében fáradozott, addig messze haladtak a görögök. Medea,

jártas lévén a hüvészetben, elaggott ipát megifjította, Peliason pedig halálos bosszút állt.

29. §. *A trojai had.*

A görögök hőskorabeli számos vállalatok közt legnevezetesebb a trojai had, melly e városnak a görögök általi elpusztíttatását vonta maga után. E hadnak okai, s folyása olly regényes színben, s költői nagyításokkal adatik elő, hogy a történeti igazságot belőlök kiválogatni teljes lehetetlen. A közönséges rege szerint úgy eredt a had, hogy Priamus trojai királynak fija Paris, Görögországban útzárlában, beszállott Menelaus laconiai királyhoz, s annak nejét, a szép Helenat elcsábitván, Trojába vitte magával. A vendégjog e megtapodásának megbosszulására, fegyverre szólította Menelaus egész Görögországot. De magok az istenek is részt vettek e harczban. Ugyanis Hera, és Pallas bosszankódtak Parisra azért, hogy ez, a köztük, és Aphrodite közt a szépség felett támadt kérdés alkalmával ez utóbbi ítélte legszebbnek, s épen ezért a hosszas had alatt mindig Trojat segítette Aphrodite. De más oka is vólt Herának haragudni a trojaiakra. Nevezetesen Zeüs, megfosztván Hera leányát Hebet az istenek pohárnokságától, a trojai Ganymedest emelte helyébe. A többi istenek, sőt maga Zeüs is, felváltva, hol egyik, hol másik párton állottak. Kr. e. 1180 tájban indúlt el a Troja ellen felkészült görög sereg Boeotianak Aulis nevű kikötőjéből, Menelaus testvérének Agamemnonnak vezérlete alatt. Jelen vóltak e hadjáraton egész Görögországnak minden nevezetesebb királyai, és sok más hősei, p. o. a myrmidonok királya Achilles, az ithacai Ulysses, a bölcs Nestor, Diomedés, Ajax s a t. Mindjárt az ostrom kezdetén meghasonlottak egymással Achilles és Agamemnon azért, hogy ez utóbbi Chryses város elfoglalásakor szerzett zsákmányától, a szép Hippodameiatól megfosztotta Achillest, min ez ügy megbosszánkódott, hogy a harczban nem is vett többé részt, csak annak vége felé. Majd a vérontás kerülése végett, abban egyezett meg a két ellenpárt, hogy Menelaus és Paris vivjanak párbajt ketten, s e párbajnak

végeredményét mind két fél döntőnek tekintse. És bár e párbajban Paris meggyőzetett, megszegvén szavát, nem adta vissza Helenat, s így tovább folyt a harc, melly alatt Priamus fija, a hős Hektor is párbajt vívott Ajaxxal. Utóbb Achilles barátja, a hős Patroklos is elesvén, öldöklővé vált a harc annyira, hogy magok az istenek is belekeveredtek, Hera, Athene, Poseidon, Hephaistos, és Hermes a görögök mellett, Ares, Aphrodite, Apollo s Artemis a trojai részen. Ezen ütközetben végre megfutottak a trojaiak, s Achilles kezétől Hektor is elesett. De még ekkor sem lett a háborúnak vége, mind addig, midőn kilopván a görögök Trojából az azt védő Palladiumot, s az Ulysses tanácsára készült fa-ló csele sikerülvén, 10 évi hosszúságú ostrom után végre urai lettek a görögök Trojanak. Ekkor felgyújtották a győzelmesek a szerencsétlen várost, lakóit leölték, kivéve azon keveseket, kik Aeneassal együtt kivándoroltak, s hosszúságú bujdosás után Italiába menekültek. Ulysses pedig, Troja alól hazamentében, 10 egész évig bujdosott a tengeren, melly idő alatt neje Penelope, hozzá mind végig hű maradt.

30. §. Az amphiktyon szövetség.

A mind megannyi külön államokat alkotott görög városok közt sokáig nem vólt egyéb nemzeti kapcsolat a közös eredet és közös nyelvénél. De már Kr. e. 1500 tájban létre jött az úgynevezett Amphiktyon szövetség, melynek akár eredete módját, akár célját pontosan meghatározni felette bajos. Nevét onnan származtatják némelly régi görög hagyományok, hogy Amphiktyon nevű athenei vagy locrisi király hozta létre. Célja pedig, valószínűleg az lehetett, hogy a vallásos szertartások, különösen a delphi közös templom fentartása felől intézkedjenek, s a háborúban egymást a lehetőleg szelidségre bírják. Annyi igaznak látszik, hogy e szövetség kezdetben 12 tagból állott, s ezen szerkezet fenmaradt sokáig, s a szövetség részint Delphiben, részint Anthelaban tartotta üléseit,

Utóbb az olymptai, és más nemzeti játékok tartása módjáról is ez intézkedett. Ezen szövetségnek már a legrégebb korban is nagy hatása volt a különben sokféle érdekektől vezérlett államok egyesítésére, mellynek jótékonyága már az argonauta és thebei hadjáratokban is kitűnt.

31. §. Görög népvándorlás.

Herakles ivadékai túlnyomó hatalommal birtak Peloponnesusban addig, míg ki nem szorítottak onnan a pelopidák által. Még a trójai had előtt megkísértették őket viszszaszerezni őseik birtokát, de nem boldogultak. A trójai had után a Heraklestől származott Aristodemus, Temenus, és Kresphontes a dorok közt fogadott zsóldosokkal átkelvén a tengerszoroson, nagy erővel megrohanták Peloponnesust, s hirtelen elfoglalták abban Argolist, Messeniat és Lakoniat Kr. e. mintegy 1103. Kresphontesé lett Messenia, Temenusé Argolis; Lakonia pedig az e hadak alatt elhalt Aristodemus két fíjáié, ú. m. Prokles és Eurysthene-sé. Ezen népmozgalomnak nagy fontosságú következményei lettek egész Görögországra nézve. Ugyanis közelebb az achajok voltak leghatalmasabbak Peloponnesusban, most pedig egyszerre a heraklidák, s a velök egyesült dorok; az achajok pedig kiszorítottak. Ekkor ezek Aegialust foglalták el a jonoktól, s ott alapították a rólok ettől fogva úgy nevezett Achajat; ellenben a jonok Atticában lakó rokonaikhoz menekültek. A dorok még Atticában is üldözték a jonokat, s irtó hadat kezdtek az őket befogadott atticaiak ellen, melly had veszélyétől Athenét csak királyának Kodrusnak nemes elszántsága szabadította meg. A jonok, néhány év múlva, elhagyván Atticát, Kisasiába mentek, s ott alapítottak gyarmatokat, mellyek később nagy mértékben előmozdították az egész ország felvirágozását. Ugyanezen görög népvándorlás alatt a hasonlóképen kiűzött aeolok egy része Elisben, más része Kisasiában telepedett meg.

32. §. *A görög gyarmatok.*

Sok gyarmatot telepítettek a görögök a földközi és fekete tenger partjaira, mellyek a később felvirágzott görög miveltségnek mind megannyi csatornáí lettek, mellyeken elterjedt az egyéb népekre is. Legrégibb telepítések vóltak azok, mellyek még a pelasgok korában szállták meg Italiát. De a tulajdonképeni gyarmatosítás a trojai had, s az azt követő népvándorlás után keletkezett. Legnevezetesebbek vóltak ezen gyarmatok közül a kisasiak, mellyeknek a kereskedésre kitűnően alkalmas fekvése ott csakhamar olly népességet, gazdagságot, és miveltséget szűlt, hogy ezek, azonkívűl hogy új meg új gyarmatok anyjaivá lettek, magának az anyaországnak kifejlődésére is nagy hatást gyakoroltak. Midőn az aeolok a doroktól nyomattak, Kisasiának rólok úgy nevezett Aeolia tartományába telepedtek, hol csakhamar léttrejött a 12 államból alakult aeoliai szövetség, mellynek nevezetesebb tagjai vóltak Aumae, Smyrna, Lesbos, s ebben Mitylene. Ezen államok Lydia ellenében is megvédték szabadságukat egészen Cyrusig.

Nem kisebb fontosságúak a jón telepzetek ugyan-csak Aisasiának nyugoti partján, Aeoliától délre. Ezek úgy származtak, hogy a jonok, miután Atticaba menekűltek, ott töltöttek mintegy 60 évet, s ekkor a Aodrus ifjabb fiai ú. m. Neleus, és Androklos alatt ide költözököttek. Állott e telepítvény 13 államból, mellyek Mykale hegyfokon tartották szövetségi gyűléseiket a panionium-okat. Ezek magasabb virágzásra emelkedtek az aeol gyarmatoknál. Nevezetesebbek vóltak e szövetségből Miletus, Phokea, és kivált Ephesus. Később maga Miletus mintegy 300 várost alapított a fekete tenger, és Moeotis tó partján. Phokea nagy kiterjedésű kereskedést űzött úgy a középtenger nyugoti részein, mint Asia bel-sejében, s midőn a jon szövetség többi városai meghajol-tak a persa uralom előtt, a phokeaiak, hogy e szolgálá-got kikerűljék, Franciaországba menekűlvén, ott alapi-

tották a később híressé lett Massiliat — Marseille. — Miletus és Phokaea hanyatlása után emelkedett fel Ephesus, melly nem sokára egész Görögországnak szemefényévé lett. Utóbb a jon szövetség tagjaivá lettek más államok is, mint az Anakreon hazája Tejos, a Homér szülőföldje Smyrna, a tengeri erejéről híres Kolophon, Chios és Samos is.

A thraciai és macedoni partokon leginkább Athene, a fekete tenger partjain pedig Miletus alkotott számos, és fontos gyarmatvárosokat, mellyek közül említésre méltóbbak Bithyniában Heraklea, Paphlagoniában Sinope, Pontusban Trapesus. A thraciai Bosporuson Athen és Megara telepítették a később világhírűvé vált Byzantzot, Chalcedont, Aegospotamost, a macedoni partokon Amphipolist, Chalcist, Olynthust, Potidaeat, s az aegei tenger északi partján Abderat.

A földközi tenger nyugoti tájain alakult gyarmatok leginkább Peloponnesusnak köszönik létüket, így p. o. Sziciliában Zancle, mellyet eredetileg a naxosiak és samosiak alapítottak, s a kibujdosó messeniek népesítettek be ujlag (l. 34 §.) A nagy nevezetességű Syrakust Kr. e. mintegy 760 évvel telepítette a corinthusi Archias. Alsó Italiában Canusium, Beneventum a trójai had alatt telepítették az argivoktól, valamivel később Cumae az euboeai Chalcisból, s valószínűleg ezen Cumae gyarmatosította Neapolist. Sybaris, mellynek virágzó kereskedéséből származott gazdagsága s elpuhultsága példabeszéddé vált, achainai gyarmat volt; Regium Chalcisból, Tarentum Spartából telepítették. A hispaniai Saguntumot Zacynthus, az illyriai Apolloniat, és Dyrachiumot Corcyra alkotta. Végre Afrikában Cyrene, Egyiptomban Naukratis stb. hasonlóképen görög gyarmat voltak.

33. §. Sparta, Lykurgos.

A görög népvándorlás után csakhamar megszilárdították az új népek magokat új lakhelyeiken, s új államok keletkeztek, mellyek mint eddig, úgy ezután is megtartották függetlenségöket, azon kivétellel, mellyet a később-

ben bekövetkezett általános hadak czélszerű folytatása szükségessé tett. Az ujonnan keletkezett államok közt leg hamarább kiemelkedett Peloponnesusban Sparta, hol a Prokles, és Eurysthenes utódai közül folyvást két király uralkodott egyszerre. De szembetünőleg gyorsan emelkedett Spárta Lykurgostól fogva. Eunomos spartai királynak volt két fija, ú. m. Polydektes és Lykurgos. Ez, visszaútasítván a megholt bátyjának özvegyétől tett azon ajánlatot, miszerint őt kezével, és a királysággal megkínálta, a Polydektes sirutáni fijának Charilaosnak hagyta a királyságot, s csak mint e gyermek gyámja s helyettese vette át a kormányt, s kezelte azt mintegy tiz évig. Lykurgos látván a spartai államszerkezet hiányait, azokon javítani akart, s miután e tekintetben az oraculumhoz intézett kérdésére kedvező választ nyert, beútaza az azon korbeli nevezetesebb államokat, p. o. Kretat, Egyiptomot, sőt — a hír szerint, — még Indiat is. Hosszas utazásaiból hazatérvén, részint némelly tekintélyesebb polgárok előleges megegyezésének, részint és leginkább az oraculum helybenhagyásának segedelmével életbe léptette azon törvényeket, mellyeket hazája dicsőségére nézve hasznosoknak gondolt, s mellyeknek elfogadása által olly áldozatra birta hazafijait, minek párja az emberi nemzet egész történetében nincs. Ekkor ugyanis, a haza leendő nagyságának, s dicsőségének érdekében megtagadta magát Sparta népe, lemondván mindenről, a mi becses és szent az emberek előtt, s ezekért egyebet nem nyert kárpótlásúl, mint azon büszkeséget, melly ezen intézvények következtében folyvást meg volt bennök a spartai névre.

Lykurgos meghagyta azon régi szokást, hogy a Prokles es Eurysthenes családjából egy egy, és így két király uralkodjék egyszerre. De a királyok hatalma elibe korlátokat emelt az által, hogy melléjök egy 28 öregből álló tanácsot — gerusia — rendelt, melly a királyokkal együtt intézte a kormányzás ügyeit, s mellyben a királyoknak is csak egy szavazatuk volt. A törvényhozás jogával pedig magát a népet ruházta fel. A nép ezen jogát a népgyűlésekben gyakorolta, hol minden teljes kort ért pol-

gárnak helye, és szavazata volt. Volt egy főtörvényszék is, , ú. m. az ephorusoké, kik öten voltak. Ezeknél volt a legfőbb hatalom, melly a vallásra, a nép erkölcsére, s a törvények végrehajtására való legfőbb felügyelésben határozatot. Ezen ephorus törvényszéknek alá voltak vetve magok a királyok is annyira, hogy ezeket méltóságuktól felfüggeszthette, sőt börtönre is vethette. De hogy e törvényszék Lykurgustól állittatott-e föl, vagy pedig Lykurgosnál régibb, azt bizonyosan meghatározni nem lehet.

Lykurgos szabadokká akarta tenni Sparta polgárait, s a királynak nem engedett egyéb jogot, mint a tanácsban elnöklést, a hadbani fővezérséget, s a főpapságot. Továbbá egyenlőséget is akart a polgárok között, s ezen egyenlőséget részint a földbirtok egyformaságára, részint a polgári jogok egyforma gyakorlására építette, mert a születés semmi előjogot nem adott, kivéven a két királyi családot, a mennyiben csak ezek viselhették a királyi méltóságot. Azonban ezen polgári jogegyenlőség nem egyforma volt a tulajdonképeni spartai, és a spartai államhoz tartozó más városokbelivagy lacedaemoni polgárokat — perioikoi — illetőleg. Ugyanis az öregek tanácsába, s általában a főhivatalokra, csak spartaiak választattak; a lacedaemoniak pedig csak a népgyűlésekbeni megjelenésre, és szavazásra voltak jogositva. Továbbá kivétettek nem csak az egyenlőség, hanem még a szabadság, sőt az emberi jogok törvényei alól is a helotak vagy rabszolgák. Ezeknek állapotja nagyon szomorú volt. Ugyanis ezek miveltek uraik földjeit, s teljesen meg voltak fosztva minden névvel nevezhető joggól, s uraik épen úgy bánhattak velök, mint barmaikkal, szabadon rendelkezhetvén még életök felett is. Az így értett, s illy szellemben felállított egyenlőség biztosítására egyformán osztotta fel a földeket, nevezetesen a spartaiakét 9000, a lacedaemoniakét 30,000 felé.

Midőn Lykurgos az államot rendezte, mint eszménykép lebegett előtte népének harczidicsősége. Ennek előkészítése s fentartása volt intézkedéseinek főfő, sőt egyet-

lenegy célja. Illy célból oda törekedett, hogy polgártársait mint megannyi hősökké, s az öszves népet egy meggyőzhetetlen hadsereggé tegye. Ezen eszményképnek feláldozta a polgárban az embert, midőn az állam dicsőségeért lemondatta polgártársait az egyéni szabadságról, s mind azon nemes örömökről, mellyeknek biztosítása az állam célja, s a miért egyedül becses az emberek előtt a polgári társaság. Nevezetescn, hogy koczkáztatya ne legyen a harczias erő és vitézség, minden olyat eltiltott a mi egyeseknek meggazdagodását okozhatná, és így fényűzést szülhetne, s ennek folytán elpuhultságot idézhetne elő, vagy az egyenlőség felbomlását vonná maga után; megtiltotta a földek eladását, megtiltott minden kereskedést, eltörlötte az arany s ezüst pénzt. A fényűzésnek különösen az által vette elejét, hogy általánosan a háztartásban, p. o. butorzathán, öltözetben a lehető legnagyobb egyszerűséget parancsolt, mellytől senkinek sem volt szabad eltávozni. Kiterjedt ezen egyszerűség és egyformaság az étkezésre is, a mennyiben senkinek, még a királynak sem volt szabad másoknál fényesebben élni, hanem mindenkinek olyan közös vendégségeken — *symptia* — kellett táplálkozni, mellyekhez mindenki meghatározott mennyiségű étszerekkel járult, s a mellyekben teljesen egyformán, s a mi földolog volt, igen egyszerűen éltek.

Céljához képest különös gondot fordított Lykurgus a nevelésre is. Minden gyermek az állam vagyonának tekintetett, s ha nyomorék volt, rögtön megöletett, hogy az államnak terhére ne legyen; ha ép volt, szüleinél hagyatott 7 évig; ettől fogva pedig köz intézetekben neveltetett, megszűnés nélküli testgyakorlatok közt. Ezen nevelés közben hősi dalok és történetek által élesztetett az ifjakban a honszeretet tüze, az előljárók és öregek iránti feltétlen, és korlátlan engedelmesség. A meglett férfiak is szüntelen hadgyakorlatokban, vadászathán edzették magokat.

Végre még azt is megrendelte Lykurgos, hogy ezen törvények ne irassanak le, hanem szájról szájra

adás által csepegtessenek bele az ifjú nemzedékek lelkébe. És midőn mindezen törvények életbeléptettek, felfogadtatta polgártársaival, hogy ezeket nem változtatják meg addig, míg ő egy bizonyos útjából vissza nem tér. Ekkor Kretaba távozván, soha sem tért többé hazájába vissza, sőt, a monda szerint még azt is felfogadtatta bárátaival, hogy hamvait a tengerbe szórják, nehogy ezeknek Spartába szállítása által feloldozottaknak tekintsék polgártársai magokat esküjök alól.

34. §. *A Messenei hadak.*

Lykurgos teljesen elérte célját a törvényekben, mert azon 500 év alatt, míg ezek fenállottak, mind mennyi hősök voltak a spartaiak, kik hazájokra nagy harci dicsőséget árasztottak. Vitézségüket legelőbb is a messenieken próbálták meg, kiknek részint termékeny földje, részint országuk fekvésében, részint végre vitézségében álló ereje csakhamar kísértetbe hozta Spartanak hódítási vágyát. Tehát, minden igaz ok nélkül belekötvén a messeniekbe, hódító hadat indított ellenök Kr. e. 743. a nélkül, hogy azt csak meg is üzente volna. Mint a görög nép más nevezetes régi eseményei, úgy a messeni had története is olyan eseményekkel hozatik kapcsolatba, mellyeknek történeti valóságot tulajdonítani nem lehet. Annyi igaz, hogy a messenieiek hős elszántsággal védték magokat, s az első nyílt csatában egyik fél sem győzött. Majd, hogy egyesithessék erejüket, Ithome nevű várukba huzódtak, és bár Aristodemus, kit hős elszántságáért királyukká tettek, feláldozta is az istenek megengesztelésére tulajdon leányát: még sem boldogultak, részint szövetségeseiknek az arkadiaiaknak hitszegése, részint a spartaiaknak tulságos erőfeszítése miatt. Miután Aristodemus, leánya sirján, meggyilkolta magát, a messenieiek reményöket veszítve, meghódoltak a nagy erőnek Kr. e. 724, s elősmervén Sparta uraságát, magokat terhes adófizetésre kötelezték.

Nyugodtan türték a messenieiek Sparta igáját 40 évig, melly idő alatt egykissé magokhoz jöttek, s új nemzedék

nőtt fel, melly égett a vágytól, Spartan bosszút állni. Aristodemusnak egy sarjadéka, Aristomenes volt e vállalatnak életelő lelke, ki, fegyverre szólítván honfiait, megkezdte a második messeni háborút 665—668. Aristomenes kezdetben oly sikerrel folytatta e hadat, hogy a spartaiak már veszteni kezdték reményöket, kivált miután Arkadia, mely a hódító Sparta szomszédságban hasonló sorsot várhatott magára, a messenieeknek segédelmet nyújtott. De az athenei Tyrtaeus harczai dalaí oly lelkesedést öntöttek a spartaiakba, hogy, kivált miután az arkadiákat is sikerült Messene pártjáról elvonni, a messeni seregen diadalt arattak. Ekkor ismét nem volt a meggyőzötteknek egyéb menedékek, mint az e végre megerősített Ira nevü hegyi várba vonólni, honnan Aristomenes szerencsés kirohanásokat tett az ostromlókra, mellyek közben bár egyszer elfogatott is, de fogságából hamar kiszabadulván, Irába visszament, s itt, a nép lelkesedését újra felélesztve, 11 évig védte magát. Végre Kr. e. 668, midőn serege már nagyon megfogyott, s élelmezni kevés számú hiveit sem tudta, fegyverrel vágta a messeniek keresztül magokat a spartai hadakon, s maga Aristomenes — hir szerint — bujdosva halt el, harczosai pedig, hogy a gyűlölt szolgálókat kikerüljék, Siciliába Zancleba menekültek, s ott letelepedvén, e város rólok Messinanak neveztetett. A benmaradt messeni lakosok pedig, a helotákéval egyenlő rabszolgaságra jutottak.

35. §. *Athene.*

Theseus, mint Athene királya, a népnek némi alkotmányos forma jogokat engedett, mellyek mellett azonban folyvást fenállott a királyi méltóság a Kodrus koráig. Ez, midőn a dor vándorlaskor az üldözött jonoknak befogadásáért a heraklidákkal harczba keveredett, a monda szerént az Orakulum rendelete következtében népe boldogságáért nagylelkűen feláldozta magát K. e. 1068. Ekkor az atheneiek, kik már megunták a királyok uralkodását, azon ürügy alatt, hogy a derék Kodrus helyét

senki sem képes betölteni, eltörölték a királyi méltóságot, s meghagyták ugyan a kormányzó hatalmat a Kodrus fijánál Medonnánál, de nem királynak, hanem csak archonnak — kormányzó — nevezték őt. És bár e méltóság a Medon családjánál még ekkor örökös volt is, még is különbözött a királyságtól annyiban, hogy az archon, eljárásáról, számadással tartozott a népnek, s így, egy kevéssel ez is közelebb vitte Athenét a népuralkodáshoz, demokratiahoz. Ettől fogva a többi görög államok is követték Athene példáját, s azokban is eltöröltetett egymásután a királyi méltóság. Atheneben 13 örökös archon uralkodott a Médon családjából, s ezen archonok kormánya alatt folyvást erősebb gyökeret vert a népszabadság. Utolsó volt az örökös archonok közül Alkmaeon, kinek halálával 752-ben már azon változás történt az államszerkezeten, hogy az archoni méltóság csak 10 évre adatott, de ekkor is hű maradt még a nép a Médon családhoz. De midőn már 682-ben egyszerre 9 archon tétellett, s e méltóság ideje csak egy évre határoztatott, lehetlenné vált a régi kormányzó családhoz való ragaszkodás, s több főrangú család jutván a kormányra, Athene szerkezete aristokratiai, azaz főuri lett. De ez is csak átmeneti pontot képezett a népuralkodásra, mert a hatalmas családoknak egymás elleni tørsalkodása, s azon körülmény, hogy az archonok rövid hatalmukat meggazdagodásra használták fel, s a népet elnyomták, folytonos zavarokat idézett elő. Így tartott ez mintegy 60 évig. Illy körülmények közt Kr. e. 624-el Drako archont bizta meg a nép teljes hatalommal, hogy a zavar lecsilapítására alkalmas törvényeket hozzon. De mivel a Drako törvényei csak büntető törvények, és olly szigorúak voltak, hogy a legkisebb kihágást is halállal büntették (miért vérrel irotaknak is szoktak neveztetni), a zavar nem csak nem csilapult, sőt még nagyobbodott. E zavarokat használni akarván a gazdag Cylon, hirtelen fogadott zsöldosokkal, s némelly megarai segédhaddal, elfoglalta Akropolist az athenei várat. De nem sokára megbuktattatott az Alkmaeon párt-hivei által, s Cylon maga kifutott Atheneből, párt-hivei

pedig végszorúltságukban, a templomba, az oltár zsámo-lyához menekültek. Azonban a templom szentsége sem védhette meg őket győzelmes elleneik bosszujától, s a templomban mind meggyilkoltattak. E templom fertőzte-tés rögtön magváltoztatta a nép hangulatát, s a nagy többség engesztelhetetlen ellene lett az Alkmaeonidáknak, s azokat kiűzvén, Cylont visszahívtá, a megfertőztetett templomot pedig megszenteltette a kretai Epimenides által.

36. §. Solon.

Midőn Athenében a zavar tetőpontra hágott, egy bölcseségéről, igazságszeretetéről egyiránt híres, és mégis szerény nagy emberre Solonra esett a nép válaszá-tása, s ő bizatott meg, hogy a folytonossá vált politikai zavart csilapítsa le, a népnek alkotmányt s törvényeket adjon. Solon már az előtt is nagyszolgálatokat tett hazá-jának. Nevezetesen Athenének a politikai harczok által okozott meggyengülését használva Megara, elfoglalta Athenétől Salamist, mit Athene többszöri próbák után sem vőlt képes visszavenni. Solon új próbát sürgetett, s e vállalat végrehajtásával megbizatva, szerencsés is vőlt. De Salamis visszafoglalása által szerzett érdeménél nagyobb és maradandóbb, sőt örök dicsőséget aratott Solon az által, hogy Athenének olly alkotmányt adott, melly a sokat zavargott várost megnyugtatta, sőt nagygyá és dicsővé tette. Solon minden igyekezetét oda irányozta, hogy egyrészlől biz-tosítsa a nép szabadságát, más részlől a lehetőleg kie-gyenlitse a pártok érdekeit. Illy czélból miután a nép adós-sági terhét megkönnyitette, ő is mint Lykurgos, az ösz-szes nép kezébe tette a törvényhozó hatalmat, s az állam legfőbb ügyei. ú m. a had és béke feletti határozás jog-gát, a tisztviselők választását, sőt még a törvényszéke-keni biráskodást is, s így biztosította a népuralkodást. De, hogy a könnyen ingerelhető s félrevezethető nép is korlátozva legyen, úgy intézkedett, hogy meghagyván a népnek néptörzsekre — pylae—való régi felosztását, a a birtok mennyiségéhez képest 4 külön osztályt állított fel

ú. m. 500 mérő termék jövedelműek — pentekosiomedimnoi —; 300 mérősök vagy lovasok — hyppeis —; 200 mérősök — zeugitai —; s végre az emnyivel nem bíró szegények — thetes — osztályait. Ezek közül csak az elsőnek adott hivatal-képességet. Továbbá állított fel egy nagy tanácsot — bule — 400 tagból, kik mindenik pylae-ből egyenlő számmal választottak. E tanácsnak joga s tiszte volt előre megvitatni a nép jóváhagyása alá terjesztendő minden törvényjavaslatokat s a népgyűlés csak azon tárgyak felett tanácskozhatott, mellyek a tanács által terjesztettek elibe. E tanács intézte a kormányzás ügyeit, olly formán, hogy a 4 pylaehez képest 4 osztályt alkotott; mellyek száz tagból állottak. Ezen osztályok felváltva vitték a közügyeket, s az épen szolgálatban levők prytanoknak nevezettek, elnökük pedig epistates-nek. Ugyancsak a tanács szükség esetében ideiglenes törvényeket is szabhatott, de a mellyek csak egy évig voltak érvényesek. Ezen kívül meghagyta a 9 archont, kiknek tiszte a kormányzás egyes ágainak kezelése volt; kik hivataluk elteltével, eljárásukról a nép előtt számolni tartoztak, s a köz megelégedést nyert archonok az Araeopagusba léptek. Ez egy törvényszék volt, melly valószínűleg régibb Solonnál, ki azt most újra rendezvén, olly hatalommal ruházta fel, melly szerint a nagy tanács és a nép akarata csak úgy vált törvénynyé, ha az Araeopagus is beleegyezett; továbbá fő felügyeletet gyakorolt a törvények végrehajtására, az erkölcsökre, és a pénzügyekre, s mint legfőbb törvényszék ítél a nagyobb fontosságú bűnperekben. — E testület rendesen 300 tagból állt. Solon minden polgárnak köteletségévé tette a közügyekben részvételt, azért, hogy elejét vegye azok visszaéléseknek, mellyek keletkeznének a polgárok közönyösségéből, és abból, ha csak némelly pártfőnökök intézkednének a nép nevében. Hogy pedig a népszabadságot egyes emberek ellen biztosítsa, hatalmat adott a népnek arra, hogy az úgynevezett Ostracismus vagy cserépszavazat által 10 évre száműzhesse azokat, kiket erre 6000 ember méltóknak ítélend.

Solonnak ezen törvényei nemcsak a polgári, hanem annyival inkább a magános életben is teljes szabadságot engedtek a polgároknak magokat, és gyermekeiket azoknak hajlama szerint képezni, s csak azt rendelték meg, hogy minden szüle tartozik gyermekét tanníttatni *v a l a m i r e*, különben attól semmi hájlára nem tarthat számot, s épen ez lett egyik oka annak, hogy Athene miveltsége olly hamar felvirágzott.

37. §. *Pisistratus és fiai.*

A Solon által létrehozott helynyugalom nem tartott Atheneben sokáig. Ugyanis a nemesség pártokat alakított mellyeknek segedelmével visszavehesse a Solon alkotmánya miatt elveszett jogait. Különösen pedig az Alkmaeon és Cylon ütődai mindent elkövették, hogy visszavehessék családjuknak rési tekintélyét. Másfelől a nép em csak a jelenlegi jogainak megvédésén és szélesítésén igyekezett, hanem bosszút is akart állani régi elnyomóin. Így midőn a töle készített alkotmány életbeléptetése után Athent elhagyva, utazni ment, újra feléledtek a pártvitlongások. Ez alkalmat hasznára fordította Pisistratus, egy művelt, de hatalomra vágó ember, ki ékesszólásása által csakhamar meggyőzte a nepet az iránti barátsága fejül, ravaszsága által pedig kieszközlötte, hogy biztosítására testörök adtak, s az athenei vár hatalmába került; szóval, mint a nép embere, védője, korlátlan hatalommal ruháztatott fel, s mint akkor nevezték, tyrannussá lett Kr. e. 560. A visszatért Solon sem vólt képes rávenni a nepet, hogy a Pisistratusra ruházott korlátlan hatalmat visszavegye. De bár Pisistratus nem élt is vissza hatalmával, a mennyibem igazsággal és szeliden kormányzott, a tudományokat, és művészetet pártfogolta: mégis csakhamar pártot támasztott ellene az alkmaeonida Megakles, melly pártnak sikerült Pisistratust Atheneből kiűzni, s a törvényes kormányt helyre állítani. De nem sokára egyetértett Pisistratus Megaklessel, s csel által sikerült neki előbbi hatalmát visszaszerezni. És bár

még egyszer kiesett is a nép kegyéből, még is njra viszsza szerézte azt, s annak birtokában halt meg Kr. e. 528.

Halála után fíjainál Hippias és Hipparchusnál maradt a hatalom. Ezek sem éltek ugyan azzal vissza, a mennyiben követték apjok nyomdokait, de még is restelték már az atheniek ezeknek korlátlan hatalmat. A nép ezen elégedetlenségének kitörésére alkalmat adott az, hogy Harmodius és Aristogiton, magán sérelem miatt bosszút esküdtek a tyrannusok ellen, melly bosszúnak Hipparchus áldozatává is lett Kr. e. 514. Most már bosszút akart állani Hippias mind azokon, kiket elleneinek hitt, s midőn így sokakan véres kegyetlenséget követett el, az alkmaeonidákra fordult a nép szeme, kik Athenéből kiűzve, idegen államokban éltek. Ezek, a spartaiaktól kért segedelemmel nyílt csatát kezdettek a Hippias zsoldosai ellen, s győzedelmeskedvén, futásra kényszerítették Hippiast, ki a persáknál keresett menedéket Kr. e. 510.

De a bajnak még most sem lett vége, mert miután a győztes alkmaeoni párt főnöke Kliszenes a szabaddá tett Athenben nagy befolyáshoz s tekintélyhez jutott, mellyet a népszabadság szélesítésére látszott fordítani, egy ellenpárt alakult ellene az aristokratákból Isagoras alatt, melly ellenpártnak célja a Kliszenes megbuktatása, s a népjogok csonkítása volt. Ez a Kliszenes pártot arra ösztönözte, hogy újabb népjogok által erősítse magát. Illy célból az eddig 4 pylae-t tízre, s a tanácstagok számát 500-ra szaporította. Ez intézkedés úgy szolgált a nemesség hatalma törésére, hogy most már 10 pylaere lévén szaggatva, a főnemesek nem tarthattak úgy öszve mint előbb. Ekkor az Isagoras pártja Spartában keresett és talált segedelemet a Kliszenes hívei ellen. És Sparta nem csak maga küldött sereget Athenébe, hanem más görög államokat is megnyert a maga pártjára, s elhatározta Kliszenest kiűzni, s Hippiasnak adni vissza az elvesztett hatalmat. Sparta győzött is előbb, s a néppárt emberei futásban kerestek menedéket. De a szövetséges nemzeti gyűlésen a korinthusi Sosikles ékesszólása kieszközlötte, hogy a szövetséges államok e tervvel felhagytak, s midőn Sparta csak magára

maradt, hadait visszahuzni kinszeríttelett, 504, s így Athenében a népuralkodás jutott győzelemre.

38. §. *A persa hadak.*

A politicalai partok forrongása Athenét még az eddigieknél is nagyobb szerű polgárhaborúval fenyegette, melly be is következett volna bizonyosan, ha egy oly külesemény nem merült volna fel, melly nem csak Athenének, hanem más államoknak, sőt az egész országnak figyelmét teljes mértékben igénybe vette. Ez volt a persa had, melly a görög nemzet dicsötettekben gazdag történetében legnevezetesebb, s általában az összes emberiség sorsára szinte felszámíthatlan fontosságú nagy esemény. Mert a Görögországot ekkor fenyegető veszély ösztönözte annak külön államait az egyesülésre, s az ebben aratott dicső győzelmek, midőn egyfelől a bár maroknyi, de az ügyért lelkesült honfiaknak e zsóldosok ezrei felett elsőséget fényesen bebizonyították, másfelől megmentették a persák vad dühétől a magasra szárnyaló görög műveltséget, melly később az egész emberiségre jótékony világot árasztott.

E hadakra az adott okot, hogy az europai görögök, de kivált az erétriaiak és atheneiek segítettek a persa hatalom alatt álló vérrokonaikat azon harcban, mellyet ők a persa iga lerázására Darius ellen indítottak (lásd 22. §.). Miután pedig a persák a felkelt görögökön győzelmet arattak, s a lázadás fészke az erős Miletus is megostromoltatott Kr. e. 498-ban, Darius bosszút akart állani a görögökön és kivált Athenen. Akarta pedig ezt annyival is inkább, mert a kevésből előbb Athenből kiűzött Hippias is mindent elkövetett a persa udvarnál, hogy növelje a király bosszú vágyát, azon reménységben, hogy a meghódítandott Athenében, mint persa helytartó, visszanyeri elvesztett hatalmát. Elhatározván Darius magát a Görögország elleni hódító hadra, elküldte vejét Mardóniust egy tekintélyes szárazföldi és hajóhaddal Kr. e. 492. Míg Mardónius a thraciái partok mellett nyomult Görögország ellen, addig a Darius hir-

nökei, hódolatra serkentették a görög államokat, kívánván tőlök, hogy a hódolat jeleül vizet és földet adjanak. De a Mardonius vállalata szerencsétlenül ütött ki, mert a szélvész megsemmisítette hajóhadát Athos hegyfoknál; szárazföldi hadát pedig a thrákok verték meg, s így kényszerítve lett Asiába visszatérni. E közben annyira megrémültek némely görög államok a persa erőtől, hogy megtették a kívánt hódolatot. De az atheneiek és spartaiak nemes büszkeséggel visszaútasították a király kívánását, sőt többre is mentek, a mennyiben a hirnököket kutba vetették. Ez még jobban felbőszítette a persa királyt, s most már nagyobb szerű hadat indított a görögök ellen Datis és Artaphernes vezérlete alatt. Velök volt ezekkel a hazaáruló Hippias is. Kezdetben szerencsések voltak a persa vezérek, mert miután hódolatra kényszerítették a Cyklades szigeteket, partra szállván Euboeaban, megostromolták Eretriát, s annak lakosait rabszolgaként küldték Asiába. Ezután Attica partjain szálltak ki s nyomultak Athene felé. Az atheneiek sürgetve kértek segédelmet a spartaiaktól, de a segedelem a spartaiak vallásos előítéletei miatt, a legjobb szándék mellett is elkésett. Csak Plataea, mely a boeotiai városokkali egyenetlenkedés miatt azoktól különvált, osztozott Athene lelkesedésében, s adott 1000 emberrnyi segítséget. Athene nem tudott többet kiállítani 9000-nél, de a melly maroknyi sereg, bizva lelkesedésében, szent ügyében, és a csatatérnek a persákra nézve kedvezőtlen fekvésében, a győzelem biztos reményével ütközött meg. Az athenei tanács mindenik pylaeből egy egy, s így 10 vezért nevezett ki, azon rendelettel, hogy naponként változzék a fő parancsnokság. E 10 vezér közt legnagyobb tekintéllyel bírt Miltiades, ki miután Marathon mezőn tábort ütött, s azt czélszerű intézkedések által megerősítette, Kr. e. 490 oly elhatározó fényes győzedelmet nyert a tiszerte nagyobb barbar seregen, hogy annak szétszórta maradványa, egy Athene ellen intézett sikeretlen megtámadás után Asiába futott.

39. §. *Themistokles, a salamisi s plataeai útközel.*

Alig mult el e fenyegető veszély, mindjárt kiujultak Athenében a vizályok. Ugyanis a nép, melly minden kitűnő emberben egy tyrannustól félt, a nagygyá lett. Miltiades aggódva nézte. E félelemből származott gyűlölség kitörésére alkalmat adott Miltiadesnek Paros sziget ellen szerencsétlenül kiütött vállalata, mellyet árulásnak bélyegzett a nép, s büntetésül a hadi költségek megtérítésére ítélte a vezért; és minthogy Miltiades ez összeget le nem fizethette, a börtönben halt meg. Volt ekkor Athenében másik két nagy ember ú. m. Themistokles, egy honszerető, lángeszű, s oly dicsvágyó ember, kit a Miltiadeséhez hasonló dicsőségre vágyás aludni sem hagyott; és Aristides, egy hasonlóképen nagy eszű hazaszerető, ezenkívül szelid, és annyira igazságszerető, hogy kiérdemelte az igaz melléknevet. De e két ember nem fért meg egymás mellett, mert a hiú Themistokles, ki útjában állani hitte, Aristidest, megbuktatta őt, s az ostracismus által 10 évi száműzésre büntettette. Themistokles hamar átlátta, hogy Darius Marathont nem fogja feledni, épen ezért újabb harczra készült. Jól tudván, hogy csak a tengeri erő által lehet Görögországot megmenteni, annak gyarapítására mindent elkövetett. Themistokles nem is csatlakozott, mert Darius, hogy a marathoni szennyet magáról lemossa, roppant készüléteket tett Görögország ellen; s midőn ő 485 meghalt, fija Xerxes, nagy birodalmának egész erejét felhasználva, olly temérdek sereget szerelt fel, millyet még azóta sem látott a világ. E nagy veszély érzete egyetértésre ösztönözte a görög városok egy részét, különösen pedig Spartat és Athenet. Ellenben némellyek, vagy félelemből vagy a Sparta és Athene elleni gyűlölségből, részint titkon, részint nyilván a persa pártón álltak. Themistokles, a tengeri erőhöz nagy bizodal-mában, miután sikerült neki az orakulum szájába adni véleményét, kieszközölte, hogy a Korinthusban tartott szövetségi gyűlés minden erőt a hajóhad fölszerelésére fordított, s csak kevesed magával küldte a spartai királyt, a hős Leoni-

dast a thermopylaei hegyszoroshoz, az ellenséget feltartóztatni. A görög városok lakosai mind hajókra szálltak, a nők és gyermekek pedig biztos helyre vitettek. Végre megérkezett Xerxes, s a Hellespontuson vert hidon átjövén, elárasztotta Thraciat, Macedoniat, s ostrom alá fogta Thermopylaet. Nagy dicsőséggel tartóztatta fel Leonidas, mintegy 7000-ed magával a Xerxes táborát, de midőn az áruló Ephialtes által felfedezett úton megkerülték a persák a görögöket, hazabocsátotta a többi katonáit, csak 300 spartaival maradt ott, oly célból, hogy önfeláldozásával példát mutasson a görögöknek hasonló tettekre. Így az ellenség ezreire rontott, s utolsó emberig harczolva vitézei is mindnyájan hősi halált haltak. Hirtelen elárasztották a Xerxes hadai a görög szárazföldet, felégették és elpusztították az üresen hagyott városokat s magát Athenet is.

Ez alatt az egyesült hajóhad, mellynek a spartai Eurybiades s Themistokles voltak vezérei, kiállott egy csatát Artemisiumnál; majd, Themistokles tanácsára Salamishoz vonulván, ott biztos állást foglalt. E közben hire futamodott a szárazföldi szerencsétlenségnek, s e hirre az egész hajóhad népe szét akart oszlani. De Themistokles midőn őket maradásra nem birhatta, a persa király rászédése által támadásra ösztönözte a hajóhadat, s e csatában oly elhatározó fényes győzelmet aratott Kr. e. 480, hogy maga Xerxes is szerencsésnek hitte magát, ha megsemmisült hajóhada maradványival futás által megszabadulhatott. Themistoklesnek e fényes győzelme mentette meg Görögországot. Mert, ámbár Xerxes, még egy végpróbát akarván tenni, Görögországban hagyta is Mardonius 300,000 főnyi szárazföldi haddal, de a salamisi győzelem oly lelkesedést öntött a görögökbe, mellynek segédelmével nem volt többé nehéz győzelmet aratni a bátorságát vesztett persa néptömegben. Jól látta azt Mardonius, épen ezért a görög városokat egyenkint akarta a szövetségtől elállásra birni, s kecségtető alkuba bocsátkozott velök, de nem boldogulhatott. Így tehát folytattatott a harcz, melly dicsőség forrása lett a görögökre nézve.

Ugyanis a száműzetésből visszahívott Aristidesnek, és a spartai Pausaniásnak vezetése alatt nemes vetélkedés szállta meg a görögök lelkét, s midőn Plataeanál csatára került a dolog K. e. 479, olly lelkesen vívtak, hogy a persasereg megsemmisített, maga Mardonius is a csataterén maradt, s a persák közül csak igen kevesen menekülhettek meg, s a megmentett szabadságon kívül temérdek kincs jutott a győzők birtokába. Ettől fogva egy persa se lépett ellenségképen a görög földre. A plataei győzelem arról is nevezetes, hogy épen annak napján nyertek az egyesült görög hajóhadak az athenei Xantippos és a spartai Leotychides vezérlete alatt Joniában Mykale hegyfoknál elhatározó teljes győzelmet a megmaradt persa hajóhadon, s e győzelem által a kisasiai görögök is neki bátorodván, az európaiakkal szövetségbe álltak.

40. §. *Themistokles sorsa.*

Az olympiai játékokon egész Görögország hálásan ismerte el Themistoklest szabadítójának. És ő még most sem pihent meg, hanem folytonosan munkált, hogy Görögországot bárminemű megtámadás ellen biztosítsa, különösen hogy Athenet képezzé tegye nem csak a most szerzett dicsőség megtartására, hanem annak szerezze meg azon tulnyomóságot, és a közügyek vezetésébeni elsőséget is — hegemonia — melly eddig Spartanál volt. Tehát rávette polgártársait, hogy mielőtt elpusztult házaikat felépítenék, építsenek Athennek ollyan köfalakat, mellyekben bizhassanak mint a kül, mind a támadható belviszályok ellen. Majd Piraeusban építtetett egy erős kikötőt a hajóhad biztosítására, s az állam közjövödelmeit a hadihajók szaporítására fordította. Miután ezek bevégeztettek, nem sokára pompásan felépült egész Athene is. Jól látták a spartaiak, hogy Themistokles mind ezekkel oda czéloz, hogy Athennek szerezze meg a hegemoniat, és bár ez fájt is nekik, de a közvéleménytől féltőkben nem mertek ellene szó-

lani, s csak alkalomra vártak, midőn e félelmes ellenségtől megszabaduljanak. E közben Pausanias a persa hajóhadnak a thraciai és kisasiai partokon állomásozó maradványai ellen küldetvén vezérül, azon kívül, hogy a szövetséges hadakkal embertelenül, sőt zsarnoki módon bánt, árulási terveket is kezdett kóholni, s alkuba bocsátkozott a persa királylyal. Midőn e tette világosságra jött, s érte megbűnhődött, Themistokles ellen fordult a Sparta bosszúja. Bevádolta ugyanis az athenei népnél, hogy Pausaniással ő is egyetértett. És az atheneiek kaptak az alkalmon, hogy Themistoklestől megszabadaljanak, mert nem hihették el, hogy meg tudja magát tartóztatni, miszerint magának korlátlan hatalmat ne vegyen, s el ne nyomja a nép szabadságát. Tehát száműzték őt 10 évre Kr. e. 470. De még ekkor sem hagyott neki nyugtot a Sparta bosszúja, hanem mindent elkövetett Atheneben, hogy halálos ítéletet hozasson ellene; s midőn az ellene ingerelt Athene népe halálra kereste: „kiüzve Atheneből, melly általa lett nagygyá, s megvetve egész Görögországtól, a mellyet megszabadított, menedéket keresett és talált Persiában, melly még most is vérezett a tőle vett sebektől, s az elbámúlt Artaxerxes nagylelkűséget tanusított a szökevény iránt.“ (Rotteck).

41. §. *Athen fősege. Aristides.*

Themistokles elűzetése után is maradt még Atheneben két nagy ember, ú. m. Aristides és a Miltiades méltó fija Cimon, ki miután kiszabadult a börtönből, mellybe apja adóssága miatt vettetett, csakhamar kimutatta fényes érdemeit. Mig Aristides élt, benne özpontosult nem csak Athenenek, hanem egész Görögországnak osztatlan bizalma. Pausanias mellett övé a thraciai partvárosok s az erős Byzantz visszafoglalásának érdeme, s mint egy részről a Pausanias dőlyfőségének, ugy más részről az Aristides szerénységgel párosult érdemeinek tulajdonitható, hogy a görög államok, a persák ellen most már támadólag folytatott harczokban, Spartától elvévén, Athenere

ruházták a hegemoniát. Hogy a hadak annál nagyobb erővel és sikerrel folyjanak, Aristides kieszközölte, hogy az összes görög államoktól szedett adóból egy közkincstár alakíttassék, mellynek helyjeül, nehogy Athenet az önzés gyanúja terhelje, Delost tűzte ki, kezelőjeül pedig ő maga választatott. E hivatalában tanusított lelkiösmeretességének elég bizonyosága az, hogy olly szegénységben halt el, miszerint annyija sem maradt, a miből eltemethessék, s eltemettetése közöltségen történt 468.

A persák elleni támadó hadakban Cimon lett vezérré, egy, hazáját igazán szerető, valódi hős és jószívű ember, ki Aristidestől csak annyiban különbözött, hogy nála nagyobb hadvezér volt, s a fényűzést szerette. Fényes hadi pályáját a thraciai partokon kezdette meg, hol a persáktól visszavette Ciont, mellynek helyén nem sokkal azután Amphipolis épült. Majd a tengeri rablók erejét törte meg Scyrosban, hol a Theseussirját feltalálván, hamvait Athenébe hozta, hol azok nagy pompával takarítottak el. De sokkal nagyobb érdeme Cimonnak azon kettős győzelem, mellyet az Eurymedonnál Pamphiliában nyert 468, midőn ugyan azon egy napon a persáknak előbb hajóhadát, s majd partra szállva, szárazföldi seregét is megsemmisítvén, a persák tengeri erejét végképen megtörte. De e győzelmekben megfélemedkezett Athene magáról, s visszaélvén azon hatalommal, melly a had sikeresebben folytathatásáért ruháztatott reá, azt a gyengébb szövetségesek elnyomására használta, s az eddig Delosban tartott közgyűléseket mellözve, csak parancsokat küldött az egyes államokhoz, úgy hogy Athenenek e bánásmódja miatt, a kisasiai, es a szigetbeli államok sorsa sokkal súlyosabb lett, mint volt a persák urasága alatt. És midőn Naxos és Thasus szigetek felmondták a szövetség feltételeit megrontott Athenenek az engedelmességet, hadi erővel megigáztatván kényszerítették Athene uraságának elősmerésére.

42. §. Perikles.

Mindjárt az Aristides halála után legnépszerűbb ember lett Atheneben Perikles. Ő előkelő családból született, — a mykalei győzőnek Xantippusnak fija volt, — s mint ilyen, kitüntetésre, hatalomra vágyott. Már a természet-től ritka tehetségekkel ruházott fel, mellyeket az Anaxagoras nevelése annyira kifejtett, hogy belőle nagy tudományú ember, mély belátású kormányférfi, s olly ékes elragadó beszédű szónok vált, hogy az Atheneiek őt magas Olympusinak nevezték, s beszédét a mennydörgéshez hasonlították. Ehez járult még jeles hadvezéri képessége is. Részint születése, részint ezen ritka tehetségeinek eleven érzete, munkásságra és kitűnni vágyásra ösztönözték őt. Ezt elérnie nem is volt nehéz, kivált miután mint a népjogok védője s terjesztője lépett fel, s ezen elvéhez mindvégig hű maradt. Ki is tűnt csakhamar, s olly tekintélyre emelkedett, miszerint bár nem viselt semmi közhivatalt, sem archon, sem araeopagusi tanácsos nem volt: egyedül ő, s szinte korlátlan hatalommal intézte Athene ügyeit, s ez ingatag, és gyakran hálátlan nép szeretetét, és bizodalmát mind végig megtudta tartani, mert azzal soha vissza nem élt. Ő kieszközölte, hogy a népjogok újra nagy gyarapodást nyertek.

Még az Aristides korában eltöröltetett a Solon törvényének azon czikke, melly a thetes-eket hivatalra jutni nem engedte, Perikles pedig elvétette a néppel az araeopagustól a törvényszentesítés jogát, s ez által tulajdonképen csak saját hatalmát növelte, mert ő tudta a népet úgy s odavezetni, a hogy és a hová akarta. Majd hogy a kézi munkából élő szegény néposztály is annál nagyobb kedvvel vegyen részt a közügyekben, a polgároknak a gyűlésbe menésért napidíjt fizettetett.

Perikles nem lehetett barátja Cimonnak, mert ez minden hazafisága, s nemesszivűsége mellett is a főurakhoz szított. E véleménykülönbségből ellenségeskedés keletkezett, mellynek Cimon nem sokára áldozata lett,

Erre az adott alkalmat, hogy Spartában egy iszonyú föld-rengés volt, melly csaknem az egész várost romba döntötte. Ez alkalmat a helotak, s a rabszolgákká tett messeneiek úgy használták fel, hogy fegyvert ragadtak uraik ellen, s a rémülés első perceiben olly szerencsések lettek, hogy elfoglalták az ithomei várat. Sparta, e hirtelen felmerült veszélyben a szomszéd államoktól, s kivált Athénétől kért segédelmet. Sikerült is Cimonnak, Perikles ellenében, kieszközölni azt, hogy Athene sereget küldjön Sparta védelmére, s ő maga bizatott meg e sereg vezérletével. De mint hogy Cimon nem könnyen boldogult az ithomei várral, s másfelől a spartaiak úgy megerősödtek, hogy az athenei segélyt nélkülözhatték: csúfosan visszautasították az athenei segédhadat. Perikles Cimont vallotta e gyalázat okának, s kivitte, hogy a Cimon érdemeiről megfélelkezett nép 10 évre száműzte a jeles hazafit Kr. e. 464. Ugyanezen esemény nagy ellenségeskedést szült Sparta s Athene közt, de a melly még most nem törhetett ki háborúban azért, mert a spartaiak folyvást el voltak foglalva a helotakkal. Ezek ugyanis 10 évig védtek magokat Ithome várban, s végre is kénytelenek voltak a spartaiak velök hadalkura lépni, melly szerint az ostromlott helotak szabadon mehettek oda, a hová akartak. Ekkor befogadván őket az atheneiek, letelepítették Nau-paktusban, s ez még magasabbra fokozta az Athene és Sparta közötti gyűlölséget. Minthogy az ekkor szerepelt spartai rabszolgák nagy részét a régebben megigázott messeneiek tették: ezen had 3-ik messenei hadnak is szokott nevezetelni.

43. §. *A persák elleni had folytatása.*

Még a messenei had alatt fellázadt Inaurus lybiai fejedelem a persa uraság ellen, s követte példáját Egyiptom is. Athene pedig, hogy Persia hatalmát gyengítse, tekintélyes hajóhadat küldött a felkelők gyámolítására Kr. e. 460. Mig az atheneiek Egyiptomban hadakoztak: addig a persa pénz által megvesztegetett korinthusiak és aeginaiak harczot kezdtek Athene ellen. De Aegina 458-ban

végkép meggyőzetvén, Athennek adót fizetni köteleztetett. E közben szerencsétlenül ütött ki az egyiptomi hadjárat, s a 200 hajóból álló hajóhad elveszett. Majd Spartával is hadba keveredett Athene a miatt, hogy Sparta sereget adott Thebenek, melylyel hatalma alá hódítsa az Athenehez állott boeotiai városokat. E hadban jelenvolt a számüzött Cimon is. De az athenei tanács világosan megparancsolta vezéreinek, hogy ne hallgassanak Cimon tanácsára, s épen ennek tulajdonitható vólt az a szerencsétlenség, mellyet ekkor szenvedett Athene Tanagra mellett a szövetséges spartai s thebei seregek részéről Kr. e. 457-hen. De már a következő évben helyrehozta Athene ezen veszteséget Oenophta-nál.

Cimonnak Tanagra mellett tanusított, s félreismerhetlen szolgálata kiengesztelte iránta az atheneieket, s Perikles is beleegyezett visszahívásába. A visszatért Cimon kieszközölte, hogy a persák ellen küldetett vezérül, boszszút akarván állani az Egyiptomban szenvedett veszteségért. Hogy e fontos hadat annál nagyobb sikerrel folytathassa, 5 évi fegyverszünetet eszközölt Spartával 450-ben. Ekkor egy tekintélyes hajóhaddal Cyprus ellen indúlt, ezt akarván a persáktól elvenni. És e hadjáratban teljesen meg is felelt polgártársai bizalmának, mert Salamisnál két, ú. m. tengeri és szárazföldi fényes győzelmet nyert. De győzelmének nem örvendhetett sokáig, mert — valószínűleg itt kapott sebeiben — elhalt 449. Cimonnak e fényes győzedelme által felszabadúltak a kisasiai görög államok a persa hatalom alól, s egy időre félbeszakadt a persa háború.

44. §. *Belzavarok.*

Cimon halála után sógora Thukydides lett az arisztokraták pártvezére, de Perikles ellenében ő sem boldogulhatott, s már 444-ben számüzetett. Igy ismét vetélytárs nélkül maradt Perikles, s folyvást tetszése szerint vezette a népet. Azonban csakhamar vádat emeltek ellene a szövetséges államok azért, hogy a közkinctárt Delosból Athenebe vitte, s Athene szépítésére fordította, s ott olly

pompás épületeket emeltetett, mellyek a görög művészet legfényesebb remekei lettek. Perikles úgy mentette magát e vád ellen, hogy Athene maga is megvédi a persáktól az egész országot, és így a közpénzzel úgy rendelkezhetik, a hogy neki tetszik. És bár e mentség teljességgel nem elégítette is ki a görög államokat, mégis megmaradt Perikles, s Athene előbbi eljárása mellett. Épen ezért számos állam zúgólódott ellene, Euboea pedig nyiltan megtagadván az engedelmességet, különszakadt tőle. E példát követte Megara is, még pedig annál nagyobb hatálylyal, minthogy Spartától gyámolittatott. Ugyanis e közben lejárt az 5 évi fegyverszünet, s így Sparta feljogosítva hitte magát Athene elleneinek gyámolítására. De Perikles ügyességének sikerült e bajt elhárítani olly formán, hogy megvesztegetvén Spartanak ifjú királyát Plistonaxot, a két állam kibékült egymással 30 évre. K. e. 445-ben. Ez alatt háború támadt Miletus, s Samos közt. Perikles különös előszeretettel viseltetvén Miletus iránt, pártját fogta annak, és Samos ellen sereget vezetvén, meghódította e szigetet. Hiában próbálta Samos — persa segélylyel — lerázni Athene uraságát, mert Perikles által másodsor is s végkép legyőzetett.

45. §. *A peloponnesusi hadak.*

Midőn Athene a persákon aratott győzelmei jutalmaúl s az Aristides igazságossága által elnyerte a hegemoniat, sokszorosan visszaélt a főhatalommal, s nem az államszövetség egyik tagjának vagy elnökének, hanem a szövetséges államok urának tekintette magát. Spartanak pedig fájt, hogy vetélytársa előtt háttérbe kellett vonúlnia, s egy alkalmat sem mulasztott el ezért bosszútállani. A többi görög államok is óhajtva várták azon időt, midőn Athene uralmától megszabadúlhatnak. A hatalmasabb államoknak illetén viszonya, s a kedélyek általános ingerültsége mellett lehetetlenné vált a béke fenmaradása, s mindenik fél csak alkalomra várt megkezdhetni a fontos háborút, mint a mellytől Athene mostani hatalmának megszilárdítását,

Sparta pedig elvesztett tekintélyének visszaszerzését reménylette. Sparta, bár köztudomás szerint ellensége volt is az Athenetől pártolt népuralkodásnak, mégis a görög államok szabadítója szerepét játszotta, s így bizvást számolhatott azok gyámolítására. A kívánt alkalom nem sokára meglett. Nevezetesen Corcyra, Korinthus gyarmata, fiókgyarmatot alkotott Epidamnosban. Midőn itt political zavarok támadtak a demokratiai és aristokratiai pártok közt, a néppárt Corcyratól kért segedelmet elnyomói ellen, de nem kapott. Ekkor a fő-anyaállamhoz Korinthushoz folyamodott. És itt czélt ért, a mennyiben a korinthusi tanács megrendelte a népuralkodásnak Epidamnosban visszaállítását. Korinthusnak e beavatkozása bántotta Corcyrat annyira, hogy a corcyraiak hadat indítottak Epidamnos és Korinthus ellen; és hogy annál inkább boldogúljanak, Athentől kértek és nyertek segedelmet. E segedelemmel győzelmet is arattak Korinthuson, s Korinthus nem tudott hirtelen egyebet mit tenni, mint panaszkodni Athennek ezen beavatkozása, mint békeszegés ellen. Nem sokára újabb oka is lett Korinthusnak az Athene elleni panaszra. Nevezetesen Potidaea, Korinthusnak egykori gyarmata megtagadta Athennek az engedelmességet, bizván az Athene elleneitől nyerendő segélyben. De Athene hirtelen megszállta Potidaeat, s hódolatra kinszerítette azt. Végre az is szálfka vólt a spartai párt szemében, hogy Athene teljesen kizárta Megarat, mint elpártolt szövetségest, az Atticaval folytatott kereskedésből, melly pedig azon államnak főfő életmódja vólt.

Mind ezen okoknál fogva békesértőnek nyilvánította Sparta Athenet, s Kr. e. 431-ben kitört a háború, melly peloponnesusinak neveztetik azért, mivel Argost és néhány achajai várost kivéve, egész Peloponnesus Sparta mellett állott. Ezen kívül még Megara, Lokris, Phocis, és Booetia nagy része is Athene ellen vólt. Athene pedig csak Plataeara, a szigetekre, és saját gyarmataira számolhattott. De virágzó kereskedéséből gyűjtött gazdagsága bőven fedezte a had költségeit, s erős hajóhadában elegendő biztosságot talált. A spartiak szárazon, az atheneiek pedig

tengeren szerettek volna döntő csatát vívni. Perikles szándékosan huzta halasztotta a háborút, s került a döntő ütközetet, várván Sparta segédforrásainak kiapadását. E közben Perikles Athenebe gyűjtötte az atticai népet, hogy a város erős falai közt menhelyet találjanak az ellenség seregei ellen, melyek pusztítva kóborolták be Attica tartományt. Mintegy két évig minden eredmény nélkül folyt e háború, s csak egymás földjének kölcsönös pusztítása által ártottak egymásnak a hadakozó felek. E közben szörnyű döghalál ütött ki az Atheneben öszvezsúfolt nép közt; s a megrémült nép Periklest tartván a pusztulás okának, felzúdult ellene annyira, hogy a közügyekben minden résztvétől megfosztotta, s pénzbeli birságra büntette. De midőn látta Perikles fájalmát, melyet érzett két fija hirtelen halálán, kiengesztelődött iránta, s visszaadta neki az előbbi befolyást, s hatalmat. Azonban maga Perikles is nem sokára elhalt a dögvészben 429-ben.

Perikles halála nagy veszteség volt Athenere nézve, mert nem volt többé olyan nagy embere, ki kellő belátással tudott volna intézni illy fontos ügyeket. E közben folyt a háború, melynek legnevezetesebb eseménye az volt, hogy Plataea, hosszas ostrom után, kénytelen volt megadni magát a spartaiaknak 427-ben, és hogy Athene, a tőle elpártolt Lesbos, s Mitylenen véres bosszút állott, nevezetesen mintegy 1000 mitylenei polgárt megöletett, sőt kevésben múlt hogy az egész város népét ki nem irtatta. Hasonló kegyetlenséget követtek el a spartaiak rabszolgáikon. Ugyanis midőn az atheneiek a Naupaktosban letelepített helotákat Sparta ellen küldték, általános rabszolgalázzadástól félvén a spartaiak, szabadságot ígértek a harcolni kívánó helotaknak; s midőn ezek nagy számmal felgyültek, s a felszabadítási szertartások végrehajtására várakoztak, mind felkonczoltattak. A had folyamában sem Athene sem Sparta nem jutott teljes győzelemre, s sokáig nem történt egyéb nevezetes, mint az, hogy a hol ideiglenesen Athene nyert túlnyomóságot, ott népuralkodási, a Sparta befolyása alatti államokban pedig aristokratiai kormányzás jött létre. És bár némi előnyt vívtak is

ki az atheneiek Peloponnesus déli részén, hol Nicias 425-ben Pylost, s a szájas Kleon Sphakteria szigetét elfoglalták: de nem sokára tetemes veszteségek is érték őket, mert 424-ben megverettek Boeotiában Deliumnál. Még nagyobb lett Athene vesztesége midőn a spartai Brasidas elfoglalta Amphipolist. A megdöbbsent Athene Kleont küldte e fontos város visszavevésére. Ütközetre kerülvén a dolog, mind két fél vezére elesett a véres csatában, s a spartaiaké lett a győzelem Kr. e. 423. Most már mind két fél vágyott a békére, mellyet meg is kötött az athenei új vezér Nicias 50 évre Kr. e. 421-ben olly feltétel alatt, hogy a birtokviszonyok a jelenlegiben maradjanak, s a hadifoglyok cseréltesse ki.

46. §. *Alcibiades, s a siciliai hadjárat.*

Az 50 évre kötött béke csak három évig tartott. Ugyanis némelly államok aggódva szemlélvén Athene és Sparta barátságát, külön szövetséget alkottak Argos ellenkötele alatt, mellyhez Athene is hozzáállt csakhamar, azon reménységben, hogy e szövetség élén felibe kerekedhetik a gyűlölt Spartanak. E miatt háború támadt Argos, és Sparta közt, s e hadban Sparta győzött Mantinea mellett 418-ban. Azonban hirtelen megváltoztak a körülmények. Élt ekkor Atheneben egy különös ember, ú. m. Alcibiades, Perikles rokona, egy kitűnő lelkitehetségekkel felruházott, ékesszóló, jeles hadvezér, dicsőségre és hatalomra vágyó, jóra, rosra képes, s mindenikben egyaránt kitűnő ritka ember. Ekkor tájban viszály támadt Siciliában egy részről Egesta, más részről Selinus és Syrakus városok között. Az egestaiak Athenetől kértek segédelmet ellenségeik ellen. Alcibiades kapott ez alkalmon, s mindent elkövetett, hogy polgártársait háborúra bírja Syrakus ellen, azzal kecsegtetvén őket, hogy ha Syrakust meggyőzhetik, egész Sicilia uraivá lesznek, s olly tengeri erőt szereznek magoknak, melly mellett nem lessz többé Spartától mit félni. Hiában ellenezték Nicias és mások a kétes kimenetelű vállalatot, Alcibiades folyvást sürgette azt azon titkos reménnytől tápláltatva, hogy ez által bizto-

síthatja saját uraságát. Csakugyan győzött Alcibiades, s elhatározott a siciliai hadjárat, mellynek vezéreivé Niciast, Lamachust, és az indítványozó Alcibiadest tették az atheneiek; és, bár magok megerőltetésével, mégis olly tekintélyes hajóhadat állítottak ki, a millyen egy europai államnak sem vólt még ezelőtt. Athenenek e nagy-szerű hajóhada, s messzeható tervei ismét felköltötték Sparta féltékenységét, s ismét ellenséges viszonyba lépett a két állam egymással. Azonban mielőtt elindúlt vólna a Siciliaba szánt hajóhad, épen az indúlásra kitűzött nap előtti éjszakán, letördeltettek Atheneben a Hermes szobrai. Az athenei közvélemény minden kétségen kívül Alcibiadest hitte ezen vallássértő bűntény szerzőjének, ki is valószínűleg minden mélyebb számitás nélkül, ittas fővel követte el társaival együtt. Az atheneiek pedig igen nagy, ú. m. vallásos és politikai jelentőséget tulajdonítottak ezen eseménynek, de minthogy már épen induló félen vólt a hajóhad, s az út sürgetős vólt, nem tartóztatták le Alcibiadest, s így ő is elindúlt a sereggel együtt Kr. e. 415. Azonban kevészel ezután győzelemre jutottak Atheneben az Alcibiades ellenségei, s őt mint vallássértőt, s az állam felforgatására törekvőt a seregtől hazaparancsolván, törvényszék elibe idézték. Alcibiades pedig, előre meg lévén győződve perének veszélyes kimeneteléről, nem ment Athenebe, hanem előbb Argosba, s midön itt sem vélte magát bátorságban, hazája ellenségeihez, a spartaiakhoz menekült, égve a vágytól, polgártársain bosszút állni. Ez alatt ostrom alá fogták az atheneiek Syrakust, s a város már azon ponton állt, hogy megadja magát, midön, Alcibiades tanácsára segedelmet küldtek a spartaiak Syrakusnak Gylippos vezérlete alatt. A spartai segély hirtelen megváltoztatta a dolgok állását, s Nicias kénytelen lett az ostrommal felhagyni. És bár Athene is küldött segédcapatokat Demosthenes alatt, mégis hátrálni kinszerítették az atheneiek, s e hátrálás közben olly teljes romlást szenvedtek Asinarus folyó mellett 413-ban, hogy seregök nagy része leöletett a vezérekkel együtt, s a kik megmaradtak, rabszolgákká tétetvén, eladattak. E sze-

rencsétlen hadjárat Athenenek több mint 200 hajóba, s 40000 ember életébe került.

47. §. Sparta győzelme.

A sicíliai szerencsétlenség után borzasztóvá vált Athene helyzete, mert nem csak hogy több állam felmondta neki az engedelmességet, mint p. o. Chios, Lesbos, Mitylene, Euboea, hanem a spartaiak, az Alcibiades tanácsára, beütvén Atticaba is, elfoglalták az erős Deceliat. És midőn a bosszús Alcibiades intézte s kormányozta Spartanak Athene elleni hadait, naponkint közelebb ment e város enyészete felé. De a nagy veszély elhárítására maga Alcibiades nyújtott segédkezet. Ugyanis a spartaiak nem bíztak benne eléggé, s e miatt csakhamar meghasonlás támadt Alcibiades és a spartai király Agis között, annyira, hogy Alcibiades, veszélyben forogni gondolván életét is, elhagyta Spartat, s a persa király kisasiái helytartójához Tissapherneshez ment, olly szándékkal, hogy ezt Sparta ellen Athenevel szövetségre bírja. E lépésre a Sparta elleni bosszú, s a bűnbánat birta Alcibiadest, ki ugyan ekkor feltette magában, az athenei népet újra kiengesztelni maga iránt, s így visszanyerni régi befolyását. Minthogy pedig e szándéka valósulását nem reménylhetette a jelenleg túlnyomó demokratia hatalma mellett, mint a mellynek épen köszönhetette mostani sorsát is: mind Atheneben, mind az épen most Samos-nál állomásozó athenei seregnél lépéseket tett visszahivatásának kieszközlésére, és az athenei alkotmánynak aristokratiaivá átalakítására, vagy legalább módosítására. Az Alcibiades útasításából meg is kísértette Atheneben Pisander az alkotmány átalakítását 411-ben, s e kísérlet, részint a hatalmasabb népfőnökök megvesztegetése, részint erőszak által sikerült is annyira, hogy eltörültetvén az eddigi szerkezet, a törvényhozás egy 5000 tagból álló népválasztmányra, a kormányzás pedig egy 400 tagból álló tanácsra bízott. E változás kedvetlen hatást szült Samosban a seregnél, annyira, hogy a katonaság letévén mindazon tisztjeit, kiket e tekintetben Alcibiadessel, és Pisanderrel egyet-

értésről gyanúsított, két ifjú tisztnek, ú. m. Thrasybulusnak, és Thrasyllusnak adta a hatalmat, s az athenei új kormánytól megtagadta az engedelmességet. Minthogy pedig e közben a nagy fontosságú Byzantz is elszakadt Athenétől, kinszerítve látták magokat az új vezérek az Alcibiades lángszéhez folyamodni, kitől egyedül reménylhettek a dolgok jobbrafordulását. Alcibiades készséggel engedelmeskedett a felszólításnak, s ő is vezéri ranggal ruháztatott fel Thrasybulus és Thrasyllus mellett. Ez alatt megbukott az új kormány Atheneben, és bár Alcibiades közbenjárására meghagyatott is az 5000 tagból álló népgyűlésválasztmány, de a régi testületek s hivatalok visszaállították, s így az alkotmány mérsékelt demokratia lett. Midőn ekként helyreállt Atheneben a belnyugalom, az ellenség ellen fordult az athenei sereg, s Alcibiades fényes győzelmet nyert Abydos mellett 411-ben a következő 410-ben még fényesebbet Cysikusnál, hol a spartai hajóhadat véglegesen megsemmisítette. A következő 409 és 408-ban is szerencsésen folytatta Alcibiades és vezértársa Thrasyllus a hadat, s egyéb eredmények közt legszembetűnőbb volt Byzantznak és Thracia más városainak Athene hatalma alá hódítása. Minthogy az athenei nép e fényes eredményeket mind Alcibiadesnek tulajdonította, szabaditóként üdvözölte őt, midőn 407-ben megjelent Athenben, s teljes bocsánatot adott neki minden büneiért. Sparta megdöbbsent a dolognak illy kedvezőtlen fordulatán, és békét kért, de a győzelemittas Athene hidegen visszaútasított minden ajánlatot. Azonban míg Alcibiades Joniába távozott a had folytatására szükséges segedelemért, addig a spartai Lysander győzelmet nyert az athenei vezéren Antiochuson. Most ismét árúlsal vádolta a nép előbbi bálványát, s kinszerítette futásban keresni menedéket. Mint egykor Marathonnál, most ismét tíz vezért tettek az atheneiek, s ezek közt volt a derék Conon, ki csakhamar helyrehozta a közelebbi veszteséget, meggyőzvén a spartai Kallikratidast az aeginusi szigeteknél 406-ban. De itt vége is lett Athene szerencséjének, mert a Spartában ismét fővezérségre jutott Ly-

sander elhatározó győzelmet aratott az Aegos torkolatánál a gond nélkül elszéledt atheneieknek mind szárazföldi mind hajósseregén 404. E veszteség teljesen megtörte Athenerejét, mert miután a szigetek, s a tengerparti városok mind meghódoltak Lysandernek, ostrom alá fogta ez Athenet is. Az éhhalál veszélyének kitett város kénytelen volt épen olly terhes mint gyalázatos feltételek alatt adni meg magát; nevezetesen minden hajóit kiadta Spartanak, s segélyadásra kötelezte magát ennek minden lehető hadaiban, leromboltattak a vár falai; eltöröltetett a régi alkotmány, és egy Spartától függő, 30 tagú zsarnoki választmányra — mellynek élén a lelketlen Kritias állt — bízott Athenekormánya. A jelesebb honfiak nagy része vagy leöletett, vagy kiűzetett, sőt a szomszéd államoknak megtiltatott a kiűzöttek befogadása is. Most már Alcibiades is siker nélkül próbálta hazáját megszabadítani, sőt, midőn a persa helytartók segélye után járt, azoktól orozva megöletett.

De Sparta zsarnoki kormánya nem tartott Athenben sokáig, mert a nemeslelkű Thrasybulus, alig néhányad magával, legyőzte a minden aggodalom nélkül dözsölő spartai zsarnokokat, s fegyverre szólítván a népet, kiűzte az ellenséges örhadat, s Sparta nyolcz hónapos uralkodásának véget vetett. E fényes győzelem által szerzett érdemeit azzal is nevelte Thrasybulus, hogy a spartaiakkal tartott polgároknak teljes politikai bűnbocsánatot hirdetett s e rendeletnek lelkiösmeretes megtartása és megtartatása által teljesen helyreállította a városnak sokképen megzavart belnyugalmát, a régi demokratiai szerkezettel együtt.

48. §. Sokrates.

A nemes honszeretet kialakítása, az általános nemzeti dicsőség iránti közönyösség, s az önhaszon aljas vadászása, mellyek a peloponnesusi háborút okozták, még inkább elharapóztak, sőt köz erkölcstelenséggé fajultak a peloponnesusi harczok folyamában. Sokat tett az erkölcstelenség általánossá levésére az is, hogy állottak elő bizonyos álbölcsek, kik azzal kérkedtek, hogy mesterséges

mutogatásaik által a legközönségesebb igazságot is hamis-
sággá, s megfordítva tudják változtatni. E mesterségöket,
városról városra jártokban fitogatták a fizető közönség
előtt, és a közönség nagy része gyönyörködött bennök.
Ezen álbölcsélet tanítói s követői rendszeren sophistaknak
nevezettek. Nevezetesebbek voltak közülök Gorgias, Pro-
tagoras, Hippias stb. Az által okoztak ezek legnagyobb kárt
a közerkölcsiségnek, hogy megingatván, kivált az együgyű
népnek az előtte szent dolgokbani hitét, közönyössé tették a
bűn s erény, és általában a vallásosság iránt, s így mind a
magán, mind a közéletet megmérgezték. E veszély orvoslá-
sát tűzte ki czéljául a görögök legnagyobbika, az athenei
bölc, és nemeslelkű Sokrates, ki szellemi fensőségének
s tiszta szándékának tudatában nem philosophusi büszke-
séggel, s nem sophistai kérkedékenységgel, hanem nemes
egyszerűséggel járt széljel, intvén polgártársait a sophi-
stak veszélyes tudományától óvakodásra, erényre, és hon-
szeretetre. Sokratesnek azon állítása, hogy csak a tiszta
lélek ösmerheti fel a tiszta igazságot, és hogy az erköl-
csiségben áll az igazi bóldogság, számos követőket szer-
zett neki, kivált az ifjak közt, s a kérkedő sophistákat le-
álarcozta. Ekkor ezek, bosszúból, azon vádat emelték
ellene, hogy megtagadja a város isteneit, s az ifjúságot
elcsábítja. Midőn ezért törvényszék elibe idéztetett, hiában
védte magát, s bizonyította be az ellene felhozott vádak
alaptalanságát, mert, ellenségeihez tartozván birái is, ha-
lálra ítéltetett, s bámúlatos lelki nyugalommal üritette ki
a méregpoharat Kr. e. 399-ben.

49. §. *Sparta fősege, új persa háború, s Antalcidas békéje.*

Bár megbukott is Atheneben Sparta uralma, de an-
nál kegyetlenebb s aljasabb bánásmódot tanusított Lysan-
der más államok iránt. Nevezetesen a meggyőzött álla-
mok mindegyikében egyedül csak tőle függő, 10 tagú
kormánytanácsot állított föl, iszonyúan zsarolt mindenütt,
s a legkisebb ellenszegülésért is, mint lázadásért, vérök-
kel lakoltatta a részeseket. E közben nagy változás tör-
tént Spartában is. Elenyészett a Lykurgos-féle egysze-

rűség, a persa, és peleponnesusi hadban szerzett zsákmány élvezetre ösztönözte a polgárok nagy részét, s most már annál kicsapongóbbak lettek Sparta polgárai, minél nagyobb megerőltetésbe került a régi életmód. Az erkölcsök úgy megromlottak, s a régi nemzeti büszkeség annyira elenyészett, hogy, más görögökkel együtt, a spartaiak is persa zsoldba álltak. Közvetlen alkalmat adott erre az, hogy Artaxerxes persa király ellen fellázadt testvére Cyrus, s hogy célját könnyebben elérje, Görögországban fogadott zsoldos seregeket. Ezen hadban mintegy 13,000-nyi sereggel segítette Sparta Cyrust. A zsoldos görögök vitézül vívtak ugyan a Kunaxa melletti csatában Kr. e. 401: de szerencsétlenül, mert itt Cyrus maga is elesett, serege elszéledt, vagy Artaxerxeshez állt; a görögök pedig mintegy 10,000-en, a helyett, hogy mint a persák követelték, lerakták volna fegyvereiket, útnak indultak haza felé Xenophon vezérlete alatt. Ezen visszavonulás egynek tartatik a görögök legjelesebb haditettei közül, a mennyiben olly nagy messzeségről, s olly sok ellenséges népen keresztülvágván magokat, bár megfogyatkozva, de szerencsésen visszatértek a görög földre.

Nem sokára új hadat szervezett Agesilaus spartai király a persák ellen, bizva különösen a visszatért hősökben. Fényes siker is koszorúzta igyekezetét, mert diadalmasan nyomult elő Kisasiában, elfoglalta Sardest, s rémület szállta meg egész Persiát. És méltán, mert ekkor csak a görög államok közt kiújult polgári háború hártotta el Persiaról a végveszedelmet. Artaxerxes ügyesen fel tudta használni ellenségeinek egymás elleni gyűlöletét. Nevezetesen a görög államok sokkal szenvedhetlenebbnek találták Sparta uraságát, mint előbb az Atheneét, s most, midőn Agesilaus a Persia elleni haddal vőlt elfoglalva, használni akarták az alkalmat a gyűlölt uraság megszüntetésére. Illy célból még az egymást sokáig gyűlölt Athen, Korinthus, és Thebe is szövetekeztek egymással a spartaiak ellen. Artaxerxes pénzbeli segédelmet adván a szövetségeseknek, ezek győzelmet arattak 394 Haliarthus mellett Lysanderen, ki itt maga is elesett. E szo-

rúltságban visszahívták a spartaiak Asiából a győzelmes Agesilaust, ki rögtön határt is vetett a szövetségeseik győzedelmeinek, midőn rajtok fényes diadalt aratott Koroneánál Kr. e. 393, s így a szárazföldön ismét biztosítva lett Sparta urasága. De a tengeren egészen máskint állt a dolog, mert az athenei Conon egy persa hajóhaddal megsemmisítette Knidusnál Spartanak tengeri erejét, s persa pénzzel felépítette Athen várműveit, s a hegemonia ismét Athenehez került. Minthogy azonban a kisasiai persa helytartók ismét Spartához hajlottak, nem lehetett Athenenek a háborút hamar bevégezni. Folyt tehát a harcz tovább is a Conon halála után Thrasybulus Iphikrates és Chabrias vezérlete alatt; és bár ezek több ízben győzedelmeskedtek ellenfeleiken, még sem lett a hadnak kívánt eredménye, mert midőn mind két fél alkudozott a kisasiai persa helytartóval, a spartai Antalcidas 387 Kr. e. Persiával békességre lépett, melly szerint a kisasiai görögök, kik régebben felszabadultak vólt, a persa hatalom alá visszaestek, Lemnos sziget Athenevé lett, egyéb államok szabadok maradtak.

50. §. *Pelopidas és Epaminondas, Thebe fősége.*

Sparta, mint a béke végrehajtója, a béke megkötése után is talált ürügyöt az egyes államok dolgába beavatkozásra. Nevezetesen Olynthus, macedoniai görög város a szomszédvárosokból szövetséget alkotott saját főnöklete alatt. Sparta ezt az Antalcidas békéjébe ütköző ténynek nyilatkoztatta, s hadat indított Olynthus ellen, mellynek szerencsés kereskedésből származott gazdagsága és szembetünő hatalma is szúrta szemét. Az Olynthus elleni had vezetésével megbízott Phoebidas, midőn Boeotian keresztül utazott, küldői tudta nélkül megrohanta és elfoglalta Thebet 383. Erre az adott alkalmat, hogy itt is két párt vólt, ú. m. aristokrata és demokrata. A demokrata párt elömozdította a boeotiai városoknak Thebe alóli felszabadítását. Részint ezért, részint e két pártnak egymás elleni természetes gyűlölségénél fogva felszólította az aristokrata párt főnöke Leontides a vele rokon szellemű

Sparta vezérét, hogy szállja meg Thebet és a várat, és fékezze meg a demokratakat. Phoebidas örömmel engedelmeskedett e felhívásnak. És bár a spartai kormány nem helyeselte is e békesértést, az elfoglalt zsákmányt még sem eresztette ki kezei közül, s Thebebe tőle függő kormányzókat rendelt, s az ezt rosszaló hazafiak kénytelenek lettek futásban keresni menedéket.

Ezen állapot tartott néhány évig, midőn a kiüzöttek egyike Pelopidas, mint Atheneben Thrasybulus, megölvén néhányad magával a spartai zsarnokokat, az örhadat kiüzte, s hazáját megszabadította 379. E miatt elkerülhetlenné vált a háború Thebe és Sparta közt. E hadban előbb Athene is Thebevel tartott, s az athenei vezérek, ú. m. Iphikrates, Chabrias, és Timotheus többszörös győzelmet arattak a spartai hajóhadon, sőt Naxosnál tönkre verte Chabrias a spartaiakat 375. Ezen harczok alatt megújult az Athen hegemoniaja a szigetbeli államok felett, csak-hogy e hegemonia már nem egyéb volt, mint a szabad államok közti elnökség. Azonban Athene mellett szembeütőleg emelkedett Thebe is, két nagy fijának, koruk legkitünőbb embereinek szerencsés vezetése alatt. E két nagy ember Pelopidas és Epaminondas volt, mindenik valódi hazafi, nemeslelkű ember, és nagy vezér; ezenkívül Pelopidas gazdag, Epaminondas tudományosan mivelt, s a mi ritka dolog, egymásnak nem irigyei, hanem hív barátai. Ezek, emelni akarván hazájok hatalmát és dicsőségét, követelték Thebenek a boeotiai államok feletti hatalmát, nem gondolván Spartanak, s az e tekintetben Spartával tartó Athene nek ellenmondásával. És miután az Athennel tartó Plataeat harczy erővel kinszerítették az engedelmességre, kitört Athennek rég titkolt féltékenysége. Nevezetesen, csakhogy az ifjú Thebe fel ne emelkedjék, szövetséget kötött egymással Athene és Sparta az Antalcidas békéje nyomán, s kivánták Thebetől, hogy álljon ezen szövetséghez ő is, s mondjon le a boeotiai államok feletti hegemoniaról. Thebe hajthatatlan maradt, s így kitört a háború Sparta és Athene közt. Midőn a spartai sereg beütött Boeatiába, több apró csaták után döntő ütközetre kerülvén a

dolog Leuktranál Kr. e. 371. itt az Epaminondas és Pelopidas vezéri ügyessége s vitézsége fényes gőzelmet nyert a sokkal számosabb spartai seregen. „Ekkor történt először, hogy a spartaiak megveretve s futva hagyták oda a csatatért, még pedig oly nagy számmal, hogy a király Agesilaus jónak látta ezúttal pihenni hagyni azon törvényt, melly bectelenekké tette a csatatérről megfutamodottakat.“ (Weber.)

Leuctranál úgy megtört a Sparta ereje, hogy most már a rég megigázott peloponnesusi államok is kezdték visszavenni függetlenségöket, s ez igyekezetökben Thebetől hatályos segedelmet nyertek. Ugyanis Epaminondas Peloponnesusba küldetett egy hadsereg élén, s bár magát a fővárost Spartat nem sikerült is elfoglalni, Arcadiat felszabadította. 369. Innen Messenebe ment, s itt felépítvén Ithomet, visszaadta a messeneieknek függetlenségüket. Azonban minthogy ekkor tovább viselte a főhatalmat, mint a mennyi időre fel vólt hatalmazva, polgártársai halálra ítélték, de e hálátlanságot még ideje korán megbánva, ítéletöket megváltoztatták. Ettől fogva mintegy 6 évig béke vólt Thebe és Sparta közt, melly idő alatt Pelopidas nagy befolyást szerzett hazájának Thessaliában, Macedoniában, sőt Persiában is, s a persa udvarral a Görögország békéje felett folyt alkudozások alatt a thebei követek Ismenias és Pelopidas birtak legnagyobb tekintéllyel, annyira hogy az egész Görögországnak leghatalmasabb állama Thebe lett, s midön 366-ban állandó béke köttetett, Thebe mint az öszves Görög államok feje lett megbizva annak fentartása s végrehajtásával. Nem sokkal ezután ellenséges viszonyba jövéen Thebe Thessaliával, s Macedoniával, győzelmet aratott Pelopidas a pherae-i Sándoron, de e csatában maga is elesett Kynoskephalénál 364-ben. Thebe dicsőségét és hatalmát megirigyelte nem csak Sparta, hanem Athene is, s a két ellenséges állam, levetkezve a köztök fenállott régi gyűlölséget, az új vetélytárs megbuktatására szövetségre lépett oly feltétel alatt, hogy minden öt naphan változzék köztök a főparancsnokság. Ekkor Argos, Sicyon, és

Messene Thebe mellett, a többi peloponnesusi államok pedig Athene és Sparta mellett álltak, s az ezektől felizgatott boeotiai államok is vonakodtak Thebe felsőségét elösmerni. Így kiujult a had. Epaminondas, meg akarván előzni elleneit, átment a földszoroson Peloponnesusba azon szándékkal, hogy Spartát, mint a hazája ellenkoholt tervek központját elfoglalja. Kr. e. 362-ben vívatott az eldöntő csata Mantinea mellett, hol Epimanondas fényes diadalt nyert az egyesült athenei s spartai hadakon; de ugyanitt, nem csak Thebenek, hanem egész Görögországnak nagy kárára maga is elesett.

Epaminondas halála helyrehozhatatlan veszteség volt Thebere nézve; mert nem volt többé ezen államnak olyan polgára, ki a nagy ember és hazafi helyét pótolhatta volna. Így hamar elenyészett Thebe hatalma, s hogy vetélytársai bosszút nem állottak rajta, az nem Thebe erejének, s nem is az Athene és Sparta nemeslelkűségének vagy békeszeretetének, hanem az általános kimerültségnek következménye volt. Ugyanis annyira meg voltak már ekkor törve a görög államok, hogy nagyobyszerű vállalatokra, a siker reményével, nem is gondolhattak. Tett ugyan kísérletet Athene régi hatalmának felujítására, s egyes államok meghódítására, de Persia fenyegetése miatt e szándékával felhagyni kénytelenített. Ezen kívül általánossá vált az erkölcstelenség is, a vallás iránti kegyelet haldoklott, a hajdani honszeretet helyét rút önzés foglalta el, s mind az egyes államok, mind az egyes polgárok feláldozták a közjót magán érdekeknek, s nemzeties egyetértésről többé szó sem volt. És Görögország belállapota épen akkor öltött illy szomorú alakot, midőn északi szomszédjának Macedonianak ifjúi ereje kifejlett.

51. §. *Macedonia, II-ik Fülep, s a görög függetlenség vége.*

Thracat és Macedoniat régen megszállották némelly Kisasiából oda vándorolt népek. Közhiedelem szerint Kr.

e. mintegy 800 vagy 830 évvel telepített az argosi Karanus Macedoniában görög gyarmatokat. De e tartomány-
nak története, mint csekély érdekű, homályos maradt
még sokáig. A mint a görög városok mindenfelé gyar-
matokat kezdtek szállítani; itt is sok görög város kelet-
kezett, úgy hogy Macedonia nyelve általánosan görög
lett. Perdickas említettik, mint a már egy állammá alakult
Macedonia első királya. Darius Hystaspis a scythák elleni
hadjárat alkalmával meghódította ez ország nagy részét.
Archelaus alatt az V-ik század vége felé kezdett itt meg-
honosodni a görög miveltség. Majd szinte megszakadás
nélküli trónvillongások keletkeztek, melyekbe gyakran
beavatkoztak a görögök is, különösen Thebe, s Pelopi-
das az ifjú Filepet kezesképen vitte Thebebe, hol ez az
Epaminondas és Pelopidas körében magának olyan politi-
kai miveltséget szerzett, melynek Görögország nem so-
kára áldozatává lett. Filep a Thebei fogságból haza sza-
badulván, előbb a gyermekkirály III-ik Amyntas gyámjá-
vá, s utóbb önuralkodóvá lett. Kr. e. 358.

Filep mély belátással intézte országa ügyeit, lecsi-
lapította a pártviszályokat; a kereskedés és bányaműve-
lés előmozdítása által megtöltötte az ország kincstárát,
hadsereget alkotott, s vitéz phalanxait nagyszerűen be-
gyakorolta. Miután hatalmát kiterjesztette az adriai és fe-
kete tengerig, északon pedig a Dunáig, titkon ápolt terve
foganatosítása után látott, melly Görögország meghódítá-
sa volt. E fontos célját nagy elővigyázattal mozdította
elő, tudván azt, hogy, bár felemésztették is a gö-
rögök erejüket a belharczok alatt, s bár a honszeretet
helyét nálok önzés foglalta is el: még sem szenvedné
meg a görög büszkeség egy idegen király uraságát. Fel-
használta tehát az egyes görög államoknak egymás elleni
gyűlölségét; barátokat szerzett magána azoknak gyámo-
litása által, és minthogy tudta, hogy a görögök az ide-
gen t gyűlölik, mindent elkövetett, hogy mint görög, törvé-
nyes jogot szerezzen magának a görög ügyekbe beavat-
kozásra.

52. §. *A szent háborúk, Görögországnak Macedonia alá jutása.*

Kedvező alkalmat nyújtott Filep szándéka kivitelére a phocisi szent had. A thebeiek zúgolódtak Phocisra azért, hogy ellenezte Thebenek Boeolia feletti hatalmát. Felujált a Sparta elleni gyűlölség is, s keresztülvitték a nemzeti gyűlésben, hogy kárhoztató ítélet mondassék Spartara a még Phoebidas alatt Theben elkövetett törvénytelenységért, és Phocisra azért, hogy a phocisiak az Apollo delphi templomához tartozó szent földet mivelik. És midőn a phocisiak ellenemondtak ezen végzésnek, bosszúló had rendeltetett ellenök, mellynek végrehajtásával Thebe bizatott meg: Athene és Sparta Phocis mellé álltak, s így Thebe nem könnyen bódogúlt, kivált miután a phocisiak elkeseredésökben kirabolták a delphi templomot, s annak roppant kincseit seregyűjtésre fordították. Tíz évig (355 — 345) tartott e háború, s a phocisi testvérek: Philomelus, Onomarchus, és Phayllos, kik egymást követték a fővezérségben, több ízben győzelmet arattak a thebeieken. Ekkor a szorongatott Thebe Filepet hívta segítségül. Filep már régóta vágyott ilyen alkalomra, s most, kibérelt szónokok által mentegettetvén a görögök előtt ezen fellépését, sereget vezetett a görög földre, s győzedelmeskedett a phocisiakon. Ekkor az amphiktyoni szövetséggyűlés, Fileptől megvesztegetetvén, megfosztotta Phocist két szavazatótól, s annak jogait a vallásos Filepre ruházta, s így törvényessé tette Filepnek a görög ügyekbe beavatkozását.

Nem sokára új alkalmat nyújtott Filepnek ezen befolyás szilárdítására az, hogy az amphiktyoni szövetség azon váddal terhelte az amphissaiakat, hogy ők is mivelik a delphi templomhoz tartozó cirrhai földeket. A Fileptől megvesztegetett szónokok újra kivitték, hogy most már egyenesen ő reá bizatott az Amphissa elleni háború. Ujra sereget vezetett tehát Görögországba, de most már, a helyett, hogy csak megbizatasában járt volna el, elárasztotta seregével egész Thessaliat, s Hallasba átmenvén

fegyveres őrseget szállított az erős Elateaba is. Csak ekkor nyílt felt a görögök szeme, csak ekkor látták által a fenyegető veszélyt, mellyről a mély belátású, és hazaszerető Phocion és az ékesszóló Demosthenes már rég intették polgártársaikat. Most már sikerült a két nagy embernek, s kivált a Demosthenes ellenállhatatlan ékesszólásának rábírni a görögöket arra, hogy ragadjanak fegyvert védelmükre; most már az egymást halálból gyűlölő Athene és Thebe is szövetségre léptek egymással Filep ellen. De bár a többi államok is részt vettek e harcban, s bár a görögök öszves serege a kétségbeesés végeleszántságával vívott is az athenei Lysikles vezérlete alatt: mégis győzedelmeskedett Chaeroneanál a macedoni phalanx, mellynek vezetésében részt vett Sándor a Filep fija is, s így meghódolt Görögország Macedonianak, s elvesztette önállóságát Kr. e. 338.

Filep kegyelmesen bánt a meggyőzött országgal, és nem nevezte magát annak királyának, csak védelmezőjének. A görögöknél pedig az előbbi nemzeti büszkeséget szolgálai hizelgés váltotta fel; s a helyett, hogy szabadságuk visszaszerzéséről gondolkoztak volna, vetekedve keresték a király kegyelmét. Filep jól ösmerte a görögöket, s tudta hogy szelid és kimélő bánás mellett eszközül használhatja őket tervei kivitelére. E terv, miután Görögország már meg volt hódítva, Persia meghódítása volt, melly országnak belső viszonyai könnyen lehetővé tették e nagyszerű szándék foganatosítását. Rá is vette Filep a korinthusi nemzeti gyűlést — azon ürügy alatt hogy Persia Görögországnak ellensége — arra, hogy Persia ellen indítson háborút, sőt arra is, hogy Filepet magát válassza e had vezérévé. De mielőtt e nagyszerű hadjáratot megkezdhetne volna, nejétől fogadott bérgyilkosok által megöletett Kr. e. 336.

53. §. Sándor.

Filepet követte fija Sándor, egy szép tehetségű, tudományosan mivelt ifjú ember; ezen kívül vitéz, s nagy-

ravagyó, s nagyravagyása miatt kezdett hadaiban mindig győzedelmes vezér; nem rossz lelkű, de indúlatos, szenvedélyes, és e miatt gyakran igazságtalan ember; „mindenek felett pedig önző, és dicsőségszomjas annyira, hogy neki mindegy vólt a világot elpusztítani vagy boldoggá tenni, csakhogy ez által az ő dicsősége mozdították elő.“ A Filep által meghódított népek, minthogy Sándort még eléggé nem ismerhették ki, támaszkodván kivált a Sándor ifjúságára, és a Filep meggyilkoltatása után mutatkozó belzavarokra, kedvezőnek látták az időt, lerázni a macedoni jármot. Így keltek fel ellene az északi barbarok, s míg ő ezek megfékezésére seregét vezetett a görögök is, különösen Thebe. A görögök felkelésére sokat tett az, hogy egy alaptalan hir terjedt el köztök Sándornak az északi népek elleni hadban eleste felől. Sándor, a helyett, hogy mint udvaronczi tanácsolták neki, felhagyott volna Görögországgal, hirtelen leervén az engedetlen északi népeket, Thebe alatt termett, s miután itt is csakhamar diadalt aratott, kegyetlen bosszút állott a városon. Nevezetesen zeneszó mellett pusztította azt el, még pedig — a mi a görögöket is jellemzi — magok által a görögök által, mint a kik örültek rajta, hogy a gyűlölt Theben így kielégithetik régi bosszújokat. E győzelem után ő is mint apja, a persák elleni had vezérévé választatta magát, s az egyes görög államoknál meghagyta a szabadság nevét.

Csakhamar hozzáfogott Sándor apja nagy tervének végrehajtásához, ú. m. Persia meghódításához. A persa birodalom végleges elgyengülése után nem lehetett néhez Sándornak e tervet foganatosítani. Ő egy nem igen számos, de vitéz, vezéréhez bizalma által lelkesült, többnyire görögökből álló hadsereggel támadta meg a persa birodalmat. Persianak ekkori s utolsó királya Darius Codomannus, a helyett hogy a Hellespontusoni átmenetelt gátolta vólna meg, a Granicus folyónál fogadta el a Sándor által ajánlott nyílt csatát 334. Sándor itt olly fényes győzelmet nyert, melly őt egész Kiasianak urává tette.

Darius, öszveszedvén országa erejét, új csatára várta Sándort Ciliciában Issusnál egy oly szerencsétlen helyen, hol a persa se regnek sok ezerei — kik közt sokan voltak zsöldös görögök is — nem fejthették ki erejüket. Itt is megveretvén 333-ban, országa belsejébe futott, a győztes Sándor pedig urává lett egész Syrianak Palestinának és Phoenicianak. Egyedül Tyrus mert daczolni a győzedelmessel, s régi dicsőségének érzetétől lelkesítettvén, hősiesen védte magát 7 hónapig; de a Sándor esze, és bámúlatos kitartása végre is megtörte a város erejét. De Sándor e győzelmet aljas és vad kegyetlenséggel szennyezte be, mellyet a tyrusiakon elkövetett. Sándor Phoeniciából, Afrikába, Egyiptomba vezette seregét 332-ben. Minthogy az egyiptomi nép eleitől fogva gyűlölte a persa uraságot, igen könnyű volt neki ezt meghódítani. Ezen egyiptomi hadjáratát örökre nevezetessé tette Sándor az által, hogy egy új várost alapított a Nilus nyugoti ágánál, ú. m. az ő nevééről úgy nevezett Alexandriát, melly nem sokára a világkereskedés, és görög miveltség központjává lett. Egyiptomból ismét Asiába fordult, olly szándékkal, hogy végképen megölvén Darius persa királynak az óta gyűjtött seregeit, teljesen megdöntendi a persa birodalmat. Assyriában Arbela, és Gaugamela közt vívatott az Asia sorsát eldöntő nagy csata Kr. e. 331-ben, s Darius itt is megveretvén, egész birodalma Sándor hatalmába került. Mert midőn maga Darius északi tartományaiába menekült, Babylon, Susa, Persepolis egymásután meghódítottak a győzedelmesnek. Ekkor örökös szennyet horított Sándor magára az által, hogy iltas fővel parancsot adott a pompás Persepolis elpusztítására, s önmaga kezdte meg a város felgyújtását. Ezután a futó Dariust vette üldözőbe, kit miután Bessus nevű tisztje meggyilkolt, meghódított Sándornak az északi tartományok is.

Sándornak győzelmeinél nem kisebb érdeme az, hogy a hódított birtokokat meg is tudta tartani. Ugyanis tiszteletben tartotta a meghódított népek szokásait, s kivált Persiában azokhoz alkalmazkodott is. Most azonban kelle-

tinél többre, s túlságig vitte ezen alkalmazkodást, midőn a macedoni görög szokásokat asiai kényelemkereséssel s kéjelgéssel váltotta fel, asiai módon szervezte udvarát, s nem csak a persáktól, hanem az ehez szokatlan macedoni-aiak s görögöktől is imádó tiszteletet követelt magának. Ez a macedonok és görögök közt rossz hangulatot, sőt olly általános elkeseredést szült, hogy ennek folytán több rendbeli öszveesküvések támadtak ellene, melyeken ő viszont felingerülvén, a legbotrányosabb igaztalanságot és hálátlanságot követte el legtisztéletreméltóbb emberein is. Így p. o. barátjának Parmenionnak fiját Philotast, az öszveesküvésbeni részvét alap-talan gyanúja miatt megölette, s magát Parmeniot is orozva meggyilkoltatta.

Miután a meghódított Persiát rendezte, s annak egyes tartományai-ba többnyire benszülött persa helytartókat rendelt, India meghódítására indúlt 323-ban, azon reménységgel, hogy itt felleli a világ végét, s urává lesz egész Asianak. Átmenvén az Induson, kemény harczot vívott a marattok ellen. Taxiles indus király árulása után, és segedelmével győzelmet aratott a hős Porus királyon, s ezt is szövetségesévé tévén, folytonos győzelmek közt haladt a Hyphasis folyóig. De macedoni s görög katonái már ekkor megúnván a folytonos hadjáratok sanyarúságait, haza kívánkoztak, s megtagadták a tovább menetelt. Ekkor kénytelennek látta Sándor magát a visszatérésre, s vissza is fordúlt 325-ben. A Hydaspes folyamon lefelé vette útját, s az e folyam mentiben lakó népekből hajóssereget alkotott, melly a Nearchus vezérlete alatt az Indusra, onnan az indus oceanra, s innen a persa öbölbe evezett. Ő maga pedig a szárazföldi sereg-gel Gedrosia, Carmania homokpusztáin, s Persian keresztül utazott, sok nyomorúsággal küzdve, s folytonos harczok közt Babylonba, mellyet roppant birodalmának fővárosává tett. Itt laktában arra törekedett, hogy roppant birodalma számos tartományait, központi kormány kapcsolásával egy testté tegye, továbbá a kereskedelem és görög műveltség meghonosítása által pallérozza. Ez utóbbi czél-

ját a görögökkel kötendő vegyes házasságok, s gyarmat-
városok alapítása által akarta elérni. Csakhamar épültek
is számos új városok, mellyek a görög műveltség ter-
jesztésére igenjótékony hatást gyakoroltak. De míg biro-
dalmát ekkint rendezgette, és egy másik, az egész Asia
meghódítására czélzó nagyszerű hadjáratra készült, kicsa-
pongó élete következtében korán meglepte a halál, Kr.
e. 323, 32 éves korában. Így nem csak a világ meghó-
dítására irányzott tervei mind füstbe mentek, hanem az
által a felállított roppant országhalmaz is szétszakadozott,
és összeomlott.

III. FEJEZET.

A görögök vallása, s miveltisége.

54. §. *A világ származása.*

Egy pogány népnek sem volt olyan szép és költői vallása, mint a görögöknek. Idegen népektől kölcsönöztek ugyan ők e vallást, de saját helyzetök s a költészetre való természetes hajlamuk szerint úgy átalakították, hogy félreismerhetetlen rajta a görög költészet. Isteneiket, kik a természet erőit ábrázolták, emberi érzelmekkel s szenvedélyekkel ruházták fel, s általában emberi alakban képzeltek. És bár a mindenség felett teljes hatalommal uralkodni hitték isteneiket, mégis hitték a fatumot vagy örök végzést is. De már erről nem voltak magokkal tisztában, s csak azt tudták bizonyosan, hogy annak minden isten, sőt maga Zeüs is alá van vettetve. Sokkal határozottabb volt a világ és az istenek származásárólóli hitök, melly szerint minden létezőnek alapja, ös forrása az öröktől fogva megvölt zürzavar — Chaos — mint a mellyben megvóltak mindenféle dolgok elemei. Ezen Chaosnak Erossal, vagy is a szerelemmel egyesüléséből származott először is az Éj, és Sötétség, továbbá a Föld, és Alvilág. Az Éjnek és Sötétségnek egyesüléséből az Aether és Nappal. Majd egyesülvén a Föld az Éggel, származtak tőlök a Hekatoncheir-ek (százkezűek) Cyklopsok Titanok (s titannök) Gigasok. Az Ég, rettegvén ezen hatalmas magzataitól, bezárta őket a föld gyomrába — tartaros. — De a Föld nem szenvedhetvén gyermekeinek iszonyú nyögését, rávette őket, hogy Kronosnak, a titanok legifjabbikának vezérlete alatt támadjanak fel apjuk ellen.

Sikerült is Kronosnak a hekatoncheir-ek Cyklopsok és titanok segedelmével megszüntetni apjának az Égnek — Uranos — uralkodását, s elfoglalni a hatalmat testvérei s kivált a titanok nevében.

De a győző Kronos hálátlan lett az őt segítő testvérek iránt, s a titanokon kívül mindnyájokat visszazárta a tartarosba, a titanokkal pedig olly egységre lépett, hogy nekik hagyandja az uralkodást, s ezen ígérétenek biztosítására minden születendő gyermekeit megeendi. Úgy is lett. Egyszer azonban Kronos neje Kybele megharagudván férjére, egy ujonnan született fiút Zeüst Kretaban elrejtett, s fel is nevelte őt ott a korybantok segélyével. Felnővén Zeüs, rávette az anyja, hogy kiszabadítván nagybátyjait, azokkal együtt fossza meg Kronost az uralkodástól. Ekkor Zeüs hánytatót adott apjának, mellytől ez Hestiat Poseidont Aides, Herat és Demetert kihányta. Ezekkel, és a tartarosból kiszabadított Cyklopsok, s hekatoncheirekkel egyesülvén, csakugyan megfosztotta Zeüs Kronost az uralkodástól, s megosztozott testvéreivel úgy, hogy neki jutott az ég és föld, Poseidonnak a tenger s a vizek, Aidesnek pedig az alvilág. De a Föld sajnálván fíjainak a titanoknak az uralkodásból teljes kizárását, most már Zeüs ellen lázzította őket; és bár ezen lázzadásban részt vettek a Cyklopsok és Gigasok is, mégsem hodithatták meg Olymposzt, Zeüs lakhelyét, sőt mindnyájan végkép legyőzettek. Zeüs ettől fogva háborítatlanul uralkodott.

55. §. A görögök istenei, Zeüs.

A görögök 20 fő istent tiszteltek, ú. m. Kronos, Zeüs, Aides, Eros, Dionysius, Ares, Hermes, Poseidon, Hephaistos, Helios (Apollon), Hestia, Kybele, Hera, Athene, Demeter, Artemis, Aphrodite, Themis, Hebe, és Persephone. De ezek közül csak 12-en laktak az Olymposon, s vettek részt az istenek nagy tanácsában ú. m. Zeüs, Ares, Hermes, Poseidon, Hephaistos, Apollon; továbbá Hera, Hestia, Athene, Demeter, Artemis és Aphrodite.

Legnevezetesebb volt ezek közt Zeüs, az istenek és emberek atyja, Kronosnak és Kybelenek fija, kit a rómaiak Jupiternek neveztek. Kreta szigeten titokban neveltetvén fel, ott egy amalthea nevű kecskét szopott, mellyet később a csillagok közé emelt, s ennek szarvaiból alkotta a bőség szaruját. Festik Zeüst felséges tekintetű, nagy, erős termetű fekete hajú szakállas férfi alakban, trónon ülve, jobb kezében háromágú villám, baljában királyi pálczával, s lábainál ül kedvencz madara a fekete sas. Számos templomai közül nevezetesebbek voltak az olympiai, és dodonai. Tiszteletére rendszeren fehér bikákat áldoztak, s az innepély nagyszerűségéhez képest többet vagy kevesebbet. Ha e harmok száma 100 megvált, az áldozat Hekatomba-nak neveztetett.

Lykaon arkadiai királyt farkassá változtatta Zeüs azért, mert próbára akarván tenni Zeüs istenségét, emberhússal akarta őt megvendégelni. Midőn Akrisius argosi királynak azt jövendölte egyszer az orakulum, hogy Danaë nevű leányától születendő unokája meg fogja ölni, bezárta leányát egy toronyba, hogy onnan soha ki nem bocsáttatván, férjhez ne mehessen. De Zeüs aranyescseppekké változván, bement a torony zszindelyei közt, s Danaët Perseus anyjává tette. Agenor phoeniciai király leányát Europat bika alakban rabolta el s vitte Kreta szigetbe. A lakoniai király leányától Laedatul is született két fija Kastor, és Pollux. Nejétől Herától született gyermekei voltak Ares, és Hephaistos, Latonatól Apollon, s Artemis, Maja-tól Hermes, Demeteritől Persephone, Mnemosynetől a 9 musa; Semeletől Dionysius.

36. §. *Hera — Juno.*

Hera, Zeüs testvére és neje, a házasság és gazdagság istennője festetik szép deli termetű nő képében, néha trónon, néha páváktól húzott kocsiban ülve, fején tündöklő koronával, kezében királyi pálczával. Hera büszke, féltékeny és bosszúálló volt, kivált azokon kikkel

férjének szerelmi viszonya volt. Példát adott erre Io-n, az Inachus leányán. Megsejtvén ugyanis férjének Io-val viszonyát, mindkettőt üldözte. Ekkor Zeüs fehér tehénné változtatta Io-t hogy Herától megmentse. De Hera magának vette a tehenet, s a száz szemű Argus őrzésére bizta. Majd megsajnálván Zeüs Io-t, szabadítására küldte Hermest, ki, pásztori alakot öltöztvén magára, olly szépen sipolt, hogy Argus elaludt, s ekkor megölte őt. Hera pedig pávává változtatván a halott Argust, szemeit a farkába rakta, s kedvencz madarává választotta. Io-t pedig a furiak által mind addig üldöztette míg Egyiptomba nem futott, hol Isis név alatt az egyiptomiak isenévé lett.

57. § *Phoebos — Apollon.*

Phoebos mint a világosság istene, a nap személyesítője volt s a nap istenének tartatott; neki tulajdonított a nyilazás, zene, orvoslás, és jóvendőmondás feltalálása is. A görögöknek ezen istenségről fogalma igen zavaros volt. A legközönségesebb vélemény szerint Zeüs, és Leto gyermeke volt, s Delos szigeten született, hova anyja Herától üldöztetve futott. Ugyanis midőn megtudta Hera férjének Letoval való szerelmi viszonyát, megkérte a földet hogy ne adjon neki helyet a szülésre. Festetik deli természetű, szakállatlan, göndörhajú, borostyánnal koszorúzott szép fiatal ember alakban, egyik kezében kézívvvel, másikban lanttal. Szokottabb nevei: Helios, Musagetes, Delios, Delphikos, Pythikos. Hires temploma volt Delphiben, hol Pythia nevű papnéja az ő nevében jóvendőt mondott, s tiszteletére többféle innepek tartattak. Apollonnak Koronis nymphtól született fija Aeskulap olly hires orvos volt, hogy fel tudta támasztani s fel is támasztotta a halottakat is. Épen ezért panaszt tett Aides Zeüsnel, hogy fogyasztja országa lakóit. Zeüs keményen büntette ezért Aeskulapot, mert villámával halálra sujtotta. Apollon úgy állott bosszút szeretett fija halálaért, hogy a menyköveket készítő cyklopsokat agyon lövöldözte. Ezért kiüzte

Zeüs az égből Apollont, ki is, bujdosásában Admetus király barompásztorává lett, s ekkor únalmában találta föl a lantot. A szép Daphnet nem tudván maga iránt viszontszerelemre gerjeszteni, borostyánfává változtatta. A phrygiai királynak Midasnak füleit számárfülekké változtatta azért, hogy midön ő Pannal vetélkedett a zenében, ez utóbbit ítélte győztesnek. Ő mint napistenség szokta kormányozni a napszeke­rét s lovait. Egyszer azonban Phaëton nevű fija kérelmének ellent nem állhatván, átadta neki egy napra a nap szeke­rét s lovait. De ezek elragadták a gyenge Phaëtont s midön az ég és föld már perzselődni kezdtek, Zeüs villámával szabadította meg a vi­lágot az ügyetlen kocsis­tól.

Apollon tanítványai vól­tak a Zeüstől, és Mnemosy­netől született musak 9-en, megannyi szép s fiatal leányok, kik Thessaliaban felváltva laktak a Helikon, Parnassus, és Pyeri hegyeken, s koszorús fővel, s kezökben hangszerrel festetnek. Oly szépen szoktak a musak énekelgetni, hogy egyszer maga a Helikon is tánczra buzdúlt, s ekkor fakadt fel a Hippokrene nevű hires forrás, mellynek vizéből ha valaki ivott, tüstént költővé vált. Egyébaránt az egyes tudomány és művészet ágak főnökei vól­tak a musak, s úgy osztották meg egymás közt az ezekre való felügyelést, hogy K l i o a történelem, E u a e r p e a zene, T h a l i a a vigjáték, M e l p o m e n e a szomorújáték, T h e r p s y c h o r e a táncz, E r a t o a szerelmes versek, P o l y h y m n i a a szónoklat, Ú r a n i a a csillagászat, K a l l i o p e a hős-versezet főnökei vól­tak.

58. §. *Artemis (Diana).*

Artemis Zeüsnek és Letonak leánya Apollon testvére, a szüzességnek bűbájosságnak és vadászatnak istennője, festetik szép termetű leány formában, vállán nyilakkal rakott tegez, kezében kéziv, vagy hajító dárda, lábainál vadászeb, vagy öz, s fején félhöld van. Minthogy Apollonnak testvére vólt, valamint az a napot, úgy ő a höldat személyesítette. Alvilági istenségnek is gondolta-

tott, s mint ilyen Hekate-nak neveztetett. Minthogy továbbá, e szerint, az égen Hóld, a földön Artemis, s az alvilágon Hekate vólt, ezért háromalakúnak is neveztetett. Hivatott még Latonia, Phoebe, Cynthia, Delia, s Orgia nevekkel is. Mint a vadászok istennője a cyklopsoktól készített nyilakkal, s a Pantól ajándékozott kutyákkal legelőször vadászatra menvén, elevenen elfogott 4 fehér és aranyzarvú szarvast, mellyeket gyakran kocsjába fogott, s épen ezért úgy is szokott néha festetni, hogy szarvasoktól vonatott kocsin ül.

A vadász Aktaeont, minthogy meg merte lesni midőn fördött, szarvassá változtatta, s tulajdon vadászkutyái által szétszaggattatta. A lydiai Thmolost, ki egyik nympháját szerelmével zaklatta, egy vadbika által a légbé hajittatta. Általában igen vigyázott nymphái erkölcsére, épen ezért forrássá változtatta egyik nympháját Arethusát, hogy Alpheos szerelmi únszolásaitól megmentse. A Zeüs által rászédett Kallistot medvévé változtatta, s kutyái által addig üldöztette, mig Zeüstől csillaggá nem változtatott s az égre nem vitetett. Azonban ő is beleszeretett Endymionba a szép pásztorfiúba, s hóld alakban, minden éjjel meglátogatta őt a Lathmos hegyen. De az ifjú már ekkor örök álomba merült, vagy azért mert maga Artemis bocsátotta reá, hogy a meglepetés félelme nélkül szemlélhesse arczát; vagy talán mert Zeüs ölte őt meg azért, mert Juno iránt szerelemre mert gyúladni. Ki Artemist eléggé nem tisztelte, vagy vele vetélkedni mert, az nagyon meglakolt. Így p. o. Niobenak 7 leányát megölte azért, mert lakodalma napján neki nem áldozott, s ezen kívül megtudta róla még azt is, miszerint azt merte mondani, hogy neki különb gyermekei vannak mint Letonak az Artemis anyjának. —

59. §. *Pal'as Athene (Minerva).*

Athene Zeüs leánya vólt, kinek fejéből fegyveresen született, s épen ezért vólt az isteni bölcseségnek, tudományosságnak, és ésszel folytatott hadakozásnak istennője, kinek számos tudományok és mesterségek feltalálása tu-

lajdonittatik. Születésén az istenek is annyira örültek, hogy ekkor örömben aranyesőt bocsátottak a földre. Festetik nagy kékszemű leány ablakban, komoly arcczal, fején arany sisak, mellén pánczél, jobbában dárda, baljában paizs, a medusafővel, mellette bagoly, s kezében néha olajágot is tart.

Engesztelhetetlen volt azok iránt kik vele vetélkedni mertek. Arachne-t, ki a szövés-fonásban versenyzett vele, s meggyőzetett, pókká változtatta. Hephaistos mindjárt születésekor beleszeretett, s készített neki paizst, kopját, és egy olyan nagy arany sisakot, mellyel 100 városnak minden hősei sem birtak felemelni. Ezen fegyverzettel ejtette el Aegist, egy tűzokádó sárkányszörnyeteget, s ennek pikkelyes bőréből készítette magának azt a híres paizst, mellyen semmi fegyver nem ment keresztül, sőt még az Eros nyila sem. Ezen volt a medusafő is. (Medusa egy volt a gorgonok közül. Minthogy a Pallas templomában Poseidonnal szerelmeskedett, Pallas minden hajszála: kigyókká változtatta, s olly rettenetessé tette hogy a ki meglátta azonnal kövé vált). Tiresiaszt, egy thebei ifjat, ki beleszeretett, megvakította, hogy őt ne láthassa, de kárpótlásúl jövendőmondó tehetséggel ruházta fel. Athene és Poseidon vetélkedtek egymással az Athene város feletti elsőségen, s az istenek annak ígérték a győzedelmet, a ki valami hasznosabbat tud teremteni. Poseidon a harczy lovat, Athene az olajágot, a béke jelképét teremtvén, ez utóbbi lett nyertes. Neki voltak szentelve az olajfa, bagoly, kakas. Leghíresebb templomai voltak Atheneben.

60. §. *Hermes (Mercurius).*

Hermes Zeüsnek, s Maja-nak fija volt, a ravaszság, ékesszólás, kereskedés, és lopás istene. Mindjárt világ-rajötte után kimutatta lopásbani ügyességét, miért is Hera megszeretvén őt, megszojtatta. De értesülvén Hera arról, hogy Zeüs fija, haraggal taszította el magától, s az ez alkalommal részint a Hera emlőjéből, részint a Hermes szájából kiömlött tejből lett az égen a tejút. Még csecsemő

korában ellopott Admetus királynak Apollon által őrzött nyájából 50 ökröt, s hogy el ne nyomozzák, hátrafelé léptette a marhákat Pylos-ig; csak egy Battus nevű csikós látta a dolgot, ezt pedig, hogy ki ne beszélhesse a titkot, kövé változtatta. Ő találta fel a fuvolát, melyet Apollonnak ajándékozván, kapta érte a tündérbotot — caduceus — mellynek segedelmével a holtakat élökké, s az élőket holtakká tehetete, s akármelly veszekedők közt azonnal békét eszközölhetett. Hermes volt Zeüsnek, s általában az isteneknek szolgája, kiktől mindenféle szolgálatok teljesítésére küldöztetett; ő tisztogatta az istenek gyülesteremét is. Legfőbb tiszte volt pedig a megholt férfiak lelkét az alvilági törvényszék elibe állítani. Nevezetesebb gyermekei voltak Dryope nymhatól Pan, Venustól a Hermaphroditák, vagyis félig férfi, félig nő személyek. Szokottabb nevei: Agonios mint a harczok előhírnöke, Nekropompos, mint a halottak lelkének hordozója, Atlantiades nagyapjától Atlástól. Festetik közönséges férfi formában, fején szárnyas sisak lábain szárnyas, saruk és kezében két kigyótól körültekergődött caduceussal.

61. §. *Hestia (Vesta)*.

Hestia Kronosnak és Rheanak leánya, a házi, családi élet s boldogság teremtője s istennője, s mint ilyen, a háznak, házépítésnek, továbbá az illendőségnek, és női ártatlanságnak is istennője. Festetik szép nő formában, fátyolozott arczczal, óltár előtt állva, egyik kezében égő fáklya vagy mécs, másikkban hosszú pálcza van. Zeüs felszólította őt hogy válasszon magának férjet, és vegyen valami részt a világ igazgatásában, de ő mind kettőt elutasította, mindennél többre becsülvén a hajadonságot, és Csendes magányt. Ő találta fel a tüzet, t. i. annak a házi életheni használását, ő lévén az, ki annak vadságát megszelidítette. Ennek emlékére volt minden háznál neki szentelve a tűzhely. Minden görög városban volt neki szentelve egy középület, az úgynevezett prytaneum, melly ekkint a város közös tűzhelyének tekintetett. Templomokat is építettek tiszteletére, mellyek rendesen sötéteknek

hagyattak, s középen égett bennök a Vesta szent tüze, mellynek ápolása az ő papnéi dolga vólt, kik a görögök-nél özvegy nők, a romaiaknál pedig hajadonok vóltak.

62. §. *Aphrodite (Venus).*

Aphrodite a szerelemnek és gyönyörűségnek istenaszszonya, s a női szépség eszményképe vólt. Született a tenger tajtékjából, mellyet a Zephyrek egy csigahéjban Cyprus szigetbe hajtottak, s ott a Horák, a nap leányai által felneveltetvén, az égbe vitetett, s Hephaistosnak adatott nőül. Festetik fiatal, s a női szépségnek minden kigondolható kellékeivel elhalmazott nő formájában, néha csigában állva, néha galamboktól, vagy hattyúktól vonatott kocsiban, kezében néha sziv, néha égő fáklya, vagy aranyalma van. Kiséretében vannak rendszeren a gratiak hárman, ú. m. Aglaia, Thalia és Euphrosine megannyi szép leányok, továbbá hatalmas fija Eros (Amor, Cupido) a szerelem kis istene, kinek nyilának egyik vége aranyból, másik ólomból van, s a kinek szívébe az arany véggel lő, azt ellenállhatatlan szerelemre gyúlasztja, az ólommal pedig érzéketlenné teszi. Pygmaliont, a híres szobrászt, ki azt merte mondani, hogy nem tudna szerelmes lenni, ellenállhatatlan szerelemre gyúlasztotta egy önmaga által készített, s leányt ábrázoló szoborműve iránt, s ekkor Pygmalion esdeklő kérelmére megelevenitette a nőszobort. Hera, Athene, és Aphrodite közül ezen utóbbinak, mint legszebbnek ítélte Paris az aranyalmát.

63. §. *Demeter (Ceres).*

Demeter Kronosnak és Rheanak leánya, a földmivelés és törvényhozás istennője Siciliában született, s először itt tanította az embereket a földmivelésre. Festetik közönséges nő formában, szőke hajakkal, fejét búzakalászokból font koszorú környezi, egyik kezében sarló, ásó, vagy szántóvas, másikban égő fáklya vagy mákfej van. Nevezetes ünnepei vóltak, ú. m. az *e l e ü s i s i m y s t e r i u m o k* mellyeket Eleüsisben fáklyavilágnál és mély csendességgel innepeltek; *T h e s m o p h o r i a k*, mellye-

ket neki mint törvényszerzőnek rendelt az atticai király Celeus fija Triptolemus, kit ő útitársul vett fel midőn leányát kereste, s útközben a földmivelésre megtanítván, szekerrel is megajándékozott olly czélből, hogy azon szétjárván, tanítsa az embereket a földmivelésre.

Vólt neki Zeüstől egy leánya Persephone (Proserpina). Aides, minthogy rút vólta miatt nem kapott nőt az istennők közül, Persephonet ragadta el, midőn ez épen az Aetna hegy tövében virágokat szedett, s elvitte magával az alvilágra. Demeter mindenfelé kereste leányát, és hogy éjjel se kelljen félbeszakítani a keresést, az Aetna tüzénél egy nagy fáklyát gyújtott. Majd megtudván Arethusa nymphatól leányának sorsát, panaszra ment Zeüshöz, s itt olyan választ kapott, hogy Aides tartozik visszaadni az elrablott leányt, de csak azon esetben ha az alvilágon még semmit sem evett. Úgyde már ekkor épen beleharapott egy gránátalmába, s épenezért minden évből 6 hónapot az Olympuson anyjánál, másik hat hónapot pedig az alvilágon töltött.

64. §. *Ares (Mars).*

Ares a hadakozásnak rettenetes istene Zeüsnek és Heranak, vagy némelly más regék szerint csak magának Heranak fija vólt. Mindjárt születése után Thraciába adott nevelés végett, s ezen országnak vad természetű lakóitól, kik ollykor ollykor embervért is ittak, tanulta el a kegyetlenkedést és vérengzést. Csakhamar kimutatta vérengző természetét a Poseidon fijának Halirrothiosnak megölése által, melly tetteért az isteneknek az Areshalmon — Areiopagos — tartott törvényszékében elítélte-tett. Mint a hadakozás istene, festetik erőteljes fegyveres ember alakjában, tüzes szemmel, kegyetlen és vad tekintettel, kezében karddal és dárdával; kocsiját huzzák a félelem és rettegés, szekere előtt megy a visszavonás; kocsisa Bellona a hadak bosszús istennője; kocsiját nyom-ban követi a szegénység és nyomor. Bár igen vitéznek és kegyetlennek tartatott, még is azt hitték felöle, hogy

a trojai had alkalmával, a Diomedessel vívott párbajban megsebesítettén, úgy ordított mint tizezer katona.

65. §. *Poseidon (Neptun).*

Poseidon Kronos fija, Zeüs testvére, a tengerek és mindenféle vizek istene volt. Festetik izmos, szakálás férfi alakjában, kezében van egy 3 ágú szigony; két lótól vont kocsiban ül; lovainak két első lába olyan mint a kacsáké, hátulsó részök pedig halban végződik. Szokottabb nevei Hippios és Basileüs. Neje volt Amphitrite Nereus leánya, Thetis testvére. Széles birodalmában több segédei voltak, ú. m. Triton, kit derekon felül emberi, alól hal formában festettek. Ez fuvogatta azt a hangos trombitát, melyet a föld minden vizei meghallottak, s melylyel közhírré tétettek Poseidon parancsai. Továbbá Nereus Ocean fija, Poseidon ipa, ki részint jövődőlési tehetségéről, részint 50 leányáról nevezetes, kik róla Nereides-névvel nevezettek. Proteus Poseidon fija, kit ő különösen a tengeriborjúkörzésére használt, ki arról nevezetes, hogy rendes alakját száz meg százféleképen tudta változtatni. Ocean, egy a legrégebb istenek közül, az Ég fija, kinek 3000 gyermeke volt, a mennyiben t. i. a patakok az ő gyermekeinek tartattak. Aeolus a szelek királya, egy szárnyas öreg ember, ki a középtengeri szigeteken lakott. Úgy hitték, hogy ő találta fel a vitorláknak a szelekhez alkalmazását.

Poseidon igazgatása alatt állottak a hajósok élete után leselkedő tengeri szörnyek is. Illyenek voltak a sirenek, Persephone kíséző nymphei. Ezek hogy elrablott asszonyukat annál könnyebben kereshessék, szárnyakat nyertek. De a hosszas és sikeretlen keresést megúnván, letelepedtek Sicilia és Olaszország közt, s itt kellemes énelklésökkal magokhoz csábitván a hajósokat, veszélybe döntötték. A tengeri szörnyek közé számítottak még Scylla, és Charibdis is. Amaz egy fajtalan életű asszonyból lett szörnyeteg, kinek 6 sárkányfeje, ugyanannyi nyaka és 12 lába volt, s a felé közelgető hajósokat mind

elnyelte; ez pedig egy örvénynyé vált részeges asszony volt. Ezek is a sicíliai tengerszoroson tartózkodtak.

66. §. *Hephaistos (Vulcanus).*

Hephaistos Zeüsnek és Heranak fija, a tűz, és kovácmesterség istene. Formátlansága miatt szüléitől megutáltatván, az Olymposról ledobott, s Lemnus szigetre esett; és ezen esésében egyik lába kitörvén, megsántult. Festetik félig meztelenül, jobbában kalapács-, s baljában ülőre fektetett harapófogóval. Legnevezetesebb műhelye volt az Aetna hegye alatt, hol, a rendelkezése alatt álló cyklopsokkal együtt készítgette remek műveit, ú. m. a Zeüs trónját, királyipálczáját, és villámaid; a Hera királyt székét, a nap palotáját és kocsiját, az Aides sisakját, az Achilles fegyverzetét stb. De legremekebb műve volt egy asszony, kit vashól kalapált, s a kinek minden főisten ajándékozott valamit, p. o. Athene bölcseséget, Aphrodite szépséget, Hermes ékesbeszédet stb. s épen ezért Pandora nevet kapott, s az istenek szolgálatába felvétellett. Később midőn Zeüs Prometheusra megboszszankodott azért, hogy agyagból formált emberét az égből lopott tűzzel elevenítette meg, Pandorat küldte hozzá egy szelenczével. De Prometheus nem nyitotta ezt fel, hanem elküldte Epimetheushoz, kinek neje ujságvágyból felnyitván azt, belőle temérdek nyomor eredt az emberi nemzetre, csupán csak a remény maradt meg a fenekén.

67. §. *Kronos (Saturnus).*

Kronos az idő istene, az Ég és Föld fija, egy atitánok közül, kik közt legifjabb volt. Midőn fija Zeüs a vilá guralkodástól megfosztotta, Latiumba futott, melly ország királya Janus őt nem csak szívesen, hanem uralkodó társává is fogadta. Ekkor volt az annyira magasztalt aranyidő, mikor a föld mindent bőven termett minden munka nélkül, s az emberek közt még semmi bűn nem volt. Festetik fatörzsre támasztott öreg ember képében, egyik kezében sarlót, másikkban egy tulajdon farkát mardosó kigyót tart. A romaiak különösen tisztelték Satur-

nüst, s tiszteletére 7 napig tartó innepet szenteltek, mely innepet Saturnalia-nak neveztek. Ezen innep minden munka nélkül, vigadozásban töltetett el, s a szolgák együtt vendégeskedtek uraikkal, s ezek szolgáltak amazoknak.

68. §. *Rhea, Kybele.*

Rhea Kronosnak testvére és neje, a legnevezetesebb istenek anyja, s a lakható föld istennője. Festetik méltóságos ifjú nő képében, széken ülve, fején tornyos koronával, kezében kulcszal, melylyel ősz végén bezárja, tavasszal megnyitja a természet kebelét; s oldala mellett oroslán látható. Szokottabb nevei Dindymene, és Berecinthia. Innepei rendszeren nagy lárma, és zaj közt tartattak, melyeken papjai (corybantes) sip, dob, trombita által nagy zajt szoktak ütni. Ezzel vagy azt jelentették, hogy Kybele így eszközölte ki, hogy az elrejtett Zeüs sirását férje meg ne hallja; vagy azt, hogy így akarta oszlatni tulajdon fájdalmát. Ugyanis némelly regék azt tartják felőle, hogy Maeon phrygiai király leánya volt, ki őt azon való fájdalmában, hogy nem fija született, kitétette, s az elhagyott gyermek vad állatok által tápláltatott és neveltetett fel. Utóbb megösmerték szüléi, s magokhoz fogadták. De öröme nem lehetett tartós, mert megszeretett egy Attys nevű szegény ifjút, kivel a büszke Maeon kegyetlenül bánván, a leány, e feletti bánatában megörült és bújosóvá lett, s ekkori fájdalmát akarta folytonos zajjal elűzni. E szomorú állapotja sokáig tartott. Egykor azonban nagy dögvész támadt Phrygiában, s az orakulum azt mondta, hogy ez nem szünik meg addig, míg Kybele vissza nem hivatik. Kybele pedig csak akkor tért vissza, miután megölt kedvesének képe királyi pompával eltakarított.

69. §. *Dionysius (Bachus).*

Dionysius, a bor és részegség istene Zeüsnek Semeletől Kadmus thebei király leányától született fija volt. Festetik szép és kellemes ifjú alakban, homloka szőlővesszővel és

borostyánnal körülkoszorúzva, homlokán két tompa szarv látható, vállairól vadállat-bőrök lógnak le, oroszlántól s tigrisektől vonatott kocsin ül; számárháton kíséri az öreg Silenus, ki részeg módra hajladozik mindenfelé; kíséretében vannak a satyrosok, vagyis félig embert, félig kecskét képező lények. Szokottabb nevei Lyeus és Dithirambus. Ő találta fel a szőlőmivelést, s hogy ezt minél szélesebben elterjessze, Asiában 3 évig utazott, s épen ezért nevezték a Bachus innepeit a bachanaliakat görög néven trieterica-nak.

Midőn egyszer Lykurgos thraciai király, saját részegségét szégyenelvén, országában minden szőlőt kivágatott, s a külföldi borok bevitelét is megtiltotta: Dionysius olly nagy szárazságot bocsátott Thraciara, hogy Lykurgos e feletti bánatában megháborodott, s szőlőtőke gyanánt tulajdon fiját is levágatta, s önmagát is megsebesítette. Egykor Lydiában utaztában kísérője a részeg Silenus leesett szamaráról, s a gazdátlan állat a királyhoz Midashoz vitetett. Ez a Dionysius kérésére visszaadta ugyan a szamarat, de csak akkor miután teljesülést nyert azon kérelme, hogy minden a mihez nyúl, arannyá változék. De nem sokára maga kérte Dionysius, hogy vegye vissza e szörnyű ajándékot, a mennyiben eledelei is mind arannyá váltak. Ekkor Midas megmosván kezeit a Paktolus vizében, előbbi állapotát visszanyerte. Egykor pedig, midőn Dionysius a tengeren utazott, rablókra bukkant, kik őt gazdag királyfinak gondolván, elfogták s megkötözték. Ekkor hirtelen megtelt az egész hajó borral, az arbo czokra részint szőlővessző, részint borostyán fonódott, ő maga pedig oroszlánná változván, a hajósokat úgy megrettentette, hogy azok mindnyájan a tengerbe ugráltak, s ott delphinekké változtak.

70. §. *Aides — Pluto — s az alvilág.*

Aides Kronos és Rhea fija, az alvilág és földberejtett kincsek istene, festetik mord tekintetű öreg ember formában, sötét trónon ülve, koronázott fővel, és királyi pálczával. Országának két része volt, ú. m. Elysium, az

az a jó lelkek bódlog hazája, és az Erebos — pokol — az el-kárhozottak bűnhődési helye. Csak egy bejárás volt az alvilágba, melly azonban mindjárt kétfelé vált, a jobb felőli út az Elysiumba, a másik az Erebosba vitt. Az egész alvilágot körülfogta a Styx vize, mellyen az öreg révész Charon szállította által egy egy darab pénzért a tisztességesen eltemetett halandók lelkét; a temetetlenül maradtak lelkének pedig legalább száz évig várakozni kellett a Styxparton. Épen ezért rettegtek a régiek a tengerbehalástól, s ezért tartották nagy véteknek a halottakat temetetlen hagyni. Az istenek a Styx folyóra esküdtek, s ezen esküjüket nem volt szabad megrontani. Voltak az alvilágon még más folyamok is p. o. az Acheron, mellynek vize nagyon keserű volt; a Cocytus, mellynek habjai igen szomorító hangon csörgedeztek; a Phlegeton, mellynek habjai tüzesek voltak, és a Lethe, a feledékenység vize, mellyből inni kellett minden, az alvilágból kiszabadult lelkeknek, hogy az ott látottakat feledjék el.

Az alvilág nevezetesebb lakói voltak az Álom, és Halál, továbbá az Erynnisek, vagy Furiak, az Éj leányai hárman, ú. m. Alekto, Megaera, és Tisiphone, kiknek rendeltetésök volt szüntelen kinzani a kárhozottakat. Feszetnek ezek ijesztő képű nő alakban, kiknek minden hajszálait megannyi kigyók képezik, jobb kezökben kigyókból font korbács, baljukban égő fáklya van. A furiak testvérei voltak a parkák, hasonlóképen hárman ú. m. Klotho, Lachesis, Atropos, megannyi szép, szárnyas leányok. Ezek fonják az emberi élet fonalát, egyik ereszti a fonalat, másik pörgeti az orsót, harmadik elmetszi a fonalat. Végre itt laktak a bírák is hárman, ú. m. Minos, Aeakos, és Rhadamanthos.

Az elítélt kárhozottak közül nevezetesebbek voltak a gigasok, a földnek óriás szülöttei, kik azon vétkökért, hogy Zeüst az Olymposon megtámadták, mind megannyi hegyek alá szorítottak. Phlegias thessaliali király, ki egykor megbosszankodván Apollonra, ennek delphibeli templomát felgyújtotta. Ezen bűnért, miután Apollon nyila al-

tal kimúlt, az alvilágon, egy minden perczen leomlani készülő szikla alatt ült, s ott várta halálát örökös rettegések között. Ixion Phlegias fija. Ennek bűne az volt, hogy szerelemre mert gyúladni Hera iránt. Ezért Zeüs villáma által agyonsujtatván, egy szüntelen forgó kerékhez köttetett. Sisypchos Korinthusnak egykori királya, ki számos gonoszságaiért Theseus által megöletvén, midőn az alvilágra került — minthogy magát Aidest is megakarta csalni—arra büntettetett, hogy egy gömbölyű követ kellett neki egy magas hegy tetejére felgörgetni, melly a tetőről szüntelen leesvén, küzdelmes munkája soha véget nem ért. A danaidák, az az Danaus 50 leánya, kik nagyapjokról Belosról, Belides-eknek is neveztetnek. Danausnak egykor azt jövendölte az orakulum, hogy veje meg fogja fosztani az uralkodástól. Mind az 50 leány egyszerre ment férjhez. Mindeniket rávette tehát, hogy az első éjen öljék meg férjüket. Ezt meg is tette 49, de az 50-ik, Hypermnestra életben hagyta férjét Linceust, s ez csakugyan meg is fosztotta Danaust az uralkodástól. A leányok pedig az alvilágon arra büntetettek, hogy egy mély kútból egy feneketlen hordóba kellett vizet tölteniök. Tantalus Phrygia királya, Zeüsnek Plote nymphatól született fija, Zeüsnek és több isteneknek istenségét, különösen mindentudóságát próbára akarván tenni, meghivta őket vendégségre, s tulajdon fiját Pelopsot feldarabolván, és megfőzetvén, eledelként elibök tétette. Ezt azonnal észrevették az istenek, s felhozatván Pelops lelkét Merkur által az alvilágból, őt megelevenítették. Tantalus pedig arra büntettetett, hogy az alvilágon egy nagy kádban ült, mellyben a víz felületén szüntelen előtte uszkáltak a legkedvesebb ételek, s italok, de mihelyt hozzájuk akart nyúlni, azonnal elsiettek tőle.

71. §. *Alsóbb rangú istenek, Chloris, Pan.*

Alsóbb rangú isteneknek tartattak azok, kik előbb emberek voltak, de kitünő érdemeik által elhiresedvén, haláluk után az istenek közé emeltettek, s mint ilyenek isteni dicsőségben részesítették, de ezen dicsőség sokkal

kisebb volt a főistenekénél. Ezek közt nevezetesebbek voltak :

Chloris vagy Flora. Ez előbb nympha volt, s Zephyroshoz menvén férjhez, ekkor az Olymposon az istenek kertésznőjévé lett, s utóbb, mint a virágok istennője, általános tiszteltetett. Festetik virágokkal koszorúzott közönséges szép nő formájában.

Pan, Hermesnek Dryope nymphatól született fija, a mezei élet istene, a pásztorok vezére, a barmok és nyájak fő öre. Festetik kecske lábú szakálás ember formában kecskeszarvakkal, s kezében nagy pásztoribottal. A pásztorok által használt nádsip feltalálása neki tulajdonittatik, mellyen olly ügyesen játszott, hogy magával Apollonnal is vetélkedni mert. Pantól vette nevét a pani félelem, részint azért, mert mikor egykor Dionysios Indiában járt, s az ottani néptől megtámadtatott, Pan riasztotta el a támadókat; részint azért, hogy mikor a gallusok Brennus alatt Görögországba berontván, Delphit megtámadták, Pan úgy megrettentette őket, hogy nyakra före rohantak még akkor is, midőn már senki sem kergette.

72. §. *Themis, Astraea, Nemesis.*

Themis az igazság istennője, az isteni jog eszménye, az Ég és Föld leánya volt. Ő ismerte fel először a jogot, és az igazságot, s ő határozta el, minek kell történni. Az igazság hirdetésére, s ha megkérdetetik, kijelentésére nyerte anyjától a delphi orakulomot, mellyet későbben Apollonnak adott által. Az istenek gyűlésében Zeüs mellett ült, határozatait a parkák jegyezték fel az Aisa nevű könyvbe, s ezen könyvből alakult a változhatatlan, s magoknak az isteneknek is parancsoló végzet a fátum könyve. Festetik fiatal nő alakjában, egyik kezében az igazság fontja, másikkban pálcza, mint a büntető igazság jelképe, s néha bőségszaruja van.

Astraea vagy Dike Zeüs és Themis leánya, hasonlóképen az igazság őrállója az emberek között. Arra ügyelt hogy az embereket az ártatlan élet követésére, s minden erőszakoskodás kikerülésére ösztönözze. Mikor az embe-

rek közt elmúlt az aranyidő, és a vétkek elszaporodtak, ő maradt az istenek közül a földön legutólsó, s végre ő is eltávozott.

Nemesis Dike leánya, a büntető igazság istennője, általában minden gonoszságnak, különösen a kevélységnek bosszúállója. Festetik magas termetű, komoly tekintetű leány alakjában, jobbában büntető ostor, vagy bosszúálló kard látható, karján függ egy kötőfék, melly a vétkesek visszatartóztatásának jelképe. Szárnyai is vannak, mellyek a büntetés gyors elközelgetését jelentik.

73. §. *Eos (Aurora), Horák, Tüche.*

Eos Hyperion titan és Teja titannő leánya, a hajnal istennője, ki rendszeren a nap kocsija előtt járt. Házasságra kelt a szép Tithonossal, Laomedon trojai király fijával, s ennek számára halhatatlanságot kért az istenektől. De mivel elfelejtett fiatalságot is kérni, úgy elvéhdedt ez, hogy teljesen öszvesorvadt. Ekkor mint beteg gyermeket ápolta, s végre tücsökké változtatta. Vólt egy fija Memon, ki a trojai hadban esett el; ezt Egyiptomban Thebe környékén temettette el, s sirján egy pompás márványszobrot emeltetett, mellybe az ő lelke költözött. Ezen szoborból minden hajnalhasadtakor a legigézőbb zenehangok hallatszottak, mint szintén alkonyatkor is, csakhogy a hajnali zene rendszeren vidám, az estveli pedig szomorú vólt. Festetik mint kinyíló szépség, arcza, melle, és ujjai rózsaszínűek, ruhája sárga, homloka felett van a hajnalcsillag. Arany kocsiját két szárnyasló huzza, s a földre rendszeren rózsaleveleket szór.

Horát előbb csak egyet ösmertek a görögök, s azt az esztendő jelképeének hitték. Majd az év mind a négy szakának külön horáit gondoltak. Utóbb pedig úgy megszorodtak ezek, hogy a hónapoknak, napoknak, sőt óráknak is külön horájok vólt. A legkorosabbik Uranos leánya vólt, ez szülte Kronostol a másodikat, ez ismét Zeüstöl a harmadikat, s mégis testvéreknek tekintettek. Ezek egyesülve forgatták az esztendő nagy kerekét, ezek vóltak az Olympos kapuőrei, a nap lovainak ki és befogása is az ő

dolguk volt. Mint az idő igazgatóitól, ezektől kérték a jó időjárást.

Tüche, vagy Fortuna, a történet és szerencseváltás istennője, kinek munkáiban csupa szeszélyesség, következetesség pedig semmi sem volt; kedvezéseiben az erényre s érdemre semmit sem tekintett, a komor embereket gyűlölte, a vidámokat szerette. Váltak számos templomai, s leginkább az ifjak által tiszteltetett. Festetik fiatal nő alakban, forgó golyón állva, bekötött szemmel, ölében van a gazdagság istene Plutos.

74. §. *PHEME, NIKE, HEBE.*

PHEME — FAMA — a dicsőség és mindenféle hírek istennője, a Földnek legifjabbik leánya, kitharagjában szült a világra olly czélből, hogy minden rosszat hireszteljen az istenek felől. PHEME a toronytetőkön ült láthatatlanul, ezer szeme közül soha egyet sem hűnyt be, szüntelen kémkedett és szárnyra kelve hirdette, a minek tudomására jött. Ábrázoltatik szárnyas nő formában, egész teste tollal van borítva, minden szál tollának külön nyelve van, s kezében gyakran trombitát tart; vele vagy mindjárt utána jár a hívékenység, a mellynek 1000 füle van.

NIKE vagy VICTORIA, PALLAS óriásnak és a Styx folyónak leánya, a vitézségnek és győzelemnek istennője. Az istenek közül csak AREST szerette, az emberek közül egy sem bírhatta kegyét sokáig. Szép nőnek festetik, nagy szárnyakkal, a légben lebegve, jobbában babér koszorút, baljában pálma ágat tart.

HEBE az ifjúságnak örökké fiatal és szép istennője, ZEÜSNEK és HERANAK leánya. Annyától öröklött tehetségénél fogva ollyan eledeleket és italokat tudott készíteni, mellyek a halhatatlanok ifjúságát örökké fentartották. Ő készítette az istenek eledelét az ambrosiát az áldozati gőzöknek legtáplálóbb részeiből, és az istenek italát a nektárt a tömjén füst illatából. — ZEÜSNEK kedvencz szolgálója volt, ő pohárnokoskodott az istenek vendégségein. Mikor HERAKLES az égbe magasztaltatott, a belépő hős látására egy pillanatra ollyan zavarba jött, hogy a nektár

ros csészét elejtette. — Ekkor a halhatatlanságot nyert Herakleshez adatott feleségül.

75. §. *Hymen, Nymphák.*

Hymen a házasságnak és lakodalmazásnak istene, vagy Apollonnak és Kalliope-nak, vagy egy athenei musikusnak Magnesnek fija volt, s minthogy szegény szüléktől származott, nem nyerte meg feleségül azon főrangú leányt, a kit szeretett. Egyszer midőn Eleüsisben a Ceres innepét ülte a nép, leány ruhába öltözött, hogy kedveséhez közelebb férhessen. Ekkor hirtelen tengeri rablók rohanták meg a sokaságot, kik az ottan volt leányokat mind, s velők Hyment is elrabolták, s a zsákmány feletti örömükben úgy megrészegedek, hogy Hymen őket rendre megöldöste, s a leányokat megszabadította. Ekkor jutalmul megnyerte kedvesét, s valahányszor az általa megmentett leányok közül egy egy férjhez ment, Hyment mindannyiszor dicsőítették, s így lett lassankint a házasság istenévé. Szép, szárnyas ifjúnak festetik, jobbában égő fáklyát, baljában női fátyolt tartva, homlokán majoránna koszorú, lábain sárga papucs van.

Nympháknak azon női lények nevezettek, kik mint egy közép lépcsőt képeztek az emberek és istenek között. Rendesen az isteneknek szolgáltak, de volt nekik bizonyos körük, mellyben némelly természeti erők felett függetlenül, önállólag is intézkedhettek. Nem voltak ugyan halhatatlanok, mégis nagy időt éltek, még pedig örök ifjúságban. A nymphák azon helyekhez képest osztályoztattak, hol őket lakozni hitték, ezért különböztettek meg égi, földi, tengeri, hegyi, erdei, és folyóvizekre. — Égiek voltak azok, kik a csillagoknak az emberekre s a földi dolgokra való befolyását eszközölték. A földiek ismét több fajokra osztattak, kik közül nevezetesebbek voltak az erdeiek (*Dryades*) s a Hamadryadok, kik az egyes fákkal egyszerre születtek, mindent éreztek, a mi a fákkal történt, végre azokkal együtt múltak ki. A hegyi nymphák *oreades*, a rétiek *lemoniades*, a vizek közül azok kik a tengerben laktak *nerides*

(Nereustól), a folyóviziek potamides, a forrásbeliek n-
iades, s a tóbeliek limnades névvel neveztettek.

76. §. *Isteni - tisztelet.*

Mind ezen istenek iránt nem egyforma tisztelettel viseltettek a görögök, hanem minden egyes városoknak, sőt gyakran egyes családoknak is voltak olyan isteneik, kikhez több bizodalommal viseltettek, s kiket épen ezért buzgóbban tiszteltek. Illyenek voltak például a spartaiaknál Apollon, Diana, mint a dór néptörs védistenei, s e hősök közül Herakles, Castor, Pollux, Menelaus, és Lykurgos; Athenében Minerva, Theseus, és Kodros. Továbbá nem voltak a görögöknek közös hitágazataik, vagy tulajdonképeni dogmáik, hanem mindenkire magára volt hagyva, olyan vallásos fogalmakat alkotni magának, a millyeneket neki tetszett, csak az kívántatott meg, hogy kiki alkalmazkodjék a város e tekintetbeni szokásaihoz, s annak általánosan tisztelt isteneit nem csak meg ne bántsa, vagy nevetségessé ne tegye, hanem tisztelje is annyiban, hogy az azok számára tartott ünnepeken, vagy áldozatokon jelenjék meg. Az ez ellen vétők, kiknek büne asebeianak neveztetett, szigorúan büntetettek. Voltak a görög vallásban olyan eszmék s szertartások is, melyek a nagy közönség hitétől s meggyőződésétől különböztek, sőt az illetők által folyvást titkoltattak. Illyenek voltak a mysteriumok, vagyis némelly idegen, de meghonosított isteneknek, különösen Demeternek, Persephone és Dionysiosnak különtisztelete, melly — úgy látszik — Egyiptomból került Eleüsisbe és Samotrache-ba. Eleüsisben Demeter tiszteletére vallásos öszvejöveletek tartattak, mellyek eleüsisi mysteriumoknak szoktak neveztetni. Ezek ösmeretlenek voltak még a Krisztus előtti 8-dik század eleje előtt, s a mint a görögök Egyiptommal s Asiával szorosabb egybeköttetésbe jöttek, időnként nagyobb fontosságot nyertek e mysteriumok. Ezekbe csak hosszas próba, és szoros titoktartás fogadása mellett vettek fel az illetők új tagokat, kik, minthogy egyebeknek szándékosan ferde fogalmakat nyújtottak ez ünnepélyek

felől, nem csuda, ha erről ösmereteink nagyon hiányosak. Annyi igaznak látszik, hogy a Poseidon egyik fijának Eumolposnak utódai voltak ezen szertartások intézői s papjai, kik Eumolpidáknak neveztettek.

A görög isteni tisztelet célja vagy azon kérés volt, hogy valamely elkezdett vállalat, például vetés vagy háború, vagy bármimás, szerencsésen üssön ki; vagy pedig a kért és már megnyert jókért hálaadás. Hogy a kért dolognak megnyeréséhez annál több reménységök legyen, fogadásokat tettek az isteneknek, mellyeket lelkiösmerelesen meg is tartottak. Szokás volt egyes embereknek elkövetett bűneik engesztelésére is engesztelő áldozatokat nyújtani az isteneknek. Ezen áldozatok részint az istenek, részint az áldozók különbéleségéhez képest különbözők voltak. Régen még embereket is áldoztak, utóbb ritkább lett ez, s rendesen csak nagyobb veszély idején használtott; így például Themistokles a salamiszi csata napján megáldozott 3 persát. De midőn a felvilágosodás terjedt, s meggyőződtek arról, hogy az istenek megelégesznek egyéb áldozatokkal is, teljesen elmaradt; s rendes áldozatok lettek a barmok és természetmények. A barmok az egyes istenekhez képest gyakran különböző színűek is voltak, például Plutonak fekete bikával áldoztak; továbbá az áldozók vagyoni értékéhez vagy a tárgy fontosságához képest különböző mennyiségűek. A szegényeknél az is divatozott, hogy tésztából gyúrtak ökröt vagy más állatot, s ezt épen úgy vették, mintha élő állatokat áldozhattak volna. A nem véres áldozatok többnyire bor méz s olajból állottak, mint szinte más gyümölcsökből is, nevezetesen a termés első zsengeiből. A régibb időkben egészen megégették az óltáron az áldozati barmot, utóbb pedig az jött divatba, hogy az isteneknek csak a szebb részeit és a belét adták, egyéb tagjait pedig magok költötték el.

Az áldozatot véghezvihette akárki is. A közönség nevében tett áldozatokat pedig kezdetben a királyok végezték, kik papok is voltak egyszersmind. Midőn pedig a királyi méltóság eltöröltetett, egyes tekintélyesebb család-

dokra bízott a papság, s bár törvényesen nem is volt megszabva, hogy melly családból viselhessenek papi méltóságot, mégis rendesen firól űra szállott az az egyes családoknál. Athenben pedig az Artemis szolgálatára csak hajadonok alkalmaztattak, kik, mihelyt férjhez mentek, megszűnt szolgálatuk. A Dionysius és Demeter innepein tartott vallásos menetben is hajadonok vitték a szent eszközöket. Az Athene innepein pedig csak 7 éves hajadonok teljesíthették e szolgálatokat. Minden papi vagy más ilyenmű szolgálatokra való választásnál fő kellék volt nem csak hogy az illetők feddhetetlen erkölcsűek, hanem az is, hogy testökben hibátlanak legyenek. Akár a papok, akár egyes magánosok, mikor áldoztak, mind a megáldozandó barmok fejét, mind saját fejöket megkoszorúzták.

77. §. Jövendölések, Orakulumok.

Mint minden pogány népek, úgy a görögök is nagy gonddal fürkésztek a jövendő titkait. Ezeknek felfedezésére egyik eszköz volt az álommagyarázás. És bár azt hitték is, hogy az álmok magától Zeüstől erednek; mégsem sokat adtak előbb az álomra, hanem miután a persákkal gyakoriabb közlekedés által megösmerkedtek a keletieknek e tárgyban nézeteivel, szinte teljes biztossággal hittek azoknak. Az álomhoz hasonló fontosságot tulajdonítottak az égi jeleknek, úgymint: dörgés, villámlás, nap, hóldfogyatkozás és földrengésnek; mellyeket a hagyomány által öröklött elvekhez képest magyaráztak. Sokkal nagyobb tekintéllyel bírt elöttek a madaraktól, azoknak repüléséből vagy hangjából jövendölés. Általában azt hitték hogy a madarak bizalmas lábön állanak az istenekkel, ezt hitték különösen a sasról és bagolyról. Ha annak, a ki észak felé fordúlt, jobb keze felöl jelent meg a sas, ez nagyon kedvező jelnek tekintetett, s Athenben a bagolynak csak pusztá megjelenése is nagy örömet okozott; ellenben amenyétnek ugyan csak pusztá megjelenése remegésbe hozott nem csak egyes embert, hanem az egész népgyűlést is.

De ezeknél sokkal fontosabbak voltak az Orakulumok, vagyis azon helyek, hol magok az istenek fejtették fel a jövendő titkát. Zeüst tekintették minden jövendőmondás fő forrásának, kinek nevében szólott Apollon. Egyébiránt más istenségektől, sőt herosoktól is kérdeztek jövendőt. Legrégibb orakulumnak tekintették a dodonait, melyet a rege szerint még Deukalion alapított azon helyen, hol egy Egyiptomból jött galamb egy szent tölgyfára leszállott, mikor ugyancsak Egyiptomból egy másik galamb Lybiaba repült, s ott, a hol megszállott, a Jupiter Ammon jövendőmondó temploma jött létre. A dodonai orakulumnál úgy találták ki a jövendőt, hogy a szent tölgyfa mellett állott egy oszlop, mellynek kezéből egy pálcza csüngött, e mellett vólt felfüggesztve egy réztá-nyér, mellyet ha a szél megingatott, a pálczával érintkezésbe jött, s vagy ennek hangjából vagy a szent tölgyfa leveleinek susogásából történt a magyarázás. Magyarázta pedig ezen jeleket 3 papnő, kik megannyi öreg nők vóltak. Ugyancsak Zeüsnek vólt egy más orakuluma is Olympiában. Vóltak orakulumaik más isteneknek is, például Apollonnak Miletusban s Delosban, Hermesnek Pheraeben, Demeternek Patrae-ban, Heraklesnek Buraban, (Achasa), Lesbosban is vólt egy, hol egy örvé nyből az Orpheus feje mondta a jövendőt.

De mindezeknél hiresebb vólt Apollonnak delphi orakuluma. Ugyanis, Delphi lévén az amphiktyon gyűlhelye, az ide felgyűlt görögöknek legczélszerűbbnek látszott itt intézni kérdést az istenekhez. Ezen orakulum kezdetben a Kronosé, utóbb Themisé vótt, s miután Apollon itt ölte meg a Python nevű kigyót, az orakulum is az övé lett. Minthogy Delphi hegy tövében feküdt, vólt itt egy barlang, mellyből olly különös göz jött fel, melly fellelkesítette a jövendőmondó papnét — Pythia —. Itt vólt egy arra rendelt szék, mellyre leült Pythia, midőn a kérdezőknek válaszolni akart. Illyen Pythia 3 vólt, rendszeren 50 évet meghaladott nők, kik midőn jövendőlni akartak, előbb nem ettek 3 napig, s midőn a jövendölés órája eljött, a székre leülve, érthetetlen szavakat mormogtak,

mellyeket azután a prophetes magyarázott meg. Vólt ugyanis Delphiben 6 kiválasztott főfő család, mellyeknek joga vólt az orakulumot kezelni, arra felügyelni, s ezeknek főnöke neveztetett prophetesnek. Kezdetben évenkint csak egyszer, utóbb minden hónapban történt jövedőmondás.

78. §. *Az egyes államok egymáshozí viszonya.*

A görög államok mind végig külön szerkezettel bírtak, s azon intézkedések, mellyeknek célja vólt a külön államok közt némi egységet alkotni, mint p. o. az amphiktyoni szövetség és had idején a hegemonia, soha sem érték el teljesen céljokat. Mert az amphiktyoni szövetség többnyire csak a vallásos ügyekre bírt befolyással, s nem akadályozhatta meg, hogy az egyes államok egymás ellen, vagy egymással, vagy épen a külfölddel is szövetséget kössenek. A szent hadak alkalmazásával pedig, a helyett hogy helyre állította vólna az egyes államoknak az öszves nemzeti gyűléstől függését, az ország végszakadását, s az idegenek kezére jutását eszközölte. Több hatása vólt a hegemonianak, a mennyiben a fő hatalmat gyakorló államnak, akarva vagy nem akarva engedelmeskedtek a többiek. De minthogy ez időnkint változott, s zsarnoksággá fajult, utóbb ez is csak a szakadást nevelte, s az ország pusztulását siettette. Valamivel több egység vólt az aetoliai és achaiái szövetségek működéseiben, csakhogy ezeknek hatása nem terjedhetett a szövetség határain kívül. Az aetoli szövetség gyűlhelye Thermus, s az achaiái-é Aegium vólt. Mindenik szövetség élén állott egy fővezér — Strategos — s ezen kívül a kormányügyek vezetése egy 10 tagú választmányra bízott, mellynek tagjai az achaiainál demurgos, az aetoliainál apokletosoknak nevezettek.

A politikai kapcsolat hiányát leginkább pótolták a nemzeti innepek, a játékok. Ezeknek célja vallásos vólt ugyan, a mennyiben az istenek tiszteletére rendeltettek; de nagy jelentőségök vólt ezeknek mint műveltségi ügy

politikai tekintetben is. Ugyanis országos s nemzeti innepek voltak ezek, s mint ilyeneken — kisebb nagyobb mértékben — megjelent az egész ország népe. Ez igen kedvező alkalom volt a többféle érdekek által elkülönzött államok népének egyesítésére, a közös eredet és nemzetiség szülte testvériesség felujítására. Ilyen nemzeti játékok voltak az isthmusi, nemeai, és olympiai. Az isthmusit Theseus alapította a Poseidon tiszteletére. Tartatott ez a korinthusi földszoroson minden harmadik évben egyszer. A nemeait a thebei had alatt alapították a Thebet ostromló királyok a Zeüs tiszteletére, s ez minden két és fél évben tartatott. A pythiai játékokat az ős mondák szerint maga Apollon alapította. Tartattak ezek Delphiben az ő tiszteletére minden ötödik évben egyszer. De mindezeknél nevezetesebb volt az olympiai, melly a Zeüs tiszteletére rendeltetett, s minden ötödik évben megtartatott. Megváltak ugyan az olympiai játékok a görög nép lehető legrégebb korában is: de utóbb félbeszakadtak, s nem előbb mint Krisztus előtt 776-ban ujittattak fel. Az olympiai játékok valóságos nemzeti innepek voltak a görögökre nézve, kik itt mint országgyűlésen seregelték össze. Maga azon körülmény, hogy Olympia tulajdonképen nem is város, hanem számos szent épületek öszvevége, s mint ilyen az öszves görög nemzet tulajdona volt, eléggé mutatja mind magának e helynek, mind az itt tartott ünnepélynek nagy fontosságát. Az egész nép polgári, vallásos, művészi és tudományos életének központja, és így országgyűlés, tudós társaság, országos műkiállítás, nemzeti museum, szóval a nemzeti dicsőség temploma volt Olympia „mellyet minden görög annyira vágyott, legalább egyszer életében látni, mint a profeta koporsóját az islam hívei, vagy a jerusalemi szent sirt a középkori buzgó keresztyének.“ Innen érthető, hogy egész Görögország dicsőítette mind azokat, kik itt bármilly tekintetben kitüntetést nyertek, és hogy a görögök előtt a földön elérhető legfőbb dicsőség s bődökság volt az olympiai olajkoszorú.

79. §. *Az athenei nép osztályzata.*

E következő osztályok voltak az athenei népnél:

1. Született polgárok — politai — kik már születésüknél fogva polgári jogokkal bírtak, a mennyiben 10 napos korukban a polgárok sorába igtattattak; 18 éves korukban pedig a felserdült ifjak — epheboi — sorába lépván, megkezdték a katonai kötelezettség szolgálatait, 20 éves korukban pedig a népgyűlésekben is részt vehettek.

2. Befogadott polgárok, — demopoiatoi — úgymint azon idegenek, kik a népgyűlésben titkos szavazat útján kaptak polgári jogot, de az ilyenek sem papi, sem archoni méltóságot nem viselhettek.

3. Zsellérek — metoikoi —. Ezek lakhattak ugyan Attikában, de fekvő jószágot nem bírhattak, a polgárokkal házasságra nem léphettek, állampolgári jogot nem gyakorolhattak, s védúr nélkül nem perlekedhettek. Egyébaránt népgyűlés végzésénél fogva ezek is nyerhettek polgári jogokat, s ilyenkor isoteleis névvel neveztettek.

4. Rabszolgák — duloi — kik nem voltak olly nyomasztó helyzetben mint a spartai helotak, s a szolgálásra vagy úgy jutottak mint hadi foglyok, vagy mint büntetésképen elítélt polgárok. Ha magokat az ilyenek a hadban kitüntették, felszabadították s a zsellérek közé soroztattak.

80. §. *Állami tisztviselők — archai —.*

Athenben tisztviselők voltak:

1. Az archonok, 9-en, kik eleintén teljes hatalommal kormányoztak, utóbb pedig hatáskörük megszorított. Első volt közülök az elnök, kinek nevéből szokott neveztetni az egyes esztendő is, s némelly innepek tartására felügyelt. A második archon királynak neveztetett azért, mert ő végezte azon áldozati foglalatosságokat, melyeket régen a királyok teljesítettek. A harmadik neve katonai parancsnok volt, — polemarchos — ki a zsellérek felett bíraskodott, s a hadban elesetteket eltemettette. A többi archonok közösen neveztettek törvényügyelőknek — thesmothetai — kik részint a büntető törvényszékek elnökei

voltak, részint a hivatalokra való választást vagy sorshuzást intézték, s a népgyűlést vezették. Az archonok adómentesek voltak s koszorút viseltek, s ha hivatalokat jól végeztek, az Areiópagusba felvételtek.

2. Törvényszerzők, — nomothetai — kikre bizta a nép a törvényjavaslatoknak előleges megvitatását, s azokról véleményadást. Ezeknek száma nem volt meghatározva.

3. Törvényörök — nomophülakes — kik a népgyűlésen az elnök mellett ültek, s arra vigyáztak, hogy a törvények szerkesztésében s kihirdetésében csalás ne történjék.

4. A tizenegyek, kik a rendőri vétségekre vigyáztak, a büntetések végrehajtására felügyeltek, sőt némelly világos és kisebb fontosságú bűntényekben ítélhettek is. Minden pylae-ből választatott egy ilyen, s a 11-ik tollvivő volt — grammateüs.

5. A pylaek elnökei, és a községi s állami adószedők.

81. §. *A görögök műveltsége. Általános észrevételek.*

Az egész ó világban nem volt a görögökhöz hasonlítható nép műveltségi tekintetben. E nemzet szellemi műveltségének kifejtésére több ok munkált össze. Ilyenek voltak: az ország fekvése, az idegen népekkel tengeren üzött élénk kereskedési forgalma, és a mi ennél fontosabb, a népnek költészetre, s általában a műveltségre való természetes hajlama. De nagy befolyást gyakorolt erre a vallás is, melyet bár idegen népektől kölcsönöztek, de saját nemzeti viszonyaik s a költészetre való természetes hajlamukhoz képest úgy átalakítottak, hogy e vallás a szó teljes értelmében görög és költészeti lett. E vallás igen szorosan összefügg a nemzetnek szellemi polgári kifejlődésével, s egész életével, s igen sokat tett mind a költészet és művészet, mind általában a nemzeti műveltség emelkedésére. Ugyanis bőv anyagot nyújtott a költészetre. Továbbá a templomok az isteneknek öntött vagy faragott szobraival ékesítettvén fel, a művészet

templomaivá is lettek. De sokkal gyakorlatibb haszna is volt a görög vallásnak a nemzet mívelésére, mert nevelte a művészet s tudományok becsét, midőn azoknak minden ágát valamelyik istentől eredettnak tanította s ez által mintegy megszentelte, mint szintén a földmívelést és a polgárosult élet más foglalkozásait is.

De sokat tettek a görög nemzet kimívelésére az olympiai játékok is az által, hogy itt olvasták fel a költők és más írók jeles műveiket, s az itteni elősmerés szolgált azoknak legnagyobb jutalomul s ösztönül. Itt állítottak fel a legszebb művészeti remek, részint az istenek tisztelőtére, részint pedig azért, hogy, midőn ez volt a művészek legfőbb dicsősége, itt nemesítsék ízlésöket a többi művészek, s innen vegyenek példányt az utánozásra. — De legfontosabb előmozdítója volt a görög míveltségnek a politikai szabadság s az egyes államok szabad szerkezete, nem csak azért, mert minden polgár szabadon követhette természeti hajlamait, s választhatott olyan életpályát, millyenhez kedve volt; hanem sokkal inkább azért, mert ez lehetségessé tette a gondolatok szabad közlését, akár szóval, akár más eszközök által. Az egyes államokban tartatni szokott népgyűlések pedig sokat tettek a szónoklat kifejlésére s virágozására. Fordultak ugyan elő a gondolatközlés szabadságát illetőleg egyes kivételek, mint az Anaxagoras és Sokrates példái mutatják: de ezen esetek csak kivételesek voltak mindaddig, míg a görög államok szabadok maradtak. — Ezen okokból magyarázható ki, hogy a görög nép olly óriás magasságban állott a világ minden más népei felett; hogy a költészet, művészet s tudomány s általában az irodalom számos ágaiban olly remek műveket alkotott, mellyek a máii művelt világban s az irodalom remekei gyanánt tekintetnek.

82. §. *Irodalom, költészet.*

Az irodalom minden más nemei közt a költészet fejlett ki legelőbb a görögök között, még pedig ennek az a faja, melly rendesen epos-nak hivatik. Rendesen a vak Homeros tartatik legrégebb költőnek, s neki tulajdonittatik

az Ilias és Odyssea, mellyek közül amabban a trójai háború végeseményei, ebben pedig a Trojaból hazatérő Odysseus hosszas bújdosása s ez alatt kiállott szenvedései és kalandjai énekeltetnek meg. De Homerosnak sem koráról sem születéshelyéről nem vóltak tisztában magoka régi görögök sem, annyira, hogy hét város követelte magának e dicsőséget, a nagy költőnek szülővárosa lehetni, melly dicsőség azonban — sok valószínűséggel — Smyrnat illeti. A Homer életideje Krisztus előtt a X-dik század végére, s a IX-dik elejére esik. Magok a görögök rendszeren Homernak tulajdonították a fentebbi költeményeket, s nemzeti kincsöknek tekintették azokat, mint a költészetnek — még a máj világban is felül nem múlt — remekeit, és mint olyanokat, mellyek a görög nép vallásos és polgári életének szép s hű kinyomata. Épen azért több századokon át tanulták s szavalták azokat, a rhapsod-ok, s utóbb általában a görög ifjak, mint a mellyek által hon-szeretetre és vitézségre buzdítottak. Azonban az ujabb időkben megingattatott a Homer felöli közhiedelem azon ellenvetésnél fogva, hogy a Homer korában még ösmertelen vólt a betűírás a görögök között, s az a vélemény merült fel, hogy már Homer előtt divatozott Joniában a hősöknek szájról szájra átplántált énekek általi dicsőítése, s ezeket mintegy öszveszedve énekelte Homer, de nem írta, s a teljes öszveszedés és megírás csak későbbben úgymint a Pisistratus korában történt. De bár alaposan kétségbe hozható vólna is a Homer nevét viselő költeményeknek valósággal Homertól íratása: több mint valószínű sőt szinte kétségtelen, hogy csakugyan ösmerték már a görögök a Homer korában a betűírást. Ugyanis ha Mózes megösmarkedhetett a betűírással e közhiedelem szerint phoeniciai találmánnyal Egyiptomban: nincs és nem lehet ok azt tenni fel, hogy annyi idő alatt, mint a mennyi elfolyt Mózesből Homerosig, meg ne ösmarkedhettek vólna azzal a görögök is, még azon esetben is, ha a Kadmus telepítvénye csakugyan költemény, és ha ezen eltanulás csak a későbbi közlekedés által történhetett (lásd 26. §.).

Homer után is folytatták némelly költők a hőskor

más eseményeinek például a thebei hadnak megéneklését, de ezek munkáiból igen keveset, csak töredékeket bir a mostani kor. Nevezetesebbek ezeknél az úgynevezett tanköltemények, mellyek már nem annyira költői, mint komoly tárgyúak, s valószínűleg csak azért nyertek költemény alakot, hogy annál kedvesebben fogadtassanak. — Homer után mintegy 100 évvel virágzott ezen költészeti iskola Boeotiában. Legkitünőbb e nemben Hesiod, ki több munkáin kívül egy Theogonia cziműben az istenek származását adta elő. Egyéb művei részint komor életnézeteket tartalmaznak, részint a polgári életet illető szabályokat adnak.

A hős és tanköltemények után az úgynevezett lantos költemények jöttek divatba. Ugyanis a királyok vagy tyrannusok udvarainál nagyon vig élet folyt, s az udvartartásnak szinte múlhatatlan kellékei voltak az énekek, mellyek, minthogy többnyire zene — lant — kíséretében adattak elő, lantos költemény nevet nyertek. Ezeknek tárgyai többfélék voltak, nevezetesen némelylek az élet örömeinek gyors élvezésére serkentették kortársaikat, minthogy különben is múlandó az élet; mások pedig épen ezen múlandóság vagy más kellemetlenségek feletti bánatukat öntötték ki költeményeikben, s az ilyen tárgyúak elegiaknak neveztetek. A lantos költemények számos írói közt első helyen áll a teos-i Anakreon, ki Krisztus előtt 474-ben halt meg; az elegiacus költők közt pedig a kolophoni Mimnermos és a keosi Simonides tűntek ki leginkább. Sokkal nevezetesebb volt a görögöknél az oda költészet, mellyben már a tökéletességig emelkedtek. Legkitünőbbek voltak e nemben a lesbosi Saphpho, a mitylenei Alkaios, Simonides és kivált a thebei Pindaros. A satyraírók közt Archilochus, a meseírók közt a phrygiai Aesop (580), az epigrammköltők közt Theognis tűntek ki. A lantos költészettel egybeköttetésben állott a zene és táncz is, a mennyiben egyébűtt is ugyan, de gyakran az istenek tiszteletére tartott innepeken rendszeren zene és táncz kíséretében adattak elő az énekek.

A dramai költészet is görög találmány. E nemben

az athenei Thespis, Solon kortársa tette az első kísérletet, midőn a Bachus tiszteletére rendezett karénekhez olyan egyént is alkalmazott, ki a Bachusra vonatkozó mythosokból nem énekkel hanem előszóval szavalt el valamit. Ő volt az első ki az effélék előadására rostélyzattal körülvett deszkaemelyényt vagy szinpadot használt. A Thespis által megkezdett úton tovább haladt kortársa Phrynichos, a mennyiben ő már nem csak az istenekre vonatkozó mythost, hanem a történetből is szavaltatott például: Miletus pusztulását. Még tovább ment az athenei Aeschilos (525—456) midőn már párbeszédet is alkotott. Aeschilosnak számos dramai művein, mellyek közül csak kevés maradt meg, azon dicsőség érzete vonúl át, melly lelkesítette a görögöket a persa háborúban, mellyekben ő maga is részt vett ifjú napjaiban. Ezen kívül merész gondolatok, magas költői szárnyalás és innepélyes emelkedett nyelv jellemzi azokat, s épen e miatt gyakran érthetetlenek is. Még inkább kifejtette sőt a tökéletesség tetőpontjára emelte a dramai költészetet a kolonosi Sophokles, ki Aeschilosnál valamivel később, úgymint 496—405 élt. Ő már három dramai személyt alkalmazott, s az ő darabjain már nem a persa hadak alatti nemzeti dicsőség, hanem a Perikles korabeli demokratiai szellem s vig társadalmi élet mutatkozik. És bár nincs is meg bennök az Aeschilos műveit jellemző nagyszerűség, de több ideális szépség s harmonikus egység s annál tökéletesebb jellemfestés, mellyben őt még az új kor dramaírói sem múlták felül. Végre dramai cselekmény s ezeknek tökéletes okadatolása jellemzik a Sophokles műveit. Állítólagosan több mint 100 dramát írt ugyan, de ezekből nem maradt több az utókorra 7-nél. Sophokles korában élt Euripides is, ki bár különben jeles dramaköltő volt is, de művei a Sophokleséivel nem versenyezhetnek. Utána még nagyobb hanyatlásnak indult a dramai költészet.

De a dramairodalom hanyatlásakor már egy új neme állott elő a szinköltészetnek, úgymint a vigjáték (comoedia). A vigjáték, mellynek hazája Megara volt, kezdetben a Bachus tiszteletére szentelt játékok közé

vegyített gúnyversek elszavalásában állt, utóbb pedig sokkal határozottabb irányt vett. Nevezetesen a társadalmi élet fonákságai, s a főbb tisztviselők visszaélései vagy gyengéseinek nevetségessé tételét vagy osztorozását tűzte ki célul. És ez a demokratiai szabadság mellett oly korlátlanul történhetett, hogy még az élő tekintélyesebb egyének is saját nevök alatt vitettek szinpadra, s az ilyen darabokat a nép kedvesen fogadta. A legrégebbi vigjátékírók voltak a kos-i születésű Epicharmos Syrakusban (470) és valamivel későbbben Sophron és Krates. Határozottabb alakot pedig Kratinos, Pherekrates és Eupolis adtak e költeményfajknak. Mint a dramát Sophokles, úgy a vigjátékot Aristophanes (460—388) juttatta tökéletességre. Azonban midőn a peloponnesi hadak után kisebb nagyobb mértékben korlátolva lett a demokratiai szabadság, lassanként eltűnt a vigjátékokból is az előbbi merészség, s egy úgynevezhető középkor állt be. Végre pedig egészen a magán élet viszonyaira szorítkoztak a vigjátékírók, s csak költött személyeket szerepeltettek.

84. §. Szónoklat és szépművészetek.

A szónokok közül nevezetesekek voltak ugyan mind azon kitűnő polgárok, kik a persa és peloponnesusi hadak alatt polgártársaik élén állva, akár a polgári akár a hadi ügyeket vezették, mint például Themistokles, Alcibiades: de legkitűnőbb volt Perikles, kinek ékesszólása ellenállhatatlannak, s a Zeüs menydörgéséhez hasonlónak tartatott, ki épen ezért Olympiosnak is neveztetett. A Perikles előtti szónokok még nem képeztettek kiválólag az ékesszólásra, hanem csak a természet ajándékainak, s általános képzettségöknek eredménye volt náluk a szónoki képesség. De az a meglepő hatás, mellyet Perikles tanusított szónoklataiban, arra ösztönzött egyeseket, hogy szónoki iskolákat állítsanak. És ezen iskolákat szorgalmasan látogatták az ifjak közül mindazok, kik nyilvános életre vagy hivatalos pályára készültek, annyival is inkább, mert csak így várhattak polgártársaik felett kitüntetést. A peloponnesi had

alatt és után létrejött szónoki iskolák közt legnevezetesebb volt az Isokratesi (436—338), mert ebből kerültek ki a görög nemzet leginnepeltebb szónokai, úgymint Demosthenes és Aeschines. Demosthenesnek többféle remek beszédei közül legnevezetesebbek az úgynevezett philippikák, melyekben a macedoniai Filep elleni függetlenségi harczra buzdította polgártársait. Demosthenes vetélytársa s politikai ellenfele volt Aeschines, mint a ki a Filep pártján állott. Midőn egyszer az athenei senatus aranykoszorúval jutalmazta meg Demosthenesnek a haza körüli számos érdemeit, e határozat megsemmisítésére törekedett Aeschines, s e tárgyban tartott szónoklata minden más beszédei közt legnevezetesebb. De célját nem érven el, elhagyta Athenét és Görögországot s Rhodusba költözött, hol szónoki iskolát alapított. A nemzeti önállósággal együtt hanyatlásnak indult s kihalt az ékesszólás is.

A szép művészetekben is magas tökélyre emelkedtek a görögök, annyira, hogy a később naggyá lett romai birodalom minden legjelesebb építményei görög művek voltak, s az általok öntött vagy faragott szobrok közül azok, melyek az idők viszontagságai után a mi korunkig megmaradtak, mái napig is a művészet remekei gyanánt tekintetnek, s az új kor művészeinek mintául szolgálnak. A szobrászok közül nevezetes Praxiteles, Skopas, Lysippus, de kivált Phidias, Perikles kortársa, kinek művei voltak Athennek legpompásabb épületei s művészi szobrai. A festészet későbben kezdett divatozni, s soha sem is emelkedett olly magas tökélyre, mint a szobrászat. De azért e nemben is voltak jelesek, mint Zeüxis, Parrhasius és kivált Apelles. A zene a költészettel együtt fejlődött s azzal karöltve járt.

84. §. *Philosophia és más tudományok.*

A bölcsészetet vagy philosophiat is a görögök alkották, ők vizsgálódván először elvontan az Istenről, emberről s a világról. Közönségesen a bölcsek közé számítják ugyan a Solon korában élt úgynevezett hét bölcsét, mint az athenei Solont, a miletusi Thalest, a mitylenei Pittakost,

a rhodusi Kleobulust, a korinthusi Periandert, a spartai Chilont és a priénei Biast, de ezek nem foglalkoztak mindnyájan a philosophia szokott tárgyaival, hanem inkább csak egyes erkölcsi életbölcseési vagy politikai elveik s jeles mondataikról lettek híresekké. Az első bölceleti rendszer hazája Jonia, alkotója pedig Thales volt. Ő a világ eredetéről s természetéről vizsgálódván a vizet tartotta a mindenség ős forrásának, s hitt egy éltető lelket, melly annak lételt és munkásságot adott. Thales és tanítványai alkották az úgynevezett jon-philosophiai-iskolát. Tanítványai az ő nyomdokait követték, habár némelly részletekben eltértek is az ő értelmétől. Követői voltak Anaximander, és és Anaximenes, de már ez utóbbi a léget tartotta a mindenség ős forrásának. Még inkább eltért a Thales nézeteitől s magasabbra emelkedett a Perikles kortársa Anaxagoras. Ez már tanította a lélek halhatatlanságát is. De kor és polgártársai az atheneiek annyira nem tudták őt felfogni, s annyira megbotránkoztak értelmének a köz vallásos nézetektől eltérésén, hogy istentagadónak nevezték, már csak azért is, mert azt merte állítani, hogy a nap nagyobb mint Peloponnesus. Honfijai gyűlölségétől féltében, önkényes száműzésbe ment.

Egy másik philosophiai iskolát alapított a samosi Pythagoras (született 584-ben). Ez elhagyván hazáját az ottani tyrannus Polykrates miatt, Nagy Görögországba, Krotonba tette át lakását. Ő is a Thales iskolájában képezte ki magát, de nagyon messze eltért mesterétől. Ő az erkölcsiséget tette az általa alapított felekezet kapcsává, s közös törvényévé. A mi tudományát illeti, ő is tanította a lélek halhatatlanságát, de az Istenről s világróli fogalmai nagyon homályosak. Harmonikus egységet hitt és tanított a világrendszerben, s ezen egységet a zenében és számokban igyekezett felfoghatóvá tenni, s épen ezért sokat tett az ő felekezete a zene és mathematicai tudományok fejlesztésére. Egész rendszerén bizonyos mysticismus ömlik el. Követői két osztályt képeztek, egyikhez tartoztak azok kik a tudományok titkaiba teljesen beavattattak, (esotericusok), másikkhoz pedig azok, kikkel csak aze lö-

készületi ismeretek közöltettek (exotericusok). Maga Pythagoras rendkívüli tiszteletben részesült követői előtt, s ő nevezte magát először bölcséletkedvelőnek — philosophus. — Tudományának nagy hatása lett nem csak Krotonban, hanem az egész görög Italiában is.

A Pythagoras iskolájából támadt — ugyancsak alsó Italiában — egy másik, úgymint az eleai, mellynek alapítója a kolophoni Xenophanes volt (536). Ennek értelme lényegesen különbözött az eddigi philosophiai rendszerektől, a mennyiben egynek hitte az Istent a világgal, s ő volt a mindenség-istenítés alapítója — pantheismus —.

Xenophanes után hanyatlásnak indult a philosophia, a mennyiben a Sophisták által árúczikké aljasított. De nem sokára ujja szülte azt a nagy Sokrates (lásd 48. §.) Sokrates nem alkotott külön philosophiai iskolát, hanem szabad utat hagyott követői vizsgálódásának és meggyőződésének. Épen ezért egymással nagyon ellenkező iskolák alakultak tanítványaiból, például az Aristippusé, ki az érzéki gyönyöröket magasztalta; az Antisthenesé, ki függetlenségre s a lehetőleg kevéssel megelégedésre buzdította polgártársait. Ez utóbbi felekezet tagjai Cynicusoknak nevezettek, s ebbőlvaló volt a híres Diogenés is. A Sokrates tanítványai s követői közül legmagasabbra emelkedtek, Plato és Aristoteles. Plato (430—348) fényes tehetséggel és széles tudományos esmeretekkel birt, s erkölcsi tekintetben méltó tanítványa volt Sokratesnek. Túlemelkedvén a mindennapiasság körén, az eszményi megvalósítására törekedett. Illy szellem lengi át a polgári társaságról írt művét, politikáját is. Előadását költői fenség és tudományos mélység jellemzi. A Plato iskolája Academicának nevezett azon helytől, hol leggyakrabban tanított. A Plato tanítványa volt Aristoteles, ki bár hasonlóképen mély tudományossággal birt is, mint mestere, de előadásában nála egyszerűbb volt. Ő már egymástól elkülönítve tárgyalta a philosophia különböző részeit, s ő volt különösen a logicanak vagy gondolkodástannak alkotója. Minthogy Aristoteles rendszeren járkálva tanított, tanítványi peripateticusoknak nevezettek.

Plato és Aristoteles után még többnemű philosophiai secták jöttek létre, mellyek közül nevezetesebbek: az Epikurosé, ki az érzéki örömben keresett minden böl-
dogságot; és a stoicusoké, mellyet a cyprusi Zeno alapított Atheneben. Ez onnan vette nevét, hogy Zeno rendszeren egy bizonyos csarnokban (stoa) tanított. E felekezet értelme leginkább abban állt, hogy nem kell gondolni a világgal és az emberekkel, magában és lelkiösmeretében keressen kiki nyugodalmat. Végre a skepticusoké. Ezt a Nagy Sándor kortársa az elisi Pyrrho, a Demokritos tanítványa alapította. E felekezet onnan vette nevét, hogy kétségbe hozott minden ismeretet, s az általános kételkedést tette törvénynyé.

A mér- és természettant sokáig, szinte az Aristoteles koráig együve foglalták a görögök a philosophiával, s épen ezért tehettek bennök szembetűnő előmenetelt. E nembeli ismereteiket közvetlenül a keletiektől kölcsönözték, mint szintén a csillagászati tudományukat is. Egyébaránt egyes philosophusok azon korhoz képest, ezekben is szép sikert mutattak, így például Thales előre megjövendölt egy napfogyatkozást. A mértannak Aristoteles által történt tökéletesítettése jótékonyan hatott a csillagászatra is. Az orvosi tudomány előhaladását sokáig gátolta az a körülmény, hogy az emberi test felbonczolása tilalmas volt, továbbá a természettudományokbani járatlanság, és az orvoslást gyakorlók titkolódzásai. Hippokrates volt első a görögök közt, ki rendszeres tudományos vizsgálódás tárgyává tette az orvosi tudományt.

A történelem alkotója a halicarnassusi Herodot volt, (484—440). Nagyszerű útazásaiban, midőn t. i. Macedoniat, Thraciat, Asia nagy részét, s Egyiptomot bejárta, sok történeti adatot gyűjtögetett azon országok régi állapotára felől. Hazatérvén, Samost választotta lakhelyévé s itt írta meg a keleti népek ismertetésén kívül a persa háborúk történetét. Midőn e művét az olympiai játékon felolvasta, az ő példáján kedvelte meg a történetírást Thukydides (470—430 vagy 420) ki mesterét hamar túlszárnyalta. Ennek a Herodoténál jelesebb művei a pe-

loponnesusi had 21 elsőbb évének eseményeit tárgyalják. E félbenhagyott munkát bevégezte Xenophon. Ugyancsak Xenophon írta meg az Asiaból visszatérő 10,000-nyi görög sereg hazajövetelének történeteit Anabasis című munkájában és a Cyrus életrajzát is.

Ezeknél már kisebb becsűek a Ktesias művei, melyekben Persia és India történetei tárgyalatnak. A görög függetlenséggel együtt a történetírás is hanyatlásnak indult.

VI. FEJEZET.

A macedoniai birodalom Nagy Sándor után.

85. §. *Sándor birodalma feloszlása s az új Macedonia.*

Sándor nejének Roxane-nek férje halála után született egy posthumus fija Aegeus Sándor. Ez, és a Sándor mostoha testvére a féleszü Arrhidaeus Filep tekintettek Macedonia uralkodóinak, kiknek nevében Sándor kitünőbb vezéreire, úgymint Perdikkasra, Antipaterre és ennek fijára Cassanderre, Ptolemaeus, Seleucus, Lysimachus, Antigonusra és ennek vitéz fijára a városódító (Poliorcetes) Demeterre s Eumenesre bízott az egyes tartományok kormányzása. A trónörökös helytartójává, s az egész birodalomnak központi főkormányzójává Perdikkast tették a többi vezérek, kit haldokló uroknak különös bizalmánál fogva e méltóságra leginkább érdemesnek hittek. De a tartományokban kormányzó vezérek, miután megosztottak, csak névben s névben is alig ösmerték el az Aegeus Sándor királyságát, s a Perdikkas központi kormányát; sőt korlátlan uraknak tekintették magokat s csak tartományaik nevelése után láttak. E miatt egymással viszályokba, s nem sokára véres harczokba is keveredtek. E viszályok alatt Perdikkas szigorúan akarván kezelni a központi kormányt, szigorúsága kegyetlenségbe ment által, melly kegyetlenség miatt már 321-ben megöletett. Követte őt a helytartóságban Antipater, de ez is hamar elhalt 319-ben. Azonban halála előtt nem saját fiára Cassanderre, hanem meghitt barátjára Polysperchonra hagyta méltóságát, s ez által ennek sok bajt és kedvetlenséget,

a királyi családnak pedig pusztulást eszközölt. Ugyanis Cassander hadat indított Polysperchon ellen, s midőn a Sándor anyja Olympias is Polysperchon mellett nyilatkozott, mind Olympias, mind annak csaknem egész családját kivégeztette Kr. e. 315-ben. Antigonusnak Kisasia jutott, mellyet midőn önállólag kezdett kormányozni, ellene küldte Polysperchon a hajdani urokhoz egyedül hű Eumenest: de szerencsétlenül, mert ez, vitéz harcz után 314-ben megöletett, s Antigonus diadalmaskodván, magát teljesen önállóvá tette. E győzelem után még többre vágyott Antigonus, s most már a Babylonban kormányzó Seleucus ellen fordult, s ezt úgy megrémítette, hogy saját országát odahagyván, Ptolemaeushoz Egyiptomba futott, s itt szövetségre léptek egymás kölcsönös védelmezésére. Az innen támadt újabb háborúban meggyőzték az Antigonus fíját Poliorcetes Demetert Mediában, Gaza mellett 313-ban. Később a macedoni Cassander és a thraciai Lysimachus is hozzájuk járúlván, visszatették Seleucust Babylon kormányára 311. Mind e mellett is megtartotta Antigonus részint saját, részint fija Poliorcetes Demeter vitézsége által szerzett tekintélyét és kisasiai birtokait azon békében, mellyet 310-ben kötöttek a vezérek egymással, melly békét azonban, még ekkor, csak mint az Aegeus Sándor vezértisztjei írtak alá. De az egymás-iránti bizalmatlanság, továbbá a szinleg szabadnak hagyott Görögországra való vágy, s azon körülmény, hogy az Antigonus fija Demeter nyerte meg a görögök hajlamát, új hadra ösztönözte a többi vezéreket Antigonus és fija Demeter ellen. Phrygiában Ipsusnál történt az ütközet 300, mellyben az öreg Antigonus elesett és fija elszaladt, hogy mentse meg legalább görög birtokait. Ekkor a győztes vezérek megosztottak az Antigonus birtokain is, s most már a Nagy Sándor birodalmából ezen országok állottak elő:

Thracia, melly a Lysimachusé maradt s most Kisasia nyugoti részével gyarapodott;

Macedonia és Görögország, melly a Cassanderé,

Syria, melly a Seleucus Nikatoré lett; továbbá

Egyiptom, melly legtovább fenállott; végre némelly kisasiai apróbb országok.

Cassander után egymást érték Macedoniában a trónvillongások, mert az ő két fija hamar kiűzetvén és meggyilkoltatván, Poliorcetes Demeter lett király s birta 7 évig Macedoniat és Görögországot. De midőn Asia meghódítására hadat indított, az epirusi Pyrrhus elfoglalta tőle Macedoniat. Asiában is szerencsétlen lett, mert az egyesült Ptolemaeus és Seleucus által megveretvén és elfogatván, a Seleucus börtönében halt el. De a Lysimachus uralkodása sem tartott sokáig, mert háborút indított ellene az asiai Seleucus. E hadban elesett Lysimachus, s midőn a győzelmes Seleucus birtokába akarta venni Thraciat és Macedoniat, ő maga is meggyilkoltatott, az egyiptomi Ptolemaeus Ceraunus által, kire szállottak az egyesült thraciai és macedoniai királyságok. De az illy aljas módon szerzett királyiszekben ő sem ülhetett sokáig, mert elesett a gallusok elleni hadban, kik ekkor Brennus alatt Macedoniába betörték, s kiken utóbb Sothenes macedoni vezér győzelmet aratott. Ezen zavarok után Antigonus Gonatas jutott királyságra, ki a Poliorcetes Demeter fija s az Antipater veje volt. Ő Görögországban nyugalomban nézte a Macedoniában egymást felváltó véres jeleneteket, s mint szabadító lépvén fel Kr. e. 277 királylyá lett. Az ő halála után II Demeter, II Antigonus és III Filep következtek. III Filep eszélyes és olyan ember volt, ki sok tekintetben hasonlított egykori elődéhez II Filephez. De bár Görögország ekkori helyzetét ügyesen felhasználta is arra, hogy ott ismét megalapítsa hatalmát: mégsem menthette meg országát azon veszélytől, melly azt a hódító Roma által érte s a kynoskephalei csatában Kr. e. 199 elveszett Macedonia függetlensége. A III Filep fija Perseus volt Macedonianak utolsó királya, mert midőn ő az apja szerencsétlenségének helyrehozására új hadat indított (l. 109. §.), Pydna mellett végkép megveretvén, országa romai provinciává lett K. e. 167.

86. §. Görögország újra éledése.

Ámbár mind Filep mind Nagy Sándor a lehetőleg engedékenyen bántak is a görögökkel, meghagyván nálok a szabadság nevét s az egyes államoknál a régi szerkezetet : mégis érezték a görögök helyzetöknek szégyenítő és terhes voltát s nem mondtak le a reménységről magokat felszabadítani. Mindjárt akkor, midőn Sándor Persia elleni hadjáratra indult, egyetértésbe tették magokat a görögök s kivált a spartaiak a persa királylyal. Sparta helyzete e tekintetben kedvezőbb volt mint a többi államok : ugyanis ez mint Filepnek úgy Sándornak is megtagadta az engedelmességet, s egy katonát sem adott a persa hadjáratra s így egész erőt fordíthatott II Agis király Sándornak Európában hagyott helytartója Antipater ellen. De felkelésének kívánt haszna nem lett, mert mindjárt a harc kezdetén meggyőzetett Megalopolisnál 329-ben.

De bár ekként meghíúsult is Spartanak a macedoni uralom lerázására czélzó vállalata : mégis volt ennek annyi haszna, hogy élesztette a különben is meglevő szabadság-vágyat. Naponként észrevehetőbb jelenségekben mutatkozott a népnek Macedonia iránti gyűlölete, annyira, hogy maga Sándor is jónak látta e tekintetben némi változást okozni. Erre nézve megrendelte mind azon száműzöttek hazabocsátását, kik a politikai pártküzdelmek áldozataiként bújdostak ki. Ezek visszatérvén, erősítették az aristokratiai vagyis macedoni pártot. Azonban midőn megérkezett a Sándor halálának hire, kítörésre jutott a lelkesedés és az ingerültség, annyival is inkább, minthogy a jelesebb népszónokok, köztük Demosthenes, mindent elkövettek e hangulat fentartása és erősítésére. Olly általánossá vált a lelkesedés, hogy, Spartat, Achaiat, Argost és a macedoni őrsegtől megszállva tartott helyeket kivéve, az egész ország népe egyesült a szent háborúra. Még nagyobb volt a nemzeti öröm és lelkesedés, midőn kezdetben a lehető legfényesebb siker koszorúzta törekvéseiket. Ugyanis a szövetségi vezér a jeles Leosthenes fényes győzelmet aratott Antipateren Thessaliában La-

mianál Kr. e. 322, s a megvert helytartó kénytelennek látta magát az erős vár falai közt keresni menedéket. Hiában hívta segítségül Asiaból Leonnatust, mert ezt is hasonló sors érte, s úgy látszott, hogy visszatérnek a régi szép idők. De a nemzeti öröm nem tartott sokáig, mert ez utóbbi győzelem a derék fővezérnek Leosthenesnek életébe került, s midőn az új vezér Antiphilos Lamia várát ostrom alá fogta, segedelmet kapott Antipater Kraterostól, s kettős támadást intézvén az ostromlók ellen rajtok győzelmet aratott, s az újra éledt nemzeti szabadság és önállóságnak véget vetett 322. A győzelmes Antipater leginkább az által biztosította Macedonianak Görögország feletti hatalmát, hogy a szövetséget feloszlatta, a demokratiai kormányforma helyébe aristokratiai állított, s a fontosabb városokba macedoni őrseréget raktott s követelte Demosthenesnek és a többi népszónokoknak kiadatását. Az így átalakított kormány élére Atheneben a nemeslelkű Phokion állott, ki, a mostani viszonyok mellett, csak a macedoni hatalomban megnyugvás által vélvén elháríthatni hazájáról a végveszedelmet engedelmeskedett. Demosthenes pedig Athenből kibújdosván, hogy üldöző ellenségeinek kezébe ne kerüljön, méreggel végezte ki magát.

Míg Antipater élt, bár nem szabadságban, de mégis nyugalomban maradt Görögország. De azon zavarok, melyek az ő halála után támadtak Macedoniában, kihatottak Görögországra is. Nevezetesen Polysperchon, hogy a Cassander pártjától elvonja a görögöket, eltörölte az Antipater által rendelt aristokratiai kormányformát s a demokratiai visszaállította 317-ben. E változás nagy izgatottságok közt jött létre egyébült is ugyan, de leginkább Atheneben, annyira, hogy a nemeslelkű Phokion is a nép bosszújának áldozatává lett. De ezen állapot sem tartott sokáig, mert midőn Cassander megbuktatta Polysperchont, ismét vissza állította az aristokratiai kormányrendszert s Atheneben a phaleraei Demetert állította a kormány élére, kinek 10 évi kormányzása alatt bódogabb volt Athene, mint bármikor a szabadság korában, épen ezért 300 oszlopot állított neki a hizelgő nép. Majd a 310-ik évi béke után

vetekedve vágytak a macedoni vezérek a görög nép szeretetére; mindenik meg akarta azt szabadítani, de csak azért, hogy rajta ő uralkodhassék. E tekintetben Poliorcetes Demeter lett legszerencsésebb, neki sikerült az athenei népet a phaleraí Demeter ellen annyira tüzelni, hogy ezt elkergette 307. Mégis, midőn az ipsusi ütközetben lett megveretése után, hív görögjeihez akart menekülni, bezárták az atheneiek előtte a kaput, s kénytelen vólt ostrommal venni meg a várost. Ezután meghódolt Macedonianak egész Görögország, s az egyes államok aristokratikus köztársasági szerkezetet kaptak, vagy pedig Macedoniatól függő tyrannusok alatt állottak. Ezen állapot tartott az Antigonus Gonnatas koráig.

87. §. *Az achaiái s aetoliai szövetség.*

Még a szabadság korában, sőt a legrégibb időkben is vólt némelly achaiái és aetoliai államok közt bizonyos szövetség, melly szerint fontosabb ügyeiket köz megállapodás szerint intézték. De ezen szövetségek kevés jelentőséggel bírtak a kül és belharczok alatti hegemonia mellett; a macedoni uraság alatt pedig minden fontosságukat elvesztették. Most midőn Macedonia hatalma mindig alább szállott a folytonos trónvillongások miatt, szorosabb szövetségre lépett egymással négy achaiái város ú. m. Dyme, Patrae, Tritaca és Pherae 285-ben; s e szövetség célja a Macedoniatól függetlenség kivívása vólt. Mintegy 5 évvel ezután 280-ban felujtattott az aetoliai városok szövetsége is, s épen e szövetség vólt egyik fő tényező azon győzelemben, mellyet Sosthenes macedoni vezér aratott a Görögországba betört gallusokon 279-ben. Az achaiái szövetség pedig semmi nevezetes eredményt nem mutathatott fel mind addig, midőn 250-ben Sikyonnak egy derék polgára Aratos kiűzvén szülő városából az akkori tyrannust, hazáját az achaiái városszövetséghez állásra bírta. E nemeslelkű és derék hazafi nagy fontosságot szerzett az achaiái szövetségnek, midőn kiűzvén Korinthusból a macedoni ősereget, mind magát e nagy fontosságú várost, mind Megarat Troezent több másokkal együtt, sőt Athenet is a szövetséghez állásra bírta, s re-

ményt nyújtott a nemzeti szabadság és függetlenség visszaszerzésére. Az így ujonnan szervezett „achaiai szövetség” volt az utolsó életrevaló s erőteljes hajtás Görögország szabadságfájának gyökerén“ s fájdalom! ez sem teremhetett kivánt gyümölcsöket. Ugyanis az aetoliai szövetség, melly a gallusok ellen szerzett érdemében büszkélkedett, irigy szemmel nézte ennek általában ugyan egész Görögország, de kivált a peloponnesusi államok előtt szerzett tekintélyét. Még inkább bántotta az achaiai szövetség emelkedése Spartat, melly úgy volt meggyőződve, hogy ha csakugyan van Peloponnesusban vagy Görögországban valahol hegemonia, az nem illethet mást mint őtet. Végre Macedonia is mindent elkövetett, hogy meggátolhassa akár egyes szövetségeknek akár az egész országnak elhatalmasodását, s e szándékában, mint hajdan, úgy most is magok a görögök által segítettett.

Mig ekként a két szövetség és Sparta naponként ellenségesebb szemekkel méregették egymást, az alatt Spartában olly esemény adta magát elő, melly a dolog kifejlését s Görögország függetlenségének enyészését nagyon siettette. Nevezetesen III Agis spartai király (242—237) vissza akarván szerezni hazájának régi tekintélyét s most közelebb az achaiai államok feletti hegemoniát, fájdalommal látta, mennyire nem alkalmas többé a spartai nép nagydolgokra. Ugyanis teljesen felbomlott a birtokegyenlőség; néhány aristokrata családnál halmoztatván össze minden birtok, a többiek szegénységben sínlődtek. Ezzel együtt feledésbe mentek Lykurgosnak úgyszólván minden törvényei, a fényűzés és élvezetvágy minden hazafi érzelmet elfojtott; s a mi a politikai viszonyokat illeti, az ephorusok korlátlanul zsarnokoskodtak a népen és királyon. E bajokon úgy akart Agis király segíteni, hogy vissza akarta állítani a Lykurgos intézkedéseit, és, minthogy ezt leginkább ellenezték az ephorusok, el akarta törölni ezeknek hatalmát. És bár az ifjúságot sikerült is néki részére megnyerni: „de az idősebbek úgy megrémültek a Lykurgos nevének hallására is, mint szökött rabszolgák, kiket uraikhoz visszavivéssel

fenyegetnek, s így Agis királynak vesztére törték.“ Kivánt alkalmat nyújtott az Agis ellenségeinek a gyűlölt ujtás meggátolására egy szerencsétlen had, melyet a király az achaiai szövetség ellen folytatott, és minthogy királytársa II Leonidas is ellensége volt, mindjárt a hadból hazatérte után meggyilkoltatott az ephorusok által anyjával együtt, mint a ki az ujtásokat buzgóan pártolta. A III Agis halála még arról is nevezetes, hogy benne enyészett el az Eurysthenes nemzetsége. De a mi III Agisnak nem sikerült, kivitte az utódja a II Leonidas fija III Kleomenes (236—220). Minthogy ugyanis e közben új tagokkal gyarapodott az achaiai szövetség, felszólította Spartát is az egyesülésre. De ez nem engedett, sőt új hadat kezdett a szövetség ellen. E had nagyon kedvezett Kleomenesnek, részint azért mert elvonta a nép figyelmét a belforrongásoktól, részint azért mert benne győzelmet aratott. A győzelmében bizakodó király maga előtt küldte a városba a győztes sereget, s katonáival meggyilkoltatta az ephorusokat. Így elhárítván az ujtás egyik akadályát, összevgyűjtötte a népet, s kihirdette a földek egyenlő felosztását illető rendeletet, mely a szegény többségnél kétségen kívül kedves fogadtatásra talált. Ugyanekkor feljuttatván Lykurgosnak más intézkedései is, hirtelen új szellem szállt a spartaiakba, s visszanyerte a nép régi vitészségét. A király pedig, részint hogy foglalkozást szerezzen a változások felett még folyvást töprenkedő népnek, részint hogy visszahódítsa Mantineát s Argost az achaiai szövetségtől saját fenhatalma alá: új hadat indított a szövetség ellen. E hadban olly erőt fejtett ki Spartanak megifjodott népe, hogy a szövetség feje Aratos nem látta magát képesnek önerejével megmérkőzhetni ellenségeivel. S itt végképen elhomályosodik Görögország szerencsésjének csillaga, mely néhány év óta ismét szép fényvel kezdett volt ragyogni. Itt és ekkor jutott a görög nemzet hajója olly örvény szélére, melyből ki nem menekülhetett többé, sőt mind mélyebben besodortatván, nem sokára teljesen összevázott. Ugyanis Aratos, részint mert attól félt, hogy a győzelemre jutandott Sparta most is olly

zsarnoki nyomorgatásokra használandja hatalmát, mint a Lysander korában, részint Kleomenes elleni szenvedélyes gyűlölség miatt, olyan lépést tett, melylyel sokkal nagyobb veszélyt idézett fel, mint a millyen lett volna Sparta hegemoniaja; nevezetesen a macedoni királytól Antigonus Dosontól kért segedelmet Sparta ellen. Antigonus örömmel engedett e felhívásnak, de a segély ára gyanánt előre kérte és meg is nyerte az erős Korinthust, mellyet azonnal macedoni őrséggel rakott meg.

Az így közös erővel kezdett háborúban elhatározó győzelmet arattak a szövetségesek Spartan Sellasia mellett 222-ben, s azonkívül hogy a dor nemzetség virága elhullott a véres csatában, az ellenség hatalmába került a büszke Sparta is, melly már annyi századok óta nem látott ellenséget saját falai közt. A király Kleomenes nem akarván szemlélni e szörnyű vesztsést és gyalázatot, Egyiptomba menekült azon reménységben, hogy ott segedelmet nyerend. De e reménye meghiúsult, s midőn az alexandriai népet akarta királya ellen felkelésre bírni, megöletett 220. Benne kihalt a Prokles családja, s a heraklida nemzetség most már végkép elenyészett. A macedoniai Antigonus Doson kegyelmesen bánt a meggyőzött várossal, s megelégedett azzal hogy vissza állította az eltörült ephorusi méltóságot és az aristokratiai kormányt s belevonta Spartat az achaiiai szövetségbe.

88. §. *Roma beavatkozása, s Görögország vége.*

Nem sokkal a sellasiai győzelem után, 218-ban az aetoliaiakkal keveredtek hadba az achaiaiak. E had okozói az aetoliaiak voltak, mint a kik részint az achaiaiak elleni gyűlölségből, részint csupa harcz s rablás vágyból pusztítani kezdtek Peloponnesusban. Ebben sem kedvezett a szerencse az achaiaiaknak mind addig, midőn Aratos ujra Macedoniatól kért segedelmet. Már ekkor III Filep volt Macedonia királya, egy II Filephez sokban hasonló fejedelem. A Filep segedelme most is győzelemre juttatta az achaiaiakat. De Filep csak hamar meggyőződván arról, hogy az Aratos szándéka nem az ő hatalmának gyarapi-

tása hanem hazájának felszabeditása, megmérgeztette a jeles hazafit 214-ben. Aratos után a jeles Philopoemen lett az achaiai szövetség vezére. Azon béke, melly az Aetolia elleni előbbi hadat bevégezte, nem tartott sokáig, mert már 211-ben kiújult a had, s most ugyancsak macedoni segélylyel új győzelmet aratott Achaia 205-ben. De egészen megváltoztak a körülmények midőn Aetolia Romanál keresett és talált pártolást. Roma ekkor több oknál fogva ellenséges viszonyban állt a macedoni királylyal III Fileppel (l. 115. §.), s régóta vágyott Görögország meghódítására s csak alkalomra várt hogy bele szólhasson annak ügyeibe. E kívánt alkalom most meglett. Görögország meghódítására az volt Romanak első lépése, hogy a macedoni Filepen győzelmeskedő romai consul Flaminus Görögországban megjelenvén, az isthmusi játékon szabadoknak nyilvánította a macedoni gyámság alól felszabeditott görög államokat. A Roma által kihirdetett ezen szabadság elkeserítette az aetoliai szövetség tagjait, kik azt reménylették hogy Roma őket ellenségeiken uralkodásra segitendi. Ezen bosszújokban a Romával harczban álló Antiochus syriai királylyal szövetségre léptek. De céljoktól nagyon messze estek, mert Antiochussal együtt ők is meggyőzetyén, önállóságuk végkép elenyészett 188. Az achaiai városok örültek elleneik buktán s Romanak most már feljök fordult barátságán. De nem sokára kiábrándúltak Roma barátsága felől táplált szép reménységökből. Ez Roma előtt nem maradt titokban, s bár a Perseus elleni hadban segitette is Romát a szövetség, mégsem bizott Roma görög barátiban, s kapott az alkalmon, midőn némelly lelketlen görög s kivált az aljas Kallikrates vádjára az igaz honfiakba mint Macedonia párt-híveibe beleköthetett, s mintegy 1000 polgárt Romába elhurczolt fogságba, hol azok 20 éven keresztül sínlettek s végre Cato indítványára „m e g h a l n i“ hazabocsáttattak azok, a kik közülök még életben vóltak. Az álnok Roma ezen ártatlan áldozatainak látására kitört a régtől fogva élő, de elfojtott elkeseredés. Roma sejtvén a történeendőket, azt kívánta a korinthusi gyűlésen, hogy a tulajdonképeni

achaiái városokon kívül a többiek lépjenek ki a szövetségből. De e kívánságnak csak Sparta engedelmeskedett, melly most ismét reményleni kezdte, hogy ezen engedenységeért jutalmúl nyerendi Romától a hegemoniat. A többi városok pedig kereken megtagadván az engedelmességet, kitört a háború. E hadban a romai Qu. Metellus csakhamar legyőzte a szövetség seregét, mellynek vezére a hazáját szerető Kritolaos végelkeseredésében meggyilkolta magát. Kritolaos után Diaeus lett vezér s felfegyverezvén mintegy 12000 rabszolgát, ezekkel s a még meglevő ifjúsággal és öregekkel együtt új harczra készült Metellus ellen. Már ekkor némelyek békét javasoltak, mellyet a szelid természetű Metellussal méltányos feltételek alatt meg köthetni véltek. Diaeus pedig és a nagyobb rész hallani sem akarván a békéről, elébb is a békepártiakat mint árulókat felkonczoltatta, s azután megütközött a korinthusi földszoroson 146 s itt teljesen megvertett, a sereg maradványai végkép szétszórattak, s maga a vezér kivégezte magát. E közben Mummius megszállta Korinthust s iszonyúan kirabolta sőt el is pusztította azt. Hasonló történt más városokkal is. Végre miután teljesen megtört a görögök ereje, egész Görögország romai provinciává tétellett Achaja név alatt.

89. §. *Syria, Parthia, Armenia.*

A Sándor asiai hódítmányaiból alakult syrus birodalom, melly az osztozáskor Seleucusé lett, csakhamar hanyatlásnak indult azért, mert királyai a régi divatú keleties fényezés és kéjelgésekbe merülve, az ország igazgatásával semmit sem törődtek, s nem voltak képesek megfelelni az egyes tartományok új erőre ébredt vitéz lakóinak. Meglátszott e gyengülés mindjárt az első király Seleucus alatt, mert bár az Antigonus ellen közös erővel folytatott hadban elnyerte is annak kisasiai birtoka nagy részét, mégis el kellett néznie hogy az egyiptomi Ptolemaeus elfoglalta tőle Palestinat Coelesyriat és Phoeniciat. Azonban még ekkor is roppant nagy maradt az ő országa, mert ötlet uralták az egykori persa birodalomnak minden egyéb asiai

tartományai az Indusig, s roppant birodalmának fővárosa Seleucia lett. Később Thraciában és Macedoniában is uralkodni kezdett, de mielőtt e roppant országhatalmat kellőleg rendezhette volna, megöletett az Egyiptomi Ceraunus által 280. Utóda Antiochus Soter alatt még meg volt a nagy ország, csak Pergamum szakadt tőle külön; de már II Antiochus alatt, ki esztelen dőlfösségében Istennek nevezte magát, Parthia és Baktria függetlenek lettek. Az egyiptomi királyljal Ptolemaeus Philadelphussal hadba keveredvén, meggyőzetett s kénytelen lett nejét elbocsátani s a Ptolemaeus leányát Berenicet venni nőül és ennek utódainak ígérni a trónörökösödést. De a Ptolemaeus Philadelphus halála után elűzvén Berenicet, visszavette előbbi nejét, ki azonban ő benne nem bizván, őt megmérgezte. Utóda lett fija II Seleucus Callinicus, ki Berenicet fíjával együtt kivégeztette. Ezérti bosszúból a Ptolemaeus Philadelphus fíja Ptolemaeus Eüergetes hadat indítván ellene, meghódította csaknem az egész Syriát, s Seleucust csak az mentette meg a veszélytől, hogy ellensége egy otthon támadt zendülés miatt visszamenni s így Syriát odahagyani kénytelenítettett. Utódjának Ceraunusnak rövid uralkodása után következett III-ik vagy Nagy Antiochus 244—187. Ez a Ptolemaeus Epiphanes alatt Egyiptomban kiütött zavarok alkalmával visszakapcsolta ugyan Syriahoz Phoeniciát, Coelesyriát és Palestinát: de a Hannibal pártolásáért Romával hadba keveredvén, Magnesianál meggyőzetett s 190-ben elvesztette Elöasiát a Taurusig (l. 115 §.) ezenkívül kénytelen lett elösmerni Armenia függetlenségét is. Seleucus Philopator már csak a romaiak adószedője volt. Antiochus Epiphanest Egyiptom elleni hadra ösztönözte Roma, de csak azért hogy ne egyesülhessen a macedoni királyljal Perseussal ki ekkor Romával harczban állt, s midön Roma Perseustól többé nem félhetett, fenyegető parancsot küldött Antiochus Epiphaneshez, mellyre ez, a már szinte egészen meghódított Egyiptomból azonnal kitakarodott. Már ekkor úgy el volt gyengülve Syria, hogy az e királytól vallásukban megsértett Zsidóknak nem volt nagyon nehéz kivívni függetlenségöket. De ettől fog-

va még szerencsétlenebb állapotra jutott; mert miután a seleucida hercegek egymás ellen folytonos lázzadásokat indítottak a trón birtokáért, s e miatt a polgárháborúknak vége hossza nem volt: a parthusok e körülményt használva, elfoglalták Syriának az Euphratestől keletre eső birtokait. Ekkor a syrusok, hogy hanyatlott országuk újjá születését eszközöljék, az armeniai Tigranest hívták meg királyuknak K. e. 94. Ez emelte ugyan egy kissé Syria tekintélyét, de mégsem vehetett gátot Roma terjeszkedésének; s a Mithridates ellen folytatott hadak végén Pompejus által romai provinciává tételét Syria K. e. 65.

Baktria s Parthia az Isten-Antiochus alatt váltak külön Syriától K. e. 256, de Baktria mintegy 100 évi kinlódás után a Parthiaé lett, melly ettől fogva az Euphratestől az Indusig terjedt. Parthia ámbár Syriától különszakadt, mégis névszerint legalább, ahoz tartozott mind addig midőn a Seleucus Callinicus elleni szerencsés had után a Nagy Antiochustól is függetlennek ösmertetett. Itt Arsaces nevű királyok uralkodtak, kik közül VI-ik Arsaces nagyszerű hódítások által világbirodalomná tette ez országot. Bevégeztetvén Romanak Mithridates elleni háborúja, Parthianak szomszédja lett Roma. Crassus próbált is szerencsét a parthusok ellen, de azt életével fizette meg K. e. 52. A romai polgári háboruk alatt segítették a parthusok a triumvirek elleneit, miért is ellenök menvén Antonius, alig tudott háza szabadúlni. Később Phraates király, kinek vetélytársa Tiridates Romába futott, szerencsésnek vallotta magát, hogy a Crassustól elvett zászlók visszaadásával megnyerhette az Augustus kegyét.

Armenia a Nagy Antiochus magnesiaai megveretése után vált el Syriától K. e. 189. Ezen ország az Araxestől fogva Cappadociaig terjedt. Királyai közül emlékezetes Tigranes, ki, miután syrus királynak is elválasztatott, királyok királyának nevezette magát. Ezen ország örökös félelemben vólt hatalmas szomszédi Roma s a parthusok miatt, kik sokat harczoltak e tartomány felett. Vespasianus császár ugyan meghódította Kis Armeniat, de Nagy Armeniat csak VI-ik Tigranes adta a persák kezébe.

90. §. *Egyiptom Sándor halála után.*

Ezen ország Sándor természetes gyermekeé, Ptolemaeusé lett. Ez alapított itt egy dynastiát, melly egészen az actiumi győzedelemig uralkodott. Ő volt Sándor vezérei közt a legelőrelátóbb és leghatalmasabb. Országát meg tudta óvni azon iszonyatos polgárháborúktól, mellyek folyvást dúlták az egykori Macedonia többi országait. Résztint fegyverrel, résztint békés úton megszerezte Asiában Pelestinát, Coelesyriát és Phoenicziát, a kisasiai partokat és Cyprust, Afrikában Cyrenet, Lybiát és Aethiopiát. Nagy birodalmát erélyességgel és jósággal kormányozta, s abban a tudományosság és művészet kifejlését előmozdította. Meghalt Kr. e. 284. Követte őt fija Ptolemaeus Philadelphuss ezt Ptolemaeus Eüergetes. Amaz csak a békés fejlődést pártolta, ez pedig hódító s vitéz volt, s a Seleucus Callinicus ellen folytatott hadban Syria nagy részének urává lett, de a melly hódítványait nem tarthatta meg. Afrikát is meghódította a Nil-forrásokig.

Ettől fogva a többi Ptolemaeusok tökéletesen a keleti uralkodók szokott nyomdokain jártak, s csak aljas elpuhultság, kegyetlenség, s rokongyilkolás által különböztek egymástól, mellyekkel előidézett zavarok által az ország hanyatlását és végpusztulását nagyon sietteték.— A IV Ptolemaeus Philopator fijának Ptolemaeus Epiphanesnek gyámjai egymással öszveveszvéen, e zavarok alatt a syrus király Nagy Antiochus visszafoglalta Coelesyriát, Phoenicziát, Palestinat, és Kisasiát. Később mikor a syriai Antiochus Epiphanes egész Egyiptomot meghódítással fenyegette, nem az egyiptomiak erélyessége, hanem a romai senatusnak fenyegető parancsa következtében vonúlt onnan vissza, minthogy még ekkor czélszerűnek látta a romai tanács meghagyni névszerint legalább Egyiptomnak függetlenségét. De csak is névszerint, mert ettől fogva azok lettek királyok, kiket Roma akart, s Egyiptomot, mint már teljesen bizonyos zsákmányt tekintvén, Kr. e. 100 évvel elfoglalta Cyrenet, 74-ben Cyprust, s egyiptomi királylyá Auletest tette. Ennek fija volt azon Diony-

síus, kinek testvérével Kleopotraval együtt kellett volna uralkodni. Dionysius meggyilkoltatta jóltevőjét Pompejust azon reménységben, hogy a Caesar kegyelmét megnyeri, de midőn Caesar a szép Kleopatranak adta a királyséket, hadat indított Caesar ellen, és e hadban elesett. Kleopatra szépségének rabjaivá lettek Caesar s Antonius (l. 119 és 120 §.), de Octavianustól megvetetvén, hogy fogoly ne legyen, kivégezte magát, s Egyiptom romai provincia lett.

91. §. Zsidóország *Cyrus után.*

A Cyrustól adott hazameneti engedelmet nem használta az öszves zsidó nép, csak mintegy 42,000 lélek, s a többieknek nem volt kedvök az új lakhelytől megválni. A visszaköltözöttek elkezdték Zorobabel és Josua főpap alatt a város és templom újraépítését; de e vállalatban gátolták őket a samaritanusok, kiket Cambyses és Smerdis persa királyok segítettek. A Darius korában új csapatok jöttek haza Esdrás és Nehemiás alatt, s ekkor kezdett Zsidóország ismét rendezett állammá alakulni, mellynek urai a persa királyok, felügyelői s illetőleg kormányzói pedig a syriai helytartók voltak. Ámbár ekként szabadok nem voltak, még is, részint a főpap részint az ekkor létrejött kormányzó tanács — synedrium — hatósága alatt meglehetősen állapotban éltek, melly jóllétet elősegítette az, hogy a persa birodalom központjától igen távol estek.

Azon zavarokat, mellyek a Sándor halála után támadtak, Zsidóországnak is éreznie kellett. Előbb ugyan Syriához lettek a zsidók kapcsolva, de már az első egyiptomi király alatt Egyiptom fenhatósága alá kerülvén, ott maradtak Nagy Antiochusig. Kezdetben türehető volt a syrus uraság, de Antiochus Epiphanés sokképen megsértette a nemzetet, részint az által, hogy a kormányzói méltóságot, melly a főpapsággal öszveolvadt, idegenre bizta, részint az által, hogy a zsidókat a pogány vallásra akarta erőltetni, s irántuk minden más tekintetben is kegyetlenül viselte magát. Ez elkeseredést szült, melly elkeseredés lázadásban tört ki, a főpap Matathias

vezérlete alatt, s egy felől a nép lelkesedése, más felől a syrus birodalomnak hanyatlása tette lehetővé, hogy a maroknyi nép kivívta függetlenségét Kr. e. 167, mikor is az ország ismét önállóvá lett, kivált miután a király által kinevezett főpapot Alcimust elkergetvén a Matathias egyik fija a hős Jonachat tétetett főpappá. Ettől fogva nőtt a nép ereje, megszilárdult a főpapi kormány, melly méltóságot a Matathias utódai viselték, kik a Matathias egyik fijától Judastól makkabaeusoknak nevezettek, azért, mert ez melléknéven Makkabnak hivatott. Még teljesebbé lett a nép függetlensége és szabadsága, midőn Jonathan testvére Simon főpap, ki ethnarcha-nak nevezte magát, a Syriának eddig teljesített adófizetést is megszüntette. Ennek fija Hyrkanus az idumaeaiak és samaritanok meghódítása által nevelte országa erejét.

A Hyrkanus utódai királyoknak nevezték magokat, s egyfelől a nép sebes szaporodása, másfelől a szomszédok ellen folytatott szerencsés háborúk ismét olly virágzásra emelték ez országot és népet, mint volt Dávid és Salamon korában. De egy belső szakadás csakhamar elveté az enyészet magvát. Ugyanis a pharisaeusok és sadduceusok előbb vallásos, később politicalai felekezetei olly nagy szakadást szültek, melly miatt elkerülhetlenné vált Romanak beavatkozása. Erre egyenes alkalmat adott Simon utódainak Hyrkan és Aristobulusnak a királyság felett támadt versengése.

Hyrkan ministere az idumaeai Antipater rávette Pompejust, hogy az Aristobulus teljes mellőzésével Hyrkant emelje a királyi székre, kinek nevében ezután ő uralkodott egész haláláig. Ekkor az Antipater fija Herodes lett királylyá, és az Aristobulus fijas Antigonust hiában pártolták a parthusok, mert Herodest Roma segitette, s Herodes maradt meg, mint Roma alattvalója, a zsidó királyság birtokában Kr. e. 36.

92. §. *Némelly kisebb államok Kisasiában.*

Pergamum, Sándor halála után előbb a Lysimachus kincstári vára volt, hová Philetaerust tette kincstárnokúl.

De ez, a Lysimachus és Seleucus halála után, független úrrá tette magát Pergamumban, s ezen önállóságot fija I Eumenes megerősítette Antiochus Soter meggyőzése által. II Eumenes a romaiak kedvezéséből, kiket Antiochus ellen segített, nevelte országát. Később III Attalus végre nyeltesen Romanak hagyta országát s kincseit, melyeket a romai senatus birtokába is vett, miután az ezeket követelő Aristonikust az Attalus fiját hadban legyőzte Kr. e. 128.

Bithynia Paphlagonia és Cappadocia persa tartományok voltak ugyan, de minthogy Sándornak útjába nem estek, a macedoni jármot kikerülték. A Bithynia királyai közül emlékezetesek a Roma iránti engedelmességről II Prusias és III Nikomedes. A Mithridates elleni had után mind a három tartomány romai provinciává lett.

A galata gallus nép voltak, kik 310 tájban rontottak Thraciába. Később Brennus alatt Görögországba Delphiig nyomultak, s ott nagy részök elpusztult. Sokan maradtak s telepedtek le közülök Thraciában, hol idegen királyok zsóldjában katonáskodtak. Innen átszállottak Kisasiába, s ott megtelepedvén a Halys és Sangarius folyók közt, ezen országrész Galatianak neveztetett rólok. Midőn Nagy Antiochus mellett hadakoztak Roma ellen, Manlius Vulso consul meggyőzvén őket, velök békességre lépett. Ettől fogva szabadságban hagyattak K. u. 26-ig, ekkor romai alattvalók lettek.

Pontus Persia tartománya volt, habár királyok által igazgattatott is, s mint ilyen meghódolt Sándornak. De már az ipsusi csata után önállóvá lett III Mithridates alatt. V Mithridates a romaiakkal szövetségben állott, s tőlök az Aristonikus ellen nyújtott segélyért Phrygiát nyerte jutalmúl. De már az ő fija VI Mithridates ellensége lett Romanak, még pedig olyan, ki azt épen úgy gyűlölte, mint Hannibal; s minthogy ezen engesztelhetetlen gyűlöléssel még tudományos képzettséget és ritka jellemzőságot is párosított, egy volt Romanak legveszélyesebb ellenei közül, csakhogy minden erőfeszítés mellett is szerencsétlen maradt. Végre miután még saját fija is felláz-

zadt ellene, kivégezte magát K. e. 62-ben s országa romai provincia lett.

93. §. *A macedoni birodalomból alakult államok
míveltsége.*

A görög míveltség jótékony fényt árasztott az akkor ösmeretes világ minden népeire. Hathatósan előmozdították a görög míveltség terjedését nyugoton a görög gyarmatok és utóbb Roma, keleten pedig Nagy Sándor. Nagy ellentét van azon két hódítás közt, mellyeket Görögország ellen Persia tervezett, Macedonia pedig végre hajtott. Mert mig Persia győzelme okvetlenül maga után vonta volna a görög míveltség fejlődésének vagy megakadását vagy legalább sokkal hátrább vettetését : addig a Nagy Sándoré annak nem csak terjedését hanem általánossá lételét is eszközölte. Ugyanis Sándor görög nevelést nyert, s nagy tanítója Aristoteles által bele óltatván a görög míveltség iránti szeretet, ennek nagy birodalmában meghonosítása egyik fő óhajtása volt. Azon eszközök közt, mellyek e cél elérésére munkáltak, legnevezetesebb volt Alexandria alapítása, mint a melly a betelepített lakosok görög szelleme, a Ptolemaeusok bölcs kormányzása, s általában a körülményeknél fogva csakhamar olly magas míveltségre emelkedett, hogy Athene mellett méltó helyet foglalt, s utóbb épen ollyan központjává vált a görög szellemi míveltségnek mint egykor Athene. De Asiában is több várost alapított Sándor, s azokba nagy számú görög lakosokat telepített. Ezeknek szinte felszámithatatlan befolyásuk volt a görög szellem terjesztésére, annyival is inkább minthogy Sándor roppant birodalmában a görögöt tette a kormányzás nyelvévé; s így nem csak alkalmuk de szükségük is volt a meghódított tartományok népeinek a görög nyelv megtanulására. És midőn a Sándor halála után is mind a syriai mind az egyiptomi udvarnál a görög nyelv divatozott, általánossá vált ez az egykori macedoniai birodalom minden országaiban, s így a keleti népeknél is megkönnyítettett a görög míveltség terjedése.

A keleti országok miveltségének központja Alexandria vólt, mint a hol csakhamar gazdag könyvtárak keletkeztek a régi irodalmi remekök s az újabb művekből. De az újabb irodalmi termékek már az ekkori keleties udvari élet bélyegét viselik magokon, a mennyiben a költészeti művek vagy a hatalmasoknak hízeltedést vagy az érzéki elvekre buzdítást tartalmaznak. Majd épen a túlságos fénytől únatkozás ébresztette némellyekben az egyszerű természet utáni vágyat, s ez adott lételt az úgynevezett pásztori vagy idyllicus költeményeknek, mellyekben a smyrnai Bion, a syrakusai Theokritos és Moschos (kik az alexandriai udvarnál éltek) vóltak jelesebbek. A történet musaja hallgatott a politikai szabadság hiánya miatt, de annál nagyobb virágzásra jutottak a gyakorlati tudományok mint a mér- és természettan. Az első Ptolemaeus alatt Euklides rendszerbe vette a Geometriát és Stereometriát, minek következtében minden nagyobb városokban realtanodák keletkeztek, mellyekben nagy sikerrel tanítottak általában ugyan a gyakorlati életre tartozó tudományok, s kivált azok mellyek a hajózásra szükségesek. A csillagászat és mathematica geographia sokat köszön a Ptolemaeus Eüergetes alatt élt Eratosthenes-nek. Az orvosi tudományt is fejtették s mivelték az Alexandriában élt tudósok.

Uj philosophiai rendszerek nem keletkeztek, csak a régiek nyomán jártak az e korbéli philosophusok. Legnagyobb befolyást gyakorolt az e korbéli népre a Pyrhoféle skepticismus, a mennyiben megingatta a népnek isteneiben vetett hitét és bizodalmát is, s az által mind inkább gyengült a pogány vallás iránti kegyelet, s előkészített a nép a keresztyén vallás elfogadására.

V. FEJEZET.

Roma története.

94. §. *Italia földrajza.*

Italiat határozza északon az Alpes hegyláncz, egyé-
bütt mindenfelől a földközi tenger. Az egész országon
végig nyúlik az Apennin hegység. Nagyobb folyói a
Padus — Po — és az Athesis (Etsch), mellyek az
Alpokból erednek s az adriai tengerbe ömlenek. Mind a
Padusnak mind az Athesisnek vannak mellék folyamai;
nevezetesebbek ezek közül a Ticinus és Trebia a Hanni-
bal híres csatáiról. Közép Italiában az Arnus és Tibe-
ris mellyek az Apennin hegyekből erednek, továbbá a
felső és közép Italia közt határvonalat képező Rubico.
Tavai is vannak nagy számmal kivált az ország északi
részén. A középpitaliai tavak közt ugyancsak Hannibalról
emlékezetes a Trasimenus tó. Italia közönségesen Felső,
Közép és Alsóra szokott felosztatni.

Felső Italiát gallus népek lakták, épen ezért Gallia-
nak hívták ezt a romaiak, nevezetesen a Padus északi
partját Paduson túli — transpadana — délit pedig
Paduson inneni — cispadana — Gallianak. Felső
Italiában nevezetesebb városok voltak Nicaea, Genua, az
úgy nevezett Liguria tartományban; továbbá a Paduson
túli Gallianban Mediolanum, Mantua, Verona, Padua, Ver-
cellae; az innensőben Modena, Ravenna. A császárság
korában már Aquileja, és Istriában Tergeste (Triest) s
Pola is felső Italiahoz számítottak.

Közép Italia 6 tartományra osztatott ú. m. Etruria, Latium, Umbria, Picenum, Samnium és Campaniara, mely utólsó azonban Alsó Italiához is szokott] számíttatni. Közép Italiát sokféle nép lakta, melyek benszülött vagy ős lakosokra és bevándorlottakra szoktak megkülönböztetni. — Benszülött népeknek tartattak az umbriaiak, picenumiak, sabinok, samnitak és aequek. A latinok vegyes nép voltak benszülöttekből és bevándorlot-
takból. Az etruskok pedig tisztán idegen népeknek tekintettek. Ezek voltak Italianak a romaiak előtt leghatalmasabb s a görögökön kívül legmiveltebb népe. Volt ezeknek egy 12 városból álló szövetségük, mely városok közül Veji, Tarquinii, Clusium, Perusium, voltak legnevezetesebbek. Latiumban nevezetesebb városok voltak : Roma a Tiberis partján, Ostia, Lavinium, Albalonga, Praeneste, Gabii, Ardea stb.; Umbriában : Ariminum, Sentinum; Picenumban : Beneventum, Caudium; Campaniában : Capua, Neapolis, Cumae.

Alsó Italia a benne levő nagyszámú görög városoktól Nagy-Görögországnak is szokott neveztetni. Ennek tartományai voltak : Apulia, Lucania, Calabria, Bruttium. — Nevezetesebb városok : Luceria, Venusia, Canusium, és a híres Cannae Apuliában; Heraclea, Sybaris Lucaniában; Tarentum és Brundisium Calabriában; Croton, Rhegium Bruttiumban.

95. §. *Roma eredete, Romulus.*

Mint minden más nemzetnek úgy Romanak eredetét is sűrű homály fedi. A közönséges rege úgy adja azt elő, hogy a Trojaból kivándorolt Aeneas néhányad magával hosszas bűjdoklások után Italiába Latiumba menvén, ott Latinus király leányát Lavinia feleségül vette. — De minthogy Aeneasnak első nejétől született fija Ascanius mostoha anyjával meg nem egyezhetett, ugyancsak Latiumban épített egy külön várost, Albalongat, mellyben folyvást az ő maradékai uralkodtak. Ascanius 12-ik utódának Procus Sylviusnak volt két fija, ú. m. Numitor és Amulius. — A kisebbik Amulius törvénytelenül megfosz-

totta bátyját az uralkodástól, s hogy teljesen biztosithassa azt magának és maradékainak, bátyjának fiját megölette, leányát pedig Rhea Sylviat Vesta istennő papnéjává tette azon számításból, hogy gyermekei soha ne legyenek. De Rhea Sylvianak Mars istentől született két fija az iker Romulus és Remus. Erről értesülvén Amulius, a gyermekek megöletése által akarta biztosítani királyságát, s a gyilkosság végrehajtását Faustulus nevű barompásztorára bízta. De ez nem ölte meg a gyermekeket, hanem az akkor épen kiáradt Tiberisre kitette. És midőn a víz elapadván a gyermekek a szárazon maradtak, egy nőstényfarkas szoptatta s nevelte fel őket. — Majd mikor ifjakká serdültek s Faustulus által születésök titka felől értesültek, öszvegyűjtvén a környékben élő pásztorokat, azoknak segedelmével legyőzték lelketlen nagybátyjokat, és nagyapjoknak Numitornak visszaadták a királyiszedket. — Numitor, részint hogy unokái szivességét meghálálja, részint hogy e történet emlékét örökössé tegye, felszólította őket hogy azon a helyen, a hol kitétetek, alapítsanak egy új várost. Erre készek is vóltak az ifjak, csak az vólt a kérdés, hogy mellyiknek nevéről nevezessék az el. Ezt az égi jelekből nevezetesen a madarak repüléséből akarták megtudni, s midőn e végre kiállottak, elébb Remus felé repült 6 sas, utóbb Romulus felé 12. E jelek magyarázatán nem tudván megegyezni, Romulus megölte testvérét s így az új város az ő nevéről nevezetett el Romanak. Egy más rege úgy adja elő a Remus halálát, hogy midőn Romulus a városnak szánt helyet egy barázdával körülkerítette, s e barázdán kapuhelyeket hagyván, annak egyébűtt általlépését szigorúan megtiltotta, Remus megszegte e törvényt s bátyja által ezért öletett meg.

Hívei új lakhelyét menedékhelylyé — asyllum — tette Romulus, hol bármilly szökevény is befogadtatott. Ez által számos új lakost nyert, kik midőn, mint rabló nép, a szomszéd városokból nem nyerhettek nőket feleségül, Romulus cselhez folyamodott. Nevezetesen kihirdettette a környékben, hogy a Neptunus tiszteletére fényes hadi

játékot fog rendezni. Erre sokan felgyültek, kivált a szomszéd sabinus nők és leányok közül, s a Romulus által adott jelre mindenki feleséget ragadott magának. Felbosszankodván ezen a sabinusok, királyuk Tatius vezetése alatt haddal támadták meg s meg is győzték az új város polgárait, de a rablott nők közbenjárására megbékültek olly feltétel alatt, hogy a sabinusok a romaiakkal egy közös társaságot alkossanak.

Romulus, mint király, új városát alkotmányos országgá tette, a mennyiben a törvényhozást a népre bízta. A népet 2 osztályba sorozta ú. m. nemesek vagy patriciusok és köznép — plebejusok — osztályába — (lásd 123. §.). A főnemesek közül választott 100 szenatort — patres — kik a királylyal együtt intézzék a kormányzás ügyét. Továbbá felosztotta az öszves népet nemzetségi származásához képest 3 néptörzssre — tribus — mellyeknek egyikét a latin — ramnes, másikat a sabin tities, harmadikát pedig az etrusok luceres képezték, továbbá mindenik tribust tíz curiara. A tribusok főnöke tribunus-nak, a curiaké pedig curio-nak neveztetetett. Mindenik curianak külön gyűléshelye volt — curia — s a népgyűlésekeni szavazás curiankint történt. Ezen kívül a plebejusokat a patriciusok óltalma alá rendelte olly formán, hogy mindenik plebejusnak volt egy patricius főnöke, kinek ő cliens-ének neveztetett. Így megalapítván Romulus az új városban a társadalmi rendet, midőn némelly tettei által azon gyanúra adott okot, hogy korlátlan hatalomra vágyik: a senatorok, kik tőle szabadságukat féltették, meggyilkolták őt a tanácsgyűlésben, s azt hitték el a néppel, hogy egy, a tanácssteremben támadt rendkívüli szélvész alkalmával, csudásan az égből ragadtatott elevenen Kr. e. 716.

96. §. *Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Martius, és Tarquinius királyok.*

Romulus halála után nem tudott a nép egyetérteni a királyválasztást illetőleg. Addig tehát, míg megállapo-

dásra juthatnának, a senatus ideiglenes királyt—interrex—nevezett ki 5 napra úgy, hogy ezen idő elteltével ő nevezzen másat maga helyett. Végre több interrexek után a sabinus születésű Numa Pompilius tétetett királlyá. Ez, 43 évig (716—673) tartott uralkodása alatt oda munkált, hogy szelidítse a vad nép erkölcsét. E célból rendezte a vallásos ügyeket, több isten tiszteletére templomot építtetett, papokat rendelt, s mindent elkövetett, hogy vallásos érzelmeket költson fel a népben; továbbá a földmívelésnek alattvalóival megkedveltetése által is kitűnő érdemet szerzett magának. Hogy részint ezen vallásos intézkedései, részint a társadalmi rend fentartására szükséges, s olykor olykor szigorú törvényei a nép által annál kedvesebben fogadtassanak, úgy nyilatkozott, hogy azokat Egeria istennő tanácsa, s parancsa szerint osztotta ki.

Tullus Hostilius (673 — 641) épen ellenkezőleg mint előde, nem a belfejlődés gyarapítása, hanem külhaddak s győzelmek által akarta öregbiteni Roma hatalmát és dicsőségét. Illy célból meg akarta hódítani a szomszéd Albalongat. Meg is kezdte a hadat, s midőn a két ellenséges tábor már egymással szemközt állt, mind két félnek köz megegyezésével, Romából a három Horatius, Albalongából a három Curatius testvér párbajára bizták a győzelem eldöntését. Epárbaj Romát tette győzedelmessé. De az albai király Fuffetius szabadúlni akarván Roma uraságától, a vejeket és fidenateseket hadra ingerelte Roma ellen szoknak segedelmet ígért. Midőn ezek ellen sereget vezetett a romai király, Fuffetius hűséget tettettett iránta, a csatában pedig az ellenséghez állott. Még is Tullus Hostilius győzött, s másnap véres bosszút állott a hit-szegőn, Albalongat földig lerontatta, s lakosait Romában telepítette le.

Ancus Martius midőn királylyá lett (641—617) a Numa Pompilius példájára inkább békés fejlődést, mint hódítást óhajtott, s e szándékának elég bizonyosságát adta 24 évi uralkodása alatt. Még is hadba kellett keverednie a nyughatatlan szomszédokkal a latinusokkal, kiken győzedelmeskedvén, nagyobb részöket lakhelyök odahagyá-

sára, és Romába telepedésre bírta. A kereskedést előmozdította a szomszéd népekkel kötött szerződések és tengeri kikötő építése által.

Tarquinius Priscus (617—579) még Ancus Martius alatt vándorolt Görögországból Romába, hol ügyessége által megnyervén a király kegyét, attól fiai gyámjává s nevelőjévé tétetett; későbben pedig, részint szép szó, részint megvesztegetés által ki tudta vinni, hogy Ancus halála után, annak fiai elmellözésével, királynak választatott. 38 évi uralkodását az etruskokkal folytatott szerencsés hadán kívül emlékezetessé teszi az, hogy a várost köfállal körülvétette, s circust építtetett. Az Ancus Martius fiai nem szenvedhetvén apjuk trónjától lett megfosztatásukat, pártot gyűjtöttek, s zendülést támasztottak, mellyben Tarquinius megöletett.

97. §. *Servius Tullius, és II Tarquinius (Superbus).*

Tarquiniust követte az uralkodásban Servius Tullius (579—535) ki Romanak legjelesebb királya volt. Anyja mint hadi fogoly került Romába, s ő maga a király gyermekeivel együtt növén fel, jeles tehetségeiért annyira megnyerte a király kegyét, hogy ez saját leányát hozzá adta nőül. Tarquinius halála után királylyá is megválasztatott. És e választást meg is érdemelte, mind hadi vitézségeért, mind a kormányzásban tanusított ügyességeért. Meghódította a vejieket, előmozdította a kereskedést, s pénzt veretett. De legfontosabb tette neki az, hogy alkotmányos jogokat, azaz a törvényhozásba és kormányzásba befolyást engedett a köznépnek is, melly a Romulus intézkedései szerint semmi illynemű joggal nem bírt. Azonkívül hogy a tribusokat 30-ra szaporította, felosztotta az egész népet, és így a plebejusokat is, vagyonához képest 6 osztályra. Nevezetesen az első osztályba sorozta a lovagokat mindnyájan, és a gyalogok közül azokat, kiknek legalább 100000 as-t érő birtokuk volt (4000 frt.); a 2-ik osztályba a 75000; a 3-ikba az 50000; 4-ikbe a 25000; 5-ikbe a 12000 as-sal bírókat; a 6-ikba pedig azokat, kiknek 12000-nél kevesebbet érő, vagy éppen sem-

mi bírt okuk sem volt. De ugyanekkor akként intézkedett, hogy a legvagyonosabbak nyertek legnagyobb befolyást a közügyekre, a mennyiben ezeknek, bár legkevesebben voltak aránylag, legtöbb szavazatuk volt. Ugyanis az egész népet centuriakra osztotta, s az első osztálybeliek képeztek 80, a 2-ik, 3-ik, és 4-ik osztálybeliek külön külön 20—20 centuriat, az 5-ik osztály 30-at, végre a hatodik öszveséggel egyet. Az így 189-re telő centuriak számát meg szaporította még négygyel, adván a 4 első osztály mindegyikéhez egyet egyet azon kézmivesekből, kik a seregnél szükségesek. A hatodik osztálybeliek ismét háromféleképre különböztettek meg, ú. m. *accensi*, *proletarii*, és *capitecensi*. Az *accensusok* rendesen nem tartoztak katonáskodni, fegyverök sem volt, s csak mint tartalék mentek a sereghez, s pótolták az elesettek helyét; a *proletariusok* még annyira sem köteleztettek, s ezek csak rendkívüli szükség idején alkalmaztattak hadi szolgálatra; a *capitecensusok* pedig Kr. e. 100 évig soha sem. Ezen felosztás nyomán azt rendelte, hogy ezentúl centuriantként történjék a szavazás a népgyűlésekben.

Ezeken kívül voltak a rabszolgák, kik, mint más államokban, úgy Romában is uraik bírtoka gyanánt tekintettek, s gyermekeik is uraik tulajdonaivá váltak. A rabszolga ha felszabadult, szabadossá vált — *libertus*, *libertinus* —. De az ilyenek közt is különbség volt, ahoz képest, a mint vagy csak uraik kegyelméből, s egyszerűen, vagy pedig az arra rendelt innepélyes szertartások szerint szabadítottak fel. Ez utóbbi esetben pölgári jogot is nyertek, de különben nem.

Hogy megengesztelje Tarquiniusnak a királyválasztáskor elmellőzött fíjait, ú. m. Arunx-ot, és Tarquiniust, ezekhez adta nőül leányait. De ifjabbik leánya Tullia, férjét Arunx-ot megölvén, Tarquiniushoz ment feleségül, ki hasonlóképen meggyilkolta saját nejét. Ekkor Tullia rávette új férjét, hogy ölje meg apját Servius Tulliust. Ez meg is történt s így II Tarquinius (*Superbus*) utott királyságra 535-ben.

II Tarquinius (Superbus) — 535—510— uralkodása elviselhetetlenné vált a romaiakra nézve. Törvényt és igazságot nem ösmerő zsarnoksága, s aljas kicsapongása miatt egyiránt gyűlölték. És bár a Suessa, Pometia, s Gabii volscus városok elfoglalása által szerzett is magának hadi érdemeket, de épen ebből eredő büszkesége még elviselhetetlenebbé tette uralkodását. Azonban az elnyomott nép sokáig nem mert felkelni ellene. A titkos gyűlölség és bosszú kitörésére alkalmat adott a Tarquinius fíjának, az apjához hasonló Sextusnak a Collatinus nején, a köztiszteletben álló Lucretian elkövetett aljas erőszakoskodása. Ezen alkalmat felhasználta Junius Brutus, egy a király által igazságtalanul megölt főnemes fija, ki, hogy bosszútervét annál biztosabban intézhesse, magát több éven által örültnek tette, s hathatós szónoklatával rávette a polgárokat, hogy Tarquiniust egész családjával száműzték, a királyi méltóságtól örökre megfosztották, sőt a királyi igazgatásformát is eltörlötték K. e. 510.

98. §. Köztársaság.

Tarquinius alatt annyira meggyűlölték a romaiak a királyi hatalmat, hogy az ő elűzetésével köztársasági kormányzást hoztak be, melly szerint az eddigi királyok helyett, két, évenkint a nép által választott consul igazgatta az államot teljes hatalommal, a senatorokkal együtt, kiknek száma most 300-ra szaporított. A consuli méltóság az akkor legnépszerűbb két tekintélyes polgárra, ú. m. Junius Brutus és Tarquinius Collatinusra ruháztatott. Az elűzött királynak Tarquiniusnak fájt a királyság elvesztése, s annak visszaszerzésére mindent elkövetett. Akadtak is Romában számos párthívei, kiket, méltósága visszanyerése esetében kincscsel és hivatalokkal biztatott, sőt még a két consulnak Brutus és Tarquinius Collatinusnak fiai is részt vettek a Tarquinius királyságának visszaállítására koholt öszveesküvésben. De Brutus a több bűnösök közt rájuk is részrehajlatlan keménységgel és szigorúsággal mondta ki, s megindulás nélkül hajtatta végre a halálos ítéletet. Collatinus pedig, azt hívén hogy neveért gyű-

löli őt a nép, consuli hivatalát önkényt letette. Tarquinius ezalatt zsóldos seregekkel akarván vissza szerezni elvesztett méltóságát, haddal támadta meg Romat, de megveretett egy véres ütközetben, melyben maga a consul Brutus is elesett. Majd a clusiumi királyt Porsennat ingerelte fel, ki bár győzedelmeskedett is a romai seregen: de a vitéz Horatius Cocles csudás bátorsága megakadályozta a Tiberis hidjánál a Romaba benyomulásban. Midőn Porsenna e feletti haragjában, a várost ostrom alá fogván, éhséggel akarta feladásra bírni, Mucius Scaevola hős elszántságától megrettenvén, békére lépett Romával olly feltétel alatt, hogy a romaiak visszaadták mindazon hódítványaikat, melyeket eddig az etruriaiaktól elvettek vólt, s e béke biztosítására kezeseket adtak, s így — valószínűleg — alattvalói lettek Porsennának. De midőn Porsenna a latinusok ellen csatát vesztett, lerázta Roma az ő uraságát K. e. 507.

99. §. Dictatorság és néptribunusok.

A római nemesség csakhamar az alsóbb néposztályok elnyomására használta azon előjogokat, melyeket neki a Romulus és Servius Tullius törvényei adtak. A köztársaság létrejötte semmit sem segített a nép helyzetén, sőt még súlyosabbá vált ez, az által, hogy most már nem vólt király, ki csak azért is pártolta a népet a főurak ellen, hogy ezeknek hatalmát megtörje. A köztársaság kezdetében aristokratiai vólt Roma szerkezete, a mennyiben, bár megmaradt is a népnél a törvényhozás joga, de a végrehajtás és kormányzás, az egyedül csak patriciusokból választható consuloké, s a senatusé vólt, kik találtak alkalmat a szegény nép rovására gyarapítani hatalmukat, és gazdagságukat, leginkább az által, hogy az ellenségtől elfoglalt földeket magok közt osztották fel, s azokat nagy hasznobérért adván ki a népnek, ez szegénységre jutott. Midőn e helyzetet még sanyarúbbá tették a folytonos hadak, a nép zúgolódni kezdett, s sérelmeinek orvoslást sürgetett. E közben Tarquinius új hadat kezdett Roma ellen a latinusok segedelmével, a nép pedig kereken megtagadta az e hadbani részvétet. Ekkor, ú. m. 500 vagy

499 Kr. e. tette a senatus rendkívüli hatalommal felruházott tisztviselővé, dictatorrá Lartius Magistert, ki czélszerű intézkedések, s a népnek tett ígérek által a zavart lecsilapította, s a latinusokon győzelmet aratott. Nem sokkal ezután újra kitört a had 497, mellyben, a Regillus tó mellett vívott kemény ütközetben a Tarquinius fiai elesetek, a latinusok meggyőzettek, s Romával békessegre léptek, maga pedig az öreg Tarquinius Campaniába, Cumaeba menekült, s ott nem sokára meghalt.

De a népnek tett ígérek nem teljesültek, s így a belzavarok sem csilapodtak le, s a nép, miután sérelmeinek orvoslását többé nem reménylte, felkerekedvén, odahagyta Romát olyan szándékkal, hogy egy külön várost, s államot alkotand magának, s az úgynevezett Szenthegyen letelepedett 494-ben. A megdöbhent senatus engesztelő küldöttséget küldött utánok, mellynek feje a legnépszerűbb patricius Menenius Agrippa vólt, kinek csakugyan sikerült is őket megengesztelni, de már nem pusztá ígérek által, hanem úgy, hogy megengedte a senatus, miszerint válasszon a nép magának két népvédőt — tribuni plebis — kiknek hatalom adatott arra, hogy egy „veto“val a senatusnak bármelley végzését is megsemmisithessék, ha azokat a népre nézve károsoknak látják. Így elmúlt a veszély, mert ettől fogva a néptribunusok nem csak megsemmisítették a senatusnak a nép elnyomására czélzó törekvéseit, hanem időnkint több több jogokat vívtak ki a népnek. Minthogy pedig a nép ettől fogva folyvást e jogai kiszélesítésén igyekezett, s e czélját csak folytonos küzdelmek által érhetette el: ettől fogva ezen küzdelmek teszik Roma történetének érdekesebb részét.

100. §. *Coriolan, Spurius Cassius.*

Sokan vóltak a büszke patriciusok közül, kik irígy szemekkel nézték a nép hatalma növekedését. Fejök vólt ezeknek Cajus Marcus Coriolan. Ez, midőn Romában éhség támadt, s a senatus Siciliából szállított gabonát akart a nép közt kiosztani, magát e szándéknak ellene szegezte hacsak le nem mond a nép a, tribunusi hivatal által nyert

uj jogairól. Ezért előbb halálra, majd száműzésre büntette őt a felbőszült nép 491 vagy 490. Coriolan, haragjában Roma ellenségeihez a volscusokhoz menekült, s az azoktól nyert segítséggel megtámadta hazáját. Az ő ösmert harctzi hire remegésbe hozta a várost, s midőn minden békealkudozó követségek haszontalanok lettek, s már a város falai alatt állott Coriolan, több nők közt tulajdon anyja, neje s gyermekei állták útját, s kinyilatkoztatták, hogy csak holt testökön keresztül lépheti által ellenségképen a város küszöbét. Ezen elérzékenyülvén Coriolan, letette a fegyvert, s önkénytes száműzésben halt meg.

A Coriolan példája sem vólt képes elrettenteni a patriciusokat a népellenies tervek koholásától. Világos bizonyysága ennek a Spurius Cassius sorsa. Ez, közönségesen elismert érdemeiért háromszor vólt consul, s a harmadik ízbeni consulsága alatt, átlátván a nép követeléseinek méltányosságát, kieszközölte, hogy az ellenségtől elfoglalt földekben a nép is részeltessék, s az ezt megrendelő törvény földtörvénynek — *lex agraria* — neveztetett. De, minthogy ő már előbbi consulsága alatt ingyen gabonát osztogatott a szükölködőknek, azzal vádoltatott, hogy népszerűséget vadász, hogy királylyá tétessék, s ezért mint népfel ségsértő a Tarpeji szikláról ledobatasra íteltetett, s ezen ítélet rajta végre is hajtatott, még pedig, a mi szinte különös, a nélkül, hogy a nép valamit tett vólna megmentésére.

101. §. *Veji had, Genucius és Publilius Volero néptribunusok.*

Mig Romaban folytak a pártok küzdelmei, addig a szomszéd népek mindent elkövettek Roma hatalma terjedésének meggátolására, s hadat inditottak a tőlök már elfoglalt földek visszafoglalására. Ezen hadak közt nevezetes vólt az, mellyet a vejiek kezdtek 479. E hadban miután Fabius vezérlete alatt megveretett a romai sereg, e gyalázatot úgy akarta lemosni a Fabius család, hogy saját maga szállt számos clienseivel együtt az ellenséggel szembe. De szerencsétlenül, mert az egész család kiirtatott egy

gyermeken kívül, ki a későbbi Fabiusok ősapja lett. Majd ismét a volscusok és aequek fogtak fegyvert Roma ellen, s pusztították annak földjeit gyakori beütéseik által. Ezek ellen is több ízben szerencsétlenül harczoltak a romaiak. E szerencsétlenséget jóvá tette 458-ban a derék Cincinnatus, ki ezután, minthogy fija a nép ellensége volt, nagy kiterjedésű földbirtokaitól megfosztatván, egy kis villájába vonúlva, mivelte földjeit, s innen a veszély idején még kétszer hivatott főhivatalra, dictatorságra és consul-ságra, s hivatalát dicsőségesen végezve, egyszerű lakába visszatért.

A külháborúk folyása alatt sem szűnt meg a patriciusok és plebejusok közti versengés, s midőn 473-ban Genucius lett néptribunussá, ez törvényszék elébe idéztette a néppel mind azon consulokat, kik Spurius Cassius óta hivataloskodtak, azért, hogy a telektörvényt végre nem hajtották. Midőn a patriciusok ebből magokra nézve veszélyes határozatot vártak, e veszélyt úgy háritották el, hogy Genuciust éjjel meggyilkolták. A Genucius utódja, Publilius Volero nagy csorbát ejtett a büszke patriciusok hatalmán. Látván ugyanis azt, hogy az eddig divatozó centuriantörvények a senatustól függenek, a megnyíltak, vagy az elnöklő főtisztviselők egyenes akaratából, vagy az égi jelek magyarázásának ürügye alatt elhalogattatnak: indítványozta, s ki is vitte Kr. e. 472, hogy a nép ezentúl tribusonkinti népgyűléseket tarthasson, mellyekre sem az égi jelek kedvezése, sem a főhivatalnokok elnökösködése ne kívántassék meg, s ezen népgyűléseken nem csak kizárólagosan magát a köznépet, hanem az egész államot érdeklő fontos ügyek is tárgyalhatósának. És bár az ilyenmő végzése — plebiscita — nem bírtak is törvényes erővel, ha csak a senatustól meg nem erősítették: még sem állhatott ellene ettől fogva a senatus a népjogok szélesítésének.

102. §. *A decemviratus, és a pártok további küzdelmei.*

A plebejusok folyvást elégtelenedtek azon, hogy a patriciusoktól többféle nyomtatást és más méltatlanságot

kellett szenvedniök. Régóta panaszkodtak pedig különösen azon, hogy, írott törvényeik nem lévén, a bírák önkényszerűleg ítélnék a törvénykezéseknél. Épen ezért már régebben, ú. m. 462-ben az aequok és volscusok elleni hadak alatt indítványt tett Terentillus Arsa néptribunus az iránt, hogy hozassanak bizonyos meghatározott törvények, melyeket a nép is tudhasson, s ne lehessen megszegni a főtisztviselőknek. De előbb a külhadak, s utóbb a patriciusok erélyes ellenszegülése késleltették ennek valószínűségét. Végre 451-ben sikerült a néptribunusoknak kieszközölni, hogy megbizottak küldessenek Görögországba, kik ott írják le a Solon törvényeit. A törvénykönyv szerkesztésére, és az azok szerinti kormányzásra 10 senator — decemviri — bizatott meg, egy évre, teljes hatalommal, úgy, hogy ezen egy év alatt minden más hivatalok megszűntek. A decemvirek közt volt Appius Claudius is, egy büszke, és korlátlan hatalomra vágyó ember, ki, minthogy a törvények szerkesztése egy év alatt nem mehetett tökéletességre, és így a decemviratus a másik évre is meghagyatott, újra elvlasztatván magát, hatalmát zsarnokilag használta. De ez eszközölte bukását, mert midőn eddigi kegyetlenségeit egy botránnyal aljassággal is tetézte, méltó bosszút állott a népra, s holtig tartó terhes fogságra vetette. Ugyan ezen alkalmat arra használta a nép, hogy megszüntette a decemviratust, a régi hivatalokat visszaállította, de a decemvirek által készített törvények érvényben maradtak, s 12 ércztáblára vésetve, közhelyen kifüggesztettek.

A decemviratus eltöröltetése után sem csilapultak, sőt még nagyobb erővel folytattattak a pártok küzdelmei, melly küzdelmek alatt újabb előnyöket nyertek a plebejusok, nevezetesen már 445-ben eltöröltetett a 12 táblának azon czikke, melly megtiltotta a plebejusoknak a patriciusokkal vegyes házasságát. Majd Canulejus néptribunus azt is követelte, hogy az egyik consul a plebejusok közül választassék. A patriciusok mindent elkövettek, hogy ennek valószínűségét megakadályozzák. De midőn látták a néppárt erejét, hogy, ha a hatalmat nem is, legalább a nevet és formát megmentsék, úgy tértek ki e kívánatra.

elől, hogy katonai tribunusok hivatalát hozták létre, a consulok helyett, s a katonai tribunusokra ruháztatott a consuli hatalom, melly katonai tribunusságot a plebejusok is viselhették, s meghatározták, hogy, felváltva, egyik évben consulok, a másik évben katonai tribunusok választassanak. A büszkeségökben így megsértett patriciusok eszközökről gondolkodtak, mellyek által, ha egészben nem is, de egy részben legalább visszaszerezhessék elvesztett hatalmokat. Sikerült is nekik egy e végre gondolt csel. Nevezetesen a consul jogából elvettek némellyeket, s azoknak gyakorlására egy új hivatalt állítottak fel, ú. m. a censorságot 442, mint a mellyet csak patriciusok viselhettek (l. 130. §.)

103. §. *Veji elleni újabb had s a gallusok.*

A néppárt folytonos küzdelmei alatt mintegy 60 évig nem folytatott Roma külháborút. Most, ú. m. 406 K. e. hadat indított Veji város megigázására, mint a mellynek elfoglalása után lehetségesnek hitték a romaiak egész Etruria meghódítását is, s ez lett az utolsó had Veji ellen. E had igen nevezetes Romara nézve azért, mert ekkor kezdtek és tanultak a romaiak hosszas háborút folytatni, a mennyiben csak 10 évi folytonos harcz után vehették meg Vejit; s midőn e miatt egész teleket kellett a táborban tölteni, itt s ekkor vőlt alkalmuk a hadsereg szerkezetének átalakítására. Ugyan is a húzamosabban távol levő katonáknak zsóldot kellett adni, minek ismét az lett a következése, hogy így örömet harczoltak húzamosabban is. A senatus pedig örömet kezdett más más hadakat annyival is inkább, mert így könnyebben elvonhatta a nép figyelmét a politicalai pártküzdelmektől, s az így kezdett folytonos harczok s az ezekben aratott győzelmek juttatták Romát világuraságra. Több évi sikeretlen ostrom után Furius Camillus tétetett vezérré, ki miután az ostromlottaknak segítségére jött capenateseket is meggyőzte: — a mint mondják — a vár falai alatt ásott aknákon a városba menvén, annak urává lett, lakosait felkonczoltatta, s a várost leromboltatta K. e. 396, és diadallal tért Romába

viSSza. De minthogy győzelme által elkevélyedve, a nép-pártnak ellensége vólt, s a hadi zsákmány elsikkasztásával is vádoltatott, a nép törvényszéke elébe idéztetett, melly előtt mint sem megjelent vólna, inkább önkénytes szám-üzésbe ment.

Nem sokára nagyszerű veszély tornyosúlt Roma fe-
lébe. Ugyan is a gallusok Brennus nevű vezérok alatt
áttörvén az Alpeseken, hódító szándékkal nyomútkak a
város ellen K. e. 390. Egy szerencsétlen csata, mellyben
a katonai tribunusoktól vezérlett seregek teljesen meg-
győzettek az Allia folyónál, olly nagy rémülést okozott,
hogy a polgárok egy része, a kik t. i. befértek, féltőbb
kincseivel kezárkózott a Capitoliumba, a többiek pedig
futásban keresvén menedéket, védelem nélkül hagyatott
aváros. Be is ment Brennus ellenállás nélkül, s miután
felégetvén, elpusztította azt, ostrom alá fogta a Capitolium-
mot is. Már ezt is szinte bevette egy éji titkos megtá-
madás által, midőn a Juno szent ludjai által felébresztett
M. Manlius fegyverre szólítván a bennlévőket, a vár meg-
mentetett. Majd éhséggel akarta azt Brennus feladásra
bírní. Már meg is kezdettek az alkudozások, midőn a szám-
üzött Camillus, ki ez alatt a menekült romaiakból egy se-
reget alkotott Ardeaban, s a senatus által felruháztatott
az erre szükséges dictatori hatalommal, Roma falai alatt
megjelenvén, a gallusokat elűzte, s a várost megmentette,
melly tetteért *h o n s z a b a d i t ó*, s a v á r o s
u j r a a l k o t ó j a névvel tisztelték meg a hálás pol-
gárok. Ekkor a romai nép oda akarta hagyni az elpusztult
várost, s az üres Veji-be költözni. Csak nagy bajjal tudta
Camillus és a senatus e szándékot megakadályozni.

104. §. *Ujabb pártküzdelmek, Lucius Sextius és
Licinius Stolo néptribunok.*

Alig múlt el a gallusok miatt fenycgető veszély, mind-
járt kiujútkak a pártok küzdemei, melly küzdelmek alatt
először is a Capitoliumot megmentett M. Manlius esett el
a patriciusok gyűlölségének áldozata gyanánt. Ő, mint
gazdag ember, ingyen gabonát osztván ki a megszegényült

nép közt, azzal vádoltatott, a mivel már előbb Sp. Cassius hogy t. i. a nép kegyét vadássza, hogy királylyá lehessen, s ezért mint népfelségsértő, a Tarpeji szikláról ledobatott K. e. 383. A patriciusok által így megkezdett harczot folytatták Lucius Sextius és Licinius Stolo, kik 376-ban lettek néptribunok. Ezek egyfelől felelevenítették a föld törvényt, s kívánták, hogy az ellenségtől elfoglalt állami haszonbéri földekből a nép is kapjon, és hogy senki se bírhaszon azokból többet 500 hódnál; továbbá, hogy az adósoknak engedtessek 3 évi határidő, az eddig fizetett kamatok pedig vonassanak le a tőkéből; végre, hogy a plebejusok nem csak katonai tribunusokká, hanem consulokká is megválasztathassanak. s az egyik consul mindig plebejus legyen. Ezen kívánatoknak ellene szegültek ugyan általában a patriciusok, kik a már ekkor 10 néptribun közül 8-at megnyertek magoknak, legkülönösebben ellenszegült pedig Camillus, ki az e miatt támadt belzavarok közt két ízben tétetett dictatorrá, de a nép folytonos kitartása, s ellenszegülése miatt nem érhetett czélt. Végre midőn a nép naponként hatalmasabb hangon követelte, hogy Lucius Sextius tétessék consullá: az ellentállás sikeretlenségéről meggyőződve, a nép kívánatába beleegyezett a senatus, s a plebejus Lucius Sextius consullá lett K. e. 365. Ugyan ekkor a másik két pontis törvénynyé vált.

Ekkor a patriciusok ismét tudtak kárpótlást szerezni magoknak. Nevezetesen mindjárt 365, azon ürügy alatt, hogy a consulok a sokmunkát nem gyözik, kivitték, hogy két új hivatal állított fel, ú. m. a praetori és curulis aedilis-i, mellyeket csak patriciusok viselhessenek, s így választatott egy praetor, ki a magánosok pereit ítélje el, s a távol lévő consuloknak helyettese legyen; és két curulis (fő aedilis) mint legfőbb rendőrtisztviselők; sőt az is meg határozatott, hogy dictatorságra, és consulságra, senki se emelkedhessék, ki ezen hivatalok közül valamelyiket nem viselte. De ezzel sem értek czélt, mert a nép nem nyugodt, s már 355-ben a dictatorságra is jogot

nyert magának, 336-ban a praetorság, s nem sokára a főpapság viselhetése is megengedettetett a plebejusoknak.

105. §. *Háború a samniták és latinok ellen.*

K. e. 343 hadba elegyedett Roma a samnitakkal. Erre az adott okot, hogy a campaniaiak a samnitaktól háborgattatván, Roma közbenjárásához folyamodtak, s ezt a samnitak visszaútasították, mert aggódva látták a hódító Roma hatalma terjeszkedését. Ekkor Roma hadat indított Samnium ellen, és bár e hadban győzedelmet nyert is M. Valerius Corvus consul, mégis már 341 békességre léptek a hadakozó felek a samnitaknak kedvező feltételek alatt, azért, mert e közben új hada támadt Romának a latinusok ellen. Ezeknek régtől fogva nehezen esett az, hogy ők, a szerződések ellenére, a romaiakéval egyenlő polgári jogokban nem részesíttetnek, s közelebb, mint kívánták, az egyik consul nem közlök választatik. És most, midőn Romát a samnitak elleni hadba keveredve látták, kedvezőnek hitték az időt, vagy függetlenségöket kivívni, vagy teljes romai jogokban osztozni. Az így támadt latinus hadnak vezérévé tétetett Manlius Torquatus, ki arról nevezetes, hogy seregében szigorú katonai fegyelmet alkotott, s az ellenséget annak ellenére meggyőző fiját is kivégeztette. Az így rendezett sereg a Decius Mus maga elszánása és feláldozása által neki buzdíttatván, csakugyan fényes diadalt aratott, a Vesuv tővében, s a latinusok meghódoltak Kr. e. 340. És bár e megveretés után ismét felkeltek s két évig harczoltak függetlenségökért Roma ellen: még sem érhettek czélt, mert végre is meggyőzettek, s a győzőtől diktált békeponatok elfogadására kinszerítettettek (l. 107 §.). 326-ban újra kitört a samnita háború. Ugyanis a samnitak az elébb kötött béke mellett sem látták magokat biztosságban a naponkint messzebb terjeszkedő Roma ellenében, s különösen aggódtak akkor, midőn Roma közelebről látszott őket fenyegetni Fregellae katonai gyarmat telepítése által. E had azért lett különösen nevezetes a romai népre, mert a vitéz samnitak ellen sokkal nagyobb erőre, tapasztalásra, s ügyességre volt

szüksége, mint bármely előbbi hadában, s ennek szerencsés folytatása közben, midőn egyfelől önbizalom támadt benne, másfelől ez vetette meg az Italia feletti uralkodás alapját.

Mintegy négy évig szerencsésen folyt e had Romára nézve Lucius Papirius Cursor vezérlete alatt, ki alvezérével Qu. Fabius Maximussal együtt két fényes győzelmet aratott, s az ellenséget fegyverszünetre kinszerítette. De midőn a romai senatus nagyon kemény feltételeket szabott az állandó békének, újra kezdődvén a háború, a samnita vezér, a vitéz Pontius olly szerencsésen be tudta keríteni a caudiumi hegyszorosnál a Titus Veturius és Sp. Posthumius consulok által vezérlett sereget 321-ben, hogy ez csak úgy menekedhetett meg a végveszedelemtől, hogy a két consul ollyan békét kötött, melly szerint visszadták a samnitaknak minden elfoglalt birtokaik, teljesen függetlenekké lettek, s a romai sereg egy jármon búvt által. De a romai senatus tudni sem akarván ezen gyalázatteljes békéről, teljesen felbonthatni vélte azt, úgy, hogy annak eszközlőit a samnitak kezébe adta, de a kik azokat bántatlanul visszabocsátották. Nagy erőmegfeszítéssel fogott most a senatus a romai becsület helyreállítására indított hadhoz Papirius Cursor és Qu. Fabius Maximus vezérlete alatt. Ezek csakhamar le is mosták a romai fegyverről az előbbi szennyet, fényes győzelmeket nyervén ellenségeiken, annyira, hogy ezek már 318-ban új fegyverszünetre lettek kinszerítve. De ez is csak két évig tartott s már 318-ban újra fegyvert fogtak a samnitak, s most már annál több aggodalmat okoztak Romanak, mert melléjük álltak az etruskok, gallok, és umbriaiak is. De még így sem bóldogáltak, mert Qu. Fabius Maximus teljesen leverte Perusianál az etruskokat. Ekkor elhagyván a samnitak saját földjüket, Umbriába mentek, hogy szövetségeseikkel egyesülve hozhassák helyre veszteségeiket. De ismét siker nélkül, mert a consulokká tett Qu. Fabius Maximus és az ifjú P. Decius Mus (az előbbinek fija) által végkép leverettek Sentinumnál Kr. e. 295-ben. A sentinumi győzelem kivívására sokat tett az ifjú Decius

Musnak hős elszánása, ki, midőn a szerencsét az ellenség felé hajlani látta, önkényt feláldozván magát az alvilági ssteneknek, példája által olly lelkesedést öntött a romai heregbe, hogy az meggyőzhetetlen lett. Még ekkor sem vagytak fel a samnitak végképen a szabadulás reményéifel, s uj próbát tett a samnita ifjúság szent serege; de az mjú Papius Cursor, és Curius Dentatus e kísérletet is heghiúsították, és már 290-ben, nem csak a samnitak, hanem az etruskok, umbriaiak, sőt 283-ban a senoni gallok is kinszerítve voltak Roma fensőségének elösmerésére.

106. §. *Háború Pyrrhus ellen.*

Még folyt a samniták elleni háború, midőn uj és külön hadra adtak okot a tarentumiak. Ezek, mint tengeren kereskedő nép, féltvén kereskedésöket a naponként megszzebber terjeszkedő Romától: a romai hajókat nem eresztették be kikötöikbe szigorú motozás és vám nélkül; sőt, bizonyos állítólagos csempészet miatt, némelly romai hajósokat meg is öltek. És midőn az elégtételt követelő romai követek megsértettek a tarentumiaktól, háborúra került a dolog. A tarentumiak Pyrrhus epirusi királytól kértek segítséget, ki miután felajánlott közbenjárása visszaútasított, megkezdte a harczot 281-ben. És bár elefantjai segédelmével győzelmet aratott is a romaiakon Herakleánál: látva a romai hadak vitézségét, békekövetet küldött a romai tanácshoz, de ajánlata visszaútasított. Még nagyobb lett Pyrrhus meglepetése, midőn követe Cineas a senatusról ollyan jelentést tett, hogy annak minden tagjai ollyanok, mintha megannyi királyok vólnának. Majd a senatus küldött Pyrrhushoz követséget, a foglyok kicserélése felett alkudozni. Ezen küldöttségnek elnöke Fabricius vólt. Ennek célja sem sikerült, s miután Pyrrhus hiában próbálta megvesztegetni Fabriciust, folytattatván a had, uj csatára került a dolog Asculumnál Apuliában 279. Itt is Pyrrhus győzött, de győzelme után úgy nyilatkozott, hogy öt még egy illy győzelem megsemmisitené. Épen ezért kapott az alkalmon, midőn a syraku-

saiaktól segítségül hivatott Carthago ellen, s őrseréget hagyván Tarentumban, Sicíliába ment. Ez alatt a romaiak rendre meghódítgatták a Pyrrhus szövetségeseit ú. m. az ujjafelkelt samnitakat, a lucanokat, és bruttumiakat. Sicíliában sem igen jól folytak Pyrrhusnak dolgai, s örömmel engedett Italiában szorongatott szövetségesei hívásának, s itt újra megjelenvén, Curius Dentatus által úgy megveretett Beneventum mellett 275, hogy kénytelen vólt Italiát végkép odahagyni. Ekkor Roma urává lett nem csak Tarentumnak, hanem egész Alsó Italiának is.

107. §. *Az italiai népek viszonyu Romához s a hódítások következményei.*

A romai senatus nem csak hódítani tudott, hanem a meghódított népek ártalmatlanná tevéséről is mély belátással gondoskodott. Tette pedig ezt az által, hogy az eddig egymással szövetségben élt népeknek, vagy ugyan azon egy nép külön városainak is, a körülményekhez képest más más szerkezetet adott, s így érdekeiket egymástól teljesen elválasztotta. Különbözött az italiai népek sorsa a későbben meghódított, Italian kívüli népek — tartományok, provinciák — sorsától annyiban, hogy ezek semmi alkotmányos szerkezetet nem kaptak, hanem a hozzájuk küldött tisztviselők szabad tetszése, vagy is inkább a senatus akarata és útásításai szerint kormányoztattak: az italiai népek pedig néhány város kivételével, olyan a millyen, meghatározott, alkotmányforma szerkezetet kaptak. Épen azért soha sem is neveztetett Italia provinciának. De az italiai népeknek adott szerkezet is sokféle vólt. Legjobb állapotja vólt a latinusoknak, mint a kik kezdetben szinte egyenlő jogot nyertek a romai pólárokkal. Nevezetesen megengedetett nekik tisztviselőik szabad választása, s ezen tisztviselők, hivatalos állásoknál fogva romai pólároknak tekintettek, továbbá akármelly latinus pólár, ha a romai censuson megjelenvén, magát beíratta, romai pólár lett; végre az épen Romában jelenlévő latin-romai pólárok a gyűlésekben is szavazhattak. De másfelől nagy különbséget tett az, hogy nem

minden latin városoknak adattak meg ezen jogok, és a mellyeknek megadattak is azoknak pólgárai sem léphettek házasságra a romai nővel, és a romai pólgár nem fogadhatta őket fiúvá. A katonáskodás pedig sokkal terheesebb volt rájuk nézve, mint a tulajdonképeni romai pólgárokra nézve már csak azért is, mert sem a haditanácskozásokban, sem a dicsőségben nem részesültek; csak a teherben. Mind ezen viszonyok az úgynevezett latin jogban — *ius latinum* — határozottak meg.

A többi italiai népek még kevesebb jogokban részesítették, s ezek is, mind külön külön szerkezetet kaptak. Ezek két fő osztályba sorozhatók ú. m. némelylek minden feltétel nélkül adták meg magokat a győző Romának s ez esetben egyszerűen csak meghódítottaknak — *dedititii* — neveztettek; mások pedig bizonyos feltételek alatt hódoltak meg, s az ilyenek szövetségeseeknek — *socii* — hivattak.

A sabinok és umbriaiak nyertek ugyan romai pólgári jogot, sokféle megszorításokkal: de a későbbi lázadások miatt azokat elvesztvén, egy szövetséges nép sem bírt többé romai pólgári joggal. Abban állott ezeknek minden előnyök a tartományok népei felett, hogy nem romai tisztviselők, hanem saját magok által választott hivatalnokok által kormányoztattak, de a kik épen úgy engedelmeskedni tartoztak, és engedelmeskedtek is a *senatus* minden rendeleteinek, mint a tartományi népek. Háború idején, mind pénzzel, mind katonával segítették a köztársaságot. Földadót ugyan nem fizettek; de azért elég kárpótlást vett magának Roma az által, hogy még kezdetben elfoglalta földjeik egy részét, mellyeken vagy gyarmatokat telepített, vagy haszonbérbe adta ki. Az italiai népek ezen jogi viszonyait szabályozta az italiai jog — *ius italicum*.

Voltak szabad városok is — *municipiumok* — mellyek teljesen önálló kormányzással bírtak, s vagy minden kivétel nélküli, vagy csak némileg megszorított romai pólgári jogokat élveztek. Voltak *praefekturák* is, az az olyan városok mellyekbe romai tisztviselők küldettek. A *prae-*

fecturák közt is nagy különbség volt, nevezetesen némelyikben csak a törvénykezést kezelték romai tisztviselők — praefectusok — a kormányzást pedig saját embereik intézték s az ilyenek egyenlők voltak a municipiumokkal; másokban pedig a közigazgatás is romai praefectusok által történt. Az ilyeneknek nem volt semmi önállásuk. De még a municipiumoknál is volt különbség, mert némelyek teljesen megtarthatták régi intézményeiket, mások pedig a romaihoz alkalmazkodni köteleztettek. Ez esetben a duumvireknél (consulok) volt a fő hatalom, s mind a nép osztályozása, mind a hivatal ágak épen azok voltak a mellyek Romában.

Katonai gyarmatokat is telepítettek a romaiak, részint a hadak alatt elpusztult városokba, részint valamely meghódított, de nyúgtalan természetű nép közé, részint valamely félelmes szomszéd nép szomszédságába. Az ilyen gyarmatosok teljes romai pólgári jogokat élveztek azon megszorítással, hogy Romában közhivatalt nem viselhettek, s a népgyűlésekben szavazatuk nem volt.

Az egész Italia minden népeire nézve nagyon szomorú lett a romai uraság. Ugyanis a melly népek előbb, a művelt görög városokkal folytatott élénk közlekedés folytán meglehetősen míveltségre és szembetűnő anyagi jólétre emelkedtek, mint kivált az etruriaiak, azok is elszegényedtek a Roma urasága alatt, ennek sokféle zsarolásai miatt. A telhetetlen város érdekében folytatott harcokban nem csak egyes városok pusztultak el, hanem az egész nép is igen nagyon megfogyott s a hosszas szolgaság terhes nyomorai alatt minden életrevalósága hanyatlásnak indult.

De magára Romára nézve is nagy fontosságú volt Italia meghódítása, nem csak az által, hogy bírtoka nagy kiterjedést nyert, hanem az által is, hogy ettől fogva kezdett megromlani a romai népnek eddig egyszerű és tiszta erkölce. Ugyanis a görögöktől, kiket most meghódítottak, eltanúlták az ezeknél divatos fényűzést, s ezzel együtt járó minden bűnöket, és mindezeket úgy megszerették, hogy el sem hagyták többé.

VI. FEJEZET.

A carthagoi hadak, és az azokat követett
változások.

108. §. Carthago régi története.

Carthago legrégebbi korának története is a mesék országába tartoznak. A közönséges rege szerint a tyrusi királyi család egyik ivadéka Dido alapította azt K. e. a IX-ik században. Annyi bizonyos, hogy tyrusi gyarmat volt, s midőn lassanként nagyobb kiterjedést nyertek határai, a mostani Tunis, Algier, és Tripolisból állott, s habár nagyítás is az, mit a romai történetírók említettek róla, hogy elpusztulásakor az anyavárosnak Carthagonak 700,000 lakosa, s 5 mértföldnyi kiterjedése volt, minden esetre népes, s nagy lehetett. Mint az anyaország Phoenicia, úgy Carthago is a kereskedés, s azzal együtt járó ipar hazája volt, s kezdetben csak annyiban gondolt a harczokkal, és hódításokkal, a mennyiben ezek annak biztosítására szükségesek voltak. De különbözött Phoeniciának más gyarmataitól annyiban, hogy mindjárt alapittatása után önállóvá és függetlenné lett, míg egyéb gyarmatok az anya országnak csak mintegy lerakó helyek vagy kereskedési álláspontok gyanánt szolgáltak. Kedvezett Carthagonak az is, hogy midőn Phoenicia anya államai a babyloniaktól, s utóbb a persáktól elnyomattak, azoknak lakosai nagy részben nyúgotra költöztek, s itt telepedvén le, Carthago népességét, iparát és gazdagságát növelték. Továbbá, hogy, az anya országok függetlenségének elenyészése

után a nyugoti gyarmatok Carthagot ösmerték fejöknek. Végre hogy utóbb maga Carthago is igen sok gyarmat anyja lett. Az így szerzett hatalom s az Italiában és egyébütt folytatott kereskedés biztosítására pedig tengeri haderőt alkotott. Földje is olyan termékeny volt, mely csekély fáradságot is gazdagon fizetett, s így hamar kifejlett a földmivelés is annyira, hogy a régiek előadása szerint, Carthago környéke egy szép kertet képezett.

Krisztus előtt mintegy 5 vagy 600 évvel kezdtek a carthagoiak gyarmatokat telepíteni a földközi tengeren, úgymint Maltában, Siciliában, Sardinianban, Elbaban, és a Baleari szigeteken. Minthogy pedig e szigeteken görögök is laktak, kik féltékenyek voltak hatalmokra és kereskedésükre: kétségen kívül sok háborút folytattak egymás ellen a görögök és carthagoiak. E háborúban bár többnyire a görögök voltak is győztesek: de minthogy az ezek közt gyakori pölgári zavarokat Carthago egyesén fel tudta használni: hamar helyre hozta veszteségeit, leginkább az által, hogy virágzó kereskedéséből származott gazdagsága könnyűvé tette mind a szárazon, mind a tengeren tekintélyes sereget tartani. Legnagyobb erőt fordított Carthago Sicilia meghódítására, mellynek virágzó görög gyarmatainál hatalmas ellenszegülésre talált. E tekintetben szerencsétlensége volt Carthagonak az is, hogy a persa hadak alatt egyetértésben álltak a görögök egymással, s így a siciliai gyarmatokat is segítették. A görögök iránti ezen gyűlölségből hadakoztak ők Xerxes mellett a görögök ellen, midőn Himera-nál Gelo syrakusai fejedelem által meggyőzettek Krisztus előtt 480.

109. §. *Carthago pölgári szerkezete, vallása, s miveltése.*

Carthago politikai szerkezete inkább alkotmányos köztársasági volt mint királyi. A kormányzás élén két, élethosszáig választott fő tisztviselő — Suffet — állott. Ezeken kívül volt egy 100 tagból álló kormánytestület és egy másik tanács, mellyeknek egymáshozói viszonyát tudni nem lehet; a törvényhozás pedig a nép joga volt. Ezeken kívül volt egy 5 tagból álló főtörvényszék forma

testület is, melly kinevezte a 100 kormányzót, s az erkölcsökre ügyelt, s e tekintetben a romai censorokhoz vagy talán a spartai ephorusokhoz lehetett hasonló.

Vallásuk ugyanaz volt, a mi a phoeniciaiaké, nevezetesen a legvastagabb bálványimádás. Legnagyobb tiszteletben állott előttök Baal, kinek emberekkel áldoztak, s kivált nagy veszély idején a legfőbb emberek gyermekeivel; és a kiknek gyermekére a megáldoztatás sorsa esett, azoknak tiltva volt a miatt csak a legkisebb fájdalom nyilvánítása is. Erkölcsük durva s kegyetlen volt, minek oka magában vallásukban rejlik. Rabszolgaikon s meggyőzött elleneiken iszonyú kegyetlenséget követtek el, vagy rendszeren isteneiknek áldozták meg őket.

Volt irodalmuk is, s kivált a földmívelést illetőleg jeles munkák irattak általuk, mellyeket a romaiak többre becsültek a görög irodalom e nembeli termékeinél. Ezen kívül csak némelly történeti s földirati munkáikról tétetik említés; a tudományok egyéb ágaiban járatlanok voltak.

110. §. *Carthagonak Siciliával viszonyai.*

Már régtől fogva gyámságot gyakorolt Carthago a Siciliában megtelepedett phoeniciai gyarmatok felett, s a görög városok, Carthago túlhatalmától félve, a lehetőleg ellene szegültek Carthago terjeszkedésének, Az e miatt folytatott hadakból bizonyosan csak annyit tudhatni, hogy Carthago már Dariussal szövetségelt a görögök ellen, és hogy a Xerxes idejében, épen a salamisi ütközet napján, fényes győzelmet nyertek a siciliai görögök a Xerxessel szövetséges carthagoiakon. Ettől fogva mintegy 70 évig megelégedett Carthago eddigi gyarmatai megvédésével, mert a lelkesült görögök ellen, támadólag nem sokra lehetett. Majd Syrakusra fordította figyelmét, azon reményben, hogy annak meghódítása után urrá lehet egész Sicilia felett. Azon nevezetes harcz után, mellyet az athe-neiek, Egesta segítségére Silinus és Syrakus ellen folytattak volt, nem lévén Egestanak más menedéke, Carthagonál kért, és talált segítséget, mikor is a carthagoiak

elpusztították Silinust, s Himerat; nem sokára meghódították Agrigentumot is, s Gela-t ostrom alá fogták.

Carthagonak illy nagyszerű terjeszkedése ellen Syrakustól reménylették a többi siciliai városok szabadulásokat. De Syrakus el vala ekkor foglalva a belzavarokkal, mellyeket nagy gazdagsága s az ebből eredt erkölcs-telenség szült. Semmit sem használtak a bölcs törvények, mellyeket a derék Diokles szerkesztett, s miután a derék Hermokrates irígyei bosszújának áldozatává lett, Dionysius jutott a trónra Krisztus előtt 404. Ez, mint-hogy Syrakussal meg nem elégedett, s egész Sicilia birtokára vágyott, nem kerülhette el Carthagoval harczba keveredni, melly harczban egymás után kétszer keményen megveretvén, e veszteség pótlására Alsó-Italiában foglalta el Rhegiumot. Meghalt Kr. e. 366. Követte őt fija II Dionysius a Plato tanítványa. Minthogy azonban a király még igen ifjú vólt, anyja testvére Dion vólt mellette kormányzó, kit nem sokára száműzött a zsarnok ifjú fejedelem. De Dion inkább önzésből mint hazaszeretetből elűzte Dionysius, s maga uralkodott. Midőn pedig meggyilkoltatott, Dionysius másodszor is elfoglalta a királyiszéket Krisztus előtt 350, s most is épen olly igazságtalan és kegyetlen vólt kormányza, mint előbb. Majd megtámadtatván Syrakusa a carthagoiaktól, anyjától Corinthustól kért, és kapott a város segítségét. Timoleon küldetett Syrakus védelmére, ki egy maroknyi néppel mind Dionysius elűzte, mind a carthagoiakat meggyőzte, s békét kötött velök olly feltétel alatt, hogy a Halykus folyó legyen a carthagoi és görög birtokok határa. Ekkor a syrakusai nép megkinálta Timoleont a királyi hatalommal, mit azonban ez el nem fogadott. Meghalt Timoleon 337-ben.

Timoleon halála után előbb Sosistratus jutott a kormányra, ki a carthagoiakkal nem csak békekességben, hanem szövetségben is élt; utóbb Agathoklesé egy alacsony származású s vérengző emberé lett a királyság. Ez hadba elegyedvén Carthagoval, megveretett ugyan Himera-nál, de katonái nagy részével, kikerülvén a carthagoi háóhad figyelmét, Afrikában termett, s már Afrika kirá-

lyának is nevezte magát, midőn otthon támadt zendülés miatt Siciliába vissza kellett vonulnia, Afrikában hagyott katonái megverettek. Mégis fentartotta magát Syrakusban, sőt elfoglalta Bruttiumot is. De midőn Carthago ellen új hadat indított, unokája által megölettetett 281-ben. Agathokles után még néhány zsarnok nyomorgatta Syrakust, s az e közben dühöngött belzavarok alatt folyvást hadakoztak ellene a carthagoiak. A többi közt emlékezetes Pyrrhus az Agathokles veje, kinek elűzetése után végre nyugodtabb s bődögabb idők következtek Hiero alatt ki 268-ban lett királyi. Ez kibékítette a veszekedő pártokat, vitézül visszaverte Carthago megtámadásait, s olly virágzásra emelte a tudományokat, és művészeteket, hogy Syrakus ekkor a világnak e nemben második városává lett.

| 111. §. *Az első romai-carthagoi had okai s folyama.*

Ámbár az epirusi Pyrrhus ellen szövetségelt is Roma Carthagoval, de igazi barátságot nem engedett köztök létrejönni az egymás elleni féltékenység. Ugyanis Carthago, miután már Siciliában számos birtoka vól, vágyott az egészre, mint ollyanra, mellynek birtokában nem lesz nehéz hatalmát Italiában is megalapítani. Hasonló gondolatokat táplált Roma is, melly miután meghódította egész Italiát, Sicilia birtokába vágyott, mint a melyet, fekvésénél fogva, Italia toldalékának tekintett, s a melly, termékenysége, s virágzó kereskedése által szerzett gazdagságánál fogva becses zsákmányt ígért. Minthogy Sicilia birtoka mindenik hatalmát túlnyomóvá teendette volna a másiké felett: ezért kikerülhetlen vól köztök egy élethalál harc, mellynek előbb nem, mint valamelyiknek vépusztulásával lehetett végződni. Mindenik igyekezett ebben a másikat megelőzni, és csak alkalmat vártak. Roma, a helyett, hogy nyílt homlokkal izent volna hadat, alacsony eszközhöz folyamodott. Ugyanis Kr. e. 264-ben Hiero syrakusi király ellen fellázzadtak zsöldos katonái a mamertinusok, s csakhamar elfoglalták az erős Messanát. Hiero a fenyegető veszély elhárítására segítséget kért a carthagoiaktól, a mamerti-

nusok pedig Roma pártfogásához folyamodtak. A kért segedelem meg is adatott a mamertinusoknak, s Appius Claudius küldetett védelmökre. És bár e közben a carthagoiak visszafoglalták is Hanno vezérlete alatt Messanát a mamertinusoktól, csakhamar a romaiak kezére került ez erősség. Nem sokkal ezután békére lépett, söt szövetséget kötött Hiero Romával, s e szövetségtől gyámolítva, csakhamar új győzelmet arattak a romai seregek Agrigent mellett, melly győzelem által a carthagoiak siciliai bírtokainak uraivá lettek. Minthogy pedig Roma átlátta azt, hogy ezen szárazföldi győzelmét nem tekintheti biztosnak mindaddig, míg meg lesz Carthagonak tengeri ereje: hogy vizen is megmérkőzhessék ellenével, hajóhadat teremtett hirtelen, s ezen hajóhaddal előbb Cajus Duilius 259-ben azután Attilius Regulus fényes győzelmet nyert Eknomusnál 256, s a következő évben Afrikába vitorlázott, hogy Carthagot otthon támadja meg. Kedvezett is neki egy darabig a szerencse, s Carthagot remegés szállta meg. De hirtelen megfordult a koczka, mert a carthagoi hajóhadvezér, a görög Xantippos teljes győzelmet aratott Regulus felett, ki, számos katonáival együtt, maga is fogságba került. Ettől fogva néhány év alatt a tengeren egyik veszteség a másik után érte a romaiakat, több ujonnan felszerelt hajóhaduk, részint a szélvész, részint az ellenség által tétetett semmivé; de a szárazon, úgymint Siciliában. és Sardiában szerencsések voltak Cecilius Metellus vezérlete alatt, annyira, hogy Carthago kimért s óhajtott volna békét kötni. A béke kieszközlésére Romába küldte a carthagoi tanács a fogoly Regulust, felfogadtatván előbb vele, hogy, ha küldetése czélja nem sikerül, vissza fog térni fogságába. Romába érvén Regulus, béke helyett hadra ösztönözte a senatust, azon hitben, hogy most meg lehet törni a kimerült Carthagot. És miután adott szavához híven, mindenféle marasztás daczára csakugyan visszatért fogságába, a felbőszült carthagoi néptől kegyetlen kínzások között kivégeztetett. Kiújlván a harcz, ismét nagy veszteségeket szenvedtek a romaiak az ügyetlen Appius Claudius alatt Hamilcar Barkastól; és mégsem

csüggedtek el, sőt a helyett, hogy reményöket veszve, felhagytak volna e veszélyes haddal, minthogy Romanak nem csak dicsőségét, hanem életét is kockán lenni hitték, minden romai polgár, egyező akarattal kész vólt minden áldozatra, s mivel a közkinestár már ki vólt merítve, a tehetősebb polgárok adakozásából új hajóhadat állítottak ki, melylyel Lutatius Catulus consul fényes győzelmet nyert az 241-ben aegati szigetek mellett, s a teljesen kimerült Carthago felhatalmazta Hamilcar Barkast a békekötésre, melly még azon évben létre is jött olly feltétel alatt, hogy Carthago lemondott Sicilia birtokáról, ezen kívül 2300 talentum fizetésére kötelezte magát, s ingyen kiadta a hadi foglyokat. Így birtokába vette Roma Sicilianak carthagoi részét, s ez lett neki első birtoka — Italian kívül — provincia. —

112. §. *Roma újabb foglalásai.*

A Carthagon aratott győzelem sokkal nevelte Romanak önmagábani bizodalját, de egyszersmind korlátlan nagyra-vágyását is, s ettől fogva nem rettent vissza az erőszakosságtól vagy aljasságtól, ha hasznot látott benne. Épen azért a Carthagoval kötött béke daczára is keresett és talált alkalmat attól teendő új foglalásokra. Nevezetesen: Carthago ellen fellázzadtak sardiniai zsöldos katonái. Roma segedelemmel kínálta meg Carthagot, mit ez el is fogadott. Roma le is verte a fellázzadtakat és az egész szigetet elfoglalta, de nem adta vissza Carthagonak, hanem saját birtokában megtartotta, sőt még hadi költséget is fizettetett magának Carthagoval, mint a melly, gyengesége érzetében, ellent nem mondhatott. De másfelől is szemlátomást terjeszkedett Roma; nevezetesen az illyr királyné Teuta alattvalói mint tengeri rablók megzavarták a kereskedési biztosságot, s midőn a senatus elégteltet kérő küldöttséget küldött a királynéhoz, ez a követekeket megölette. Ekkor hadat kezdett ellene a köztársaság s e hadban el is foglalt némelly szigeteket. Majd az Alpesen inneni gallusok törtek nagy erővel Roma felé, de a romai Marcellustól meggyőzettek Kr. e. 222 s egész or-

száguk elfoglaltatván, Cisalpina Gallia név alatt romai tartománynyá lett, s annak biztosítására Cremonaban és Placentiaban katonai gyarmatok alapítottak.

113. §. *Carthago a Romával kötött béke után.*

Mig ekként terjesztette Roma hatalmát, s birtokait, addig nevezetes dolgok történtek Carthagoban is. Ugyanis a kimerült állam, nem lévén képes zsóldos hadait fizetni, azoknak nagy részét elbocsátotta. E miatt véres lázzadást támasztottak azok, mellyhez midőn, Roma titkos izgatására, némelly afrikai államok is csatlakoztak; Carthago 4 évi szerencsétlen harcz után, az enyészet szélén állani látszott. De a derék Hamilcar Barkas nem csak a veszélyt elhárította a zsóldosokon, s az elpártolt városokon aratott győzelmei által, hanem hamar kipótolta hazájának a fentebbi szerencsétlen hadban szenvedett veszteségeit is, olly formán, hogy kevesed magával Hispaniába ment s ott szerencsés hódításokat tett. De nem csak meghódította, hanem szelidsége és ügyessége által meg is nyerte Hispania népeit, s így azokból egy erős és hű sereget alkotott, mellynek birtokában reményt nyújtott hazájának az egész Hispania birtokához is. Hispania gazdag ezüst bányáiból temérdek kincset küldött Hamilcar Carthagoba. És bár a Hamilcar iránt ellenséges indulatú Hanno párt mindent elkövetett is megbuktatására, mégis megtartotta a hispaniai fővezérséget egész haláláig, melly 227-ben történt a lusitanok elleni csatában. Hamilcar halála után veje Hasdrubal viselte a fővezérséget 7 évig, melly idő alatt sikerrel folytatta azt, mit előde megkezdett, s alapította Uj-Carthagot — Carthagena. — Csakhamar meg is félemlettek a romaiak az általok nagyon is megbántott Carthago hatalma terjeszkedésétől, s a Hamilcar család iránt ellenséges indulatú Hanno párt ügyes felhasználása által, alkura lépvén Carthagoval, megígértették vele, hogy a hódítások Hispaniában az Ebron túl nem fognak terjedni, s a Romával szövetséges Saguntumot bántani nem fogja. Ekkor meghalt Hasdrubal 221-ben, és a sereg a Hamilcar fíját, az ifjú Hannibalt kiáltotta ki fővezérré.

114. §. *Hannibal, és a 2-dik Carthagoi had.*

Hannibal volt nem csak Carthagonak, hanem az egész ó világnak legnagyobb embere, mint a ki hadvezéri fényes tehetségeivel, nemes lelket, tiszta honszerelmet, s nagy céljai kivitelében megtörhetetlen vas akaratot egyesített, „kiben a Roma iránti méltó gyűlölség mintegy megszentessült“. Ő, miután átvette a sereg vezérletét, s Hispaniában több, fontos győzelmet nyert, megostromolta a Romával szövetséges Saguntumot, 218-ban, s így megkezdte a 2-dik carthagoi hadat, azon elhatározással, hogy nem nyugszik addig, míg Romát meg nem semmisíti. Italiát választotta a harc színhelyévé, azon meggyőződésben, hogy ha fegyverét győzelem követi, a Romától elnyomott italiai népekben szövetségeseket fog találni. Illy célból nem nagyon számos, de vitéz s általa lelkesült sereggel átmenvén a Pyrenaei bérczeken, s keresztül törvén a Galliában útját álló népeken, kibeszélhetetlen küzdelmek közt, megmászta az Alpoknak magas, s örökös hó fedte tetőit, s midőn az Alpok völgyeiben lakott ellenséges népekkel folytonos harczban Italiába ért, 60000 emberből, mennyivel elindult, nem volt több 26000-nél. De ezzel is fényes győzelmet nyert Cornelius Scipio consulon a Ticinus folyónál, s ennek consultársán Semproniuson Trebiánál; a következő évben Flaminius consul seregét is megsemmisítette Etruriában a Trasimenus tónál. Ekkor a romaiak a hadban tapasztalt Qu. Fabius Maximust tették dictatorrá, ki ujonczokból álló seregével nem hocsátkozott nyílt csatába, hanem okos mozdulatok által fárasztotta Hannibal seregét, s épen ezen késlekedő, vagy óvatos hadfolytatási modoráért szokott ő Fabius Cunctatornak neveztetni. Ez idő alatt a romai senatus új sereget gyűjtött, s adott a Paulus Aemilius és Terentius Varro consulok vezérlete alá. Ezen utóbbi egy heves, tüzes ember, nem hallgatva tisztársa intésére, nyílt csatára szállott Hanniballal, Cannaenál 216-ban, s e csatában a romai sereg teljesen megsemmisítettett; a consulon kívül még 45000 ember maradt a vérmezőn; a többiek

fogságba kerültek. A cannaei csata hírére fellázzadt Roma ellen szinte az egész Italia, ezen kívül Filep macedoniai király és a syrakusi Hieronymus is szövetségbe Hanniballal. És Roma mégsem esett kétségbe, hanem védelemről gondoskodott, mely védelem annál könnyebbé lett, mert Hannibal, kevésre olvadt seregével, nem merte Romát megtámadni, míg hazúlról segedelmet nem nyer, mellyet azonban a Hanno ellenpártja tőle megtagadott. Illy körülmények közt Campaniába vonta magát, hogy várja be a kívánt segedelmet, s Capuát, mint főhadiszállását megerősítette. E közben Claudius Marcellus Nola-nál győzedelmeskedett Hannibalon; majd Siciliába ment, s elébb Syrakust, azután az egész szigetet visszahódította a Roma részére. Qu. Fabius Maximus pedig Capuát is megostromolta. Majd az ifjú Cornelius Scipio Hispaniába menvén egy sereggel, visszafoglalta azt a Hannibal testvérétől Hasdrubaltól, ki is onnan kiszorítottván, Italiába, szorongatott testvérének segedelmére jött. De alig ért Italiába, tönkrevetett Claudius Nero, és Livius Salinator consulok által a Metaurus folyónál 206-ban, mely csatában maga is elesett, s a győzelmes vezérek az ő levágott fejét Hannibálnak küldték.

Cornelius Scipio, miután meghódította egész Hispaniát, győzelemmel visszatért Romába, hol consullá tétetett. A következő évben, 203-ban áttette Scipio a hadat Afrikába, miután a numidiai királylyal, Massinissával, szövetséget kötött. Afrikában is győzelem koszorúzta a Scipio fegyverét, s a szorongatott Carthago, nem tudva magán másképp segíteni, Hannibalt parancsolta haza, ki most, elhagyván Italiát, hol 16 éven át annyi dicsőséget aratott, haza ment, s jelenlétével lelkesedést öntött honfitársaiba. Miután a két nagy vezérnek személyes alkudozása nem sikerült, csatára került a dolog Zama-nál, s itt vívatott 202-ben az eldöntő csata, mellyben a Hannibal lángeszének, s egész serege vitézségének daczára Scipio lett győztes, s a megtört Carthago kénytelen volt lealázó és terhes feltételek alatt olly békére lépni, a melly teljesen megtörte hatalmát. Nevezetesen 10000 talentum fizeté-

sére kötelezte magát, lemondott minden Afrikán kivüli bírtokairól, kiadta minden elefántjait, és hadi hajóit, — tizet kivéve —, s a mi legterhesebb vólt, kötelezte magát, hogy Roma tudta és akarata nélkül soha semmi háborút nem folytat.

115. §. *Macedonia, és Görögország meghódítása és a syriai király Antiochus elleni háború.*

Carthago megtörése után minden tartózkodás nélkül kimutatta Roma világurasági vágyát, s minthogy naggyá lett hatalma megtörésére egy magányos állam sem, hanem csak többen egyesülve lehetek vólna képesek; ravasz politicája felhasználta minden eszközt, melly által a keletkezhető szövetséget felbonthatta előbb, mint az veszélyessé válhatott vólna reá nézve. A Nagy Sándor egykori birodalmából keleten alakúlt országok ekkori gyöngesége sokkal erősebb kísértetés vólt Romára nézve, mint hogy ennek ellentállhatott vólna a senatusnak kincs és hatalom vágya; s ha az azokba belekötésre nem vólt másként kedvező alkalom, nem átalotta a romai senatus illyet keresni s találni a legbotrányosabb kicsinységekben is. Igy lett Romának áldozatává először is Macedonia. Mert bár II Filep, macedoni király, a Hanniballal vólt szövetsége óta megengesztelte is Romát két ízbeni békés szerződés által: mégis mindjárt a zamai csata után Macedonia ellen fordúltak a romai legiók, azon ürügy alatt, hogy a carthagoi seregben némelly macedoni alattvalók is találtattak. Az igy kezdett hadban Qu. Flaminius, romai vezér, elhatározó győzelmet vett Kynoskephale-nál Filep seregén K. e. 197, s e győzelem után kinszeritette Roma Filepet 1000 talentum fizetésére, hajóhada kiadására, minden asiai bírtokairól és Görögországróli lemondásra. Ezután Görögországra tette Roma a czélt, de e szándéka kivitelét késleltették a Syria ellen, s utóbb Macedonia végleges megigázására indított háborúk.

A Syria elleni hadra az szolgáltatott egyenes ürügyet, hogy a Carthagóból kiüzött Hannibal Antiochus syriai királyhoz menekült. E hadban Syria mellett állt a Romától

magát megcsalottnak hitt aetoliai szövetség is. Antiochus nem fogadta meg a Hannibal tanácsát, ki Italiát akarta a harc színhelyévé tenni, s a helyett, hogy támadólag lépett volna fel, Görögországba várta be a romai sereget. Itt az aetoliai szövetségbeli görögök minden hősiessége daczára is győzött Acilius Glabrio romai vezér, s Antiochus, serege maradványival Asiaba futott. Ide is üldözte őt Lucius Scipio, s Magnesianál a Sipylus mellett győzedelmeskedvén 190-ben, kénytelen volt Antiochus békességet kötni, melly szerint lemondott Kisasiáról a Taurusig, s Roma részére 15,000 talentum fizetésre kötelezte magát, s kiadni Hannibalt. Hannibal ekkor, hogy a fenyegető veszélyt kikerülje, Prusias bithyniai királyhoz menekült, s intézte annak háborúját a romai zsóldban álló Eumenes ellen. Végre midőn a romaiak Prusiast is erővel kinszciritették az ő kiadására, hősi életéhez méltóképen múlt ki, megmérgezvén magát, 183-ban Kr. e.

Alig lett vége a syriai hadnak, újra belekötött a senatus a macedoni Filepbe, számot kérvén tőle azon foglalatásokról, mellyeket Roma engedelmével e háború alatt tett. Filep haddal akart e bosszantó gúnyra felelni, de mielőtt célját érhetne volna, meghalt, fiját Perseust hagyván maga után. Ez bosszút akart Román állani apjáért, s visszaszerezhetni remélte országának vesztett tekintélyét, annyival is inkább, mert sikerült neki egy nagy szövetséget hozni létre, Syria, Bithynia, Thracia, Illyria uralkodóiból, Carthagoból és némelly görög városokból. De a romai senatus, mivel még akkor nem érezte magát elég erősnek, egyszerre ennyi ellenséggel szembeszállani, fel tudta bontani ezen szövetséget, részint úgy, hogy Perseussal békét kötött, részint úgy, hogy Antiochus Ephiphanes syrus királynak megengedte, hogy Egyiptom ellen hadat indítson, részint végre úgy, hogy Carthagonak ott-hon Afrikában szerzett dolgot. Végre csakugyan kitört e háború, s bár Romanak ugyanekkor az itáliai népek lázadásával is bajavolt, s bár a macedoni seregek Pydnanál olly elszántsággal és elkeseredéssel harcoltak is, hogy a romai legiok már ingadozni kezdtek, mégis a romai ve-

zéré Paulus Aemiliusé lett a győzedelem 167 Kr. e. s Perseus, miután serege megveretett, futásban próbált menekülni, de szerencsétlenségére, mert a romaiak hatalmába került, kik őt kegyetlen börtönben sanyargatták egész haláláig. Macedonia pedig mindjárt a pidnai győzelem után romai provinciává lett. Minthogy az epirusiak is részt vettek e hadban Roma ellen, ezért országuk elpusztulásával lakoltak.

Macedonia elfoglalása után Görögországra került a sor. Még a Macedonia elleni első harcz után, megtette Roma a szükséges lépést Görögország megbuktatására az által, hogy Flaminius által, az isthmusi játékokon, szabadoknak nyilvánította a görög államokat. Majd, minthogy az aetoliai szövetség e miatti bosszújában az Antiochus pártjára állott: ennek meggyőzése után előbb az aetoliai szövetséget semmisítette meg, az után az achaiiai szövetségbe kötött bele, azon ürügy alatt, hogy az Macedoniahoz szít, s a jobb érzésű görög polgárokat fogságba hurczoltatta. Midőn a végelkeseredésre jutott görögök fegyverre keltek, Qu. Metellus győzelmet aratott felettök, s Corinthus elpusztulása után, Görögország is romai provincia lett Achaia név alatt Kr. e. 146.

116. §. *A harmadik carthagoi had.*

A zamai szerencsétlenség után lassankint üdülni kezdett Carthago, a hatalom főpolczán meghagyott Hannibalnak bölcs kormányja alatt. A kereskedés ismét megtöltötte a magányosak s az állam kincstárait, úgy hogy Carthago lehetségesnek látta, s késznek nyilatkozott az 50 évi részletekben kötelezett adót hamarább is letenni. A hadügyeket is rendezte Hannibal, s a közigazgatásban is gyökeres javításokat tett. Hannibalnak ezen jótékony intézkedései által, csakhamar olyan jóllétre emelkedett Carthago, hogy Roma ismét félni kezdett tőle. És minthogy mindezen czélszerű intézkedések lelke maga Hannibal volt, ettől akart megszabadúlni legelőbb is. Felingerelte tehát ellene az ellenséges Hanno pártot, s csakhamar olly nagyra nőtt a Hannibal ellenei száma, hogy a romai se-

natus kivánsága szerint bizonyosan kiadatott volna, h honfiat ezen gyalázattól és magát e veszélytől, futás által nem mentette volna meg. Ekkor Antiochushoz menekült Syriába. És még mint szökevénytől is rettegett Roma Hannibaltól egész haláláig.

Roma nem nyughatott addig, míg Carthagot végképen meg nem semmisíti. Hogy e szándékát foganatosítsa, legkevesebbé sem válogatott az eszközökben. Nevezetesen felingerelte ellene szomszédját, Massinissat, Numidia királyát, s midőn a hadtól eltiltott nép panaszt tett a romai tanácsnál, nem hallgattatott meg. Tehát fegyverhez nyúlt. De szerencsétlenül, mert sergei Massinissa által meggyőzettek. Most fenhangon hirdette Roma, hogy Carthago megszegte a békét, s pusztító hadat indított ellene. Hiában mentette magát a szerencsétlen Carthago azzal, hogy lehetetlen volt a folytatott hadat kikerülni, a carthagoi ügy megvizsgálására küldött Cato azt véleményezte, hogy e várost meg kell semmisíteni. Ekkor a carthagoi tanács, hogy Romának ürügye se legyen újabb háborúra, kiüzte a Massinissa ellen folytatott had indítóit, a Romától gyűlölt Hasdrubalt kiadta, s önkénytesen Roma alattvalójának vallotta magát. Roma elfogadta ezen ajánlatot, s kegyelmet és békét igérvén, 300 előkelő ifjat kívánt kezesekül. Ezek kiadattak. Ekkor azt kívánta, hogy adják ki minden hadihajóikat, és fegyvereiket; ennek is engedelmeskedett a megrémült nép. Végre, midőn látta a zsarnok senatus, hogy mindenre kész a kétségbeesett város, s másképen nem talál ürügyet azt megsemmisíteni: azon képtelen kívánattal állott elő, hogy hagyják oda s rombolják le régi városukat, s a tengerparttól messze építsenek újat. Ekkor kitört a megigázott nép elkeseredése, s készülni kezdett a nép a védelmi harcához. Emberi erőt s hitelt felülmuló dolgot mivelte ekkor a carthagoi nép; a házak fedeleiből hajókat, s a városban található mindennemű érczből fegyvert készítettek, s példátlan elszánt-sággal védték magokat 3 évig, úgy, hogy a romaiak már szinte reményöket veszítették. Ekkor consullá tették a romaiak a Paulus Aemilius fíját, az afrikai Scipio foga-

dott unokáját, egy szeretetre méltó vitéz embert, s Carthago ellen küldték azon parancscsal, hogy minden áron semmisítse meg e gyűlölt várost. Hosszú ostrom, és védelem után, s 7 napifolytonos roham után végre meggyőzetett a kiéhezett nép, s mintegy 50,000-en megadták magokat, a nagy többség pedig (600,000) önkényt rohamt a várost hamvasztó lángokba. Így enyészett el végképen a sokáig fenállt és virágzott Carthago Kr. e. 146.

117. §. *Viriathus, és Numantia.*

A hispaniai népeknek fájt a szabadság elvesztése, épen azért már a carthagoiak által folytatott hódító háborúk alatt nagy erőt fejtettek ki önállásuk megvédésére. Még inkább fel lettek erre hívva a Roma urasága alatt, mellynek Hispaniába küldött kormányzó tisztviselői igen nagy zsarolást követtek el rajtuk. E korban több külön népek lakták Hispaniat, mellyek minden nemzeties egyetértés nélkül külön külön próbáltak szerencsét a romaiak ellen. Legnevezetesebb volt ezen szabadságharczok közt az, mellyet a lusitaniaiak folytattak, az utolsó chartagoi hadal szinte egy időben, egy derék és vitéz polgárnak Viriathusnak vezérlete alatt, ki részint népének hősieles szántása, részint saját vezéri ügyessége által több ízben győzedelmeskedett az ellene küldött consulok seregén, s 10 év leforgása alatt sikertelen volt Romának minden törekvése. Végre nem erővel, hanem Viriathusnak orozva meggyilkoltatásával érte el célját Roma Kr. e. 140.

Lusitania meghódítása után is daczolt még Romával egy castiliai tekintélyes város, Numantia. Az ez ellen küldött seregek is egymásután mind visszaverettek, s egy sereg, mellyet Mancinus vezérlett, csak a numantiaiakkal kötött, s azokra nézve kedvező béke által menekedhetett meg a lemészároltatástól. De a romai tanács nem ösmerte el azon békét, hanem megújította a háborút. De ismét nem boldogult mind addig, mig a carthagoi hőst Scipiot nem tette annak vezérévé. Ez hosszas és kemény ostrom, s az ostromlottak részéről hős védelem után győzedelmeskedvén, épen úgy bánt Numantiával is, mint Carthagoval;

végelkeseredésökben a numantiaiak is égő városuk romjai közé temetkeztek inkább, mint meghódoljanak, így elpusztult városuk 13 évi hős védelem után Kr. e. 133.

118. §. *Roma erkölcsi romlottsága, az ebből eredt belszo-
varok, s a két Grachus.*

A folytonos győzelmek, s az ezek által szerzett nagy kiterjedésű provinciák nagy változásokat hoztak létre Romában. Mig folytak a carthagoi hadak, mellyek alatt koczkára vólt téve Romanak léte vagy nem léte; mig folytak az ezekkel összeköttetésben levő pólgári háborúk, mellyektől függött Romanak világurasága: addig ösztönszerűleg elhallgattak a pártok küzdelmei, minden polgár a külhadakra fordította egész figyelmét s erejét. De miután elhárított a veszedelem, s biztosítva vólt a világuraság, ismét feléledtek a pártküzdelmek, mellyek, most már, a körülményekhez képest, sokkal hevesebbek, és veszedelmesebbek lettek. Ugyanis a Licinius néptribun korában hozott földtörvény nem lépett életbe, s továbbra is csak a hatalmasabbak kezén összehalmozva maradtak az államhasznobéri földek. Így folyvást nőtt a nép szegénysége s nyomorúsága annyival is inkább, minthogy a gazdagok nem a szegényeknek adták hasznobérbe, hanem nagy számú rabszolgáik által miveltették földjeiket. Az így támadt népszegénység közös vólt nem csak a tulajdonképeni romai, hanem az egész italiai néppel is. Ebből az lett, hogy seregestől tódúltak a szegények Romába, hol az államtól némi segílyt nyertek. De ennek is megvóltak szomorú következései, mert bár igen terhes vólt is az államra nézve, még sem segített kellő mértékben a nép nyomorúságán. Illy helyzetben úgy segített magán a szegény nép, a hogy tudott, nevezetesen szavazatának eladása által. Erre pedig nagyon széles út nyílt. Ugyanis a meghódított tartományokat előzönlötték a romai tisztviselők, kik azokból az államnak is ugyan, de magoknak még többet zsaroltak, annyira, hogy illyen tisztviselőségekkel megbizott családok roppant gazdaságra tettek szert.

Ezen gazdagság mellett elenyészett a régi egyszerű életmód, általánossá lett a fényűzés, és erkölcstelenség, kiáradván a nép alsóbb osztályaira is. Minthogy pedig az egész város népe nem mehetett illy hivatalokra, megvesztegetés által igyekeztek az illetők a magok számára biztosítani a bizonyos nyereséget. A szegény nép pedig örömmel fogadta a szavazat árát, mert nagyon rászorúlt. Ebből olly botrányos lélekvásár keletkezett, melly, midőn egyfelől némi élélhetési módot nyújtott az alsóbb néposztálynak, másfelől aláásta az erkölcsiséget.

A népnek e szomorú helyzetén segíteni akarva, választotta magát néptribunussá Kr. e. 133 Tiberius Grachus, egy tudományosan mivelt, jólelkű, s e mellett erélyes, és elszánt ifjú plebejus, ki a Scipiokkali rokonságnál fogva, tiszteletben állt a főrangúak előtt is. Nemes célja kivitelére két dolgot látott szükségesnek Tib. Grachus, ú. m. az italiai öszves népnek teljes romai pölgári jogokban részesítését, és a Licinius-féle telektörvény életbeléptetését. És minthogy előre tudta, hogy, kivált ez utóbbira nézve, ellenszegülésre fog találni az érdekllett nagyoknál, némi mérséklettel, és kimélettel akarta azt foganatosítani. Nevezetesen azt kívánta a nép nevében: hogy 500 hóldnál több állami haszonbéri föld ne legyen: de a kinek felserdült fiai vannak, mindenik számára megtarthat 250 hóldat, s csak a feleslegest tartozzék kiadni, s ez a nép közt igazságosan osztassék fel. De a birtokosok így is ellenmondtak, s ellenmondásuknak annál nagyobb sikere volt, minthogy Grachus egyik tisztársát Octaviust is megnyervén részökre, ez is ellenmondott a földtörvénynek. Most azon törvénytelen lépésre szánta Grachus magát, hogy a felizgatott nép által megfosztatta Octaviust tribunusi hivatalától, s így keresztül vitte indítványának törvénynyé emelését, melly azonnal foganatba is vétetett. Azonban a senatorok is pártot gyűjtöttek, s azon voltak, hogy Grachusnak második évre is elválasztatását megakadályozzák. Ekkor még inkább lekötölte a népet magához az által, hogy a pergamumi király

Attalus által Romanak hagyományozott kincseknek a nép közt kiosztását hozta indítványba. De a népnek hozzá való ragaszkodása sem mentette őt meg a patriciusok bosszújától, kik bosszúterveket azzal takargatták, hogy Grachus azért vadássza a nép kegyét, hogy királylyá tétessék. És midőn a consul Mucius Scaevola nem fogadta el a senatustól Grachus ellenében ráruházott teljes hatalmat, a főpap, Scipio Nasica hajtotta végre a bosszútervet, s fegyveres erővel megrohanván az épen gyűléskező tribunust, kivégezte őt számos párthiveivel együtt.

Tiberius halála után nem merte ugyan a senatus megsemmisíteni annak intézkedéseit: de ügyesen meg tudta akadályozni a földtörvény végrehajtását, részint az által, hogy törvényes vizsgálatot rendelt a Tib. Grachus párthivei ellen, s ezek közül, bár igazságtalanúl, sokat kivégeztetett Popilius Laenas consul által; részint és sokkal inkább az által, hogy a Tib. Grachus testvérét, Cajus Grachust, kitől e tekintetben leginkább félhetett, Sardiniába küldte quaestorságra. Így félbeszakadt a földek osztása mintegy 6 éven át. Azonban az ifjú Grachus, a senatus engedelmé nélkül odahagyván a provinciát, haza jött, s néptribunussá választatta magát Kr. e. 123-ban. Minthogy e közben naponkint élesebbé vált a gyűlölség az ur- és néppárt közt, most már nem csak a nép iránti vonzalom, hanem személyes bosszú is ösztönözte [C. Grachust a főurak megbuktatására. Illy czélből több olly indítványt tett és vitt keresztül, mellyek egyenesen arra vóltak számítva, és sikerültek is. De a senatus pártja sem pihent, hanem előkészítette a Cajus bukását olly formán, hogy Livius Drusus tribunust ösztönözte olly indítványok tevésére, mellyek még inkább tetszenek a népnek, mint a Cajusé. Ez is sikerült, annyival is inkább, mert a romai népnél nagy ellenszegülésre talált, midőn Cajus is sürgette, hogy az italiai pölgárok mindenben egyenlő joggal bírjanak a romaiakkal, s így a Cajus népszerűsége nagyot csökkent. Néptribunusi hivatalának második évében már olly sokat vesztett e népszerűségéből, hogy a főrangúaknak nem vólt nehéz kieszközölni, hogy Cajusnak egyik legveszélyesebb ellensége Opimius tétés-

sék consullá. Mig Cajus Carthagoban időzött, hogy annak helyére egy új gyarmatot telepítsen, addig kivitték ellenségei, hogy a carthagoi gyarmatot érdeklő határozat megsemmisített. A visszatért Cajus fegyverre szólította pártíveit, s az innen támadt néptolongás alkalmával megöletett egy a consul poroszlói közül. Ezt ürügyül használván a senatus, felhatalmazta a consul Opimiust, hogy a Cajus pártját fegyverrel verje le. Ekkor a néptribun fegyveres állást foglalt híveivel az Aventin hegyen. Itt megtámadtván, meggyőzetett, hívei közül sokan elfogattak, vagy leölettek; s ő maga is futásnak eredvén, kétségbeesésében megölette magát egy szolgája által. A győzelmes senatus pedig rögtön eltörölte nem csak a földtörvényt, és a két Grachusnak minden intézkedéseit, hanem azokat is, mellyeket Livius Drusus által maga hozott létre.

119. §. *Jugurtha elleni had, Marius, Cimberek.*

Az utolsó carthagoi had óta gyámságot gyakorolt Roma Numidia felett, s a Massinissa unokái közt tetszése szerint osztotta fel annak birtokait. De Jugurtha, Massinissa egyik unokája megfosztotta rokonait illetőségüktől. Jugurthát e lépésre saját telhetetlenségén kívül még az is ösztönözte, s illetőleg bátorította, hogy ösmervén a romaiak erkölctelenségét, reménylette, hogy a senatorok, s más fő tisztviselők megvesztegetése által kijátszhatja a senatusnak ide vonatkozó régibb határozatait. És e számításában nem is csalatkozott, mert éveken keresztül háborítlanul bitorlotta rokonainak jogait. Végre sikerült C. Memmius néptribunusnak kieszközölni, hogy fegyveres erővel hajtassanak végre a senatusnak Numidiát illető határozatai, s Jugurtha kinszerítették a rablott birtokok kiadására Kr. e. 112. De Jugurtha most sem engedett, s midőn nem érzett magában elég erőt az ellenállásra, egymásután megvesztegette az ellene küldött vezéreket, s a romai fegyveren gyalázatot ejtett, sőt el mert Romába is menni, s ott sok senatort megveszteget-

vén, egy oda menekült rokonát meg is gyilkoltatott. Ekkor a megvesztegethetlen Qu. Metellust a macedoni győzöt ruházta fel a senatus a fővezérséggel. E választásában nem is csalatkozott meg, mert Metellus lemosta a romai fegyverre tapadt szennyet, s a hadnak egész más fordulatot adott. De e közben olly magasra hágott a nép gyűlölsége a főurak ellen — kiknek árulását tartotta a folytonos veszteség okának — hogy az érdemes Metellust is elmozdítván a fővezérségtől, Cajus Mariust emelte helyébe. Marius alacsony sorsban született, s bár sem vagyona, sem neveltetése, s tudományos miveltsége nem volt, korán kitüntette magát katonai érdemei által. Már Numantia ostrománál magára vonta Scipio figyelmét, s azóta egyfelől „nyers katonai jellemnagysága“, másfelől népies eszméi, s a főurak iránti szenvedélyes gyűlölete által olly népszerűvé tette magát, hogy néptribunusi s consuli hivatalra is megválasztatott. Jelenleg a Metellus seregében szolgált mint alvezér, de főnökével meg nem egyezhetvén haza ment Romába s ott consullá, s fő vezérré választatta magát Kr. e. 107. Marius hamar be is végezte a Jugurtha elleni háborút; fényes győzelmei által kinszerítette ellenfelét ipához Bochus mauritaniai királyhoz menekülni. De itt sem volt nyugalma Jugurthanak, mert részint a Marius fenyegetéseire, részint a Marius quæstorának Sullanak ügyes alkudozásai következtében kiadatván, triumphussal Romába vitetett Kr. e. 106, s ott börtönben halt el.

Még a Jugurtha elleni had kezdete előtt, felkerekedtek a german cimberék, valószínűleg a mostani Dania környékéről, s a vándorló népek szokása szerint, mindehettől vonultak dél felé, olly roppant tömegben, hogy csak a harczos férfiak többen lehettek 300,000 nél, nyomokon pusztulást, előttök rémületet terjesztve mindenütt. Nevelte a közös rémületet termetök nagysága, és fegyverzetök szokatlansága is. Papius Carbo consul Noreia táján találkozván velök, teljesen megveretett Kr. e. 112. Ekkor a teutonokkal s más német eredetű népekkel egyesülvén, folytonos pusztítások közt Galliába törtek. Itt út-

jokat akarták állani a romai consulok, de mindnyájan s mindannyiszor megverettek.

Legnagyobb romlást szenvedtek általok Cn. Manlius, és Servilius Caepio consulok Kr. e. 104, midőn az egész romai sereg megsemmisítettén, szinte az enyészet szélére jutott Roma. E szinte végveszély perczeiben Mariusban öszpontosult a nép bizodalma, s őt tette consullá ujlag. És e bizalomnak meg is felelt, mert elébb Galliában Aquae Sextiae mellett nem csak megverte hanem végképen is megsemmisítette a cimberék seregét Kr. e. 102, egy évvel később Vercellae tájékán Lutatius Catulus, és Sulla segedelmével elhatározó győzelmet nyert a teutonokon is, s fényes győzelmi pompával tért vissza az általa megmentett Romába.

120. §. *A szövetséges had.*

Marius folyvást a néppárt embere volt s közelebbi győzelmei jutalmául hatodik ízben is megválasztatott consulnak. Még ekkor is folytak az aristocratiai és demokratiai pártok torzsalkodásai, mindenik párt gyűjtötte az erőt titokban, a másik megbuktatására. — Maga Marius mint consul és szenvedélyes demokrata, vétkes könnyelműséggel olyan lépéseket tett, mellyek könnyen lángra gyúlaszthatták a már különben is régóta forrongó kedélyeket. Nevezetesen kieszközölte Saturninusnak népribunná megválasztatását, s ezt eszközül használta az aristocraták elleni gyűlölségének kimutatásában. Marius bosszúterveinek egyik világos nyilatkozata volt a köztiszteletben álló censornak Metellusnak száműzetése, s saját párthivének és társának Glauciának consuli méltóságra emelése. De midőn lassankint meggyőződött a nép a felől, hogy Saturninust nem a népszabádság, hanem a felekezeti gyűlölség vezeti, letette őt a tribunusi méltóságról, sőt el is űzte, s a köztiszteletű Metellust visszahívta. De a pártok ellenséges indulata ezzel semmit sem csilapúlt. A dolgok illy helyzetében lett népribunussá Kr. e. 91-ben az ifjú M. Livius Drusus, azon Livius Dru-

sus fija ki a Grachusok korában szerepelt. Ez bár nemes szándékkal, de kevés előrelátással fogott a munkához, mellytől a nép alapos igényeinek kielégítését, s a pártok kibékíthetését reménylette.

Azon kívül hogy a szegények részére pénzbeli segélyadást, s gyarmatok telepítését sürgetett, mellyekbe a főváros forrongó népét el lehessen szállítani; azt indítványozta, hogy az állami vétségekben bíráskodó bírák nem, mint eddig, kizárólag a patriciusokból, hanem fele részben ezek, fele részben pedig a lovagok közül választassanak, s hogy 300 lovag emeltessék a senatori rendbe. Ezen indítványai törvényekké váltak ugyan, de oly nagy izgatottságok között, mellyek folytán ez ingerültség kölcsönös kitörésétől lehetett tartani.

És minthogy e közben sikerült az aristocrata pártnak megingatni a Drusus népszerűségét, az italiai népben keresett és talált Drusus magának pártolást, azon indítványa által, hogy az italiai népnek a romaiakéval teljesen egyenlő polgári jogok adassanak. A C. Grachus kora óta folyvást kedvencz eszméje volt ez az italiai népnek, s nem szűnt meg azt koronként sürgetni, habár eddig minden siker nélkül.

Most a L. Drusus sürgetéseire megadatott az italiai népnek kérelme Kr. e. 91., habár ezt a romai polgárok nagy része, s kivált a patriciusok, teljes erejükből ellentették is. De mindjárt az ezt elhatározó gyűlés napján orozva megöletett a néptribun, s a határozat tüstént visszavonatott. Ekkor az italiai nép, egymással bosszúló szövetségre lépven, fegyverre kelt, s így támadt a szövetséges had, mellyben a sámniták és marsok első helyen álltak. Azonban csakhamar más irányt vett a szövetséget népek akarata, a mennyiben többé nem a romai polgári jogra, hanem teljes önállás és függetlenségre vágytak, s egészen külön államszerkezetet alkottak magoknak. — Részint a végleges szakadási szándék, részint azon körülmény, hogy az eddigi romai sereg tekintélyes része állott most a romai senatus ellenében: általánossá tette a rémületet annyira, hogy gyász ruhát öltött egész

Roma népe. Ekkor a senatus hirtelen engedékenységgel javított szomorú helyzetén, a mennyiben teljes romai pól-gári jogot ígért mindazon népeknek, mellyek Romához hívek maradnak. Lett is ennek sikere, mert a latinok, umbriaiak, és etruskok nem állottak a felkelökhöz. Mind két részről nagy elszántság s elkeseredéssel folyt a háború 3 évig, Marius, Sulla és Lucius Caesarnak egymást felváltó vezérsége alatt, és miután már több mint 300,000 ember életébe került, végre 88 Kr. e. kénytelennek látta magát a senatus megbékülni a felkelökkel olly feltétel alatt, hogy minden italiai szabad pól-gár romai pól-gár jogokat élvezzen.

121. §. *Mithridates s az első pól-gári háború.*

Még folyt a szövetséges had, midön Mithridates pontusi király egy másik hadba keverte a köztársaságot. Ennek oka vólt, hogy a senatus nem engedte meg neki Cappadocia és Paphlagonia elfoglalását. Ekkor Mithridates az egész Asianak Roma alóli felszabadítását tűzte ki céljául, s szövetséget alkotott, némelly kisasiai államokból, sőt pártjára vonta a görögöket is, kik a romai uraságot nem örömetst túrték. Kezdetben szolgált is neki a szerencse, mert a bithyniai Nicomedesen nyert győzelem után, elárasztotta egész Kisasiát s az ott lévő mintegy 80,000 romait egy nap leöletvén, Romának nyílt háborút üzent. — A Mithridates elleni hadra némellyek, a több csatában győzedelmes Mariust, mások L. Cornelius Sullát, egy hasonlóképen vitéz, e mellett tudományosan mivelt, de aristokrata érzelmű ifjú hőst akarták küldeni vezérül, kikben engesztelhetetlen gyűlölség égett egymás iránt. A választásban Sulla lett nyertes. De a Marius párthivei, különösen a Sulpicius néptribun áskálódásai következtében, Sulla megfosztatván a vezérségtől, Marius tétetett helyébe. Ekkor Sulla Nolából hol ekkor időzött, Roma ellen indúlt, egész seregével mint a Marius párt nyílt ellensége, és ollyan szándékkal hogy ellenein véres bosszút álland. Először s rettegve látta most Roma, hogy

tulajdon fiai, kiket saját szolgálatára fegyverzett fel, áruló módra fordítják a fegyvert anyjok ellen, s most kezdődött a pólgárok és katonák közti szomorú különbség.“ Sulla jövetelére megrémült Marius, s Afrikába futott. Párthivei is futással kerestek menedéket. Így Sulla ellentállás nélkül bemenvén Romába, számüzési ítéletet mondatott a Marius pártra, a néptribunusok hatalmát megcsonkította, a tribusonkinti népgyűlések helyett, a centruriankintit állította vissza, a senatorok számát megszorította, s általában megkisebbitette a nép befolyását. Végre midőn rokonát Cinna consullá tette, Görögországba indult Mithridates ellen. Sulla távozása után Cinna csakhamar meghasonlott consultársával, Octaviussal, a szövetséges városok pólgári jogainak értelmezése felett, s e miatt Romából kiűzetett. De mellé állott egész Italia s miután Mariust is visszahivta bújdosásából, levervén egy véres csatában az Octavius pártját, győzelmesen bementek Romába, s itt szörnyű rablást és öldöklést vittek véghez, melly 5 napig tartott. Ekkor Cinnaval együtt consullá tette Marius magát, s kimondták Sullára, és párthiveire a számüzés ítéletét. Marius dözsölései közben nem sokára elhalt.

Sulla ez alatt győzelmesen harczolt a görögök és Mithridates ellen, nagy vérontással megvén Athenet, elpusztította azt Görögországnak más városaival együtt; s miután Cheroneánál, és Orchomenosnál új diadalt nyert Mithridatesen, Asiába tette át a hadat. Itt is mindenütt győzelem követte lépteit, s Mithridates kénytelen volt békességet kötni, mellyben Romanak adta minden foglalásait és 80 hadi hajót, és fizetett 3000 talentumot. Bevégezvén Sulla dolgát Asiában, hazaindult, hegy bosszút álljon a Marius párton. Jövele hírére még nagyobb mértékben öldököltetett Cinna, s egy több mint 200000 főnyi sereggel várta ellenségét. K. e. 83 szállt ki Sulla az italiai partra, s több mint egy évi kemény harcz után, melly alatt a Marius párttól sokan hozzá állottak, diadalmasan bevonult Romába 82 K. e. s itt rögtön olly szörnyű öldöklést kezdett, mellyhez fogható sem volt a Marius

és Cinna párté. Ugyanis vérengző kegyetlenséggel gyilkoltatta le nem csak azokat, kik neki magának ellenei voltak, hanem azokat is, kikre talán katonái valamelyikének magán bosszúja volt. Az öldökléseknek hetekig vége hossza nem volt, s az is elég ok volt a halálra, ha valaki a kivégzettek iránt szánalmat mutatott. Mindennap újabb rendeletek jelentek meg, mellyek az azon nap kivégzendők névsorát — *tabula proscriptiois* — tartalmazták. És ez így ment nem csak Romában, hanem egész Italiában is, hol több város lakosai vagy mind leölettek, vagy rabszolgákként eladattak. Miután a szörnyetegnek vérszomja csilapúlt, örökös dictatornak kiáltatván magát, teljesen eltörölte a népnek minden törvényes jogait s korlátlan hatalommal zsarnokoskodott, Zsarnokságának első évében választatott ugyan maga mellé két *consul*, de már a második évben *consullá* is csak magát tétette. De már a harmadik évben önkényt letette minden méltóságát, s egy mezei jószágára vonúlt, hol a közügyektől egészen elvonúlva, magányban élte le még hátralévő napjait. Meghalt K. e. 78. A Marius és Sulla miatt támadt pölgári háború több mint 150000 ember életébe került.

122. §. Pompejus.

Még élt Sulla, midőn Sertorius a Marius párthiveinek némelly maradványaiból egy csapatot gyűjtött, s azzal együtt Hispaniába ment, hol a romai hatalmat gyűlölő lusitaniaiakkal egyesülve, függetlenségi harczot indított. Hiában küldte Sulla Sertorius ellen Metellus Piust, mert ez több csatákban meggyőzetett. Hét évig tartotta fen magát Sertorius, s utóbb Pompejus küldetett ellene. De ez sem boldogult. Végre midőn látta hogy másképen nem ér czélt, orgyilkolás által vetett véget a kitünő vezér életének, s csak így lett vége a Sertorius által támasztott lusitaniai hadnak K. e. 71. Épen ekkortájtban támadt az itáliai rabszolgák lázzadása is, kik Spartacus vezérlete alatt fegyvert fogván uraik ellen, remegésbe hozták egész Italiát. Ezeket előbb Crassus verte szét, majd seregöknek

némi maradványai a Hispaniából visszatérő Pompejusra bukkanván, attól végképen semmivé tétettek. Ugyanekkor tengeri rablók árasztották el a földközi tenger partvidékeit, s miattok a kereskedés szinte lehetetlenné tétetvén, Romában nagy drágaság támadt. De a Gabinius néptribun indítványára Pompejus küldetvén ellenök, bár Cretával szövöttek is, Pompejus által egy hónap alatt semmivé tétettek K. e. 67-ben.

Másfelől fenyegette Romát Mithridates, ki a Sulla halála után újra fegyvert fogott, hogy elfoglalja Bithyniát. Aurelius Cotta és Licinius Lucullus consulok küldetvén ellene, Cotta több ízben megveretett, Lucullus pedig két fényes győzelmet nyert Pontusban, s Mithridates egész országát elvesztvén, vejéhez Tigraneshez, az armeniai syriai királyhoz menekült. Ezt is meggyőzte Lucullus Tigranocertanál K. e. 67. Midőn ekkor a Lucullus katonái a hosszas had sanyarúságait megúnva fellázzadtak volna, Lucullus visszahivatott, s Pompejus küldetett, az újra harcot kezdett Mithridates ellen. Pompejus visszaállítván a sereg fegyelmét, fényes győzelmet nyert Mithridatesen, miután azt tulajdon fia is elárulta. Tigranes is megbékült Pompejussal, Romanak engedvén Syriát, melly most romai provinciává lett K. e. 65. Még ekkor sem nyugodott Mithridates, hanem új sereget gyűjtvén a scythakból, a Duna mentében Italia ellen indult. Pompejus ismét ellene ment, de nem látott többé ellenséget, mert a Mithridates kisebbik fija Pharnaces a sereget apjától el s Romához hajlítá; minek következtében Mithridates kivégezte magát K. e. 64. Pompejusnak ezen győzelmei ismét sokkal nevelték Roma birtokait, mert azon kívül, hogy Paphlagonia nagy része, Syria és Pontus provinciákká tétettek, Romae lett Judaea, Armenia, és az ujonnan alkotott bosporusi királyság is, mellyekben meghagyta Pompejus névszerinti királyoknak az egyes fejedelmeket.

123. §. *Catilina, Cicero.*

Mig Pompejus Asiában harczolva Romanak hatalmat, s magának dicsőséget szerzett, addig ismét nagy veszély

támadt magában Romában, mellynek története eléggé bizonyítja, milly magas fokra hágott már ekkor a közölkösetelenség Romában. Lucius Sergius Catilina, előkelő patricius család ivadéka, egy jeles tehetségekkel bíró, de ifjúkori kicsapongásai, s tékozlása miatt szegénységre jutott, merész sőt vakmerő, s minden kigondolható aljasságra képes ember, gazdagságra és hatalomra kívánván szert tenni, két ízben tett próbát a consuli hivatal elnyerésére, de mind kétszer megbukott. Most úgy akart czélt érni, hogy pártot szerzett magának a legelvetemedettebb emberekből, s öszveesküvést koholt, mellynek czélja vólt meggyilkolni a consulokat, és más tisztviselőket és minden gazdag pólzárt, a várost felgyújtani, kirabolni, s ekkor a zsákmányon és hatalmon megosztolni. Ezen öszveesküvésnek még némelly tekintélyes pólzárok, sőt néhány senator is részesei vóltak. De korán felfedezte a tervet az alkori consul M Tullius Cicero. Ez egy vólt Romanak legnagyobb emberei közül. Szegény equesi családból született, kitünő tehetségeivel, Romában eddig még páratlan tudományos készültséget, és kitünő szónoki tehetséget, ezen kívül tiszta honszeretetet, egyeneslelküséget egyesített. Közönségesen elösmert érdemeiért, minden megvesztegetés nélkül, a törvényszabta fokozatokon keresztül, emeltetett a nép bizalma által a consuli hivatalra, mellyet tökéletesen meg is érdemelt. Ö értesülvén a Catilina öszveesküvése felöl, jelentést tett arról a senatus előtt, s teljes hatalommal ruháztatott fel a veszély elhárítására. El is háritotta azt olly formán, hogy a főbünöst a tanács ülésben leálarcozta, s önkényes számüzésre bírta. Ekkor Catilina, söpredék népéböl, sereget alkotott, de a senatus hadai által végképen megsemmisitetett egy ütközetben, a mellyben ö maga is elesett, s a hálás pólzárok haza attyának nevezték Cicerót K. e. 61.

121. §. *Az első triumviratus.*

Midön Pompejus a Catilina i zavarok végével asiai hadjáratából Romába visszatért, nem erősítette meg a se-

natus Asiában tett intézkedéseit. Ekkor az érdemeire büszke vezér meglepetve látta, hogy nem tehet mindent tetszése szerint, némely nagybefolyású emberek miatt, kik féltették tőle a köztársasági szabadságot. Tehát, hogy hatalmát, s a köz ügyekbe való befolyását bármely lehető vetélytársak ellen biztosítsa, szövetségre lépett Romanak e korban legtekintélyesebb embereivel úgymint Crassussal, és Julius Caesarral. Crassus a rabszolgaháborúban tüntette ki magát, s ámbár vóltak neki, mint katonának vezéri érdemei: mégis legkitünőbb oldala s érdeme vólt roppant gazdagsága, millyennel senki sem bírt az egész Romában; s a szegények iránt tanusított bőkezősége által magát népszerűvé tette. Legkitünőbb tagja vólt e szövetségnek Julius Caesar, ki mint a Cinna veje csak nehezen menekült meg a Sulla haragjától, s épen ezért a néppárthoz szokott számíttatni. Caesar kijózanodván ifjúkori kicsapongásaiból, a közügyeknek szentelte magát, és fényes tehetségeivel párosult jeles képzettsége által csakhamar magas hivatalra emelkedett. Pompejus, ki rendesen az aristokratákhoz számíttatott, hiú vólt dicsőségre, s a romai pólgárok közt első akart lenni; de nagyobb, sőt korlátlan vólt a Caesar nagyragyása, ki a pólgárok feletti uraságra vágyott. E barátság erősítésére Caesar a leányát Juliát Pompejusnak adta feleségül. E szövetség első következménye az vólt, hogy Caesar consullá választatott Kr. e. 59. Caesar, mint consul, bőkezősége által úgy lekötelezte magának a népet, hogy ez a törvények ellenére neki adta 5 évre az Alpesen inneni Gallia proconsulságát; s a nép e határozatán megdöbbsent senatus nem csak ezt jóváhagyta, hanem még a túlsó Galliat is hozzá adta.

Caesar Galliában győzelemre győzelmet, dicsőségre dicsőséget halmozott, mert meghódította a helvetakat, s a sequanok kérésére kiüzsén a Germániából Galliába betörő Ariovistust, ez által Gallia nagy részét provinciájához kapcsolta. Folytonos harcok és győzelmek után alig 5 év alatt, romai tartománnyá tette az egész Galliát, mellynek csak egy kis darabját bírták ő előtte a romaiak. És midőn

a galliai népek egyesült erővel megkísérették Vercingetorix vezérlete alatt lerázni a romai jármot, Caesar újra győzedelmeskedvén, megfosztotta őket a szabadságnak még reménységétől is. Beütött Caesar Germaniába, sőt a csatornán átkelve Britanniába is. De, bár mindenütt győzedelmeskedett, mégsem tehetett maradandó foglalásokat ezen két országban. Galliai táborozása alatt is figyelemmel kísérte, sőt nagy népszerűsége segédelmével intézte is ő a romai ügyeket. Romában e közben naponkint mélyebbre süllyedt a közerkölcsiség, s féktelenebbek lettek a pártok kicsapongásai; a néptribunusok tartózkodás nélkül adták el magokat, s a népre gyakorolt befolyásokat, a többet ígérőnek. És minthogy a néptribunusi hivatal e tekintetben nagy jövedelemmel kecsegtetett, a patricius családbeliek is, ha csak lehetett, fiúvá fogadtatták magokat plebejusok által, hogy tribunusokká lehessenek. Így tett a többek közt az aljas Clodius, ki befolyását arra használta fel, hogy száműzette Cicerot azért, mert a Catilina hívei közül némelyeket törvényes kihallgatás és elítéltetés nélkül kivégeztetett. Cicero 18 hónapot töltött görögországi száműzetésében, ekkor a jobbak nagy többsége által, s leginkább a Pompejus közbenjárására visszahivatott.

125. §. *A második pólgári háború.*

Vége felé közelgetvén a Caesar proconsulsági ideje, új öszvejövetelt tartott 55-ben Luceában Pompejus s Crassussal, s megújították az előbbi szövetséget, mellyszerint újra oda adatott Gallia Caesarnak 5 évre, s serege száma megszorítottatott, Pompejus és Crassus consulokká lettek, s hivatalukat végezve, a Caesar megegyezésével kapta Pompejus Hispaniat, Crassus pedig Syriat mint proconsulságot. Crassus Syriába menvén, minden helyes ok nélkül, csupán kincszomjától ösztönözötve, hadat indított a parthusok ellen, melly hadban megveretvén, maga is elesett, s kevésben múlt hogy Romara nézve el nem vezett az egész Syria. Pompejus pedig a törvények ellenére kivitte, ugyancsak a Caesar beleegyezésével, hogy Romában

maradhasson, s legatusai által kormányoztassa a provinciát. Minthogy azonban az aristokratiai és néppártiak egymáselleni küzdelmei is folyvást tartottak, melyek alatt Caesar gazdag ajándékok által magának megnyerte a népet: Pompejus az aristokraták főnökévé lett. Midőn így naponkint nagyobbá vált a szakadás, Pompejussal tartottak csaknem minden jobb érzésű hazafiak, mert a hatalmas Caesar nagyravágyását ismervén, féltették tőle a szabadságot. És bár Pompejus nem volt is olyan veszedelmes, mégis meg akarta gátolni a consulválasztást, s dictatorrá akarta tételni magát, de e törekvését Cato megghiúsította. Cato volt Romanak egész fenállása alatt legerényesebb pölgára, a pölgári erények példány képe, ki, minden más érdekek teljes mellözésével, minden önzés nélkül, tántoríthatatlanúl járt az erény és becsület útján; hazáját lángolón szerette, s a szabadságot az önfeláldozásig. Pompejus azonban mégis kivitt annyit, hogy egyedüli consulnak megválasztatott s a hispaniai proconsulságban továbbra is megerősítettet.

Minthogy Caesar, bár Gallia véglegesen meg volt is hódítva, 12-re emelte legioi számát, aggodalmat támasztott Pompejusban a hatalom, s a jó érzésű pölgároknak a szabadság iránt. A Pompejustól vezetett senatus azt határozta, hogy Caesar bocsássa el seregét, és provinciáját hagyja oda. Caesar, engedelmeskedés helyett, alkudozni kezdett, s csak azon feltétel alatt nyilatkozott késznek a senatus akaratát teljesíteni, ha Pompejussal is hasonló történik. De a senatus megmaradt rendelete mellett, s határidőt tűzött ki Caesarnak, melly idő előtt ha nem engedelmeskedik, hazaárulónak fog nyilváníttatni. Így meg kellett történni a végszakadásnak, s ki kellett törni a pölgári hadnak. A senatuson kívül Pompejussal tartottak a jobb pölgárok s ezek közt Cicero és Cato is, Caesarral pedig a néptömeg és a merész néptribun Curio, kit temérdek ajándékkal kötelezett le maga iránt, s ki most a Caesar ellen hozott végzésnek ellenemondván, Caesarhoz a táborba menekült. Mig Romaban hadhoz készült, s sereget szervezett a Pompejus pártja: az alatt közelgetett

Caesar győztes seregével Italia felé, s miután fegyveres kézzel átlépte a Rubico folyót, a kibékülésnek reménye is eltűnt. Az itáliai városok s az azokban állomásozó seregek mind Caesarhoz álltak, s erre olly rémülés szállta meg a Pompejus pártot, hogy Romat odahagyván Capuaba ment. Ekként Caesar ellentállás nélkül bevonúlt Romába, s ott a nép által kitűnő örömmel fogadtatott. Pompejus pedig Capuaban sem mert megmaradni, hanem Alsó Italiában hajókra szállva, Illyriába, s onnan Görögországba menekült. Nem üldözte őt Caesar ide rögtön, hanem miután egész Italianak, szinte kardrántás nélkül urává lett; s miután Pompejusnak otthon maradt hívei iránt nagylelkűséget, s általában szelidséget tanusítva, teljesen megnyerte magának Italia népét: Hispaniába ment, hogy ott törje meg előbb a Pompejus erejét. Itt is szerencsés volt Caesar, mert Pompejusnak itt levő alvezérein Afranius- és Petrejuson diadalt aratott, s mellé állott Pompejusnak egész katonasága. Innen haza tértében kemény ostrom után megvette a semleges Massiliat, s annak lakosait szigorúan megbüntette azért, hogy nem egyenesen ő mellette nyilatkoztak. Midőn ekként győztesen visszatért Romába, itt dictatorrá kiáltatta magát. Innen Görögországba ment Pompejust üldözni. Thessaliában a pharsalusi mezőn történt az ütközet, mellyben Pompejusnak sokkal számosabb seregén győzelmet arattak Caesarnak diadalhoz szokott legiói K. e. 48. Pompejus, midőn magát meggyőzve látta, elfutott, s hajóra ülven Egyiptomba ment, mellynek mostani királya Ptolemaeus az ő kegyelmének köszönhette trónját, s a kitől segedelmet reménylt. De itt, segedelem helyett orgyilkolás várt rá, mert megölette őt Ptolemaeus azon reménységben, hogy ezáltal a győztes Caesar kegyelmét megnyeri. De csalatkozott, mert, midőn nem sokkal ezután, Caesar, Pompejust üldözve Egyiptomba ért, és itt Ptolemaeus és testvére Kleopatra közt trónvita támadt, Kleopatrának adta Caesar a koronát. Caesar sokáig időzött Kleopatránál, kinek szépségének rabjává lett. Midőn pedig Pontusban Pharnaces fellázzadt a romai uraság ellen, Asiaba vezette seregét, s hihetetlen gyor-

sasággal legyőzván Pharnacest, ekkor írta Caesar Romába amaz ösmeretes tudósítást: „jöttem, láttam, győztem.“ Visszatérvén Romába, másod ízben is dictatorrá kiáltatta magát, Innen ismét Afrikába ment, hol a pharsalusi ütközetben megmaradtakból Cato, és más jeles hazafiak sereget alkottak a köztársasági szabadság védelmezésére. Ezen is győzedelmeskedett Caesar Thapsusnál 46-ban, s a szabadság baráti, köztök a derék Cato, reményöket vesztve, magok vetettek életöknek véget. Az Afrikából hazatérő Caesart 10 évre dictatorrá tette, s 40 napi triumphussal tisztelte meg az örömittas nép. Még egy próbát tettek a szabadság megmentésére Pompejus fiai Cnejus és Sextus, kik, sereget gyűjtvén, Hispaniába mentek azon reménységgel, hogy az ottani népnél pártfogást, és segedelmet nyernek. Most ezek ellen indult a győztes, s itt harczolt 45-ben Mundánál egy olyan nagy csatát, melly legvéresebb volt egész életében. Itt is győzött, Cnejus elesett, Sextus elfutott, s midőn Romába győzelemmel tért vissza a hatalmas Caesar, örökös dictatorrá kiáltatta magát, s így a szabadság végkép elenyészett.

Caesar urasága nem tartott sokáig, mert miután imperatornak nevezette magát, bár korlátlan hatalma mellett szelidséget, s kormányzó rendeletei által bölcseséget tanusított is: de sem ezek, sem a népnek adott gazdag ajándékok, s játékok által nem feledtethette el az elvesztett szabadságot. És bár nem fogadta is el mindjárt a királyi koronát, melylyel őt Antonius egy tanácsülésben innepélyesen megkinálta: de mivel tudva volt, hogy csakugyan királlyságra vágyik, s már ki is tüzetett a koronázás napja: öszveesküvést támasztott ellene a meghalt Cato egyik rokona Junius Brutus és Cassius, melly öszveesküvésben részt vettek számos senatorok, sőt maga a Caesar fogadott fija Decimus Brutus is, s épen a koronázásra rendelt napon a tanács teremben megrohanták, s 23 sebet ejtvén rajta meggyilkolták K. e. 44. Martius 15-kén.

26. §. *A második triumviratus, s a köztársaság vége.*

A Caesar gyilkosai, vérkimélés tekintetéből életbenl

hagyták annak barátját a consul Antoniust, s ez által a Caesar megöletése haszontalanná lett. Mert a néptömeg nagy része nem érdekelte többé magát a szabadságért s így nem gyámolította a senatust, melly e körülményt fel akarta használni a népszabadság biztosítására. Ugyanis, a Cicero indítványára nem csak bűnbocsánatot nyertek az öszveesküvés fejei, hanem jutalmat is, a mennyiben provinciák adtak nekik, nevezetesen J. Brutusnak Macedonia, Cassiusnak Syria, D. Brutusnak az Alpesen inneni Gallia. De mind e mellett is a Caesar helyére vágyott Antonius. Ez, előbbi rémületéből magához térvén, ügyesen felhasználta a körülményeket szándéka valószínűsítésére, s beleegyezett a Caesar gyilkosainak adott teljes bocsánatba. Majd megnyervén magának a Roma körül állomásozó legiokat, egy lépéssel tovább ment, nevezetesen halotti beszédet tartott Caesar felett, s beszélt Caesarnak egy végrendeletéről, mellyben az minden kincseit a szegény népnek hagyta, s felmutatván Caesarnak véres öltözetét, a felhevült néptömeget annyira tüzelte, hogy az halálra kereste Caesar gyilkosait, kik azonban ezen üldözés elől provinciákba menekültek. E közben Antoniushoz álltak Caesarnak csaknem minden legiói, s midőn így már szinte egyedüli urává lett Romanak, akkor érkezett meg a Caesar nőtestvérének unokája, Caesar fogadott fia, s örököse Caesar Octavianus, egy 18 éves mivelt ifjú ember, ki, korlátlan hatalomvágyát, tettetésével, ügyesen tudta palástolni. A már előbb Antoniusnak meghódolt legiok Octavianus mellé állottak, mint szintén Roma tekintélyesebb pölgárai, sőt maga Cicero is, ki őt nem látta ollyannak, hogy félteni kellene tőle a szabadságot. Antonius és Octavianus csakhamar ellenségei lettek egymásnak, s mig amaz Decimus Brutus ellen hadakozva, a seregnél időzött Mutina mellett, addig mondogatta Cicero, az Antonius elleni gyűlölség élesztésére az úgynevezett philippica oratioit, mellyeknek következtében Antonius hazaellenségének nyilvánítván, az új consulok, Aulus Hirtius, és Vibius Pansa, meg az ifjú Octavianus mint propraetor haddal küldetvén Antonius ellen, ujra kitört a pölgári háború. E hadban a

két consul elesett, s Octavianus diadalmasan tért vissza Romába, hol rögtön vége lett eddigi szerénysége és szelidségének, mert fegyveres erővel tétette magát consullá; a megvert Antonius pedig a túlsó galliai proconsulnál Lepidusnál talált menedéket.

Consullá lévén Octavianus, halált, vagy száműzetést mondott a Caesar gyilkosaira, Antoniusnak pedig nem csak megbocsátott, s nem csak visszavett minden az el- len kiadott rendeleteket, hanem rögtön szövetségre is lé- pett vele, és még Lepidussal, s így jött létre a második triumviratus, mellynek tagjai a hatalom felett úgy osz- tozkodtak meg, hogy Lepidusnak jutott Hispania és Gal- lia Narbonensis; Antoniusnak a többi Gallia; Octavianus- nak Afrika, s a földközi tenger szigetei. A keleti tarto- mányok felett azért nem rendelkezhettek, mert azok a Brutus és Cassius hatalmában voltak. Hogy pedig bizto- sitva legyenek elleneik ellen, először is halált mondtak mindazok fejére, kiknek halála bárkinek közülök, érde- kében fekszik. Így áldozta fel Antonius az Octavianus harag- jának tulajdon testvérét, Octavianus pedig az Antonius bosszújának, legfőbb jóltevőjét, a nagy Cicerot, ki mi- előtt e fenyegető veszélytől megmenekedhetett volna, az Antoniustól fogadott orgyilkos kezétől vértett el. Ugyan itt közös erővel folytatandó hadat határoztak Brutus és Cassius, mint szabadság barátai ellen, kik nagy erőt gyűj- töttek magoknak keleten a nép iránt tanusított atyai sze- lidségen alapúlt népszerűség által. Rögtön meg is kezd- ték a triumvirek e háborút. Macedoniában Philippi-nél ví- vatott a romai szabadság utolsó csatája 42-ben, mellyben a győzelem felől kétségbe esett Cassius idejekorán meg- gyilkolván magát, s így a Brutus által vezetett osztály is bátorságát vesztvén, Philippi a szabadság sirja lett, s a csatában el nem esett hősök ön magok vetettek életöknek véget.

A philippi csata után új osztozás történt, Antonius- nak jutott kelet, Octavianusnak nyugot, Lepidusnak Afri- ka, s e szövetség erősítésére az Octavianus nőtestvére Octavia az Antonius neje lett. Lepidus azonban csakhamar

meghasonlott Octavianussal, s midőn szinte csatára került a dolog, serege elhagyta, s az ellenfélhez állott, s így örökre megszűnt a Lepidus hatalma. Hasonlóan akart Octavianus bánni Antoniussal is, de nem tartotta czélszerűnek letenni a barátság álarczát, s alkalomra várt, melly nem sokára meg is lett. Ugyanis Antonius meg akarván fenyíteni Kleopatrát azért, hogy Brutus és Cassius irányában gyanúsán viselte magát, haddal ment ellene, s itt, mint egykor Caesar, e nő kecsseinek annyira rabja lett, hogy nejét megvetve, Kleopatrahoz adta magát, s országai kormányáról megfejejtkezve, érzéki gyönyörökbe merült. Ez alkalmat felhasználván a parthusok, a romai Syriába berontottak. Antonius ekkor ellenök ment, de megveretett, melly veszteséget azonban helyrehozta legatusa Ventidius. Octavianus részint testvérének illy megbántása miatti bosszúból, részint és inkább, mert Romának egyedüli ura akart lenni, mindenható hatalmával kivitte a senatus előtt, hogy Antonius haza ellenségének nyilvánítatván, ő küldetett ellene vezérül. Antonius csak későn fogott seregyűjtéshez, s miután úgy, a hogy felkészült, megkezdett a had. Actiumnál történt a birodalom sorsát eldöntő nagy csata 31 Kr. e., mellyben az Antonius hajóhada megveretett, s ő maga is, midőn látta, hogy nincs többé remény a győzedelemhez, Kleopatrával együtt Egyiptomba futott, nem ügyelvén szárazföldi seregére, melly őt 7 egész napig várta türelmetlenül, s ekkor Octavianus pártjára állott. Octavianus Egyiptomba is üldözte megbukott ellenét, ki midőn sejtette, hogy Kleopatra, kiért mindent kockára tett, hozzá hűtelen lett, kétségbe esve, kivégezte magát. Ekkor megadta magát Kleopatra azon reménységben, hogy mint Caesar és Antonius, úgy Octavianus is meg fog hódolni szépségének; de midőn látta, hogy reménye nem fog teljesülni, s triumphussal fog Romába vitetni, mérges kigyó marással vetett életének véget, s Egyiptom romai provinciává Octavianus pedig a roppant birodalomnak egyedüli urává lett.

VII. FEJEZET.

A romaiak vallása, államszerkezete, s tisztviselői.

127. §. Vallás.

A romaiak vallása, több külön vallásrendszerek vegyítése volt, ahoz képest, a mint Italiában többféle ősnépek laktak, mellyeknek részint teljesen külön, részint egymástól eltérő vallásrendszerük volt. Az italiai népek ősvallása leginkább 3 osztályba sorozható, ú. m. etruskok, latinok, és sabinokéba. Az etruskok vallása sokat hasonlít a görögökéhez, a mennyiben főistenségeik Tina és Kupra a görög Zeüs, és Hera-val azonosok. Menerfa (Minerva) a harczy tárogató és fuvola feltalálója volt. Tekintélyes istenök volt még Vertumnus is, kit, mint az évszakok változásainak személyesítőjét változónak hittek alakjára nézve. Nortia a szerencsének, Matuta a születésnek, Summanus az éj és villámlásnak, Voltumna az etrusk államszövetségnek, Silvanus az erdőknek istene volt. Az etruskoktól ered az isteneknek Romában később általánossá vált felosztása első, és másodrangúakra. Amazok 12-en voltak, s titkos istenségeknek nevezettek, kiknek munkássága a természet legnagyobb jeleneteiben mutatkozik. Ezek száma is 12 volt, ezek tanácsosoknak nevezettek, s a létező világrend fenmaradására ügyelés volt tisztök. Az etruskoktól ered továbbá a Penates, Lares, és Geniusok tisztelelete is. Mind a Penatesek, mind a Lares-ek véd, vagy őrszellemek voltak,

úgy az egyes családok, mint egyes községek vagy országok felett, s az illető családok vagy községek jóllétére, vagyona gyarapodására stb. vigyáztak, s épen ezért megkülönböztettek köz—publici, majores — és magán — privati — védistenségekre, s nagy buzgósággal tisztelttek a községeknél a végre épült külön templomokban, a magánosoknál pedig a ház belsejében emelt óltárokon. Végre az etruskoktól eredtek a romaiaknál divatosjövendölések is, ú. m. az auguriumok, fulguriumok és auspiciumok.

Sokkal kevesebb eredetiség van a latinok vallásában, mert ez, igen kevés kivétellel, a görögökének utánzása. A többféle melléknevekkel díszített Jupiter és Juno istenségek ugyanazok a görögök Zeüse, és Hera-jával. Saturnus és Ops a görög Kronos, és Rhea. Ellenben a kétarcú Janus, mint az idő, és esztendő jelképe eredeti. Ezen istenség is folyvást nagy tiszteletben részesült Romában, s temploma háború idején mindig nyitva, és békében zárva tartatott. A latinusok, mint földmivelő nép sok mezei, erdei stb. istent hittek és tiszteltek. De legnagyobb tiszteletben állt előttök Vesta, mint a házi s polgárisúlt élet istennője, s e tiszteletet megörzötték a romaiak is.

A sabinok főistene vólt a jövendőmondó Sancus; továbbá Feronia, ki az államszövetség, és a föld tenyésztő erejének személyesítője vólt, s mint ilyennek a termések első zsengeivel áldoztak. De legnagyobb tiszteletben állt a sabinok előtt két harczy istenség, ú. m. Mars, és Quirinus. A sabin Mars sokkal nagyobb fontosságú a nép állami életére nézve, mint a görög Ares. A sabinok paizs, és lándzsa képében tisztelték Mars-ot, s innen ered a Numa alatt égből lelökött paizs tisztelete. Hasonló vólt ehez a Quirinusról fogalom is, ki Romában Romulussal azonosított.

Minthogy az italiai ősnépek ezen mythosai már eredetileg is sokban hasonlítanak a görög mythyologiahoz: természetes, hogy később, midőn a romaiak szorosabb egybeköttetésbe jöttek a görögökkel, ezek vallása telje-

sen meghonosodott Romában. Igen kevés különbséget okozott a görög és romai vallás közt az, hogy a romaiak máskint osztályozták isteneiket mint a görögök; mint szintén az is, hogy a romaiknak olly isteneik is vóltak, kiket a görögök nem tiszteltek p. o. Aeneas, Romulus. Ellenben lényeges különbséget alkot az, hogy a romaiak semmit sem adtak azon költői meséken, mellyekkel a görögök felékesítették vallásukat; még inkább pedig az, hogy Romában egészen más viszony vólt a vallás, és állam közt, mint Görögországban. Ugyanis a romaiak vallásosok vóltak, s e vallásos kegyeletnél fogva semmi fontos dologhoz nem kezdtek bizonyos vallásos szertartások elvégzése előtt. És minthogy minden nevezetesebb cselekményre rányomták a vallás bélyegét: ebből szükségesképen következett, hogy a vallás szorosán öszveolvadt az államszerkezettel. A papok nem képeztek különös néposztályt, hanem csak úgy tekintettek, mint más államhivatalnokok, s a főbb papok, már hivataluknál fogva, a senatus tagjaivá lettek, s így érdekek közös lett a senatorok és más főhivatalnokok érdekével. E fontos körülményt szinte bámúlatos ügyességeel és sikerrel fel tudták használni az államhivatalnokok arra, hogy a vallást teljesen alárendeljék az állam céljának, s eszközül használják a polgároknak a törvények iránti engedelmességre és honszeretetre buzdítására. A papságnak és más államférfiaknak ezen érdekközössége teszi megfoghatóvá, hogy, bármihez akart is a senatus kezdeni, bizvást számolhatott az égijelek kedvezésére; továbbá hogy Romában az istenek elleni véték vólt a csatában megfutamodás, az előljárók iránt engedetlenkedés, sőt még a nemes családok előnyei ellen kikelés is.

128. §. *A romai papok.*

A romai papok kétfélék vóltak, ú. m. vagy ollyanok, kik minden istennek, vagy ollyanok, kik csak egyes isteneknek szolgálhattak. Az első osztálybeliek vóltak:

1. A Pontifex-ek. Ezek vóltak a vallásnak legfőbb szolgálói. Még Numa rendelt ilyenekké négy patrici-

ust; majd Sulla megszaporitotta számukat 15-re. Ezek intézkedtek a legfontosabb vallásos ügyekről; ezek voltak a többi papok felügyelői és bírái. Főnökük Pontifex maximusnak nevezetett, s ez választotta a Vesta szüzeit. A pontifex-eknek segédjei voltak az *epulones*.

2. Az augurok. Ezek hivatala nagy fontosságú volt. Ezek magyarázták az égi jeleket; s mondtak jövendőt a madarak repüléséből vagy a szent madarak étkezéséből; a népgyűlések vagy bármely más fontos vállalatok csak úgy kezdettek meg, ha ők kedvezőknek találták az égi jeleket. Ezeket még Romulus rendelte; számuk volt előbb három, Sulla óta pedig 15. Illyen formák, de ezeknél sokkal alsóbb fokon állók voltak az *aruspexek*, kik az áldozati barmok belső részeiből olvasták a jövendőt.

3. A 15 áldozó pap — *quindecim viri sacris faciundis*. Midőn Tarquinius király a *sybilla* 3 könyvét megvette, azok őrzésére rendelt két papot, kiknek száma utóbb hasonlóképen 15-re szaporodott. Ezeknek kötelességök volt ezen könyveket olvasgatni és magyarázni, ezen kívül a vallásos játékok menetelére felügyelni. Midőn ezen könyvek a *capitoliummal* együtt megégtek, újra leírták azokat a papok, t. i. úgy, a hogy emlékeztek rájuk, s ettől fogva az *Apollo* templomában őrizték.

4. *Curiok* vagyis a Romulus által alapított *curiak* papjai, kik illető kerületeikben külön külön intézték az isteniszteletet.

5. *Feciales*. Ezeket Numa rendelte, s tisztök volt arra felvigyázni, hogy az állam oknélküli háborút ne kezdjen; s ha egyenetlenség vagy épen háború volt kitörő félben, megkísérteni a kiegyenlítést, s ha ez nem sikerült, innepélyesen kimondani a hadüzenést, s a békekötést megerősíteni.

A külön istenek papjait — *flamines* — is Numa rendelte a Jupiter, Mars, és Quirinus szolgálatára. Legtekintélyesebb volt ezek közt a Jupiteré; ennek nem volt szabad lóra ülni, s az éjt a városon kívül tölteni. Ezutánjöt-

tek — rangfokozatot illetőleg — a Mars és Quirinus papjai, s amaz flamen martialis, ez pedig flamen quirinalis névvel neveztetett. Külön istent szolgáló papok voltak a saliusok is. Midőn egyszer, a Numa korában, nagy döghalál pusztított Romában, az istenek egy paizst löktek le az égből, s azonnal megszűnt a döghalál. Ez eseményt úgy magyarázták a jóslók, hogy ez Roma hatalmának örökké tartását jelenti, s készítették még hozzá hasonlót 11-et, s ezek őrzése biztolt a saliusokra, kik ezeket minden évben Martius 1-ső napján örömujjongatások s tánczok közt hordozták meg a városban, s innen neveztettek saliusoknak. Továbbá a lupercusok a Pan, a gallusok Cybele papjai. Mind ezeknél nevezetesebbek voltak a Vesta szüzei 6-an, kiknek tisztők volt a Vesta templomában a szent tüzet őrizni. Ezeket a pontifex maximus választotta 6, és 10 év közti leányokból, kik 30 évi hivataloskodásuk alatt örökös szüzességben tartoztak maradni. Olly nagy hatalommal bírtak ezek, hogy ha a halálra ítélt bűnös találkozott velök, tüstént megszabadúlt. A 30 év elteltével férjhez is mehettek.

129. §. *Allamszerkezet.*

Már Romulus alkotmányos monarchiává tette uj államát, s annak olly szerkezetet adott, melly szerint nem csak a törvényhozó, hanem nagy részben a kormányzó hatalom is a népé volt, s maga a király alig volt egyéb, mint a senatus elnöke. De ezen alkotmányos jogokkal bíró nép csak a patriciusokból, vagy nemesekből állott, ezekből alkotta Romulus a senatust, s valószínűleg a lovagrendet is. E lovagrend eredetét némi homály fedi. A közönséges hiedelem szerint külön osztálynak tartatik ez a patriciusoktól, de hihetőbb azon vélemény, hogy a gazdagabb patricius ifjából alkottatott az először, s mint ilyen, nem képezett külön néposztályt a patriciusokétól. A tulajdonképeni nép pedig — plebs — semmi politikai jogokkal nem bírt Servius Tulliusig. Már Tarquinius Priscus is kezdte emelni a népet ollyformán, hogy a gazdagabb, és tekintélyesebb plebejusok közül felvett némely-

lyeket a lovagok közé, s ettől fogva kezdett a lovagrend külön néposztályt képezni. De valóságos politikai jogokat Servius Tullius adott először a népnek, midőn felállította a bírtokmennyiséghez képest a 6 osztályt s a centuriákat; ettől fogva a nép is az alkotmányos joggal bíró polgárok sorába emeltetett, csakhogy a szavazatoknak a centuriák közti felosztása szerint sokkal kevesebb befolyást nyert, mint a patriciusok.

Eltöröltetvén a királyi méltóság, bár megmaradt is a népgyűléseknél a törvényhozás, és a tisztviselőket választás joga: mégis a senatusé volt a főhatalom, s így Roma aristokratiai állammá változván, túlnyomó, sőt zsarnoki hatalmat gyakoroltak a főurak a plebejusokon mind addig, míg a nyomatott nép kivíván magának a néptribunus választási és tribusonkinti népgyűlés tarthatási jogot, folytonos küzdelmek után megtörte a patriciusok hatalmát, útát nyitott magának a főhivatalokra, s létrehozta a polgárok közti jogegyenlőséget.

A romai alkotmányban nagy gonddal, és czélszerűen ellensúlyoztatott a tanácsnak, a főtisztviselőknek, és népnek állami hatalma. Az állam élén állt a két consul, kik, mint a senatus elnökei, és a hadban fővezérek, bizonyos tekintetben a monarchiat képviselték. A senatus intézte Romanak úgy az italiai népekkel mint a kül fejedelmekkel ügyeit, indítványozta a hadüzenést és békekötést, s bírászkodott, mint legfőbb törvényszék, a főbenjáró állami bűnökben. De mind a consulnak, mind a senatusnak hatalmát mérsékelte a nép. Ugyanis, mint egyéb tisztviselőket, úgy a consulokat is a nép választotta, még pedig nem örökösen, hanem csak egy évre. És ha némelyiket talán nem tartóztatta volna vissza a visszaéléstől a népszerűség elvesztésétől félelem, megtette e hatást az, hogy, hivatala elteltével a népnek számolni tartozott. A senatustól sem tehette magát függetlenné a consul, s a megkezdett háborút nem fordithatta saját érdekeinek előmozdítására, vagy saját korlátlan hatalmának eszközzésére, mert ezen esetben megtagadhatta, és meg is tagadta volna tőle a senatus a szükségeseket, p. o. pénzt és katonaságot.

„Igy Roma szabadsága nem bukkhatott meg előbb, mint akkor, midőn már olly gazdagok voltak egyes pólárai, hogy saját költségükön sereget tarthattak“ (Müller). A senatusnak sem vólt korlátlan hatalma, mert azon kívül hogy megállapított törvények szerint kellett eljárnia, minden fontosabb intézkedések csak akkor lettek érvényesekké, ha a népgyűlések által megerősítettek, sőt a senatusnak minden határozatát megsemmisíthette a tribunus veto-ja. De — megfordítva — a nép sem gyakorolhatott korlátlan hatalmat. Ugyanis a magán viszonyok száz még száz eszközt adtak a senatussal érdekazonos arisztokraták kezébe, mellyek által a népet függésben tarthatták magoktól. Továbbá a törvényszékek egyenesebb függésben vóltak a senatustól mint a néptől, s így szigorú büntetés várt minden kihágásra; továbbá felhatalmazhatta a senatus a consulokat, hogy túl tevén magokat a törvényes formaságokon, intézkedjenek belátásuk szerint. Végre szükség idején dictatort nevezhetvén ki a senatus, hatalmában állott féken tartani mind azokat, kik félelme-
seknek látszottak előtte.

„E szerint biztosította az alkotmány a romaiaknak mind a nemzeti erőt, mind a központosított kormány gyorsaságát, s mind kettőt mérsékelte egy bölcs senatus. És bár gyakoriak vóltak is béke idején a zsurlódások, de az egyensúly minden nagy kihágásnak elejét vette annyira, hogy bár vóltak is nyugtalanságok, de rendetlenség nem, s a folytonos mozgás csak az általános élet bizonyysága vólt“ (Müller).

A nép népgyűléseken gyakorolta alkotmányos jogait. A romai népgyűlések 3 félek vóltak, ú. m. curiankint, centuriankint, és tribusonkintiek. Servius Tulliusig curiankint tartattak a népgyűlések. A királyok korában vagy a királyok, vagy a főpapok hívták össze a népgyűlést; a köztársaság korában pedig a főtisztviselők, ú. m. consulok, praetorok, vagy dictatorok, s ezek vitték az elnökséget is. A kihirdetett népgyűlés csak azon esetben tartathatott és tartatott meg, ha az illető papok kedvezőknek találták az égi jeleket, különben pedig elhalasztatott. Sőt

a már megnyitott gyűlések is félbeszakasztattak, ha a papok hibát vettek észre az égi jelek magyarázásában.

Indítványozási joggal csak a tisztviselők bírtak, ezek pedig tartoztak javaslataikat, a népgyűlés előtt 17 nappal közzé tenni, hogy a népnek ideje legyen azok felől tájékozni magát. A népgyűlés vagy elfogadta, vagy elvetette az indítványozott javaslatokat; itt történt a tisztviselők választása, mint szintén a had, és béke felett döntő végelhatározás is. Sőt még bíraskodott is a nép némelly vétésekben, mint p. o. a népfelségsértésben, és a közkinccs elikkasztásában. A szavazás centurianként történt, még pedig úgy, hogy az első osztályok centuriai szavaztak előbb; és ha ezekből kitelt az általános többség, a többi centuriak meg sem kérdeztettek. A népgyűlések határozatának megerősítésére megkivántatott a senatus megerősítése is, de Kr. e. 286 óta nem.

A néptribunusi hivatal felállása óta gyakran tartottak tribusonkinti népgyűlések is. Ezek sokkal szabadabbak voltak, mert ezeknek öszvehívására sem a senatus engedélye, sem az égijelek kedvezése nem szükségeltett (l. 101. §.) s a néptribunus mindannyiszor öszvehívhatta ezeket, valahányszor akarta. Az ilyen gyűlések, kezdetben csak magát a népet illető ügyekben tartattak, s rendesen csak maga a köznép vett bennök részt; de 286-tól fogva az egész állam minden közügyei felett, s az egész nép minden osztályainak részvételével tartattak ezek is. Ugyanekkor más változás is történt a tribusonkinti népgyűlés természetén. Ugyanis ezelőtt nem volt kötelező erejük az illy végzéseknek — plebiscita — ha csak a senatustól meg nem erősítették; ettől fogva pedig éppen olyan törvények lettek ezek is — leges — mint a másforma gyűléseken alkotott törvények.

130. §. *Tisztviselők.*

A köztársaság korában legfőbb, és legfontosabb hivatal volt a consuloké. Ezek felváltva elnökösködtek a tanácsgyűlésben, ők intézték a kormányzást, értekeztek az idegen országok küldötteivel, s háború idején ők ve-

zették a sereget, mint fővezérek. 12 licior — poroszló — járt előttök, kik a hatalom küljelei gyanánt vesszőcsomókat hordoztak vállukon. Rendkívüli veszély idején rendkívüli hatalmat is ruházott a senatus a consulokra, midőn végzésileg kimondta „vigyázzanak a consulok, hogy veszély ne érje a köztársaságot.“ Hivataluk csak egy évig tartott, s annak végével számolni tartoztak a népnek. A kiszolgált consulok consulares neveztettek, s midőn Romanak már tartományai voltak, a consularisok küldettek azokba kormányzóként proconsul czimmel. — 43 évesnél ifjabb ember consul nem lehetett.

A consulokhoz legközelebb álltak a praetorok. E hivatal létrejöttére a pártküzdelmek nyújtottak alkalmat (l. 104 §.). Kezdetben csak egy praetor volt, ki a perek elítélésével foglalkozott, s a távollevő consulokat helyettesítette, s azért collega consulum-nak neveztetett. Midőn pedig rendszeresen különválasztatott a kormányzás a törvénykezéstől, a törvényszékekre s bírákra felügyelés volt a praetor tiszte. Későbbben két praetor volt, s egyik városi — urbanus — a másik idegenek praetora volt — peregrinus — s ez utóbbi a romai pólgárok, és idegenek közt támadt peres ügyeket intézte. Utóbb 10-re szaporodott a praetorok száma. Az ő hivataluk is egy évig tartott, mellynek elteltével ők is mehettek provinciákba propraetor czimmel. A praetoroknak 6 licioruk volt.

A néptribunusok — tribuni plebis — nem számítottak ugyan a főhivatalnokok közé, mégis igen nagy befolyással s hatalommal bírtak, mert a senatus végzését vezetőjök által megsemmisíthették. Házuk ajtajának mindig nyitva kellett állani, hogy bár kinek, és bár mikor könnyen lehessen hozzájuk folyamodni, s a városon kívül nem hálhattak. Személyök szent és sérthetetlen volt. De ezen törvény sokszor megsértetett, midőn a pártküzdelmek alkalmával meg is gyilkoltattak. Számuk eredetileg kettő volt, de utóbb 5-re, s ismét később 10-re szaporodott.

A néptribunusok segédjei voltak az aedilisek, kik tnlajdonképen rendőri szolgálatokat teljesítettek; ők ügyeltek a középületekre, a magános épületek csinosságára, a vásári rendre, s némelly játékokra. Utóbb a patriciusok közül választatott két fő-aedilis (aediles curules), kik a legfőbb rendőrhatóságot gyakorolták.

A quaestorság volt a főhivatalok legalsó lépcsője, a mennyiben ezt kellett viselniök mind azoknak, kik magasabb hivatalokra akartak emelkedni. Tisztök volt a Saturnus templomában őrizni a közkincstárt, és a törvényeket. Kezdetben csak ketten voltak, s idővel 40-re is szaporodott számuk. Csak kettő lakott közülük Romában, a többiek pedig a provinciákban, s amazok városi, ezek pedig tartományi quaestoroknak nevezettek. A tartományi quaestorok tiszte volt gondoskodni az adó kivétele és beszédéséről, a katonák zsoldja, és élelmezéséről. E hivatalt 26 éves ifjak viselték, kik hivataluk végével a tanácsgyűlésben is megjelenhettek. Quaestoroknak nevezettek még az egyes nagyobb, de kivált az állam elleni bűntények nyomozására, és megbüntetésére kinevezett bírák is.

A censorok tiszte volt minden 5-ik évben népszámlálást — censust — tartani, hol minden pólgár tartozott megjelenni, nevét, családjá tagjai számát és vagyonát bevallani. Nagy fontosságot adott a censorok hivatalának az, hogy ők voltak az erkölcs bírái, s mint ilyenek, ítéletet mondtak a pólgárok erkölcsi magaviselete felett; ők nevezték ki a senatorokat a már hivatalokat viselt érdemesek közül; ők szerkesztették az öszves pólgárok névsorát, és ha valakit büntetésre méltónak találtak; kirekesztették a patriciusok vagy lovagok rendjéből, s a plebejusokat alsóbb osztályokba sorozták. A censorok hivataloskodása csak másfél évig tartott, s a következő censusig nem választattak censorok, és ezen censor nélküli időköz lustrum-nak hivatott. Később elenyészett e hivatal, midőn a megromlott erkölcsű pólgárok semmit sem adtak többé a censuson megrovatáson vagy megdícsértetésen.

Rendkívüli tisztviselők voltak az interrex-ek vagy ideiglenes királyok (l. 96 §.). A köztársaság korában is voltak interrexek a consulok hirtelen halálakor. E hivatalt mindig patriciusok viselték. Legnagyobb rendkívüli hivatal vólt a dictatorság. A dictatort, rendkívüli veszély idején nevezték ki a senatusrendeletéből. Ő korlátlan hatalommal bírt élet és halál felett, megszűntek mellette minden más hivatalok, kivéven a néptribunust. De bár korlátlan hatalommal bírt is, mégsem rendelkezhetett a közpénzzel, a városban lóra nem ülhetett, s hivatala csak félévig tartott, mellynek elteltével számadásra vonatott. Minden dictator választott maga mellé egy segédet, ki *magister equitum* neveztetett.

VII. FEJEZET.

Roma a császárok alatt.

131. §. Általános áttekintés.

Az actiumi győzelem után senki sem vólt a nagy Romaban, ki Octavianussal osztozni mert vóna a főhatalomban, s így sikerülhetett neki Romanak nem csak első emberévé, hanem urává is lenni. Elenyészett a köztársasági szabadság, melly már úgy is csak névben élt Caesar óta. Nem is sajnálta a nép a szabadság elvesztését, mert a köztársasági szerkezetnek tulajdonította mind azon véres belharczokat, mellyek a köztársaság vége felé dúltak.

Most már nyugalomra vágyott, ezt pedig csak a mindenki felett álló, s korlátlan hatalmú császártól reménylte. E szabadság helyét az élvezetvágy foglalta el. Ugyanis a vilaguraság Romaban halmozta öszve a népek kincseit, s az ezekből meggazdagodott nép mindennél többre becsülte ezek élvezését, melly ettől fogva egyetlen vágya lett.

Octavianus alatt érte el a romai birodalom hatalma tetőpontját, mellyről azonban szemlátomást hanyatlásnak indúlt, s alig néhány száz év alatt végkép elenyészett. Ugyanis az egykor szabad és hatalmas nép a császároktól szenvedett folytonos nyomatás alatt annyira kivetkezett nem csak pólzári jogaiból, hanem emberi méltóságából is, miszerint nyugodtan türte, midőn a császárok nem mint szabad pólzárokkal, hanem mint oktalan állatokkal bántak vele. Továbbá, minthogy katonai hatalmon ala-

pült: nemcsak túlnyomó, hanem valósággal korlátlan hatalmat ragadt magának a császári testőrség, annyira, hogy ez emelte trónra, s fosztotta meg tetszése szerint a császárokat nem csak méltóságuktól, hanem életöktől is. Majd megírígyelvén a legiok a testőrségnek ezen kiváltságát, hasonlót tettek a provinciákban, mindenik sereg császárnak kiáltotta népszerű vezérét, s az így felemelkedett ellencsászárok közt vége hossza nem volt a pólgári harcznak.

A birodalomnak e szomorú helyzetét hasznukra fordították a megigázott népek, s függetlenségi harcokat indítottak, mellyeknek következtében elszakadoztak az egyes tartományok. Ekkor a császárok hogy könnyebbé tegyék a nagy birodalom védelmezését és igazgatását, társ-császárokat vévén magok mellé, többféleképen feldarabolták azt, s e folytonos feldarabolások után végre örökre megoszlott a birodalom két felé. E közben teljesen elerkölcstelenedett, minden jó és szép iránt érzéketlenné lett a nép, s a kényelmes élet, és élvezet ölen annyira elpuhult, hogy nem volt többé képes katonai szolgálatra, s idegen zsóldosokból kellett állani a romai seregeknek. Az idegen seregek idegen vezérei hatalomra jutván, semmit sem gondoltak a birodalom érdekével, s annak gyengeségét saját hasznukra zsákmányolták ki. Végre egy keleten támadt nagyszerű népmozgás felbolygatta a birodalom szomszédjában lakó vad népeket, mellyek ekkor a már végképen elgyengült Romanak esvén, visszaadták neki a kölcsönt olly sok népek megigázásáért „s ekkor a birodalomnak porladozó roppant épülete, minden eresztékeiben megrázkódván, összeomlott iszonyú ropogások között. És nem érdemetlenül, mert népe megvetendő csordává aljasult, s emberi méltóságából végkép kivetkezett. Menthetetlenül el vólt e nemzedék veszve, s ha özönviz nem jön, melly teljesen kiirtsa, csak erőszakos megrázkódás által lehetett reménység felfrisüléséhez s újra éledéséhez. Illy szempontból tekintve, úgy tünnek fel a vándorló népcsordák pusztító hadjárataikban, mint a nemesis bosszúló fegyvere, vagy mint egy, bár fájdalmas,

de egyedül gyógyító orvosi műtétel éles metszőkése.“
(Rotteck).

132. §. *Octavianus Augustus.*

Octavianus, midőn a hatalom főpolczán látta magát, aggódva gondolt a Caesar sorsára. Épen ezért, hogy biztosíthassa a megszerzett korlátlan hatalmat, lehető legnagyobb szelidséget és szerénységet tettetett. Nevezetesen, kitiltván a senatusból a legerkölcstelenebb, s azon embereket, kik gyanúsoknak látszottak előtte, újakat nevezett helyökbe, olyanokat, kikre bizvást számolhatott, s ekkor letette a főhatalmat, mellyet — mint mondá — csak addig vólt szándéka viselni, míg lecsendesednek a belzavarok, s a senatus által kérette magát annak újra felvállalására. Kiszámított tettetés és vonakodás után fel is vállalta újra, de csak 10 évre, s annak elteltével újra letette. Így ismételte ezen álnok szerénységet egész életén át. De még az első ízben Augustusnak — felséges — nevezette magát, s elválasztatta örökös consulnak, néptribunusnak, censornak, s főpapnak. Kiszámított terveihez híven meghagyta a népgyűléseket, s azoknak a kisebb hivatalokra választási jogát; meghagyta a senatust, s magát csak első senatornak nevezte; de másfelől magának vette ez öszves haderő feletti főparancsnokságot, a nagyobb tartományokba küldendő kormányzók kinevezését, s testőrző csapatot — praetoriani — állított személye, s hatalma biztosítására, Mind ezen intézkedései mellett is megnyerte a nép szeretetét, mellynek gazdag ajándékokkal s folytonos mulatságokkal fizetett az elvesztett szabadságért.

Octavianus alatt békének örvendett a romai nép, mert a császár, azon elve szerint, hogy a harczy borostyán szép ugyan, de gyümölcsöt nem terem, nem akart hódítani, csak a meglevő tartományok védelmezésére szoritkozott. Így hadakozott Hispaniában a nyugtalankodó cantabrok ellen, kiknek legyőzése által biztosította egész Hispania bírtokát. Ügyes alkudozás, s czélszerűen alkalmazott fenyegetés által minden had nélkül rávette a parthusokat, hogy visszaadják a még Crassustól elfoglalt romai zászló-

kat. De minden békés hangúlat mellett is kemény harc-
ba kereredett a germanusokkal. Caesar óta közvetlen
szomszédságban volt Roma Germaniával; azon néptörzsek
pedig, melyek a Rajnán általköltöztek, meghódították Roma
hatalmának. De a Rajnán túl nem terjedt a romai hatalom,
s a Galliában állomásozó romai legiok parancsnokai meg-
elégedtek azzal, hogy a határokat czélszerűen épített vá-
rak által megerősítették, s azon igyekeztek, hogy minél
nagyobb közlekedést hozzanak létre a romai alattvalók,
és germanusok közt. Egyszer azonban K. e. 17 vagy 16
tájban átsaptak a germanusok a Rajnán, s győzedelmes-
kedvén Lollius romai vezéren, kirabolták a keleti Gallia
egy részét. Ez bosszúra bírta Augustust, s hódító hadat
indított a germanusok ellen mostoha fíjainak Drususnak és
Tiberiusnak vezérlete alatt. Germania délkeleti részén
történt a támadás, és fényes sikerrel, mert a győzelem
gyümölcse lett Vindélicia, Rhaetia, Noricum s Pannonia K.
e. 15. Minthogy két évvel azután a Rajnán túl küldte a
császár Drusust, néhány év alatt (13—9) olly fényes
siker koszorúzta a jeles vezér törekvéseit, hogy az Elbeig
nyomúlt, s ezen érdemeiért a senatustól „Germanicus“
dísznevet nyert. Drusus elhalván K. e. 9, Tiberius vette
által a germaniai sereg főparancsnokságát, s szerencsés
hadjáratai által biztosította Roma uraságát a Rajna és Elbe
közti german népek nagy része felett. De meg is nyugtatta
a meghódított népeket annyira, hogy ezek öremest elfo-
gadták a romaiakkal kötött szövetséget s közülök sokan
romai szolgálatba álltak, mint p. o. a cherusk Herman, és
Narbod a marcoman vezér.

Míg Tiberius a Pannoniában fellázadt népek meghó-
dítására távozott, addig Sentiuss Saturninus vitte Germaniában
a főparancsnokságot, s e hivataloskodása alatt, előzékeny
magaviselete által mind közelebb hozta egymáshoz a ro-
maiakat, és germanusokat. De Augustus, szerencsétlenségé-
gére elmozdította őt ezen állomásról, s Quinctilius Varust
tette helyébe, ki eddig keleten parancsnokoskodott. Varus
teljesen lerontotta mind azt, mit elődei nagy gonddal épít-
gettek. Nevezetesen önkényes és büszke magaviselete

által annyira megsértette a szabadsághoz szokott german népeket, hogy ezek bosszúra hevültek Roma ellen. A romai szolgálatban meglehetősen képezett Herman állt a germanok élére, s miután több german népből szövetséget alkotott, becsalta a hiú, s erejében bizakodó Varust a teutoburgi rengeteg erdőbe (Detmold tájékán) s ott teljesen megsemmisítette az egész romai sereget, s maga Varus, kétségbeesésében kivégezte magát. (K. e. 9). E megvetés a Rajnán túli Germaniába került Augustusnak.

Octavianus belkormányja nyugodt, s szerencsés volt, mit leginkább Moecenasnak köszönhetett, ki épen olly ügyesen intézte a belügyeket, mint a derék Agrippa a harci dolgokat. Nagy gondot fordított a tudományosság s irodalom virágoztatására, s fejedelmi pártfogásban részesítette a kitünő írókat.

Örökíteni akarván családjánál a császári méltóságot, nagy fájdalmat okozott neki az, hogy, miután magának gyermeke nem vólt, mostoha fija Drusus korán elhalt. Tehát Tiberiust rendelte örökösévé azan világos meghagyással, hogy ő majd nem tulajdon fijasát, hanem a Drususét Germanicust hagyja utódává.

Augustus uralkodását az teszi legnevezetesebbé, hogy annak 30-ik évében született az Idvezítő. Meghalt 44 évi uralkodás után Nolaban Kr. u. 14.

133. §. *Tiberius.*

Biztosítván Tiberius magát a katonaság vonzalma felől, elvállalta — mint mondá — a senatus kérelmére a császári méltóságot. Nem sokkal az ő trónralépte után lemosta a Drusus fija, az apjához méltó Germanicus K. u. 19. azon szennyet, mellyet a Varus seregének megsemmisülése ejtett a romai fegyver becsületén. De ezen győzelemnek sem lett semmi fontos eredménye, a mennyiben a Rajnán túli Germania nem került többé Roma hatalmába.

Tiberius uralkodása sokban különbözött az Augustusétól, mert ő elvetette előde álarczát, minden tartózkodás nélkül gyakorolta korlátlan hatalmát, egész meztelen-

ségében és iszonyúságában felmutatta vad kegyetlenségét. Eltörölte a népgyűléseket, s azok helyett császári felség-törvényt adott; a szabadságnak még gondolatát is elfojtotta. Császári tanácsot alkotott 20 senatorból, de e tanács tagjait utóbb mind legyilkoltatta, s ezeken kívül még témérdek sok másokat áldozott fel féktelen vérszomjának. Feltette hatalmát Germanicustól, kit közönségesen ösmert erényességeért az egész nép szeretett, s ezért méreg által kellett kimúlni a jeles embernek. Mig maga a császár capraeai kéjpalotájából baromi élvezetek közt osztogatta halálparancsait: addig Romában a testőrkapitány Sejanus vigyázott helyette, ki minden tekintetben méltó volt urához. Sejanus utóbb azon gondolatra jött, hogy magának szerzi meg a császári hatalmat. Illy szándékból megmérgezte Drusust, Tiberius fiját. De aljas tervei kivilágosodván kivégeztetett egész családjával együtt K. u. 27. Még ezután 10 évig élt Tiberius, s alattvalóinak a legkikeresettebb halálnemekkel gyötrésében lelte legnagyobb örömét. Meghalt K. u. 37. Alatta feszítettet meg az Idvezítő.

134. §. *Cajus Caligula, s Claudius.*

Tiberius halála után örömmel látta a senatus és a nép a derék Germanicus fiját C. Caligulat emelkedni a császári székbe. Ez kezdetben, méltónak is mutatta magát a birodalomra, mert visszaállította a Tiberius által eltörölt népgyűléseket, s általában a lehető legnagyobb szelidséget tanusított. De midőn már elég erősen állani látta magát at császári széken, egyszerre elvetette a színlés álarczát, s s képtelen szörnyeteggé vált, annyira hogy ő olyan letia Tiberiushoz, miht Tiberius Augustushoz képest. Ugyanrn nem elégedett meg azzal, hogy minden ok nélkül halomán öldöstette alattvalóit, hanem nem átallotta azt is nyilván kimondani, miszerint óhajtaná, hogy az egész Romanak csak egy feje volna, mellyet egy csapással le lehetne vágni, s egy olyan napra vágyott, mellyet gyászoljon meg az egész világ. De ezt nem érte el, mert Cassius Cheraea nevű testörtisztje meggyilkolta K. u. 41-ben

Azon minden esetre rendkívüli változást, melly történt az ő uralkodásmódjában, némelly történetírók úgy magyarázzák ki, hogy egyszer terhes betegségbe esvén, abban megőrült, s úgy követte el iszonyú tetteit.

Halála után arra a gondolatra jött a senatus, hogy visszaállítja a köztársaságot. De míg e felett folyt a tanácskozás, a testőrkatonák kirabolták a császári palotát, s rablás közben rátaláltak a Caligula nagybátyjára, Claudiusra, ki e zavartóli félelmében egy szekrénybe búvt, s féktelenségökben kikiáltották őt császárnak. A senatus pedig, mellynek nem vólt többé sem hatalma, sem bátorsága, megnyúgodott a katonaság akaratában. Már ekkor nagyon világosan átláthatta a romai nép helyzetének szomorú voltát. Mert bár Claudius, ki testben lélekben annyira nyomorék vólt, hogy tulajdon anyja is a természet kontrárművének nevezte, nem ártott is senkinek: de annál fájdalmasabb és szégyenitőbb vólt, midőn a tehetetlen császár nevében undok nők gyötrötték a népet. Ezt tette a császár neje Messalina, egy erkölcsi szörnyeteg nő alakban, ki épen úgy vérengezett mint Caligula, mind addig, midőn férje, aljasságait többé nem tűrhetség, megölette. Ekkor új házasságra lépett a szerencsétlen császár a Germanicus leányával, Caligula méltó testvérével Agrippinával, ki már ezelőtt két férjt meggyilkolt. Ennek uralkodása alatt ismételtettek a Messalina alatti véres jelenetek, s a Roma helyzete még csúfosabbá és szomorúbbá vált. Agrippina rávette férjét, hogy az ő első férjétől született fiját Domitius Nerot tegye utódává, a császár tulajdon fijának, a nemeslelkű Britannicusnak elmellözésével. Midőn e célját elérte Agrippina, megmérgezte harmadik férjét is K. u. 54.

135. §. Nero.

Claudius halála után Burrhus testőrkapitány csakugyan kikiáltotta császárnak Nerot. Nero szeliden, és úgy viselte magát kormányzása első éveiben, hogy jeles uralkodót reményltek belőle. De csakhamar úgy megváltozott, hogy minden elődeit felülmúlta aljasságban, és ke-

gyetlenségben, s tettei az örültséggel voltak határosak. Nem vólt neki elég az, hogy sok számtalanokon kívül Britannicust, és nevelőjét a bölcs Senecat, kegyencze kedveért tulajdon nejét Octaviat, azután magát e kegyenczet sőt saját anyját is meggyilkoltatta; és hogy ezen kitűnő egyéneken kívül temérdek sok alattvalója életét áldozta fel esztelen vérszomjának, hanem szándékosan felgyújtatta Romat, s a közveszedelem alatt, palotája erkelyén színészi ruhába öltözve, szavalta Homerból Troja pusztulását. És midőn ezért a nép bosszújától félt, tettét a keresztyénekre és a zsidókra fogván, halálra kinoztatta őket. Azonban végre kifáradt a nép béketűrése is, s mind a tartományokban, mind magában Romában kitört a bosszúnak rég elfojtott tüze. Julius Vindex galliai helytartó tüzte ki a lázzadás zászlóját, s a hispaniai parancsnokot Sulpicius Galba-t kiáltotta ki császárnak. Egyetértett vele a rajnai tartományok parancsnoka Virginius Rufus is. Mikor a lázzadás kitört, Nero Görögországban vólt, s onnan hazatérvén, készülni kezdett annak elfojtására, E közben véletlenül harc támadván Julius Vindex és Virginius Rufus közt, amaz elhalt, s Virginiust császárrá kiáltották saját katonái. De ez elég nemes lélekkel bírt a katonák választását el nem fogadni, s azt nyilvánítani, hogy senkit mást nem ösmer el császárnak, mint a kit a senatus emel ezen méltóságra. Végre Romában is általánossá lett a lázzadás, sőt maga a senatus is gonosztevőnek nyilvánította a császárt. Ekkor futással akart a megrémült zsarnok menekülni, s midőn már szinte kézrekerült, egy szolgája által megölette magát K. e. 68, s benne kihalt az Augustus családja, mellytől Roma olly sokat szenvedett.

De mig ekkint a nyomor és gyalázat színhelye vólt Roma, addig meglehető, sőt a köztársaság végnapjaihoz hasonlítva, jó állapotban vóltak a provinciák. Ugyanis nem zsaroltattak annyira mint előbb, midőn t. i. a köztársasági kormányzók úgy használták a kevés és bizonytalan időt, hogy a nép kifosztása által gyűjtöttek magoknak kincseket. Teljes nagyságában állt még az Augustus birodalma sőt gyarapodott is, mert Claudius vitéz legatusai meghó-

ditották Mauritaniát és Britanniát. Ez utóbbi tartomány meghódítását azonban Nero legatusa Svetonius Paulinus végezte be. Ugyancsak Neronak egy másik vezére Curbulo Armeniát is elfoglalta a parthusoktól.

136. §. *Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus.*

Nero halála után a 70 éves Sulpicius Galbat kiáltották ki császárnak a hispaniai legiok, ki e méltóságában azonnal megerősített a senatus által. Galba törni akart egy keveset az önhitt császári testőrök hatalmán, s fősvénységből megkisebbitette zsoldjukat. Ezért felbosszankodván a testőrök, meggyilkolták, s Salvius Othot emelték helyébe, kit, bár egy volt is Neronak dözsölő czimborái közül, jószívűség s a nép iránt könyörületes indulat jellemzett. Azonban még mielőtt ő császárrá lett volna, a germaniai legiok követték hispaniai tisztársaik példáját, s vezéroket Vitelliust emelték császárrá. Ez rögtön meg is indult egész seregével Otho ellen, és miután ezen győzedelmeskedett, gyáva ellenfele maga vetett véget életének. Vitelliusban sem nyert a birodalom semmit, mert bár nem volt is kegyetlen, de midőn a császári széken látta magát, olly fényűzővé és dobzódóvá lett általában ugyan ház, de kivált asztaltartásban, hogy az egész birodalom nem lett volna képes sokáig fedezni konyhaköltségeit. Az ő uralkodása sem tartott sokáig, mert divatba jövéen a katonaságnál a császárválasztás, a syriai legiok derék vezéroket, az akkor éppen Jerusalemet ostromával foglalkozó Vespasianust kiáltották ki császárnak, K. u. 69. Ekkor Vespasianus, fíjára, Titusra bizván az ostrom folytatását, serege egy részével Romába ment, s midőn a dözsölő Vitellius futással akart előle menekülni, a felbőszült néptől elfogatott, s a Tiberisbe dobatott.

Vespasianus (69—79) volt Augustus óta az első császár, ki méltóságát megérdemelte. Ő csak akkor tekintette magát császárnak, midőn a senatus által megerősített. Mint megerősített császár nem a kegyetlenkedésben, vagy kéjelgésben, hanem a birodalom boldogítá-

sában kereste örömét. Megtörte a katonaságnak, s kivált a császári testőrségnek hatalmaskodásait, s biztosította köztök a katonai fegyelmet. A Nero által felégetett várost pompásan felépítette. Szerény életmódja által megtakarította az állam vagyonát, megtöltötte a közkinestárt, s a pénzt közhasznú intézkedésekre fordította. Nevezetes tette Vespasianusnak még az is, hogy a senatust, és a lovagrendet a birodalom minden tartományaiából kiválogatott jelesebb emberekkel egészítette ki, s ez által megszüntette Romanak és Italianak eddig gyakorolt nagy befolyását a birodalom más tartományaira.

137. §. *Zsidóország végpusztulása.*

Herodes halála után az ő három fija, Archelaus, Filip és Antipas osztozott meg Zsidóországon. De Roma csakhamar elvette tőlök a királyi hatalmat, s országukat, mint Syria provincia kiegészítő részét, a syrus helytartók felügyelete alatt álló tisztartók kormányzása alá bizta. Ebben az állapotban vóltak a zsidók Kr. u. 44-ig. Ekkor a Herodes unokája Agrippa, megnyervén Claudius császár kegyét, ismét egész Zsidóország királyává lett. De midőn ő meghalt, testvére már ismét csak egy részen uralkodott, mert a többi rész a romai tisztartók alá rendeltett. Egy ilyen tisztartónak, Gessius Florusnak kegyetlenségein úgy elkeseredtek a zsidók, hogy Jerusalemben minden épen ott levő romait megölték Kr. u. 65-ben. De ezzel csak magoknak ártottak, s még sanyarúbbá tették helyzetöket, mert a syriai helytartó sereget vezetett megfélemezésökre. És bár a végelszántsággal folytatott védelmi harcban kedvezett is előbb nekik a szerencse, s a romai legiokat visszanyomták: de csakhamar megfordult a koczka. Ugyanis Nero vitéz vezérét Vespasianust küldte ellenök, ki azonnal kemény ostrom alá fogta a fővárost. Majd, midőn ő Romába távozott, fija Titus folytatta a város ostromlását. Mint egykor Carthago, úgy Zsidóország is hősileg védelmezte magát a főváros falai között. De midőn a hadpusztításaihoz igen nagy belzavar és dögvész is járult, győzelmet arattak a kétségbeesett népen a Titus legioi, s

mintán e hadban több mint 1,200,000 zsidó elvérzett, elpusztított Jerusalemben a templommal együtt Kr. u. 70, s a zsidók szétszéledtek a földkerekségen.

138. §. *Titus, Domitianus.*

Vespasiant követte az uralkodásban fija Titus, az eddig Romában uralkodott császároknak merő ellentéte. Ő ifjú korában kicsapangó volt, annyira, hogy a nép attól félt, miszerint most Nerohoz hasonló szörnyeteggé válik. De midőn a császári székre emelkedett, úgy megváltozott, hogy a legnemesebb szívű ember, s a legatyáskodóbb uralkodó lett belőle, ki elveszetteknek tekintette azt a napot, mellyen valami jót nem tehetett. Épen azért „az emberi nem örömének és szerelmének“ nevezték őt a hálás romaiak. De a népre általa árasztott boldogság sem teljes sem tartós nem lehetett, mert ekkor szörnyű dögvész dúlt Italiában, mellynek maga a nemes lelkű császár is áldozatává lett másfél évi uralkodás után 81-ben. Az ő uralkodása alatt történt a Vesuvnak borzasztó kitörése, melly Herculanium és Pompeji városokat eltemette.

Titusnak épen ellentéte volt testvéröccse Domitianus, mert ez szelidséget s jólelkőséget tettetett előbb, de csakhamar kicsapongóvá, pazarló- és kegyetlenné vált annyira, hogy Neronak méltó utóda lett. Domitianus a leghitványabb gyávaságnak, s az esztelenséggel határos nagyravágyásnak ritka vegyülete. Harczi dicsőséget akarván aratni, hadat indított a dakusok királya a vitéz Decebal ellen, s meggyőzetvén olly gyalázatot ejtett a nagy birodalmon, hogy Decebalnak évenként adófizetésre kötelezte magát. Egy a germanusok ellen folytatott hasonlóképen szerencsétlen hadából megtérvén, diadalmenettel vonult be Romába, néhány germanusnak öltöztetett rabszolgát vivén fogolyként magával. Istennek nevezte magát, mégis félt a falevél zörgéstől is. Annyival inkább féltette hatalmát mindenkitől, s e félelem miatt megfosztotta britanniai kormányzóságától a derék Agricolat. Neje rendeletéből saját cselédjei gyilkolták meg Kr. u. 96.

139. §. *Nerva, Trajanus, Hadrianus.*

Domitianus után mintegy 100 évig bődög idöket élt a sokat szenvedett romai nép, mert nem vérrokonság, s nem is a katonaság féktelenkedései, hanem érdem által emelkedett néhány jeles ember a császári trónra. Ilyen völt a cretai származású öreg Coccejus Nerva, ki, miután a Domitian halálával császárnak kikiáltatott, megerösített a senatustól is. Kevés ideig tartott uralkodása alatt visszahelyezte a népet a szabadság bírtokába, s a katonának kicsapongásainak megfektezéséről intézkedni kezdett. De már két év múlva elhalt, s élete végén utódává nevezte a germaniai legiok parancsnokát a spanyol születésű Trajanust, ki egy völt Romanak legjelesebb császárai közül. Teljes mértékben megvöltak ebben az embert és fedelmet ékesítő minden jeles tulajdonok. A nép iránt tanusított szelidségét, atyai jóságát a senatus azzal jutalmazta meg, hogy ö t l e g j o b b n a k, optimusnak nevezte. De nemcsak otthon böldogította népét, hanem visszaszerezte Romanak a gyáva Domitianus alatt elvesztett tekintélyét is, midön a dakusok királyán Decebalon diadalt aratott, s Daciat romai tartománynyá tette. Hasonló dicsössel harczolt a parthusok ellen, kiktöl nemcsak az általok elfoglalt Armeniat visszavette, hanem egész Mesopotamiat és Assyriat is meghóditotta. Hanyatlani érezvén erejét, Hadriant rendelte utódává, s haza indült, de útközben meghalt Ciliciában K. u. 117. Hadrian is fényesen bizonyította, hogy megérdemli a benne helyezett bizodalmat. Mert birodalma nagy részét gyalog beütazta, hogy a nép szükségével megösmerkedvén, azokon czélszerűen segiteni tudjon. Hóditani nem akart, csak a már meglevöket megvédeni. Minthogy szerette a békét, egyességre lépett a parthusokkal, s visszadta nekik a Trajan által tett hóditásokat. Midön Jerusalem valamennyire épülni kezdett romjaiból, azt Aelia Capitolinának nevezte, s a Salamon temploma helyén a Jupiter tiszteletére szánt templomot akarván emelni, a zsidó nép maradványai még egy próbát tettek Bar-Cochab vezérlete alatt. De meg-

győzettek s országuknak most már neve is elenyészett. Uralkodása vége felé mutatkozó gyengeségeit jóvá tette Hadrian az által, hogy a derék Antoniuszt fiájává fogadván, örökösének rendelte. Meghalt Kr. u. 138.

140. §. *Antoninus Pius, M. Aurelius philosophus.*

Antoninus is egy vólt Roma legjelesebb császárai közül, s atyáskodó jóságáért nyerte a Pius melléknevet. Az ő érdemei nem hadi dicsőségben, hanem a birodalom felvirágoztatására irányzott czélszerű, s a nép iránt igazán atyai szeretet tanusító intézkedéseiben állanak, melyek által népe szeretetét annyira megnyerte, s emlékét olly kedvessé tette, hogy némelly utána következett császárok, a nép szeretete megnyerése végett Antoninusnak nevezték magokat. Meghalt Kr. u. 161, miután Hadrian akarata szerint M. Aureliust rendelte utódává.

M. Aurelius méltó is vólt arra, hogy utódjává legyen, mert nemcsak népbóldogító intézkedéseit folytatta, hanem gátot is tudott vetni a birodalmat pusztító ellenségnek. Ugyanis megzavarták ennek nyúgodalmát az ujra mozgolódó parthusok, kiket az Aurelius seregének vezére Avidius Cassus nemcsak meggyőzött és lecsendesített, hanem Seluciat is elfoglta tőlök. De nagy veszély fenyegette Romat akkor, midőn számos german népek ú. m. a bastarnok, marcomannok, quadok stb. egymással szövötközvén, ellene hadat indítottak. E hadban vesztett a császár elébb, s a vad népek már Aquileiaig nyomúltak előre; később azonban sikerülvén némelly más german népfajokon győzelmet aratni, a marcomannokkal békességre lépett. E békére az ösztönözte a császárt, hogy keleten Avidius Cassus önállóvá tette magát, de még mielőtt a császár ellene ment volna, saját katonái által megöletett, s így Aurelius nyúgodtan megmaradt a trónon. Fényes érdeme még neki az is, hogy nagy tisztelője vólt a tudományosságnak, maga is kitünő tudós és philosophus vólt, s a harcz lármái közt sem szünt meg a tudományokkal foglalkozni. Meghalt Kr. u. 180.

141. §. *Commodus, Severus, Bassianus.*

M. Aurelius mindent elkövetett, hogy fiját Commodust derék uralkodóvá képezze ki. Ezt tudván a nép, jeles uralkodót reménylett belőle. De ezen remény hamar megghiúsult, mert Commodus többre becsülte a dözsölést és kegyetlenkedést, mint apja dicsőségét, s a nép szeretetét. Legfőbb öröme a bajvívásban állott, s több mint 700-szor láttatta magát közhelyeken — gladiatorokkal viaskodni, melly hősiességeért Herculesnek nevezték hízeltedői, s ő maga nem pirúlt ezen fellépéseit a vívók pénztárából megfizettetni magának. Az uralkodással semmit sem gondolva, bizta azt egy Perennis nevű kedvenc emberére, kivel későbbben úgy járt, mint Sejanussal Tiberius. Perennis után Cleander lett a császár kegyeltje, kit hasonló sors ért. Számos aljasságait 13 évig tűrte a nép és senatus, s midőn a császárt saját környezete kivégezte, akkor átkot mondott rá a senatus is 192 K. u.

Commodus megöletése után a katonák az öreg Pertinaxot kiáltották ki császárnak. Ez csak 3 hónapig ülhetett a trónon, mert miután féktelenkedő pártfogóit zabolázni kezdte, azok által meggyilkoltatott. Ekkor már annyira ment a testőrök féktelenkedése, hogy a császárságot nyilvános árverésre bocsátották, s a senatus nem szólott ellene, midőn egy Didius Julius nevű senator megvette azt, fejenkint temérdek pénzt fizetvén minden testőrkatonának. De míg ő az illy drágán vett méltóságot, és hatalmat élvezve örvendett, addig a külön tartományokban állomásozó seregek is császárt választottak, így p. o. a britanniaiak Albinust, a syriaiak Pescenius Nigert, s a pannoniaiak Septimius Severust. Ez utóbbi hirtelen Romába menvén seregével, a megrémült Didius próbálta ugyan őt engesztelni, de siker nélkül, s ekkor a felbőszült seregek rendeletére megöletett 193.

Romában biztosítván uralmát Severus, egymás után meggyőzte a Pescenius Niger, s Albinus hadait. A mint szélesbült hatalma, épen olly mértékben nyilvánult aljas kegyetlensége is. Irgalom nélkül legyilkoltatta vetélytár-

sainak ártatlan híveit, s iszonyú zsarolást követett el birodalma minden városain. Volt neki egy Sejanushoz sokban hasonló ministere Plautianus, kinek tanácsára eltörölte az Antoninusok alatt újra éledt alkotmányosságot, lábbal tapodta a senatust, s minden előnyt a katonáknak adott.

Igaz ugyan, hogy a testőrséget feloszlatta, de csak azért, hogy újabbat szervezzen, s az övé az eddiginél 4-szerre népesebb volt. Azonban nem lehet Severustól megtagadni az uralkodási képességet, mert bár önkényesen, sőt zsarnoki módra, mégis adott ki hasznos rendeleteket is, s a pólgári háborúk sebeit gyógyítani kezdte. Szerencsés hadat folytatott az arabok, parthusok, és Scotiaban a caledonok ellen. Meghalt Yorkban K. u. 211.

Antoninus Bassianus, máskint Caracalla, és Septimius Geta nevű fiai maradtak. Ezek mind apjoknak, mind a seregnek akarata szerint, mindketten császárokká lettek. Mindegyik hadilag erősített palotájából alkudozott a másikkal a birodalom megosztása felett, miközben egymásnak életére törtek. Anyjok előtt, mint közbenjáró előtt, egyszer öszejevén, Caracalla meggyilkolta Getat, s ezen kívül mint ennek hívei 20,000-en vérzettek el Caracalla által. Illy kegyetlenséggel uralkodott 5 évig, midőn Macrinus testőrkapitánytól meggyilkoltatott 217-ben.

142. §. *Macrinus, Bassianus, Alexander Severus.*

Caracalla után Macrinus és fija lettek császárokká. Ezt leginkább a parthusok elleni had vezetéseért emelték katonái a császári székre. De megcsalatkoztak benne, mert midőn hadakozni kellett volna 9,000,000 talléron vásárlott békét a parthusoktól. Lakhelye leginkább Antiochia volt, hol teljesen elmerült a keleti fényűzés és kicsapongásokban. Végre megöletett katonái által 218-ban, a Severus neje testvérének Moesa-nak közbenjárására, ki ekkor saját fiját Heliogabalust, vagyis igaz néven Avitus Bassianust emelte a császári székre. Ennél aljasabb császára Romanak egy sem volt. Minthogy méltóságát anyjának köszönhette, azért ennek a senatusban

ülést és szavazatot rendelt, pazar fényüzése által kiüritette a romai kincstárt, s keletivel cserélte fel a nemzeti öltözeteket és más szokásokat. Számptalan aljasságaiért a praetorianusoktól megöletvén, rokona Alexander Severus tétetett császárá K. u. 222.

Ez ifjúságában szép reményekre jogosította a romai népet, mellyeket nem is hazudtolt meg, habár elődei hibáit helyrehozni nem állott is többé hatalmában. Az ő uralkodása korában a már régtől fogva parthus hatalom alatt álló persák egy persa közember vitéz fijának Artaxerxesnek vezérlete alatt kiszabadították magokat a parthusok alól 226. Itt nem állapodtak meg, hanem követeket küldtek Severushoz, hogy adja vissza Persianak egykori birtokait. E miatt hadat indítván a császár ellenök, diadalt ugyan nem aratott, de a meglevő birtokokat mégis megtartotta. Sokkal szerencsétlenebb volt nyugoton a german népek ellen, kiktől pénzen vásárolván békét, ezért katonái által megöletett 230.

143. §. *Maximus, Gordius, Philippus, Decius Gallus, Aemilianus, Valerianus.*

A Severus elleni lázzadás feje Maximinus volt, egy thraciai pórifjú, kit a sereg testi erejeért és vitézségeért nagyra becsült, s most ez lett császárrá. Ennek minden uralkodási képessége rablásban és gyilkolásban állott, mit ellenségein és barátain egyiránt gyakorolt. Hadakozott a germanusok ellen, még pedig győzedelmesen, s azokat a birodalom határaitól is visszariasztotta. Mégis közmegvetés s utálat tárgya volt. Épen ezért az afrikai sereg az öreg Gordiust és fiját, a romai senatus pedig egyszerre másik kettőt ú. m. Papienust és Balbinust emelte császárokká. De a praetorianusok megölték a senatus császárait; az öreg Gordius is kivégeztetett, s az ifjú Gordius maradt meg a trón birtokában 238. Ez szép reményű fejedelem volt, ki otthon hasznos intézkedések által kezdte gyógyítani a birodalmon ejtett sebeket; szerencsésen harczolt a persák és gothok ellen, de egy, a gothok elleni újabb harcz alkalmával a csata

hevében megöletett Phillippus Arabstól a testőrkapitánytól 244-ben.

Gordius halála után hirtelen változtak a császárok, ötöt ugyanis a gyilkos Philippus Arabs követé, kinek 5 évi uralkodása kegyetlenségéről, kincsszomjáról lett emlékezetes. Zsarolásait a moesiaiak nem tűrhették, felkeltek ellene, s császárrá tették helytartójukat Decius, ki ellen indított hadában Philippus elesett 249. Decius alig foglalta el a császári széket, midőn a romai tartományokat pusztító gothok ellen indított hadában elesett fijaival együtt 251-ben. Decius halálával császárrá tették a katonák Gallust, Decius egyik vezérét, kinek két évi rövid uralkodása alatt folytonosan pusztítottak keleten a persák, s nyugoton a germanusok. Megölte őt Aemilianus, ki utóda is lett, de nem sokáig, mert már három hónap múlva megbuktattatott Valerianus által, kit katonái császárrá tettek 253-ban. Az ő felemeltetése is keveset használt a birodalomnak, minden jószívűsége mellett is, melly szerint rendezni akarta az államnak megzavart ügyeit. Magának pedig szerencsétlenségére vált, mert hadat indítván a persák ellen, kik a birodalom keleti széleit pusztították, Sapor persa király fogságába került 261, s ott szenvedett 3 évig. Az ő fija Gallienus ezzel épen olly keveset gondolt, mint a közinséggel, mert ő csak kéjelt, míg a barbar népek folytonos támadó harczai, és az egyes tartományok s vezérek lázzongásai a nyomor poharát csordúltig töltötték. Ekkor ugyanis a különböző provinciákban 20—30 külön császár emelkedett fel, kik egyes győzelmek után vagy épen akaratjuk ellen, a katonaság szeszélye által lettek császárokká, s rövid uralkodásokért kegyetlen halállal lakoltak. Ezen egyszerre vólt számos császár közt legkitünőbbek vóltak Posthumius és Tetricus Galliában, Aureolus Illyriában, és kivált Odenatus keleten. Ez utóbbi némelly keleti népek segedelmével gátot vetett a büszke Sapor győzedelmének s azt az Euphratesen túl visszanyomta. Ezen érdemeiért társceszárnak fogadta őt Gallienus, de nem sokára meggyilkoltatott 267-ben, miker is özvegye a hős Zeno-

bia lett helyette keleten független császárné. E zavarok alatt Gallienus Italiában vesztegelt, s a kegyetlen öldöklésen kívül semmit sem tett mind addig, midőn egy hatalmas ellencsászár Aureolus felkelvén ellene, egészen Majlandig nyomúlt. Most tehát hadhoz készült, de saját emberei által megöletett 268-ban. Végperceiben utodául hagyta Claudiust, így pótolta ki némileg azon károkat, melyeket okozott.

144. §. II *Claudius, Aurelianus, Tacitus, Probus, Carus, Carinus, Numerianus.*

II Claudius, megöletvén Aureolust, helyre állította egy időre a birodalom egységét, s a Naissa (Moesia) mellett harczolt véres csatában megmentette a birodalmat a gothoktól, kik azt vépusztúlással fenyegették. Azonban ő e fényes győzelem gyümölcseit nem élvezhette, mert egy, a gothok táborából elharapódzott nagy dögvészben elhalt 270-ben, miután saját testvérének elmellőzésével Aurelianuszt hagyta utodául. Ez bevégezte, mit Claudius kezdett, mert kevés idő alatt legyőzte elleneit, ú. m. a Galliat és Britanniat bitorló Tetricust, keleten Zenobiát, Egyiptomban Firmust, ezeken kívül még a gothokat és alemannokat is. Legkeményebb harcza vőlt Zenobiával, ki sokszor megszalasztotta a romai legiokat. De meggyőzött elleneivel, Zenobiával és Tetricussal való bánásmódjában nagylelkűséget tanusított. Midőn a Valerianuson ejtett gyátlázat megbosszúlására a parthusok és persak ellen háborút indított, orozva megöletett egy tisztje által 275. Végre maga a sereg is megirtódzott ennyi rendtelenségtől s féktelenségtől, s kérte a senatust, nevezzen ki valamely érdemes embert császárnak. Ekkor kinevezte a senatus Claudius Tacitust, hi mindjárt uralkodása kezdetén visszaállította a törvények iránti tiszteletet, s a senatus tekintélyét; háborút indított a Kaukasus vidékén lakott alánok ellen, s rajtok győzedelmeskedvén, meghalt 7 hónapi uralkodás után K. u. 276.

Tacitus után a syriai legiok Aurelius Proburst kiáltották ki császárnak, ki e méltóságot teljesen meg is érdemelte, habár illyriai pórcsaládból származott is. Miu-

tán a katonák választásának megerősítését a senatustól szerényen kérte s megnyerte, csudás hirtelenséggel termett egyik határszélről a másikra, a hol veszély mutatkozott, s több ízben győzedelmeskedett a persák és germanusok ellen. De nem csak a hadban, hanem a belkormányzásban is nagy uralkodó volt, kinek intézkedéseit jóság s népe iránti atyai szeretet jellemzi. Látván ugyanis, hogy a nagyszámú katonaság milly sokba kerül az államnak, állandó békén törte fejét, hogy a katonaságot nélkülözhesse. De minthogy a katonákat béke idején utak, csatornák építésére, szőlőültetésre használta, ezért meggyilkoltatott általuk 282-ben. Carus, kit az Aurelius Probus gyilkosai helyébe emeltek, hasonlított hozzá vitézségre, de jóságra nézve nem; mert nemcsak az ellenség, hanem a senatus is rettegett előtte. Keleten folytatott hadakozásában Ktesiphon ostrománál villámtól sújtott agyon 283-ban. Két fija maradt ú. m. Carinus és Numerianus. Emezt saját ipa ölette meg Persiaból visszatérteben; Carinus pedig aljas kicsapongásai miatt bosszú áldozatként esett el 284-ben.

145. §. *Diocletianus és utódai Nagy Constantinig.*

A már általánossá vált szokás szerint ismét a katonaság töltötte be a császári széket, midőn népszerű vezérét Diocletianust ruházta fel a főméltósággal. Diocletianus rabszolga fija volt, de kitűnő esze, mély belálása, és katonai vitézsége által fővezérséggig emelkedett. Ez, mint eszes ember csakhamar belátta, hogy már önmagának is terhére van e nagy birodalom, s egy ember nem képes többé a mindenfelől mozgolódó ellenség fékentartására. Ezért magához teljesen hasonló társceszárrúl — augustus — vette fel maga mellé Maximianust, egy vitéz, de miveltség nélküli pannoniait, s mindkettőjük mellé egy egy segédcészárt (caesar) ú. m. Maximianus mellé Galerius, maga mellé pedig Constantius Chlorus. És ámbár maga Diocletian maradt is az egész kormányzásnak éltető lelke, mégis mind a négynek külön provinciája lett, mellyet teljes önállósággal kormányoztak; nevezetesen: Diocletiané lett

Thracia, Egyiptom, és a gazdag kelet, Constantiusé Hispania, Gallia, Britannia, Galeriusé Illyria, Macedonia és Görögország, Maximianusé Italia, Afrika, és a földközi tenger szigetei. Maga Diocletian lakott Nicomediában, Maximianus Majlandban, Galerius Sirmiumban, Constantius Trierben. Az egyes császárok könnyebben bírtak így tartományaikkal, s ha — a mi gyakran történt — itt ott lázzongó mozgalmak keletkeztek, azoknak hamar uraivá lettek. Legnevezetesebbek voltak az illynemű lázzongások közül a galliai és egyiptomi.

A Diocletian uralkodása nemcsak azért lett a birodalomra nézve felszámíthatlanul fontossá, hogy ennek felosztása által alkalmat nyújtott folytonos osztzkodásokra, és az ezekkel együtt járó belháborúkra, hanem sokkal inkább azért, mert ő változtatta meg a császárnak a katonasághoz és néphez eddigi viszonyát, s ő hozta be Romába a keleties despoticus rendszert. Eddig ugyanis, bár teljes és korlátlan hatalommal bírtak is a császárok, de megvölt a senatus, melly bizonyos tekintetben a nép képviselőjének tekintették, s olly tekintélyvel bírt, hogy Probus is csak akkor hitte magát igazán császárnak, midőn elősmertetett a senatus által is. Megvöltak továbbá a régi hivatalok is, habár nem volt is olly tekintélyök többé mint a köztársaság idejében; szóval: a korlátlan császári hatalmat mintegy eltakarták a hajdani alkotmány rongyai. Diocletian pedig mindezt eltörölte s leplezetlen meztelenségben állította fel a zsarnok önkényes hatalmat, mellyet ettől fogva ministerei által gyakoroltatott. Ő állandóan Urnak — dominus — nevezette magát, mit elődei még nem tettek. Ő volt az első, ki a császári méltóság küljele gyanánt a keletieknél divatos diademot (korona) használta, mert eddig csak bársony köpenyből állt az ékesség; ő volt az első, ki, mint valami fensőbb lény, az imádással határos tiszteletet ú. m. leborúlást követelt magának. És ez neki annál könnyebben ment, minthogy közvetlen alattvalóinál a keletieknél ez nemzeti szokás volt. E rendkívüli fénynek olly hatása volt a katonaságra is, hogy ez, mintegy 20 évi uralkodása alatt folyvást

nyúgott volt, és engedelmeskedett. De e példatlan fény és hatalom nem töltötte be a császár lelkét, s már 305-ben magányba vonúlt, sőt hasonlóra bírta Maximianust is. Ő maga Dalmatiában kertészkedéssel töltötte élte végnapjait, s ebben, mint maga állította — több örömet talált, mint a császári fényben és hatalomban.

A két Augustus lemondása után újra zavaros idők következtek; minden egybefüggés szétszakadozott, Galerius és Constantius Chlorus augustusok lettek, Severust és Maximianust pedig caesarokká tették. De Constantius Chlorus korán elhalt, s fija Constantinus lépett helyébe. E közben Maximianus is megbánta lemondását, s vissza akarta venni méltóságát. Midőn ez neki nem sikerült, fija Maxentius örökölte igényeit. Végre hogy a zavar még nagyobbá legyen, Galerius is augustussá tett egy kedves emberét Liciniust. Ebből olly bonyolodott zavarok támadtak, hogy egyszerre 6 augustus lett. Mindnyájok közt legnagyobb tekintélye volt Galeriusnak, ki szerencsés hadai következtében elfoglalta Sapor persa királytól Mesopotamiát, sőt némelly Tigrisen túli birtokokat is, és kinszerítette a persa királyt, hogy adja Armeniát Tiridatesnek, ki azt romai felsőség alatt bírta. Mig Galerius keleten vitézkedett, addig a nyugoti seregek Constantint (a Maximian vejét) kiáltották ki egyedüli augustusnak, 306; és midőn Gal. sereget küldött ellene, Constantin lett győztes. A nyughatalan Maximianus pedig meghasonlott saját fijával Maxentiussal, s ettőli féltében vejéhez Constantinhoz menekült, kitől azonban hamar megöletett.

Roma s Italia ekkor a Maxentiusé volt. De a romaiak nem szenvedhetvén az ő uraságát, Constantint hívták ellene védelmezőjökül. Constantin elfogadta a meghívást, s így elkerülhetetlenné vált közte és Maxentius közt a döntő háború. Nagyon kétséges volt ekkor a Constantin helyzete, mert a régi legiok mind Maxentiusnál voltak, s ennek olyan ereje volt, hogy már mind Galerius, mind Severust végképen meggyőzte. Nehezítette a Constantin helyzetét az is, hogy a galliai nép ismét zúgolódott, s így seroge egyrészét Gallia fedezésére hagyni kénytelenítte-

tett. A közhiedelem szerint ezen aggodalmak közt jött Constantin azon gondolatra, hogy a keresztyén hitre tér, azon reménységben, hogy ez által megnyerendi a keresztyének hajlamát, kik már akkor számosan voltak a seregben. Csakugyan győzött Constantin 312-ben, s a csatában Maxentius maga is elesett. Még két vetélytársa maradt Constantinnak ú. m. Maximinus és Licinius, kik keleten folytattak harczot egymás ellen. Maximinus egy szerencsétlen csatában országával együtt életét is elvesztette.

146. §. Nagy Constantin.

Volt még Constantinnak egy vetélytársa, kit mind-
eddig le nem győzhetett t. i. Licinius. Épen ezért meg-
osztotta vele a császári hatalmat 314-ben. De már 323-
ban újra háború támadván közöttök Constantin lett nyertes,
s meggyőzött ellenségét kivégeztetvén egyedüli urává
lett a birodalomnak. Constantin uralkodása egészen új
korszakot képez a birodalom történeteiben. Ugyanis ő
nem csak végrehajtotta, hanem egész kiterjedésében al-
kalmazásba vette a Diocletian által megkezdett keleti
despoticus rendszert. Sokan tettek erre a ker. papok,
kik meg akaryán hálálni a ker. vallás iránti jó indú-
latát, Isten felkentjének nevezték őt, s ezért a császár
minden emberi törvényeken felülállónak tekintette ma-
gát. Császári felségének érzetében számos udvari hi-
vatalnokokkal és szolgákkal vette magát körül, kik közt
szorosán meghatározott rangfokozatot állított fel, mely-
lyet az állam minden egyéb pólgáira is kiterjesztett.
Általános elösmerést szerzett azon véleménynek, hogy
a magasrang a pólgári életbeni boldogság és dicsőség
legnagyobb mértéke, s ettől fogva a császár s az ud-
vari környezet kegyének megnyerésére lett irányozva
a kitűnni vágyók minden törekvése. Az alatt a meg-
állapított rangfokozat szerint első helyen álltak a főne-
mesek — nobilissimi — ezeket követték a patriciusok;
ismét ezeket a consulok (melly név nem egyéb volt üres
czimnél). Ezek után voltak az *illustres*, *spectabiles*,
és *clarissimi*. Átalakította a kato-

naságot is, a mennyiben a császári testőrséget végkép megszüntette, s annak praefectusaitól a pólzári hatalmat is elvette. A katonaság feletti főparancsnokságot minden más hivataloktól elválasztotta, s a legfőbb tiszteket (tábornagy) *magistri*, a másodrendű tábornokokat *duces*, a harmadrendűeket *comites* névvel nevezte.

A kormányzást illetőleg felosztotta birodalmát 4 fő helytartóságra (*praefectura*) ú. m. keletre, mellyhez Thracia, Asia, Egyiptom tartoztak; *Illyricum*ra, melly Görögország, Macedonia s Moesiából állott; *Italiara*, mellynek kiegészítő részei voltak a Duna melléki tartományok és Afrika; *Nyugotra*, melly Hispaniát, Galliát, s Brittanniát foglalta magában. Mindenik praefecturában volt több *dioecesis*, ezekben ismét több provincia. Legfőbb helytartók voltak a praefectusok, ezek alatt álltak a *vicariusok*, ismét ezek alatt a *rectorok*.

E felosztásnál nagyobb fontosságú tette volt Constantinnak az, hogy áttette birodalma székét Romából Byzanczba, (melly ő róla Constantinápolynak neveztetett) miután t. i. e várost 329—333 úgy felékesítette, s minden fényűzésre szükségesekkel úgy ellátta, hogy Romához mindenben méltó legyen. „A császári széknek Byzanczba tétele sokkal fontosabb, mint első tekintetre látszik. Mert ez által nem csak hogy a birodalom eddigi fényét megketőztette, hanem mind az udvari életet, mind a kormányzás szellemét átalakította. Ugyanis bár Konstantinápolyban mindent utánoztak a mi csak kitűnő volt Romában, mégis egészen keleties színezetet nyert az új főváros; s minthogy annak lakosai leginkább keletről gyűjtettek, épen azért idegen maradt ott a romai nyíltság és szabadság“ (Schlosser). Mindezeknél nagyobb változást szült pedig az, hogy Constantin, mint maga is keresztyén, a keresztyén vallást állami vallássá emelte az egész nagy birodalomban. Az eddig uralkodó pogány vallás szorosán öszve volt olvadva az államszerkezettel, s a papok egyszersmind államhivataluokok is voltak (l. 127. §.) A ke-

resztyén egyház pedig mint olyan, melly nem e világból való, egészen különvált egészet alkotott. A mint a ker. egyház az eddigi üldöztetésektől megszabadult, a papok, kiket Constantin különösen kegyelt, lassankint olly hatalmat vettek magoknak, melly a világi kormányzásba is belevágott. A csakhamar elhatalmasodott vallásos viták alkalmával érdekekbe vonták a papok a császárokat is, és midőn ez által nagyobb súlyt adtak a vallásos vitáknak, ugyanakkor a birodalom belső szakadását is előmozdították, a mennyiben a különböző vallásfelekezetek naponkint ellenségesebb szemmel tekintették egymást.

Constantin is megosztotta birodalma kormányát három fija ú. m. Constantin, Constantius, és Constans közt, kiket társceszárook — caesarok — gyanánt vett fel maga mellé, s így előkészítette a birodalomnak új megosztását, melly rögtön be is következett az ő halála után. Meghalt Constantin 337-ben, miután élte végnapjaiban megkeresztelkedett.

Constantin jellemét sokféleképen s ellenkező színekkel festik a történetírók. „Az elfogúlatlan vizsgáló előtt azonban világos, hogy őt a természet jó söt fényes tulajdonokkal ruházta fel, s uralkodásának első szakában nagy dicséretre méltó fejedelem vólt; de az uralkodásvágy — melly a körülmények által tápláltatott — lassankint megmérgezte erényeit, s egész jellemét rosztára változtatta. Tettetés, ravaszság és kegyetlenség előmozdították uralkodás vágyát, s a teljes hatalommal büszkélkedés eltompítván érzését az igazság iránt, a szép bizalom kényúri gyanúnak adott helyet, s a szájalom kihalt belőle a szigorúság ismételt gyakorlásai közt. Hogy lehetne igaz kereszténynek, s jó embernek tekinteni azt, ki — számtalan közönséges áldozaton kívül — legközelebbi rokonait is uralkodásvágyának áldozta, ki reményteljes fíját Crispust, népének örömét titkosan és vizsgálat nélkül végeztette ki. Végre ki saját nejjére Faustára is, — talán nem ok nélkül, de hasonlóképen törvényes formáság nélkül — hasonló sorsot mért“ (Rotteck).

147. §. *Constantin fiai, s a hitehagyott Julian.*

Constantin halála után 3 fija megosztozott a birodalmon, s mindenik azon tartományokat kapta, mellyeket mint caesar kormányzott ú. m. Constantius keletet, Constans Italiát, Illyriát, és Áfrikát, Constantin nyugotot. Maradtak Constantinnak rokonai is, de a kiket Constantius mind kivégeztetett Gallus-on és Julianus-on kívül. Mig Constantius keleten a persák ellen folytonosan veszteséggel harczolt, s egymásután 7-szer megveretett, addig nyugoton Constans és Constantin közt véres visszavonások keletkeztek. Ugyanis Constantin el akarta venni Constantstól Áfrikát, de Aquileánál nem csak megveretett, hanem futtában meg is öletett 340-ben s birtokait Constans foglalta el. Constans ellen pedig feltámadt Galliában Magnentius, ki őt kivégeztette, s helyette császár lett 350. Az illyriai sereg pedig vezérét Veteraniot kiáltotta császárrá. Ennyi baj közt Gallusra bizván Constantius keletnek kormányát, maga nyugotra ment, leverte a felemelkedett vetélytársakat, s nyugotot magának foglalta. Mig Constantius nyugoton időzött, addig Gallus feslettsége s kegyetlensége miatt gyűlölet s megvetés tárgya lett. Majd sikerült Constantiusnak Gallust magához hivatni Istriába, hol őt azonnal kivégeztette 354. A császár kegyencze Eusebius hasonlóképen akart bánni Constantiusnak még egyedül élő rokonával Julianussal is, de ez a császárné Eusebia közbenjárására nem csak megmenekedett, hanem Constantius által caesarrá is tétetett. A császárt kénytelenség vitte ezen engedékenységre. Ugyanis a persák ujra hadat kezdtek, a sarmatak és germanok mozgolódtak, s Galliában ismét ellencsászár támadt. A megszorúlt Constantius Juliant Galliába küldte. Julian fényesen bebizonyította, hogy a bizodalomra nem vólt érdemetlen. Mert ámbár ifjú korát philosophiai tanulmányokkal töltvén, hadi gyakorlottsága még nem vólt is, leverte a lázongó pártokat, s a nyugalmat helyreállította, s a meghódított tartományt bölcsen, atyailag, szóval dicsőségesen kormányozta 6 évig, s ez idő alatt a nyugta-

lankodó germanokon is több ízben győzedelmeskedett. Juliannak ennyi dicsősége irígységet és féltékenységet támasztott a császárbán, kinek környezete ezen irígységet folyvást élesztette. E közben csatát vesztett Constantius a persák ellen, és minthogy Gallia már le volt csendesítve, keletre rendelte Juliant serege nagy részével együtt. Julian, bár sejtette is a császár ármányos terveit, engedelmeskedett. De a katonák féltvén vezéröket, s idegenkedvén az asiai hadjárattól, császárrá kiáltották Juliant Parisban 360. E hirre ellene indult Constantius, de midőn így a had már kiűtő félben volt, meghalt a császár 361 s méltósága Julianra szállott.

Julian az által tette rövid uralkodását örökre nevezetessé, hogy elhagyván a ker. hitet, mellyben neveltetett, visszatért a pogány vallásra. E fontos lépésnek kulcsa az ő neveltetésében és a körülményekben rejlik. Ugyanis ő Atheneben tanult, s idejét leginkább philosophiai tanulmányokkal, s általában a classicus görög irodalom jelesebb műveinek tanulmányozásával töltvén, elragadta lelkét Görögország s ezzel együtt Roma egykori nagysága, mellyel szomorú ellentétet képezett a jelen. Forró vágy ébredt lelkében az elmúlt nagyságot visszavarázsolni, s mint annak — véleménye szerint — múlhatatlan feltételét, a régi egyszerűséget s erkölcsi nemességet visszaállítani. Julian azt hitte, hogy az erkölcsök megromlásának, s a birodalom látható pusztulásának egyik főoka a ker. vallás; mellynek szellemével s erkölcsi tökéletességével nem, csak külső formáival ösmertették őt meg a ker. papok. A ker. vallás felől táplált e balvéleményében megerősítette őt azon szomorú körülmény, hogy a kiket a keresztyének közül közelebről ismert ú. m. rokonait s azoknak udvaronczeit, azoknál jót s erényt épen nem, hanem csak bünt, ármányt s aljasságot látott; s azon hitben hogy mindezek a ker. vallásnak múlhatatlan következményei, nem csuda, ha mihelyt magát szabadnak, s önállóknak látta, visszatért az ősi vallásra; a keresztyénséget pedig üldözőbe vette, Ezen üldözés nem vérengzésben, hanem megvetés, gúny, hivataloktól elmozdításban s más effélékben állott. Egyéb-

ránt mint magát a ker. vallást, úgy a fényűzést s köz erkölcstelenséget is ostorozni kezdte. Ő maga a lehető legnagyobb egyszerűséggel rendezte udvarát, eltörölte elődeinek despoticus intézkedéseit, s mindent elkövetett, hogy visszaidézzé a régi szebb időket De nem ért czélt, mert midőn persa hadjáratra ment, s megsebesítettvén visszafordult, útjában meghalt — hihetően orgyilkos kéz által. — Mind lelke nemességét, mind példátlan botlását eléggé kifejezi az, hogy „ő a romai birodalom büszkesége és a keresztyénség botránya volt.“

148. §. *Jovianus, Valentinianus, Valens, s a népvándorlás kezdete.*

Julian halála után császárrá tették a katonák a test-örkapitányt Jovianust, kinek minden érdeme csak abban állott, hogy buzgó keresztyén volt. Alatta újra felkeltek a persák. Ezek ellen vezetett ugyan sereget, de siker nélkül, s békét vásárolt tőlök a Tigrisen túli birtokok átengedésével. Ezért köz megvetés tárgya lett, s mielőtt e veszteséget valamikép kipótolhatta volna, meghalt 364. Halála után ugyan csak a sereg tette császárrá Valentiniant, egy tudományos miveltség nélküli önző s kegyetlen katonát. Ez mindjárt maga mellé vette társceszárrúl testvérét Valens, ennek adta keletet, a másik három praefecturat magának tartván fen. Csakhamar vészes felhők tornyosultak a birodalom felé, mert a vad népek meghanták annak csaknem minden határait. Maga Valentinian nagy erővel visszanyomta a germanokat, különösen az alemannokat. Britanniában, a Duna mellett, és Afrikában is hadakozott. Meghalt 376-ban s két fija maradt ú. m. Gratianus és II Valentinianus. Keleten folyvást kegyetlenkedett a nyomorúlt Valens, ki bár a persáktól többször megveretett, de a gothokon győzedelmeskedett. Nevezetessé teszi uralkodását az, hogy alatta kezdődött a nagy népvándorlás.

Asia belsejében, bizonyosan meg nem határozható helyen — Chinától északra — lakott egy mongol fajú vad

nép a hunnok. Ezek K. u. mintegy 100 évvel felkerekedvén ősi lakhelyükről, több csapatban s két különböző irányban, nyugotnak tartottak, ú. m. egyik észak-nyugot, másik délnyugotnak. Ez utóbbi csapat — fehér hunnok — Sogdiana táján letelepedvén, ott alapított egy hatalmas országot, mellyben Persianak sokáig veszedelmes szomszédja volt. A másik pedig folytonos vándorlások után, mellyekről az európaiak semmit sem tudtak, 374 tájban megérkezett a Volgához, mellynek nyugoti partján akkor az alanok tanyáztak; s miután ezeken véres, de kevés ideig tartott harczok után győzedelmeskedett, kiebb jött nyugot felé, a Don keleti partjára.

Mikor a hunnok a Don partjához értek, a Don, Duna, és északi tenger közt gothok laktak. E népet némely történetírók thraciai népfajnak állítják; de hihetőbbnek látszik az a vélemény, hogy ezek előbb Scandinaviában laktak, s onnan még Kr. e. 300 tájban általjövén a balti tengeren, megtelepedtek a mostani Poroszország partvidékein. Kr. u. a 2-ik században kiterjeszkedtek a Vistula torkolata körül, a vandaloctól keletre. E goth népnek egy faja, az úgynevezett wiktofalok, részt vett a marcomannok háborújában M. Aurelius császár alatt. Ekkor tájban, vagy ennél valamivel későbbben hagyhatták oda a baltitenger vidékeit, s vándoroltak délre (a mostani Lengyel- és déli Oroszország meghódítása után) a fekete tenger partvidékeire, hol lassankint megbarátkoztak valamennyire a miveltséggel, sőt megösmerekedtek a keresztyén vallással is némelly papok által, kiket, kalandozásaik alkalmával, Kisasiából vittek el magokkal. Ezeknek buzgólkodása folytán sokan fel is vették közülök a keresztyén hitet. Már jóval a feketetenger mellett megtelepedésök előtt két külön ága volt e népnek, ú. m. keleti és nyugoti gothok. Amazok laktak ettől fogva a Don és Dnieper között, ezek pedig a Dniepertől fogva a Dunáig.

Mikor a hunnok a goth birodalom határához értek, Hermanrik volt a keleti gothok királya. Ez minden vitézsége mellett is, mellyel az azon környékben lakott népet meg tudta hódítani, megrémült a hunnoktól, kiket a

hir mind megannyi szörnyetegeknek festett, s kétségbeesésében kivégezte magát. Utóda Vitimer csakugyan szerencsétlen is lett a hunnok ellen, mert mindjárt az első csatában maga is elesett. Ekkor a Hermanrik hívei az ő kiskorú fijával Viterikkel együtt nyugot felé a Dniester megé menekültek. De erre tartottak a nyugoti gothok is, kik keleten a Karpatok között kerestek menedéket. De a nyugoti gothok az ekkor keletet kormányzó császárnál Valensnél kerestek menedéket, s követeket küldtek hozzá, hogy engedje meg nekik a Dunán átmenetelt. Valens engedett kérelmöknek, s azon feltétel alatt, hogy adjanak kezeseket, s fegyvereiket rakják le, bebocsátotta őket a birodalomba. Azonban a császári tisztviselők, gazdag ajándékokért meghagyták nálok fegyvereiket, s még is, mihelyt letelepedtek, a lehető legnagyobb zsarolást követték el rajtuk. Ekkor a gothok, Fritigern vezérok alatt, bosszúálló hadat kezdtek a császár ellen, melly had annál aggasztóbb volt Valensre nézve, minthogy e közben a keleti gothok is, minden engedelem nélkül átkelvén a Dunán, goth testvéreikkel egyesültek Alatheus és Saphax nevű vezéreik alatt. Gratianus nyugotról segélyére sietett bátyjának, de ez, hogy a győzelem dicsőségében senkivel se kelljen osztozni, megütközött a segély megérkezése előtt. Adrianopolnál 378-ban vívatott a nagyszerű ütközet, mellyben Valens végkép meggyőzetett, s futtában ki is végeztetett. A győzelmes gothok pedig magát Konstantinápolyt is ostrom alá fogták, de nem boldogultak.

149. §. *Theodosius.*

Valens szerencsétlenségéről értesülvén Gratianus, a gothok ellen küldte derék vezérét Theodosiust, kinek hadvezéri talentumát igen jól ismerte. És hogy mind ő maga, mind Theodosius annál könnyebben szembeszállhassanak a sokféle bajokkal, keletet teljes császári joggal átengedte neki. Theodosius meg is felelt a bizodalomnak, mert, a nélkül hogy kitette volna magát egy bizonytalan ütközet veszélyének, meggyőzte a gothokat okos mozdulatok, s kivált ellenei gyengéinek okos felhasználása által.

Négy évi táborozás után, melly alatt saját magok által emésztette fel őket, békére lépett velök 382-ben olly feltétel alatt, hogy, mint romai alattvalók, megtelepedtek a birodalomban, s 40,000 főnyi sereg kiállítására kötelezték magokat annak szolgálatára. Theodosiusnak belkormányzata bölcs, s erőteljes volt. Kitünt a keresztyén vallás iránti buzgósága is, melylyel annak uralkodóvá tételét illetőleg kivitte, mit Nagy Constantin kezdett. Nagy pártfogójuk volt az orthodoxusoknak, az arianus eretnek ellen; a papság iránt pedig igen engedékenyen viselte magát.

Nyugoton ez alatt Gratian kormányzott, egy jó lelkű, de gyenge fejedelem, kire a katonaság iránt tanusított lenézéseért a sereg megharagudván, a britanniai parancsnokot Maximust emelte helyébe, ki Gratiant legyőzte, s megölte Kr. u. 383. Theodosius, hogy a különben is sok bajt meg ne szaporítsa, elősmerte császárnak Maximust olly feltétel alatt, hogy a Gratian testvérét II Valentinian hagyja meg Italia, Afrika és Illyria bírtokában. De II Valentinian annyi tartomány kormányzására sem bírt képességgel, s az arianismusra való hajlamáért a népnél gyűlölet tárgya volt. Ez alkalmat felhasználván Maximus, hirtelen berontott Italiába, s a Valentinian bírtokainak kardrántás nélkül urává lett. Ezt meg akarván bosszulni Theodosius, hadat indított Maximus ellen. Le is győzte őt Pannoniában, s üldözőbe vévén, utólérte Aquileaban, és lefejeztette 388. Ugyan ekkor visszaadta II Valentiannak minden bírtokait. De ennek ezen másodszori uralkodása sem tartott sokáig, mert a galliai Arbogast, ki a seregnél parancsnokságig emelkedett, őt kivégeztetvén 392-ben, saját írnökát Eugeniust emelte a császári székbe, s ennek nevében maga uralkodott. Ekkor hadat indított Theodosius Arbogast ellen is. Az Alpoknál történt az ütközet, mellyben már győzelmet aratott Arbogast, midőn serege nagyrésze Theodosiushoz átpártolván, hirtelen megfordult a koczka, s a végképeu legyőzött Arbogast maga vetett véget életének 394. Ekkor Theodosius kezén egyesült a nagy birodalom, de a melly egyesülés egy évig sem tartott,

mert a nagy császár a hadból haza útzárában megbetegedvén, nem sokára meghalt 395, miután végnapjaiban megosztotta birodalmát úgy, hogy egyik fíjának Arcadiusnak keletet, Honoriusnak pedig nyugatot hagyta. — Kelet és nyugot sohasem egyesültek többé.

150. §. *Germanusok.*

Germania neve alatt értették a romaiak a Duna, Rajna, északi tenger és a Vistula között eső földet, habár az északi tengeren túl, a mostani Dan, Svéd, és Norvég országokban mint szintén a Vistulán túl is laktak germanusok vagy velök rokon fajú népek. Több külön nevű népfajok voltak a germanusok közt, melly népfajoknak, a nálók divatos vándorlásnál fogva, nem volt állandó lakhelyük. Illyenek voltak a frankok, friesek, brukterek, longobardok, marcomannok, sicambrok, cheruskok, cimberok, teutonok, svévek. Ez utóbbi népfaj tartatott legvitézebbnek. Később merülnek fel az alemannok, vandalok és burgundok. A történetben akkor fordul elő először a germanusok neve, midőn a cimberok és teutonok egy nagy népvándorlás alkalmával pusztítólag nyomultak Italiába, Roma felé. Midőn ekkor Roma megszabadult tőlök, csak akkor fordul elő nevök ismét, mikor egy német néptörsznek a svéveknek vezére Ariovistus, átmenvén a Rajnán, a Galliában kormányzó Caesar ellen hadakozott, s tőle meggyőzetett. Midőn Caesar átment Germaniába, ő ösmerkedett meg először a german népekkel. Augustus alatt már a birodalomhoz kapcsoltatott Vindelicia, Rhaetia, Noricum. Ettől fogva jött Roma egybeköttetésbe, vagyis inkább gyakori öszveütkezésbe, a szomszéd german néppel, a mennyiben a rajnai és dunai határok biztosítására mindenik fél kénytelennek látta magát gyakori hadakat folytatni. Akkor tájban, midőn a romai Varust, a teutoburgi erdőkben megsemmisítette a cheruskok vezére a vitéz Herman, belhadak támadtak a germanusok közt, mellyek alatt a marcomann törz vezére Marbod kiüzte a mostani Csehországból a bojokat. E belzavarokat felhasználva sikerült Germanicusnak hosszút

állani a Varus alatti nagy veszteségért. De győzelme daczára sem terjeszthette messzebb Roma határait. Ettől fogva, míg fenállt a romai birodalom, szüntelen harczolt a szabadságukat féltő germánépek ellen, melly harczokban ha olykor olykor győztek is a romai legiok, mégsem juthattak túlnyomóságra, mert a german néptörzsek, mióta az úgynevezett markomannok szövetségébe állottak, legyőzhetetlenek lettek. Végre midőn kelet felől új, s rokon népfajok egyesültek velök, sokat tettek Roma megdöntésére.

A germanok vallását némelly történetírók egynek tartják az északi népeknél általános mythologiával, mások pedig egészen különbözönek. Annyi igaznak látszik, hogy hittek egy fő öröktől fogva való istenséget, ki alatt külön rangfokozatú fő lények állottak. Ezek közt legfőbb tekintélyűek voltak Odin, Thor, és Tyr, kiket Tacitus Mercurhoz, Marshoz és Herculeshez hasonlóknak tart. Mint a görögöknél úgy itt is voltak férfi és nő istenségek, és sok félisten. Templomaik nem voltak, hanem szent berkekben végezték az áldozatokat. Papjaik külön osztályt képeztek, kik egyszersmind a büntető igazság kiszolgáltatói is voltak, azért, mert más nemű elöljárók nem bírtak annyi tekintéllyel hogy a bűnöst a büntetés kiállítására rábírhassák; a papok pedig az istenek nevében hajtották végre a büntetést.

A mi pólgári szervezetöket illeti, tökéletesen szabad volt köztök mindenki, s a családapák tekintélyén kívül nem ösmertek más hatalmat. Csak a mindnyájokat érdeklő közös harczokban volt nálök némi közös kormány, mellynek vezetésével a kitünő vitézségű vagy más-kép érdemes embereket bízták meg. Ezeknek családjai ennél fogva némi kitüntetésben részesültek, de a melly csak addig tartott, míg az utódok magokat arra érdemtelenné nem tették. Harczi főnökeik iránt kitünő tiszteletet és engedelmességet tanusítottak, mellynek megszegése épen olyan szégyennek tartatott, mint a gyávaság. A nők iránt nagy tisztelettel viseltettek,

Életmódjuk a vadászat és baromtenyésztés volt, s a földmivelést csak igen kis mértékben üzték. Épen azért

a rengeteg erdővel borított országban csak itt ott voltak mivelt földek.

151. §. *A nyugoti birodalom Theodosius után.*

A birodalomnak Theodosius által megosztatásakor elhíntetett az egyenetlenség magva a két állam között; s ez egyenetlenség nagy mértékben siettette a nyugotinak már szinte feltartóztathatatlan sebes enyészését. Keleten Arcadius mellett a ravasz Rufinus, nyugoton pedig Honorius mellett a vandalszármazású és vitéz Stilicho voltak teljes hatalmú kormányzók. Minthogy pedig Stilicho az egésznek kormányára vágyott, Rufinus engesztelhetetlen gyűlölséget táplált ellene, és a nyugoti birodalom ellen, s csak alkalomra várt, midőn bosszúját tölthesse. Ez alkalom nem sokára meglett. Ugyan is a keleti birodalomban megtelepedett gothok, mindjárt Theodosius halála után Alarichot, egy vitéz s e mellett híú embert tettek vezérökké, ki többre becsülvén a harczisákmányt és dicsőséget a császár szolgálatánál, hódító hadjáratra indúlt nyugot ellen. Elárasztotta barbar népével Görögországot s elpusztította annak városait. Stilicho ellene ment ugyan a nélkül hogy erre fölszólíttatott volna a keleti udvartól, de szándékát, Alarich megsemmisítését, nem érhetvén el, haza ment Olaszország védelmezésére. E közben a keleti udvarnál Eutropius foglalta el a Rufinus helyét, s a Stilicho elleni gyűlölségét azzal mutatta ki, hogy Alarichot Illyria császári helytartójává nevezte ki. Ezt leginkább azért tette Eutropius, hogy az így lekötölezett Alarichot annál sikeresebben használhassa a gyűlölt nyugoti udvar megbuktatására. Maga Alarich, ki ettől fogva a gothok királyának czimeztette magát, készen engedett a keleti udvar felhívásának, s támadó harczot kezdvén nyugot ellen, megindúlt Italia felé, 400-ban s pusztította annak északkeleti részét. Honorius császár, az erős Ravennaba futott, Stilicho pedig védelemre készült, s olly ügyesen intézte azt, hogy tartózkodván a döntő csatától, nem elébb, mint 403-ban ütközött meg Liguriában Pollentia mellett. Itt győzelmet aratván, Ala-

richot kinszerítette Olaszország odahagyására, ki ekkor temérdek zsákmányt hurczolt el magával.

Mig Stilicho, Alarich ellen védvén Italiát, kivonta legioit az Alpesen túli tartományokból: azalatt némelly északkeleti Európában lakó sarmat népek, a hunnoktól nyomtatva, megrohanták Németországot, s abban különösen a vandalokat, burgundokat és svéveket. A vandalok a II században a mostani Csehországtól északra, az Elbe és Odera közt laktak. Egyesültek ezekkel az alanok is, kik a hunnok által felzavartatván ős lakhelyükről a Volga mellől, attól fogva szüntelen kóborogtak. A burgundok laktak a mostani Németország északkeleti részén, az Odera és Vistula közt, a svévek a mostani Baden, és Würtemberg táján, a Duna északi partján. Ezen német népek a már gyengének ösmert romai birodalomban kerestek kárpótlást hazájokért, s számos goth fajú néppel egyesülvén, megrohanták Italiát a Rhadagais vezérlete alatt, s nagy rémülésbe ejtették annak öszves népét. De Stilicho megszabadította tőlök Italiát, mert egy részöket Florencz tájékán bekerítvén, mind leaprította 406-ban, másrészőket pedig kitakarodni kinszerítette. Azonban bár ekkint kiszorítottak is Italiából, nem hagyták többé el a birodalmat, hanem Godgisel nevű ujonnan választott királyuk alatt Galliaba törtek. És mint-hogy az italiai harcok miatt e tartományból kivonatott a rendes katonaság, nem találtak itt egyéb ellenállásra, mint a galliai népre, de a melly régi harczias természetből már rég kivetkezett, s így akadály nélkül rabolhattak Galliában és Hispaniában. Hogy Galliat s vele Hispaniat is illy könnyű szerrel pusztithatták a vadnépek, arra igen sokat tett az, hogy a katonaság nélküli Britanniában, Galliában és Hispaniában császárrá kikiáltatta magát Constantinus 407-ben, s nem sokára olly erőt fejtett ki, melly ellenében a más bajokkal is elfoglalt Honorius nem boldogúlhatott. Nem is Honorius buktatta őt le a méltóságról, hanem saját vezére Gerontius, kit nagyon megbántott. Ez kiáltatta ki Constantinus ellenében ellencsászárrá Maximust, s ez tette lehetővé, hogy mig

Constantinus Maximus ellen hadakozott, a Honorius vezére könnyűszerrel győzelmet aratott mindkét vetélytársán 409-ben.

152. §. *Goth birodalom alakulása Galliában.*

Stilicho egyességre lépett Alarichchal, de a mellynek célját és pontjait nem tudjuk, és ezen egyességet megszegte. E miatt bosszúval telve ismét megtámadta a goth király Italiát, s készült a főváros Roma ostromához. Ez épen akkor történt, midőn Honorius és Stilicho az ellencsászár Constantinus ellen akartak sereget küldeni. Ily körülmények közt azt tanácsolta a császárnak Stilicho, hogy elfogadván az Alarich feltételeit, béküljön ki vele, fizesse meg a kívánt adókat, s mentse meg Romát a kirabolatástól. A császár elfogadta ezen ajánlatot, s kifizetvén rögtön a mennyit lehetett, felhagyott Alarich Roma ostromával. Minthogy azonban maga a nyomorútt Honorius is aggódva nézte a Stilicho hatalmát, kapott az alkalmon, midőn ennek irigyei azzal vádolták őt, hogy titkos egyetértésben áll a gothokkal, s minden törvényes ítélet nélkül meggyilkoltatta a fővezért fíjával együtt 408-ban, s így birodalmának egyetlen támaszát maga döntötte le. Azzal is sokat rontott a császár a birodalom helyzetén, hogy a türelmetlen papokra hallgatva, üldözöbe vette az arianusokat, s ez által annyira elidegenítette magától a már megtelepedett gothokat, kikből állt pedig a sereg egy része, hogy ezek mind Alarichhoz menekültek. Végre midőn a császár környezete kivégeztette azon goth nőket, kik mint hadi foglyok s kezesek hatalmában voltak, Alarichot bosszúra tüzelte. Maga Alarich e közben a birodalom teljes hatalmú fővezérévé akarta magát neveztetni; s minthogy e szándékát Honorius nem teljesítette; s minthogy az erős Ravannában székelő császárhoz hozzá nem férhetett: a testőrkapitányt Attalust tétette császárrá, ki csakugyan rá is ruházta a fővezérséget. Azonban így sem érte el célját Alarich, mert a sicíliai és afrikai helytartók nem ösmerték el az új császárt; e tartományok nélkül pedig nem reménylhet-

vén magát Italia birtokában megerősíthetni, letette Atalust. És midőn a Ravenna ellen újra megkísérett ostrom ismét nem sikerült, egész dühével Roma ellen fordult 410-ben. Rövid ideig tartó ostrom után urává lévén a városnak, három napig dúlták s rabolták azt a felbőszült gothok, s annál nagyobb pusztítást vittek benne véghez, minthogy körülbelől 40,000 rabszolga egyesült velök. Italiából Sicilia és Afrika meghódítására indult a goth király, ki a szélvész által visszahajtatván, mielőtt szándékát valósíthatta volna, meghalt 410-ben.

Alarich halála után sógora Ataulf lett a gothok vezére. Ez egyezkedni kezdett a császárral, s annak hugát Placidiat feleségül kérte. Azon egyességnél fogva, melly akkor létrejött a császár és gothok közt, már 414-ben öszvekelte Ataulf a császár hugával, sőt segített is Honoriusnak a vandalok, alanok és svévek ellen. E népek, attól fogva, midőn 407-ben megfészkeltek magokat Galliában, nagy pusztítást tettek az egész országban, s miután Worms, Speyer, Mainz és Strassburg városokat feldúlták, átment egy részök a védelem nélküli Hispaniába. Itt is több várost elpusztítván, már 411-ben megosztottak, nevezetesen az alanok Lusitaniában, a svévek és vandalok Galiciában, a vandalok egy másik ága pedig a Silingiensek Boeticában telepedtek meg. De ezen állapot nem tartott sokáig, mert Ataulf, mint a császár szövetségese, Galliába menvén kiszorította őket onnan és Hispaniába menekülni kényszerítette a már ott lakó rokonaikhoz; csak a burgundokat nem, mert ezek megtartották azon lakhelyüket mellyet Galliában elfoglaltak a Rhone mellett. — Ataulfnak 415-ben történt halála, s Sigeriknek 7 napi uralkodása után Vallia lett a gothok fejedelme. Ez megújította Ataulfnak a császárral kötött szövetségét, s hadat indítván ennek érdekében a Hispaniában megtelepedett vandalok és más népek ellen, elfoglalta tőlök szinte az egész tartományt, s a vandalok csak Galiciara szorítkoztak az alanokkal együtt, kik önállóságukat többé meg nem tarthatván a vandallokkal egyesültek, a silingiensek pedig kipusztultak. Vallia e hódí-

tásokat visszaadta a császárnak, kitől épen azért jutalom fejében egy jó nagy kiterjedésű darab földet nyert Galliaiban állandó lakhelyül gothjai számára, s így alapította a Toulousei birodalmat 419-ben. Ez volt az első rendezett új ország azok közül, mellyek a római birodalom területén jöttek létre.

153. §. *Genserich vandal birodalma s a hunn birodalom.*

Honorius meghalt 423-ban, s most már Placidia és ennek fivére III. Valentinianusra szállt az uralkodás, kik mellett a teljes hatalmú miniszterre emelt Aetius vitte a kormányzást. Ekkor még nehezebbé s aggasztóbbá vált a birodalom helyzete. Ugyanis az alemannok elfoglalták a mostani Elsaszt és Lothringent, a frankok Gallia északi részét; és a mi még nagyobb csapás volt, Afrika végképen elszakadt. E nagy fontosságú tartomány elszakadását részint a ravennai udvar belső viszonyai, részint Afrika körülményei okozták, s mozdították elő. Volt még ekkor a római birodalomnak egy másik jeles katonája is ú. m. Bonifacius afrikai helytartó. Aetius irigykedett erre s elhatározta őt alattomosan megbuktatni. Illy célból rávette, hogy lázzadjon fel a császár ellen. Ez meg is történt, s Bonifacius a vandálok királyát Genserichet hívta segítségül. Genserich e hívásnak azonnal engedett, vandájaival Afrikában termett 429-ban, még pedig nem mint barát, hanem mint ellenség, kinek egyedüli célja volt könnyű szerrel urává lenni az egész tartománynak. Később vette észre Bonifacius, hogy mind Aetius mind Genserich által megcsalatott, s védelemre készült. De már később, mert a nyers vad néppel nem mérkőzhetett meg az elpuhult afrikai nép. Nevelte a tartomány szorultságát az is, hogy a maurok is egyesültek a vandálokkal, s segítettek nekik pusztítani. Ugyan ezen alkalmat felhasználták a donatisták is gyűlölt ellenfeleiken bosszúállásra, s így Genserich könnyű szerrel levervén mind a két felelekezetet, az egész tartománynak urává lett 432. 10 évi kemény ostrom s védelem után pedig maga a főváros Carthago is hatalmába került 439. Bonifacius ezen hűtlenségének

bocsánatot s kegyelmet talált az udvarnál, sőt Aetius mellett vezéri méltóságot is nyert. Ezen Aetius úgy megbösszankodott, hogy a hunnokat hívta ellene segítségül. Csatára kerülvén a dolog a két fővezér közt 432-ben, győzött ugyan Bonifacius, de nem sokára meghalt.

Ekként a császári udvar főemberei magok nyújtottak alkalmat a hunnoknak a birodalom ügyeibe beavatkozásra. A hunnok, mióta Európába betörvén, az annak keleti részén lakott népeket felbolygatták, mintegy 100 évig tétlenül tanyáztak az előbbi goth birodalomban; több ízben megadóztatván a keleti udvart, melly temérdek kincsen vásárolt tőlök kegyelmet. Midőn 433-ban Attila lett e népnek királya, egész Europeanak ostorává vált. Ő vad és kegyetlen, ezen kívül vitéz volt annyira, hogy kevés idő alatt meghódoltak neki a Duna, Rajna, északi és keleti tenger közt lakó minden népek. Ezekből alkotott egy hunn birodalmat, mellynek központja volt a Duna s Tisza közti térség; itt tartotta Attila királyi udvarát, mellynek ékességét a népektől elrablott kincsek rendetlen halmaza képezte. A keleti udvar is hamar megérezte karjainak súlyját, mert bár megkészserezte is az eddigi adót, mégis berontott Attila a keleti birodalomba, feldúlta Thraciat, Macedoniat és Illyriat, remegéssel töltvén el magát a fővárost Konstantinapolyt is. Ekkor békére lépett a hunn király a császárral, ki neki évenként 2100 font arany adót ígért és fizetett, s ezen kívül gyakran esedező küldöttségek által tartóztatta el a többszöri megtámadástól. Mind e mellett sem vélvén II Theodosius császár magát bátorságban, orgyilkolás által akart megszabadulni a féltelmes szomszédától; mi midőn Attilának tudomására jött, megvető nagylelkűséggel kegyelmezett meg a császárnak. Marcian császár, a helyett, hogy ajándékok és esdeklések által köldült volna magának kegyelmet, védő harczhoz készült. De e munkától s általában a féltelmes szomszéd-ságtót önként fölmentette őt Attila, ki e közben arra a gondolatra jött, hogy III Valentinian nyugoti császár hugát Honoriat feleségül veszi, azon reménységben, hogy ennek kezével a nyugoti császárság egy részét megnyeri.

És midőn e várakozása nem valósult, bosszúló hadra határozta magát, annyival is inkább, mert a vandalok királya, Genserich is szövetségeseül ajánlkozott. Megindult tehát a Tisza mellől egy nem csak hunnokból, hanem nagy részt keleti gothokból álló roppant sereggel, mellyhez csatlakozván Germanianak több vad népei is, mintegy 700,000-nyi tömeggel tört be Galliába. Ekkor a Valentinian császár fővezére Aëtius, szövetségre lépven a nyugoti gothok királyával Theodorikkal mint szintén a frankok és a burgundok egy részével, elibe ment s megütközött vele 451-ben a catalauni térségen. Itt vívatott oly véres ütközet, mellyben 162, vagy némellyek szerint 300,000 ember maradt a vérmezőn. Aëtius győzött, s a hunn sereg a Rajnán túl visszanyomatott. E veszteség után elszakadoztak Attilától german szövetségesei, s így nem lett volna nehéz őt végképen is megsemmisíteni. De Aëtius nem bízott a nyugoti gothokban, s rávette a csatában elesett Theodorich utódát Thorismundot, hogy vonuljon vissza galliai bírtoka biztosítására.

Nem sokára bosszútáltt Attila a Galliában szenvedett veszteségeiért, mert, kiegészítvén seregét a keleti barbar népekből, megrohanta Italiát, elpusztította Aquileát és Felső Italianak számos városait. Maga Roma is nem lakosainak vitézsége, hanem a hódítónak megengesztelésére küldött követség, gazdag ajándékok, s Leo pöspöknek esdeklő kérelmei által menekült meg az elpusztított városok sorsától. De a győző Attila nem sokáig élvezhette rablott kincseit, mert 454-ben, épen lakadalma napján hirtelen elhalt, s halálával a hunn birodalom is rögtön elenyészett: Ugyanis az Attila által megigázott népek, mint a gepidák és keleti gothok, felhasználván ezen alkalmat, mellyet a király halála, s fíjainak Ellak, Dengisits és Irnaknak az uralkodás felett támadt egyenetlensége idézett elő, függetlenekké tették magokat. Ekkor a hunn népnek még meglevő csekélymaradványa a fekete tenger mellett húzta meg magát, s nem sokára végkép elenyészett az avarok között.

154. §. *Roma enyészete.*

A hunn birodalom pusztulása fontos következményeket szült, mind a keleti, mind kivált a nyugoti birodalomra nézve. Ugyanis az Attilával tartott népek némelly része ú. m. a herulok, rugiak és a nyugoti gothok egy töredéke, foglalkozást másutt nem találva, romai szolgálatba álltak Ricimer és Odoacer vezérlete alatt. Attilával egy időben halt meg Aëtius is, kit III Valentinianus császár saját kezével gyilkolt meg. A következő 455-ben Petronius Maximus senator magát Valentinianus császárt gyilkolta meg, s trónját elfoglalta. És hogy e méltóságot annál inkább biztosítsa maga számára, a meghalt császár özvegyét Eudoxiat magával házasságra lépni kényszerítette. De ez a gyülölt férj ellen segítségül hívta Afrikából Genserichet. Genserich Afrika meghódítása után békére lépett ugyan a császári udvarral, de mind a mellett is folyvást pusztította nem csak az italiai, hanem általában a földközi tengeri partvidékeket is, annyira, hogy a vandalok sokkal félelmesebbek lettek a művelt népek előtt, mint Attila hunnjai. A vandal népnek rettenetes volta nem annyira magának a népnek, mint inkább Genserichnek vérengző kegyetlenségéből következett, ki előtt, bár keresztyén volt is — arian hitű —, ösmeretlenek voltak a szelidebb emberi érzelmek; vad kegyetlenségének egyformán feláldozott ellent és barátot. Genserich elmenvén Romába 455-ben folytonosan dúlta, rabolta azt 14 napig, temérdek emberéletet is feláldozván vad dühének. Midőn kincsszomját kielégítette, zsákmánynyal megterhelt hajóin Afrikába indult, vivén magával a császárnét Eudoxiat is. A császári széket, melylyel Genserich semmit sem gondolt, Petronius Maximus után Avitus foglalta el, és bírta egy évig. Ekkor a svév születésű Ricimer vezér uralkodott 16 éven át császári czim nélkül; ő nevezte ki tetszése szerint császárokkül Julius Majorianust, Libius Severust, és Anthemius-t. Ez utóbbi császár korában mind a két romai birodalom egyesült erővel tett próbát, nagy készülétek után, a vandalok megfékezésére. De a nagy áldozattal fölszerelt

hajóhad tönkre jutott Carthagonál, s Genserich elfoglalta a baleari szigeteket, Siciliat, Sardiniait és Corsicat. Mind Anthemius, mind utóbb Ricimer hirtelen elhaltak 472-ben dögvész alkalmával, melly akkor dúlt Romában. Ez lett sorsa a Ricimer által császárrá lett Olybriusnak is. Ricimer után Orestes es Odoacer vólt ak fővezérek, kik közül mindegyik korlátlan hatalommal uralkodott azon ország-részen, mellyet megszállva tartottak. Glyceriusnak és Julius Neposnak hamar elenyészett császársága után, Orestes saját fíját Romulus Augustulust nevezte ki császárrá 475-ben. Ez vólt Romanak utólsó császára, mert Odoacer lerázván a már minden tekintély nélkülivé lett császár főhatalmát, többnyire german népekből álló hívei számára elfoglalta Olaszországot, mint független birótkot, megfosztotta Romulus Augustulust méltóságától 476-ban; Olaszország királyának nevezte magát, s így anyugoti romai birodalom végkép elenyészett.

IX. FEJEZET.

Vallás, és miveltség g.

155. §. *A keresztyén vallás, és annak gyors terjedése.*

Augustus császár uralkodásának 30-ik évében született a romai birodalom egyik tartományában, Zsidóországban, Bethlehemben a Megváltó, ki egy igaz Isten ösmeretére vezette az emberi nemzetet, s bódogító vallása által nem csak megalapította, hanem örök időkre is biztosította az emberiség tökéletesedését és bódogságát. Ezen vallás elterjedése az emberi nemzet történetének legnevezetesebb eseménye, mint a mely egészen átalakította az embereket, és a világot, midőn közönségessé tette az Isten előtti egyenlőség elvét, meggyőződést szerzett a lélek halhatatlansága s a feltámadás felől; s a szeretet törvényén olyan erkölcstudományt alapított, mely az öszves emberiség bódogságának nem csak legbiztosabb, hanem egyedül biztos alapja.

E vallás gyors terjedésére nagyon sokat tett először is belső tökéletessége, mely azt nem csak a pogány vallások bármelyikének, hanem a zsidó vallásnak is felibemeli, mert megegyezik az ész törvényével, kielégíti a sziv nemes vágyait. A pogány vallások mindegyike csak azon egyes nép természetéhez, és szerkezetéhez illett, a mellynél fenállott; ellenben a ker. vallás olyan általános, hogy bármely népre illik.

A keresztyén vallás létrejöttékor Roma uralkodott az ösmeretes világnak nagy részén. És minthogy a romai

hatalmasok e vallást ellentétben látták azon elvekkel, vagy visszaélésekkel, mellyeken hatalmuk alapúlt, csakhamar üldözés tárgyává lett ez annyival is inkább, mert az első keresztyének rejtekhelyeken, s titokban tartották isteniszteletöket, és midön a romai tisztviselők erről értesültek, azt hitték, hogy itt a vallás csak ürügy, a valódi czél pedig nem egyéb, mint az államkormány rendszerének felforgatására intézett politicalai öszveesküvés. Megerősítette őket e hitökben azon körülmény, hogy a keresztyének gyűlhelyein nem találtak oltárokat, mellyek nélkül pedig isteniszteletet képzelni sem tudtak. Ebből magyarázható ki, hogy a különben legjelesebb császárok is parancsokat adtak, sőt formaszertinti üldözést rendeltek ellenök. Nero vérengzésein, s Domitian kegyetlenkedésein kívül számos üldözést szenvedtek a keresztyének csupán vallásuk miatt. Mindezen üldözések alatt olly ragaszkodást tudott a vallás támasztani mind azokban, kik ezt megismerték, hogy a hívők készebbek voltak megválni életöktől, mint ezzel felhagyni.

Saját belbecsén kívül leghathatósabb előmozdítója vólt e vallás terjedésének a romai birodalomnak, s a világnak akkori helyzete. Ugyanis a miveltség, s tudományosság fejlődésével időnkint csökkent a pogányoknak isteneik iránti tisztelete, s azokbani hite. Midön pedig közönségessé lett a görög philosophia, a felvilágosodottabb pogányok megvetéssel fordúltak el isteneiktől, kiknek hiábanvalóságát teljesen átlátták. Ezeknek példája a népben is közönyösséget szült a vallás iránt, s a nép nagy tömege is örömmel ragadta meg az alkalmat, midön olly vallással ösmerkedhetett meg, melly mind az ész kívánata, mind a szív vágyait képes betölteni. És minthogy a romai nagy birodalomnak egy közös nyelve vólt, mellyen az eszmék közlése gyorsan történhetett: nem csuda, ha mind ezen kedvező körülmények mellett gyökeret vert e vallás sokaknak szívében előbb, mint magára vonhatta volna a kormányzók figyelmét. És midön a császárok figyelme felébredt, s látták a veszélyt, melly fenyegeti az államszerkezetet is az azzal szorosán öszvefüggő

vallásrendszer hanyatlásával (l. 127 §.), már késő volt az ennek elfojtására tett kísérlet, s olly közönségessé vált a Krisztusban hit, hogy alig 300 év alatt, a Gangesztől fogva az atlanti tengerig mindenütt voltak annak követői.

Vége jótékony esemény volt e vallás terjedésére nézve még az is, hogy maga a romai császár Constantin is elfogadta ezt. A Constantin megtérésének előadása alkalmával megemlítik a régi írók, hogy midőn ő hatalmas vetélytársa Maxentius ellen hadakozván, helyzetéről, s azon eszközökről gondolkozott, mellyek által győzelmet nyerhetne, gondolkozásában elaludt, s álmában az égen egy nagy keresztet látott, mellyben ez volt olvasható — görög nyelven — „ez által fogsz győzni“; s ekkor fogadást tett, hogy, ha győzni fog, a ker. hitre tér. Csakugyan győzött, és megtartotta szavát. De ezen hitelre nem méltó előadástól eltekintve, annyi csakugyan igaz, hogy a ker. hitre tért, s Kr. u. 313-ban Mailandban kiadott rendelete szerint, a keresztyéneknek szabad vallásgyakorlatot engedvén, sőt a keresztyén hitet egész birodalmában uralkodó vallássá emelvén, nem csak az eddigi üldözések teljesen megszűntek, hanem a ker. hit a pogány valláson végleges diadalt aratott, annyira hogy uralmát a Julian által alkalmazott fegyverek sem voltak képesek többé megingatni.

De nem csak a romai birodalomnak ős vagy benszült népei keresztelkedtek meg a Constantin utódai alatt, hanem lassankint még azon vad népek is felvették a ker. hitet, mellyek a romai birodalommal érintkezésbe jöttek. Ugyanis a vad népek vezérei minden hatalmuk mellett is büszkék voltak arra, ha a birodalomban katonai főhivatalt viselhettek. Minthogy pedig ezt csak a ker. vallás felvétele által nyerhették el, megkeresztelkedtek. Részint ezeknek példája, részint a ker. papok buzgósága megtérésre bírta a gothokat, burgundokat, és vandalokat. A goth nemzet megtérítésében különös érdeme van Ulphilas goth püspöknek a Nagy Theodosius korában. Ulphilas a szentírás egy részét goth nyelvre fordítván, ez

által előmozdította a ker. vallásnak az öszves nemzetnél megszilárdulását.

156. §. *A ker. egyház belszerkezete, püspöki hatalom.*

Mihelyt ker. egyház alakult valahol, azonnal tettek vagy magok az apostolok, vagy általában azok, kik ott a ker. vallást tanították, a néppel egyetértve, olly előjárókat és tanítókat, kik ott a vallást folyvást tanítsák, a sakramentomokat kiszolgáltassák, a belrend fentartására, és erkölcsiségre ügyeljenek. Ezek rendesen a gyülekezet vénei, és értelmesebbjei közül választattak, s görög néven presbytereknek, azaz véneknek, vagy felvigyázóknak — episcopusoknak — nevezettek. Kezdetben teljesen egyforma ranggal bírtak az ilyen presbyterek vagy episcopusok minden egyházakban. De ezen egyenlőség nemsokára felbomlott. Ugyanis a nagyobb népességű egyházakban nagyobb számmal voltak a presbyterek; tehát ezek közül is kellett ollyat választani, ki, mint főfelügyelő, a többi felügyelők felett is intézkedjék, s némi megkülönböztetéssel ezek nevezettek episcopusoknak. Igy volt ez már a 2-ik század utolsó felében. Idővel mind több több hatalmat vettek magoknak az episcopusok, s egyedül magokat tekintették az apostolok helytartóinak, s legfőbb tekintélynek az egyház ügyeiben. De mind a mellett is a presbyterekkel együtt intéztek az egyházi ügyeket. A felszentelés is, — melly a kéznek a főre tevésében állott — előbb ugyan a presbyterek, utóbb pedig a szomszéd püspökök által vitetett véghez. Az ilyen püspökök hatalma csakhamar kiterjedt azon szomszéd egyházakra is, mellyekben nem voltak episcopusok vagy püspökök, hanem csak presbyterek. Sőt még a püspökök közt is nem sokára rangfokozat támadt, a mennyiben, némelly püspökök, kik ollyan városokban laktak, mellyek, közigazgatásilag központiaknak tekintettek, hatalmat követeltek magoknak azon városok püspökjei felett, mellyek politiceailag a központi városból kormányoztattak. De ez sok és hosszas vitatkozásra adott alkalmat a mennyiben nem akartak a püspökök megválni önállóságuktól. Épen

az ilyen egyenetlenségeknek, vagy más közérdekű egyházi ügyeknek eligazítására jöttek divatba a 3-ik század elején a zsinatok, mellyekre a tartományi fővárosok — metropolis — püspökei, vagy metropoliták hívták meg az azon kerületben eső püspököket. Ezen zsinatokon már a metropoliták alá rendeltettek a többi püspökök, azoknak adatott jog és hatalom az elválasztott püspökök megerősítésére, és felszentelésére, mint szintén zsinat tartására is. Így jött létre 3 fő patriarchaság, ú. m. a romai, alexandriai és antiochiai, mellyekhez később másik kettő járult, ú. m. a jerusalemi, és konstantinapolyi. A chalcedoni zsinaton 451-ben részletesebben meghatározottat a patriarchak hatásköre, a püspökök feletti felügyelést, és az egyházi fenytéket illetőleg.

Jóval a chalcedoni zsinat előtt nagy tekintélyt nyertek a ker. papok, kivált pedig a püspökök az egyház más tagjai felett. Ugyanis midőn Nagy Constantin császárnak a ker. hitre térésével megszűnt a keresztyének üldöztetése, a császár különösebb mértékben kiterjesztette a papságra azon kedvezést, mellyben általánosan részeltette a ker. egyházat. Nevezetesen felmentette a papokat minden adó alól, kivette a világi tisztviselők bírászkodása alól, s egyedül reájok bízta a vallásos vagy egyházi ügyek eldöntését. Ezen előnyök bírtokában nem mulasztotta el a papság folyvást nagyobbítani hatáskörét, s ez annál könnyebben ment, minthogy a keresztyének határtalan tisztelettel viseltetvén a vallás iránt, ezen tiszteletet mintegy ösztönszerűleg kiterjesztették a vallás szolgáló papokra is.

Az is nagy mértékben nevelte a papság tekintélyét, hogy akár a császári helytartók zsarnokoskodása, akár más nemű üldözések ellen menhelyül — asyllum — szolgáltak a keresztyén templomok; továbbá közbenjárók voltak a papok a szenvedők és a hatalmasok, a bűnösök és bírák közt. Végre a közerkölcsiség ügyében a papok bíráskodtak, s e bíráskodást olly teljes hatalommal gyakorolták, hogy Ambrosius püspök magát Theodosius császárt is kirekesztette egyszer a keresztyének gyülekeze-

tébol. „ Igy lett az egyház a korlátlan kényuraság korában védpaizsává, s a szentek vitték a néptribunusok szerepeit.“ (Hase, Kirchengeschichte.)

A romai patriarcha elsőségre vágyott a többiek felett is, s ezen elsőséget sok tekintetben meg is nyerte. Ennek oka volt az, hogy a nyugoti Europeanak minden más városai közt Romában alakult először ker. egyház, s ez iránt, mint legrégebbről iránt, némi kegyeletet tanusítottak a többi keresztyének, annyival is inkább, mert Péter és Pál apostolok tartattak a romai egyház alapítóinak. Továbbá Roma tekintetett a világ legelső és legtekintélyesebb városának még akkor is, midőn a császárok Byzantzban, s (a nyugoti császárok) Ravennában laktak. Az is sokat tett a romai püspökök tekintélyének öregbitésére, hogy ők Péter apostol utódainak tekintették magokat, kit Krisztus — szerintök — az apostolok közt elsővé, és így az egész ker. egyház fejévé tett. És bár e magyarázatnak ellenmondtak nem csak a keleti, hanem még a nyugoti püspökök is: mégis elvesztette ezen ellenmondás szinte minden jelentőségét akkor, midőn III Valentinian császár, 445-ben kiadott rendelete szerint, a birodalom minden püspökjeit alárendelte a romainak. Romanak ekkori püspöke Nagy Leo (440—461) bírta a császárt ezen rendelet kiadására „előadván neki, hogy igen czélszerű lesz a már úgy is bomladozó tartományokat egyházi köteléssel fűzni a fővároshoz“ (Hase). És bár e rendelet, már ekkor nem terjedhetett is ki az Alpokon túli tartományokra, mellyeknek népei, nagy részben, az Arian hitű egyházhoz tartoztak“ mégis fontos jogczim lett ezjövőre nézve.“

157. §. *A ker. egyházban támadt szakadások.*

A keresztyén egyházban csakhamar jöttek létre szakadások, felekezetek, mellyekben nem csak egymástól eltérő nézetek, hanem felekezeti gyűlölség is keletkezett. Ezen felekezetek létrejövetelére az adott először okot, hogy némelly philosophusok meg akarták a keresztyén vallást egyeztetni a pogány philosophia tételeivel. Igy származott mindjárt az első századokban a gnostikusok, és ma-

nicheusok felekezete. A gnosticusok a vallásos dolgoknak alapos, és a közönségnél tisztább felfogásával dicsekedtek, s nevöket a görög gnosis-tól kölcsönözték, melly ösmeretet jelent. Ezek értelme szerint az Isten teljességéből — pleroma — sok lelkek — aeonok — származtak, úgy jók, mint rosszak, mellyek intézték a világ kormányzását. A jó lelkek legnagyobbika volt Krisztus; a rossz lelkek bűnre csábítják az embereket stb. A manicheusok értelme is hasonlított a gnosticusokéhoz. Ennek alapítója egy Manes nevű persa bölcs, ki a Zoroaster tanait igyekezett a ker. vallás elveivel összeegyeztetni. Ezen értelem volt az igazhitű — orthodox — keresztyének előtt leggyűlöletesebb.

Sokkal fontosabbak voltak ezeknél azon szakadások, mellyeket a ker. vallás némelly hitágazatai feletti értelemkülönbség idézett elő, nevezetesen Arius alexandriai presbyternek azon értelme, hogy Krisztus nem egyenlő isteni természetű az Atyával. Ezen értelem követői arianusoknak nevezettek. E felekezet még akkor sem enyészett el, midőn a 325-ben Nicaeaban tartott közzsínat kárhoztató itéletet mondott felette. Ugyanis pártfogója volt ennek Constantius császár. Továbbá számos vad népek ezen értelem szerint vették fel a ker. hitet, s így sokáig nagy erőben állt az arian egyház.

Az Arius értelme feletti viták újabb zavarokba bonyolították a ker. egyházat. Nevezetesen Nestorius konstantinapoli patriarcha megkülönböztette Krisztusban az isteni, s emberi természetet, s Mariát nem Istent szülőnek, hanem Krisztust szülőnek nevezte. Ezen vélemény ellen kikelvén egy konstantinapoli pap Eutyches, egy másik túlságba esett, hogy Krisztusban csak egy természet volt. Mind Eutychest, mind követőit, kik egy természet-hívőknek (monophystiak) nevezettek, kárhoztatta a chalcedoni zsinat 451-ben.

A nyugoti keresztyének közt pedig egy más szakadás támadt az V-ik század elején. Nevezetesen egy afrikai püspök Augustinus azt állította, hogy Adam esete által anuyira megromlott az emberi természet, hogy az

teljességgel nem alkalmas többé a jó cselekedetre; továbbá hogy Isten öröktől fogva elválasztott némelyeket, idvességre, másokat kárhozatra. Ezen értelem ellen kikelt egy angol szerzetes Pelagius, ki azt tanította, hogy az ember szabad akaratánál fogva, egyaránt képes jóra, és rosszra, s eszközölheti idvezülését, vagy elkárhozását. E két ellenkező vélemény közt származott egy középértelem, ú. m. a fél-pelagianusoké — semipelagianismus —, melly szerint tehet az ember jót, de csak Isten segéd-mével. De nem csak a hitágazatok, hanem az egyházi szertartások felett is gyakran véres viták támadtak az egyház kebelében. Így p. o. a húsvét innep idejének meghatározása feletti véleménykülönbség olly feszültséget szült a keleti és nyugoti papok közt, melly feszültség sokat tett a későbbi gyűlölség létrehozására. Ugyanis, miután Nagy Constantin császár Romából Byzantzba tette által a császári széket, ettől fogva mind a konstantinopoli, mind a romai püspök elsőnek akarta magát tekintetni, s egyik a másik felett egyházi hatalmat akart gyakorolni. E körülmény csakhamar olly idegenséget szült a két püspök, mint szintén a velök tartó papság, és a nagy közönség közt, mellyből utóbb a ker. egyháznak két, ú. m. keleti és nyugoti külön egyházra szakadása következett. Egy másik hosszas, és véres szakadás támadt a IV-ik század elején az afrikai keresztyének közt a miatt, hogy Carthagoban, a püspökválasztáskor, két párt alakult, s egyik Cecilianust, másik pedig Donatust emelte a püspöki székbe. E két párt mintegy 300 éven át megszakadás nélkül küzdött, sőt harczolt is egymás ellen, s a küzdelemnek csak akkor lett vége, midőn az az arabok, mind két pártot elhallgattatván, saját hitőkre kínszerítették.

158. §. *A szerzetesi élet eredete.*

A keresztyénség elsőbb századaiban jött létre, s fejlődött ki a szerzetesi élet is; elly formán, hogy a hevesebb vérű, és tüzeesebb képzelődésű keletiek nem elégedvén meg a közönséges ártatlan étellel, úgy akartak ma-

goknak, mint buzgó keresztyének, érdemet szerezni, hogy megvonták magoktól az élet örömeit, külön vonultak az emberi társaságtól, folytonos testsanyargatás, és vallásos elmélkedések közt töltötték éltöket. Tették pedig ezt azon meggyőződésben, hogy ez által igen kedves dolgot tesznek Isten előtt. E meggyőződés leghamarább általánossá lett Egyiptomban, hol csakhamar el is szaporodtak a magokat püsztai nyomorúságos életre szánt remetéek. Egy ilyen egyiptomi remete Antonius társaságba kezdte gyűjteni társait Kr. u. 305 tájban. Majd, ugyancsak Egyiptomban közös lakhelyekre telepítette a remetéket Pachomius, s alapszabályokat adott nekik, mellyek szerint bár együtt, de a világtól, s emberektől külön, folytonos testsanyargatás és imádkozással töltsék idejüket. Így jött létre a zárdai vagy szerzetesi élet, melly keleten már a Pachomius korában olly általánossá lett, hogy midőn ő 365-ben meghalt, magában Egyiptomban több vólt 100,000 szerzetesnél. Utóbb megkedvelték ezen eszméket a nyugotiak is.

159. §. *A romaiak miveltsege és irodalma.*

Minthogy Roma harcziás állam vólt, s minden gondját hatalmának hódítások általi terjesztésére fordította: nem virágoztak, s nem is virágozhattak benne a művészet és a tudományok, úgy, mint Görögországban. A földmivelésen kívül, mellyet a romaiak kitünő vonzalommal űztek, csak az építészet emelkedett Romában tökélyre a görögökkel szorosabb egybeköttetés előtt. Azonban épületeik jelesebbjei is mind görög mesterek művei vóltak. Ezen építészti műveket is nem annyira szépség, mint tartósság jellemzi, s csak midőn Görögország meghódítása után szorosabb egybeköttetésbe jöttek a romaiak a görögökkel, és midőn gazdagságukkal együtt fényüzési hajlamuk is nőtt, akkor kezdtek művészi szépségre is ügyelni építkezéseiknél.

A mi a magasabb miveltseget, tudományosságot, és irodalmat illeti, ezeket is a görögöktől kölcsönözték, csupán a törvénytudományt véve ki, mint a mellyet a romaiak

emeltek olly magas tökélyre, a millyenre soha sem jutott az a görögök között. De a görög műveltség elsajátítása nagyon lassan és nagyon nehezen ment, minek oka részint a folytonos harczokkal elfoglaltatás, részint a külföldi műveltségtől, mint az ő harczias természetökre nézve károsról idegenkedés vólt, annyira, hogy még az idősebb Cato hatalmasan kikelt a veszedelmesnek hit görög szellem ellen. Csak Görögország meghódítása után kezdett a műveltség Romában meghonosodni, s ettől fogva indúlt szembetünő fejlődésnek az irodalom. Ugyanis ezelőtt ha vóltak is színmű és történelem írók, ezek vagy görög nyelven írtak, mint Fabius Pictor történelemíró a carthagoi második had alatt; vagy pedig a meghódított itáliai görög városokból kerültek Romába, mint p. o. a tarentumi Livius Andronicus színműíró. Leghamarább kifejlett Romában a színműirodalom. Attius Plautus tartatik a romaiak közül első színmű írónak, ki Kr. e. a 2-ik század közepe táján élt, s kitől több vigjáték maradt; mert Terentius, ki valamivel előbb élt, nem romai vólt, a mennyiben Carthagoból mint rabszolga került Romába. Terentius miután felszabadított, és meghonosodott, jeles színműíróvá vált, a mennyiben sikerrel utánozta a görögök hasonnemű műveit, csakhogy darabjaiban jgen kevés az eredetiség. Ennius is írt színműveket de görög nyelven.

A színműirodalommal egykorban fejlődött a szónoklat is, mint a mellyre a népgyűlések és törvényszékek kedvező alkalmat nyújtottak. A szónokok vagy közvetlenül Görögországban, vagy onnan hozott mesterek által képeztették magokat. Kitünőbb szónokok vóltak: a két Grachus, Antonius, Hortensius és kivált Cicero, ki e nemben felülmúlta minden elődeit. Cicero a philosophiában is nagy jártassággal bírt, mint *De natura deorum*, és *De officiis* czímű íratai bizonyítják.

Nem előbb mint Augustus császár korában kezdett Romában a tudományos műveltség és irodalom virágzásra jutni, midőn a folytonos harczokat béke váltotta fel. Ekkor éltek a legjelesebb költők, mint Horatius, Virgilius, Catullus, Tibullus, Propertius, Lucretius, Phaedrus, s vala-

mivel később Ovidius. A császárok korában élt későbbi költők többnyire satýrakat írtak, s csak kevesen foglalkoztak más költeményfajokkal; p. o. Lucanus, ki hőskölteményt írt. A satýraírók közt kitűntek Persius, Juvenalis — a Hadrian korában — s Martialis — Domitian alatt.

Augustus előtt legjobban miveltetett Romában a történelem. E nemben kitűntek Fabius Pictoron kívül : a görög Polybius, ki a 2-ik század elején élt Romában; Sulla és Atticus, de a kiknek munkái nagy részben elvesztek; továbbá Julius Caesar, Sallustius, s az Augustus korában Livius. Bár Augustus után élt is a nagy Tacitus, kinek remek történelmi művei maradtak; és bár még ezután is élt és írt néhány historicus, mint Curtius, ki a Nagy Sándor életét, Svetonius, ki a 12 első császár történetét írta meg, továbbá Justinus, Eutropius, és Ammianus Marcellinus : de már akkor a kor szelleme miatt hanyatlásnak indult a történelemírás.

Az Augustus után élt más nemű tudományos írók közül nevezetesebbek vóltak a philosophus Seneca, kit Nero öletett meg, az ékesszólást tanító Quintilianus Vespasian alatt, az idősebb Plinius, ki természetrajzot írt, s a Vezuv lavája alá temettetett, s az ifjabb Plinius kinek philosophiai levelei maradtak.

Arabis Felix-ot is.
 300-ban Vazara persa király birodalmához kapcsolta
 a persák győzelmeiket. A IV-ik század végén,
 ellen, s az utól fogva folytonos harcokban többnyire
 újította a háborút II Sapor Róma és Constantinus között
 romai nézők, s bekérelt leant Persiával: megint lel-

X. FEJEZET.

160. §. Parthusok, persák.

A Syriától különszakadt, s önállóvá lett parthusok sokáig szövetségben éltek Romával, de midőn meghódították Armeniát, ezzel magokra haragitották a hatalmas szomszédot. Nero császár a parthusok fejedelmét II Tirdatest Romába idézvén, Romától függő királylyá tette. De már Chosroës nem ösmerte el a romai felsőséget, s független királylyá tette saját fiját. Ezért indított Trajanus császár hadat a parthusok ellen, s elfoglalt számos birtokukat, de a mellyek Hadrian által mind visszadattak.

A Romától ekkint függetlenné lett Parthiában sokáig dúltak a trónvillongások, mellyekből az ország folytonos hanyatlása következett. IV Artabanus király alatt egy persa közember vitéz fija Artaxerxes, egy szerencsés forradalomban megbuktatván az arsacida dynastiát, maga lett királylyá Kr. u. 226-ban. Ez, hogy felujtsa Persiának régi fényét, és hatalmát, először is visszaállította Zoroasternek már már feledékenységbe ment vallását; visszaadta a magusoknak előbbi méltóságukat, és, mint egykor Cyrus, ő is a persa népfajt tette uralkodóvá. Csakugyan fel is éledt a persákban a régi vitézség, és a vágy, visszafoglalni a hajdani persa birodalom tartományait. Artaxerxes fija és utóda Sapor győzelmet aratott Valerianus romai császáron, s azt magánál fogságban

TÁRGYMUTATÓ.

Lap.

Bevezetés . . . . .

I. Fejezet.

Keleti országok.

1. §. India legrégebb állapotja	
2. §. Az indus kaszt-rendszer	8
3. §. Az indusok vallása, s műveltsége	9
4. §. Egyiptom	10
5. §. Egyiptom őstörténetei	11
6. §. Egyiptom hanyatlása	13
7. §. Az egyiptomiak vallása, polgári szervezete, s műveltsége	14
8. §. Assyria, Babylon	17
9. §. Az assyriai új országok	18
10. §. Assyria polgári szervezete, vallása, s műveltsége	19
11. §. China	21
12. §. Zsidóország	23
13. §. Mózes	25
14. §. Josue, s a bírák	26
15. §. Királyok	28
16. §. Salamon, Zsidóország felosztása, s elpusztulása	29
17. §. Mozes vallása, és törvényei	31
18. §. Phoenicia	33
19. §. Kiasia	36
20. §. Persia, Cyrus	37
21. §. Cambyses	39
22. §. Darius, Xerxes, s a görögök elleni hadak	40
23. §. A persa birodalom pusztulása	43
24. §. A persák vallása, s műveltsége, s államszervezete	45

II. Fejezet.

Europai országok

25. §. Görögország	
26. §. A görögök őstörténetei	49
27. §. A görögök hőskora	51
28. §. Az argonauta hadjárat	57
29. §. A trojai had	58

	Lap
30. §. Az amphiktyon szövetség	59
31. §. Görög népvándorlás	60
32. §. Görög gyarmatok	61
33. §. Sparta, Lykurgos	62
34. §. A messenei hadak	66
35. §. Athene	67
36. §. Solon	69
37. §. Pisistratus és fiai	71
38. §. A persa hadak	73
39. §. Themistokles, a salamisí, s plataeai ütközet	75
40. §. Themistokles sorsa	77
41. §. Athene fősege, Aristides	78
42. §. Perikles	80
43. §. A persák elleni had folytatása	81
44. §. Belzavarok	82
45. §. A peloponnesusi hadak	83
46. §. Alcibiades, s a sicíliai hadjárat	86
47. §. Sparta győzelme	88
48. §. Sokrates	90
49. §. Sparta fősege, új persa háború, s Antalcidas békéje	91
50. §. Pelopidas, és Epaminondas, Thebe fősege	93
51. §. Macedonia, II-ik Fülep, s a görög függetlenség vége	96
52. §. A szent háborúk, Görögországnak Macedonia alá jutása	98
53. §. Sándor	98

III. Fejezet.

A görögök vallása, s műveltsége.

54. §. A világ származása	105
55. §. A görögök istenei, Zeüs	106
56. §. Hera — Juno	107
57. §. Phoebos — Apollon	108
58. §. Artemis (Diana)	109
59. §. Pallas Athene (Minerva)	110
60. §. Hermes (Merkurius)	112
61. §. Hestia (Vesta)	112
62. §. Aphrodite (Venus)	113
63. §. Demeter (Ceres)	114
64. §. Ares (Mars)	114
65. §. Poseidon (Neptun)	115
66. §. Hephaistos (Vulcanus)	115
67. §. Kronos (Saturnus)	116
68. §. Rhea, Kyhele	116
69. §. Dionysius (Bachus)	117
70. §. Aides — Pluto — s az alvilág	119
71. §. Alsóbb rangú istenek, Chloris, Pan	120
72. §. Themis, Astraea, Nemesis	121
73. §. Eos (Aurora), Horák, Tüche	122
74. §. PHEME, Nike, Hebe	123
75. §. Hymen, Nymphák	124
76. §. Isteni-tisztelet	126
77. §. Jövendölések, Orakulumok	122
78. §. Az egyes államok egymáshoz viszonya	130
79. §. Az athenei nép osztályzata	130
80. §. Állami tisztviselők — archai —	131
81. §. A görögök műveltsége. Általános észrevételek	131

	Lap
82. §. Irodalom, költészet	132
83. §. Szónoklat és szépművészetek	136
84. §. Philosophia s más tudományok	137

IV. Fejezet

A macedoni birodalom Nagy Sándor után.

85. §. Sándor birodalma feloszlása s az új Macedonia	
86. §. Görögország újraéledése	145
87. 1. Az achaiái s aetoliai szövetség	147
88. §. Roma beavatkozása, s Görögország vége	150
89. §. Syria, Parthia, Armenia	152
90. §. Egyiptom Sándor halála után	155
91. §. Zsidóország Cyrus után	156
92. §. Némely kisebb államok Kisasiaban	157
93. §. A macedoni birodalomból alakult államok miveltége	159

V. Fejezet.

Roma történetei.

94. §. Italia földrajza	
95. §. Roma eredete, Romulus	162
96. §. Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Martius és Tarquinius királyok	164
97. §. Servius Tullius, és II Tarquinius (Superbus)	166
98. §. Köztársaság	168
99. §. Dictatorság és néptribunusok	169
100. §. Coriolan, Spurius Cassius	170
101. 1. Veji had, Genucius és Publilius Volero néptribunusok	171
102. §. A decemviratus, és a pártok további küzdelmei	172
103. §. Veji elleni újabb had s a gallusok	174
104. §. Újabb pártküzdelmek, Lucius Sextius és Licinius Stolo néptribunok	175
105. §. Háború a samniták és latinok ellen	177
106. §. Háború Pyrrhus ellen	179
107. §. Az italiai népek viszonya Romához s a hódítások következményei	180

VI. Fejezet.

A carthagoi hadak, és az azokat követett változások

108. §. Carthago régi történetei	
109. §. Carthago pólógári szerkezete, vallása, s miveltége.	184
110. §. Carthagonak Siciliaival viszonyai	185
111. §. Az első romai-carthagoi had okai s folyama	187
112. §. Roma újabb foglalásai	189
113. §. Carthago a Romával kötött béke után	190
114. §. Hannibal, és a 2-dik carthagoi had	191
115. §. Macedonia, Görögország meghódítása és a syriai király Antiochus elleni háború	193
116. §. A harmadik carthagoi had	195
117. §. Viriathus, és Numantia	197
118. §. Roma erkölcsi romlottsága, az ebből eredt belzavarok, s a két Grachus	198
119. §. Jugurtha elleni had, Marius, Cimberek	201
120. §. A szövetséges had	203
121. §. Mithridates s az első pólógári háború	205
122. §. Pompejus	207

	Lap
123. §. Catilina, Cicero	208
124. §. Az első triumviratus	209
125. §. A második pólgári háború	211
126. §. A második triumviratus, s a köztársaság vége	214

VII. Fejezet.

A romaiak vallása, államszerkezete, s tisztviselői

127. §. Vallás	220
128. §. A romai papok	222
129. §. Államszerkezet	225
130. §. Tisztviselők	225

VIII. Fejezet.

Roma a császárok alatt.

131. §. Általános áttekintés	229
132. §. Octavianus Augustus	231
133. §. Tiberius	233
134. §. Cajus Caligula, Claudius	234
135. §. Nero	235
136. §. Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus	237
137. §. Zsidóország végpusztulása	238
138. §. Titus, Domitianus	239
139. §. Nerva, Trajan, Hadrian	240
140. §. Antoninus Pius, M. Aurelius Philosophus	241
141. §. Commodus, Severus, Bassianus	242
142. §. Macrinus, II Bassianus, Alexander Severus	243
143. §. Maximus, Gordius, Philippus, Decius, Gallus, Aemilianus, Valerianus	244
144. §. II Claudius, Aurelianus, Tacitus, Probus, Carus, Carinus, Numerianus	246
145. §. Diocletianus és utódai Nagy Constantinig	247
146. §. Nagy Constantin	250
147. §. Constantin fiai, s a hitehagyott Julian	253
148. §. Jovianus, Valentinianus, Valens, s a népvándorlás kezdete	255
149. §. Theodosius	257
150. §. Germanusok	259
151. §. A nyugoti birodalom Theodosius után	261
152. §. Goth birodalom alakulása Galliában	263
153. §. Genserich vandal birodalma, s a hunn birodalom	265
154. §. Roma enyészete	268

IX. Fejezet.

Vallás és műveltség.

155. §. A ker. vallás, és annak gyors terjedése	270
156. §. A ker. egyház belszerkezete, s a püspöki hatalom	273
157. §. A ker. egyházban támadt szakadások	275
158. §. A szerzetesi élet eredete	277
159. §. A romaiak műveltsége s irodalma	278

X. Fejezet.

160. §. Parthusok, persák	281
-------------------------------------	-----

